

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana B. Gačanović

**KULTURA REVIZIJE U NAUCI I VISOKOM
OBRAZOVANJU: SLUČAJ REPUBLIKE SRBIJE 2000 –
2010. GODINE**

doktorska disertacija

Beograd, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Ivana B. Gačanović

**AUDIT CULTURE IN SCIENCE AND HIGHER
EDUCATION: THE CASE OF THE REPUBLIC OF
SERBIA 2000 – 2010**

PhD dissertation

Belgrade, 2014

Mentor:

dr Ivan Kovačević, redovni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

dr Ivan Kovačević, redovni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Bojan Žikić, redovni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Ljiljana Gavrilović, vanredni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Vladimir Ribić, vanredni profesor, Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane:

Kultura revizije u nauci i visokom obrazovanju: slučaj Republike Srbije 2000-2010. godine

Apstrakt: Predmet istraživanja ove disertacije je koncept „kultura revizije“ (*eng.* audit culture) koji se sve češće koristi u savremenim istraživanjima sistema visokog obrazovanja koji teže ili jesu organizovani prema savremenom anglo-saksonskom i kontinentalnom modelu. Definicija ovog koncepta u velikoj je meri diskutabilna i pod njim se može misliti na čitav skup društvenih, političkih i ekonomskih okolnosti, pretpostavki, verovanja i praksi koje se sve više uobičajaju u sisteme funkcionisanja univerziteta. S obzirom da koncept kulture revizije koristimo kao glavno operativno sredstvo pri istraživanju, u prvom delu rada smo pokušali da ga što jasnije predstavimo i definišemo. U najopštijem smislu, misli se na skup normativnih praksi i tehnologija namenjenih za nadgledanje rada pojedinaca i čitavih institucija iz oblasti javnog sektora i procenjivanje njihovih rezultata.

Osnovni cilj u radu nam je bio da uvidimo da li se koncept „kultura revizije“ može koristiti pri opisu i pokušaju razumevanja prirode promena domaćeg akademskog konteksta. Zbog toga se ovo istraživanje može posmatrati kao vrsta komparativnog doprinosa tezi prema kojoj savremene reforme u domenu visokog obrazovanja, ali pre svega njeni administrativni aspekti, dovode do transformacije čitave akademske kulture. Da bismo došli do takvog odgovora, istražili smo i predstavili širi disciplinarni kontekst teorijskih stanovišta koja se odnose na razvoj institucije i Zapadne ideje univerziteta, njegovu društvenu ulogu i transformacije kroz koje je ova institucija prošla do današnjih dana. Nakon toga smo ponudili analizu domaćeg akademskog konteksta.

Ključne reči: kultura revizije; sistemi visokog obrazovanja; akademska kultura; Beogradski univerzitet

Naučna oblast: etnologija i antropologija

Uža naučna oblast: antropologija javnih politika; antropologija obrazovanja

UDK: 316.7:378(497.11)''2000/2010''(043.3)

Audit culture in science and higher education: the case of the Republic of Serbia 2000-2010

Abstract: The main subject of the dissertation is „audit culture“, a concept which has been frequently used in contemporary studies of Anglo-Saxon and Continental higher education systems. The definition of the concept is still questionable and may refer to range of social, political and economic circumstances, assumptions, beliefs and practices which are recognizable in contemporary systems of higher education. Concerning the fact that we use audit culture concept as the main operative tool in the research, at the beginning of the work we tried to offer more plausible definition of the term. In the broadest sense of the word, audit culture includes a set of normative practices and technologies designed to monitor and evaluate individual and collective work in the public sector area.

The primary concern in this work is to find out whether we could use the audit culture concept in our pursuit for understanding the nature of domestic higher education system reforms. Considering that aim, presented research could be seen as a type of comparative contribution to the thesis which says that contemporary reforms of higher education systems and particularly its administrative aspects, lead to transformation of the academic culture itself. For the sake of argument, we explored and presented the wider disciplinary context of theoretical thinking on the development of the Western concept of a university, its social function and its historical transformations. Ultimately, we offer analysis of our native academic context.

Keywords: audit culture; higher education systems; academic culture; University of Belgrade

Field of study: ethnology and anthropology

Subfield of study: anthropology of public policy; educational anthropology

UDC: 316.7:378(497.11)“2000/2010”(043.3)

Sadržaj

I UVOD	1
Koncepcija „kultura revizije“	3
Definisanje teme i cilja istraživanja	14
II TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP	
Kontekst teorijskih predstava o krizi institucije univerziteta	22
Znanje u društvu znanja	45
O vezi između scijentizma, redukcionizma i scijentometrije	55
Akadska kultura i kultura revizije. Čovjek u društvu znanja	58
Globalno rangiranje univerzitetâ	75
Uzroci, motivi i dometi globalnog rangiranja univerziteta	77
Načini rangiranja	82
Osvrt na društveno-politički kontekst savremenih visokoobrazovnih reformi	93
O principima Bolonjske deklaracije	99
III ANALIZA	117
Pristup proučavanju	119
Kontrola kvaliteta i evaluacija nastavno-naučnog rada na Beogradskom univerzitetu	123
Reakcije - sukobi i otpori	136
Antropološke reakcije: nove kulturne prakse na univerzitetu	156
Revizija kao kulturna praksa i koncepcija naučne/akademske zajednice na Beogradskomuniverzitetu	168
Bavljenje naukom u novoj visokoobrazovnoj paradigmi i mesto društvenih nauka i humanističkih disciplina u savremenom društvu	184

IV ZAKLJUČAK	207
Literatura	214
Izvori	234

Babi Radi

roditeljima i prijateljima

I

UVOD

Institucija univerziteta prolazi danas kroz reforme svuda u svetu. Negde se tvrdi kako ta reforma traje od šezdesetih godina XX veka, negde od kraja Drugog svetskog rata, dok se negde, pak, aktuelnim reformama vidi začetak na prelazu između osme i devete decenije XX veka. Od toga koji se aspekt reforme visokog obrazovanja posmatra i u kom kontekstu se posmatra zavisi i to gde će se tražiti njeni uzroci. Kada je reč o domaćem kontekstu visokoobrazovnih reformi uglavnom se misli na proces Bolonjske reforme koji je u našoj državi zvanično započet 2003. godine.

Sama reč reforma, treba na početku raščistiti, podrazumeva ovde preinačenje ili preustrojstvo određenih elemenata postojećeg sistema visokog obrazovanja, tj. univerziteta kao ključne institucije takvog sistema, ali samo u onoj meri koja ne dotiče promenu njegove suštine ili ako je nekom draže – njegove osnovne strukture. Takođe, radi veće jasnoće valja napomenuti da se radi o promenama koje se iniciraju u cilju boljeg funkcionisanje institucije, što uglavnom podrazumeva njeno usklađivanje sa širim društveno-ekonomskim i drugim prilikama. Ogroman spektar pisanja i rasprava na temu reformi visokog obrazovanja u svetu i kod nas, do koga je lako doći i kroz stručnu literaturu iz najrazličitijih oblasti, i kroz polemike u specijalizovanim časopisima i na konferencijama, ali i kroz internet i medijske rasprave na različitim nivoima ili kroz svakodnevnu komunikaciju, pre je za autora ovog rada otežavajuća nego olakšavajuća okolnost. Samo pokušaj sažimanja postojećih shvatanja i komentara reformi u visokom obrazovanju radi sublimiranja tema oko kojih se oni orijentišu gotovo je nemoguć poduhvat, a dodatno je otežan recentnošću procesa promene i nemogućnošću zauzimanja ikakve vremenske distance od njega. Aktuelnost i višestranost procesa visokoobrazovne promene primorava, zato, svakog od nas koji pokušavamo da se bavimo njegovom analizom i razumevanjem, da se usredsredimo samo na njegove određene aspekte i da ih za početak što je moguće jasnije predstavimo. S tim ciljem na početku rada pojasnićemo na šta se misli kada se u njemu govori o reformi visokog obrazovanja (VO) i koji aspekt te reforme će biti stavljen u fokus ove analize.

Univerzitet se u radu posmatra kao nastavno-naučna institucija koja pruža najviši stepen obrazovanja u određenoj oblasti i koja u svom sastavu sadrži više fakulteta. S obzirom da su kroz

istoriju u različitim delovima sveta postojale slične ali ipak u važnim aspektima različite institucije ovoj, kada u ovom radu pišemo o univerzitetu mislimo na idejni i strukturni model modernog univerziteta koji je u manjim ili većim varijacijama dominantan model organizovanja univerziteta svuda u savremenom svetu. Međutim, s obzirom da se u analizi uzima u obzir pre svega Beogradski univerzitet, te se upravo pomenute varijacije ne smatraju kao beznačajne, već upravo suprotno – one pored informacija o tome kako „stvari stoje“ na našem univerzitetu ne moraju biti značajne samo iz komparativne perspektive, već mogu da nam pruže i neke dodatne uvide u akademsku kulturu na ovom prostoru i doprinesu eventualno boljem samorazumevanju šire slike društvenih odnosa u datom domenu.

Analiza u ovom radu sprovodi se, dakle, na klizavom tlu tekućih reformi, ali vratimo se na pitanje o kakvim reformama i o kom njihovom nivou se ovde govori. U naslovu ovog rada istaknut je vremenski okvir analize, što navodi na zaključak da se radi o periodu promena domaćeg VO sistema u toku prve decenije XXI veka, koje su podstaknute potpisivanjem Bolonjske deklaracije, koju je država Srbija potpisala 2003. Godine. Ipak, činjenica da proces navedene reforme i dalje traje, kao i to da neki od njenih direktnih ili indirektnih uzroka sežu u period pre navedenog vremenskog okvira, podrazumeva se da će on biti u određenim instancama „prekoračivan“. S druge strane, okvir za koji se ovde smatra da ne bi trebalo da bude preterano prekoračivan (ako za cilj imamo što konkretniju analizu), jeste koncepcijski okvir „kulture revizije“. Upravo je to onaj segment reformi VOS koji predstavlja hipotetički okvir ovoga rada. Odabir tog aspekta reformi svakako se ne smatra najproblematičnijim i najvažnijim, jer reforma ima važne posledice i po uslove studiranja i položaj samih studenata, ali ispitivanje položaja zaposlenih na univerzitetu smatra se važnim ne samo zbog toga što od njihovog položaja u određenoj meri zavisi i položaj studenata i kvalitet studija, već i zato što nam takvo ispitivanje može biti korisno i za uočavanje nekih širih tekovina savremenog društva i njegovih kulturnih, političkih i ekonomskih aspekata. Na kraju krajeva, vrste problema koji će biti isticani u ovom radu navode i na pitanja samog opstanka univerziteta kao institucije – pitanja razloga njegovog postojanja, smisla i cilja, i uopšte, pitanje njegovog društvenog legitimiteta.

Koncepcija „kultura revizije“

„Kultura revizije“, odnosno „društvo revizije“ najčešći su prevodi sintagmi *audit culture*, odnosno *audit society*, koja je skovana u britanskoj antropologiji i drugim društvenim naukama tokom poslednje decenije prošlog veka. Ova sintagma uglavnom se koristi kao opšti termin koji se odnosi na opis stanja i uslova u kojima savremeni nastavno-naučni kadar u sektoru visokog obrazovanja obavlja svoj posao. Takvo „stanje“ u datom diskursu najčešće se opisuje kao atmosfera administrativnog pritiska, stalne provere i kontrole u kojoj su putem specifičnih tehnika, konstruisanim po analogiji sa računovodstvenom revizijom, akademski radnici prinuđeni da budu „produktivni“, „kvalitetni“ i prilagodljivi „korisnicima“. S obzirom na to da je data sintagma postala veoma korisna kao operativno sredstvo pri istraživanju savremenih odnosa između univerziteta (kao institucija) i posebno dizajniranih administrativnih struktura (za nadgledanje i ocenjivanje njihovog rada i učinka), postala je zastupljena i izvan britanskog konteksta, pri čemu se „odomaćila“ i u domaćoj antropologiji (v. Kovačević 2010; Milenković 2010; Žikić 2009; Gavrilović 2009). Žikić na sledeći način definiše ovaj termin:

„Revizorska kultura, u najkraćem, označava to, da država, kao posrednik između, s jedne strane, poreskih obveznika i ustanova koje troše njihova sredstva, a s druge strane, između aktera javnog društvenog života i potreba društva kao celine, u njegovom održivom razvoju, ima pravo i dužnost da postavlja standarde rada odgovarajućih ustanova, u skladu s onim što smatra društvenim potrebama, preispituje njihov rad u skladu s tim standardima i presuđuje o društvenoj korisnosti datih ustanova, gde se ta 'presuda' izražava kroz pozitivno ili negativno intervenisanje u pogledu njihovog finansiranja“ (Žikić 2009, 100).

Većina kritičke literature u kojoj se prepoznaje značaj problema ulaska neoliberalne ideologije i s njom povezanih revizorskih praksi na univerzitete je anglofona (v. Hoskin and Macve 1988; Hoskin 1996; Miller 1992; Munro and Mouritsen 1996; Power 1997; Rose 1988), a u antropologiji prvi značajni radovi dolaze iz pera Merilin Stratern (Strathern 1997, 2000a, 2000b), Krisa Šora i Suzan Rajt (Shore and Wright 1999). Međutim, osnove za otvaranje pitanja kulture revizije, kao zasebnog predmeta istraživanja u disciplini već su postavljene i u drugim njenim istraživačkim oblastima: u antropologiji obrazovanja (v. Baćević 2006c; Spindler 2000), ali takođe i kroz interesovanje antropologa za translokalne diskurse koje se pre svega ogleda u

bujanju evropske antropologije i antropologije globalizacije (Inda and Rosaldo 2008); svakako, važna za datu temu su i istraživanja vezana za politike nacionalnih vlada i interesovanja za oblasti kao što su studije menadžmenta (Strathern 2000a, 5). Fokus istraživanja antropologa koji se zanimaju za oblast javnih politika (v. Shore and Wright 1995, 1997; Wedel et al. 2005) jeste sfera i intenzitet uticaja političkih i/ili ekonomskih modela na formiranje novih kulturnih oblika ponašanja i odnosa u savremenom (Zapadnom) društvu, kao i kritika pretpostavki javnih politika uopšte. Demaskirajući određene probleme koji se javljaju u okviru datih politika, antropološkim pristupom se teži ka otkrivanju sticaja okolnosti u kojima se nalaze akteri, u kojima se sprovode aktivnosti i uticaji koji oblikuju političke odluke, njihovu implementaciju i njihove posledice. Pripadnici ovog pristupa smatraju da antropolozi svojim empirijskim i etnografskim metodama mogu da pokažu kako politike aktivno kreiraju nove kategorije za pojedince kojima treba vladati. Oni takođe smatraju da već dugo postavljeni okviri „državnog“ i „privatnog“, „makro“ i „mikro“, „odozdo“ i „odozgo“ i „centralizovanog“ i „decentralizovanog“ ne samo da ne mogu da obuhvate savremenu dinamiku u svetu, već zamagljuje razumevanje mnogih političkih procesa (Wedel et al. 2005). Međutim, nijedna od navedenih tema u antropologiji ne vodi direktno ka temi kulture revizije, iako nekoliko njih jesu, u stvari, pripremale platformu za nju (kao što je pomenuti pristup antropologije politikâ). Direktnije tematske „rođake“ verovatno je zasnovanije tražiti izvan antropologije, npr. u analizama novijeg pisanja u oblasti finansijskog menadžmenta (Wright 1994) ili u nekim oblastima sociološkog pisanja i istraživanja organizacija (Power 2002; Gleeson and Knights 2006). Poseban uticaj na antropologiju kulture revizije, svakako, imao je profesor finansijskog računovodstva univerziteta LSE Majkl Pauer (Michael Power) koji je, zapravo, prvi istraživač koji se ozbiljno upustio u analizu uticaja revizorskih tehnika na funkcionisanje univerziteta, i koji je ukazao na nove trendove kontrolisanja procesa naučne produkcije (Power 1996, 1997). Nakon njegove knjige *The Audit Society* (Power 1997), reč *audit* počela je sve više da se upotrebljava u svetu, međutim, kako i sam Pauer smatra, to bi moglo da nas zavara s obzirom da se ovaj pojam često danas koristi i za druge oblike nadgledanja koji nisu u direktnoj vezi sa onim na šta je on u pomenutoj knjizi mislio (Power 2000).

Polazna tačka britanskih istraživača (Power 1997; Shore and Wright 1999; Shore 2008) i pojedinih koji dolaze iz drugih zemalja (npr. Apple 2005, koji piše o američkom VOS-u; Kipnis 2007, bavi se proučavanjem VOS-a u Australiji) pri dijagnostifikovanju problema vezanih za fenomen kulture revizije sastoji se u tvrdnji da su revizione tehnologije postale operativne

oznake svetskog širenja vrednosti neoliberalizma i njegove koncepcije lične i kolektivne odgovornosti i da su neraskidivo povezane sa talasom reformi javnog sektora označenih kao Tehnologije nove javnog uprave (New Public Management, u daljem tekstu NPM), koje su od 1980-ih počele da se sprovode širom sveta, a 1990-ih bile najizraženije u Velikoj Britaniji, Australiji i na Novom Zelandu (Shore 2008, 280). Široko je rasprostranjeno uverenje da je ovaj talas počeo da se širi kao posledica ekonomskih inicijativa uvedenih od strane vlada Margaret Tačer (u Velikoj Britaniji) i Ronalda Regana (u SAD). Ukratko, smatra se kako u javne sektore većine zemalja članica Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OESR/OECD) od 1980-ih godina počinju da se uvode različiti tržišni mehanizmi, zarad navodnog povećanja efikasnosti, odgovornosti i sl. (Shore and Wright 2000, 60).

Ideja neoliberalizma u najširem smislu govori o potrebi smanjenja uticaja države, slobodnoj trgovini, fleksibilnosti tržišta rada, individualnoj preduzimljivosti i takmičarskoj logici tržišta (Gaffikin and Perry 2009, 119). Ipak, s obzirom na to da se zagovornici neoliberalnog oblika vladavine služe mnogo indirektnijim oblicima kontrole i intervencije (u zamenu za zagovaranje direktne državne intervencije), rezultat neoliberalne revolucije je, u stvari, ideologija efikasnosti i odgovornosti oličena u opštem širenju birokratske kontrole, što nigde nije bolje izraženo do u promenama do kojih je došlo u visokom obrazovanju (*ibid.*). Prema ovakvim stanovištima, visoko obrazovanje se modulira i sprovodi prema onome što odaje utisak sveopšte prihvaćenog konsenzusa o ciljevima, predmetima i procedurama; sam konsenzus, zapravo, postiže vlada, a krajnji ciljevi su uvek – ekonomska efikasnost i „dobra praksa“. Iako je ekonomija javnih nabavki i efikasnosti uvek imala svoje mesto u razmišljanju javne administracije, tek sa „eksplozijom revizije“ ona je počela da zadobija kritički politički značaj (Power 2003, 193).

Zagovornici uvođenja sistema revizije u sve više oblasti ljudskog rada smatraju da je ovaj sistem nadgledanja i kontrole neophodan odgovor na tzv. „krizu javnog poverenja“, što mnogi interpretiraju kao krizu odgovornosti (Strathern 2000a, 9). S druge strane, kritičari ovog trenda, u navedenom obrazloženju problem vide u tome što je tu zapravo došlo do ozbiljnog brkanja engleskih pojmova *accountability* (odgovornost) i *accountacy* (računovodstvo). Izvorno, upotreba pojma audit isključivo se odnosila na tehnike i principe finansijskog pregleda (revizije) i knjigovodstva, odnosno na ustaljene sisteme finansijskog menadžmenta dizajniranog za verifikaciju budžeta i za utvrđivanje da li kompanije ispunjavaju administrativne norme (Shore 2008, 279). Ipak, od 1980-ih i 1990-ih godina (u Velikoj Britaniji, pre svega), ovaj pojam

počinje da se koristi u sve više domena života i rada, postajući ključni pojam u svetu savremenog menadžmenta i najvažniji instrument kretora javnih politika i državnih vlada (*ibid.*).

Ovakav način definisanja kulture revizije (u daljem tekstu KR) ipak nije zadovoljio neke autore (v. npr. Humphrey and Owen 2000) pa je Pauer smatrao da je potrebno dodatno objasniti na šta je mislio kada je u knjizi *The Audit Society* (Power 1997) pisao o “eksploziji revizije”. Predstavljanje “tačerizma” kao jedinog uzroka za ovakav razvoj on smatra površnim pristupom. Ta “površnost”, on pretpostavlja, proističe iz previše lokalizovanog pristupa problemu, kao i zbog toga što je uočeno da se “eksplozija revizije” nije pojavila u zemljama (kao što su Japan ili Nemačka) u kojima su institucionalno poverenje, solidarnost i saradnja tokom 1980-ih bili čak i više poljuljani nego u Velikoj Britaniji (Power 2003, 185-6). Zbog toga je po ovom autoru jako važno postaviti pitanje zašto su se retorika i tehnike revizije u nekim instancama ispoljile u velikoj, a negde u znatno manjoj meri, kao i to da treba imati u vidu da će u nekima do takvog širenja tek doći (*ibid.*, 191). No, on smatra da objašnjenje uzroka širenja KR u Britaniji i u drugim kontekstima svakako treba posmatrati kao konjukciju nekoliko ključnih faktora. Prvi faktor je već pomenut širi kontekst političkih promena označenih kao NPM, koji revizorske prakse koristi kao sredstvo u procesu ekonomske modernizacije i za ostvarivanje režima “samoregulacije”. Drugi važan i relativno objektivni faktor, prema Paueru, jesu fiskalna ograničenja, povezana sa redukcijom javnih troškova, što je stvorilo pogodne okolnosti u kojima se od revizije zahteva da obezbedi mehanizam za difuziju ideje “isplativosti” u javnom sektoru. Kao još jedan bitan faktor, ovaj autor navodi to da je pojava političkih platformi sa svojim navodnim dugoročnim interesom za efikasnošću i kvalitetom u javnom sektoru, otvorila mogućnost novog “problematizovanja” postojećih načina pokazivanja javne odgovornosti, ali promovišući pritom kao jedino političko rešenje reformisani revizorski poredak. Međutim, valja napomenuti da “eksplozija revizije” u Velikoj Britaniji tokom 1980-ih godina nije izazvala nikakvo interesovanje za razumevanjem konstitutivnih ili eventualnih pratećih efekata širenja revizije. Po definiciji, negativne posledice se čine nevidljivim, poriču se ili predstavljaju kao irelevantne (Power 2003, 194). Dalje, kao što je već donekle i rečeno, te posledice se mogu učiniti vidljivim samo povratnim procesom – evaluativnim istraživanjem, tj. revizijom revizije.

Dodatno pojašnjenje “eksplozije revizije” Pauer je pružio i poređenjem tradicionalnih oblika kontrole “starog” javnog menadžmenta (tzv. Birokratskog profesionalizma) sa novim javnim menadžmentom. Tradicionalni oblici javnog menadžmenta imali su, prema ovom autoru, “niži

status” nego što to imaju današnje kontrolne prakse, i predstavljali su samo neku vrstu ispomoći u postojećoj birokratskoj hijerarhiji. Na primer, “uprkos nezavisnoj ustavnoj poziciji vrhovnih revizorskih institucija u odnosu na izvršnu vlast, te institucije su imale zanemarljivu ulogu u političkom diskursu o javnom menadžmentu do 1980-ih godina (u Velikoj Britaniji – I.G.)” (Power 2003, 186). Toliku da gotovo nisu pobuđivale nikakav akademski interes. Takav nizak epistemčki i simbolički status tradicionalnih revizorskih praksi proizilazio je i iz relativnog odstojanja prema ovoj vrsti profesije, koju su uglavnom poduzimali oni koji su bili na zalasku karijere ili su je vršili službenici pred penzijom (*ibid.*). Pored toga, stare revizorske prakse predstavljale su striktno birokratski stil menadžmenta, čija je osnovna (i jedina) funkcija, čak i u privatnom sektoru, bilo usmeravanje pažnje na organizacione jedinice zadužene za novčane transakcije i na utvrđivanje njihove saglasnosti sa pravnim i računovodstvenim standardima; revizori iz 1960-ih i 1970-ih godina, dakle, još uvek nisu bili upošljeni u službu procesa političke reforme (*ibid.*, 187).

Nasuprot tome, tokom 1980-ih i 1990-ih Pauer uviđa sve veću upotrebu pojma revizije u javnom i političkom diskursu, što je smatrao neophodnim uslovom za promenu političke prakse (Power 1997). Zahvaljujući ovakvoj njegovoj opservaciji, “revizija” je “prokrijumčarena” kao analitički koncept i u drugim disciplinama, a naročito u antropologiji, šireći tako njegov označavajući potencijal na najrazličitije prakse provere i evaluacije u kojima korišćenje same reči “revizija” nije uvek upadljivo. Ono što se, pak, uzima za glavnu distinktivnu karakteristiku širenja revizije, a pritom i kao glavni argument, jeste da je koncept revizije politizovan od strane vladajućih političkih struktura.

Sistem revizije, kojim se akademski radnici spolja pritiskaju da se menjaju, ali u skladu sa proizvoljnim, lokalno specifičnim definicijama, koje osmišljavaju ponaosob reformatori prema sopstvenim nađenjima, prema rečima (antropološke i druge) kritike, dakle, počinje da lebdi gotovo nad svim oblastima modernog radnog života. Međutim, ono na šta je kritika uglavnom usmerena svakako nije jedino problem semantičke nedoslednosti, već pre svega neadekvatnost tehnološkog transfera. Glavna teza kritike je, prema tome, da se proliferacijom pojma revizije na sve veći spektar oblasti stvara „kontekst u kome su tehnike i vrednosti finansijske revizije postale centralni organizacioni princip u rukovođenju i kontrolisanju ljudskog rada i u kome se stvaraju nove vrste odnosa, navika i praksi“ (Shore 2008, 279).

Međutim, sama kritika revizionih praksi otežana je zbog toga što one u svojoj suštini sadrže one vrednosti koje se u akademskom svetu pozdravljaju, kao što su odgovornost, otvorenost istraživanja i širenje pristupa. Zbog toga kritika mora imati obzira prema činjenici da kultura revizije u sebi sadrži finansijski i moralni element, i da ta dva nisu na zadovoljavajući način usaglašena (Strathern 2000a). Zato kritičari širenja revizije ipak u određenoj meri ne mogu da zameraju objašnjenjima uzroka ove pojave koje se pominju među zagovornicima ovog trenda. Ono se, dakle, može formulisati na sledeći način: „potreba za evaluatorima javlja se kada javna odgovornost više ne može biti osigurana samo putem neformalnih odnosa poverenja i kada se mora formalizovati, učiniti vidljivom i podložnom spoljašnjoj proveri valjanosti“ (Power 1994, 8-11, u Giri 2000, 174). Međutim, kao što je već rečeno, smisao „javne odgovornosti“ preinačen je u termine merenja i produktivnosti, „ekonomske efikasnosti“ i obezbeđivanja „vrednosti za novac“ (VFM) (Shore 2008, 281) – što u realnosti znači biti odgovoran prema vladinim odeljenjima ili agencijama, ili drugim rečima – prema državi/finansijerima (Caulkin 2002).

Kada se govori o kulturi revizije u antropologiji, misli se zapravo o skupu okolnosti, pretpostavki, verovanja i praksi koje se postepeno uobičavaju u svakodnevnim ljudskim predstavama – o veoma kompleksnom kolektivnom procesu koga je veoma teško razumeti i sagledati sve njegove posledice. Ipak, kada su u pitanju sama antropološka istraživanja „kulture revizije“, ograničavanje polja istraživanja pojmom kultura veoma je rizičan čin, imajući u vidu dugu tradiciju eksternih kritika upućenih onome što se pejorativno naziva antropologizacijom sveta, ali i internih, koje nisu ograničene samo na tzv. Interpretativni zaokret u antropologiji iz 1980-ih godina, i koje su postojale u periodima pre i nastavile da se razvijaju posle njega (npr. Wagner 1975; Fabian 1983; Clifford and Marcus 1986; Wright 1998; Milenković 2007). I kultura revizije (ili društvo revizije) može da predstavlja jedan od primera „izmišljanja“, artificijelnog uokviravanja proučavanog fenomena. S tim na umu, u nedostatku podobnijeg operativnog sredstva, Kris Šor predlaže da kulturu revizije ne doživljavamo kao „tip društva, mesta ili naroda, koliko kao stanje: stanje koje je oblikovano upotrebom modernih tehnika i principa finansijskog pregleda (revizije), ali u svetu koji nije moguće svesti na domen finansijskog“ (Shore 2008, 279). Međutim, imamo i drugačijih viđenja. Munro, na primer, procese revizije definiše kao oblik replike određenih vidova organizacionog ponašanja, što poistovećuje sa kulturnim performansom (Munro 1999). Argument da se ovde radi o rađanju

određene kulture Stratern izvodi iz zapažanja o opštem prihvatanju jednog određenog modela prema kome je moguće dobiti javni legitimitet, tj. javno poverenje vezano za kvalitet bavljenja određenim poslom. Tačnije, u ovakvoj kulturi samo određena vrsta parametara može ubediti vladu ili poreske obveznike/javnost da se posao obavlja na odgovoran način. Zbog toga, prema Stratern, nove prakse predstavljaju mnogo više od određenog stila ili prezentacije. Oslanjajući se na interpretaciju Meri Daglas (Douglas 1992), ona smatra da je revizija deo šireg uređenja ljudske razmene, što nas navodi na zanimanje za oblike koje ta nova vrsta uređenja poprima (v. Strathern 2000a, 4). Daglas dodaje da intenziviranje proveravanja postaje obavezno samo u situacijama gde vlada nepoverenje. Na ovu opasku se oslanja i Pauer, ali i ostali istraživači KR, kako je već rečeno. Tako su neke državne vlade (od kojih je britanska jedan od najboljih primera) shvatile da ako učine eksplicitnim prakse pomoću kojih ljudi proveravaju jedni druge, onda mogu javno da se povuku u poziciju prostog proveravanja ishodišnih indikatora rada (*ibid.*). Stratern navodi da se ova vrsta vladine intervencije otelovljuje kroz društveni pristanak i usaglašavanje sa ovim pravilima, tako što su različite korporacije, javna tela i pojedinci te metode za samoproveru već redefinisali u dokaz o njihovoj odgovornosti prema državi (*ibid.*). Sa ovim su u velikoj meri, uostalom, usaglašeni i Šor i Rajt, koji smatraju da tehnike revizije otelovljuju novu vrstu racionalnosti i morala i dizajnirani su tako da među akademskim osobljem izazovu nove norme ponašanja i odnosa prema radu (Shore and Wright 2000, 57). Na nama, očigledno, ostaje da definišemo ovaj problem u skladu sa sopstvenim rezonima ali i u skladu sa kontekstom koji proučavamo. No, nezavisno od ponuđenih viđenja, govoriti o „kulturi“ revizije podrazumeva da već intuitivno podrazumevamo da postoji i „akademska kultura“ koju, dakle, na određeni način značajno menja „kultura“ revizije, ili u krajnjoj liniji – dolazi na njeno mesto.

Ono što se podrazumeva pod kulturom revizije, naravno, ne treba da redukuje smisao uočene opšte prisutnosti fenomena na ono što se pod tim podrazumeva u Velikoj Britaniji (Gombrich 2000; Hoecht 2006; Pritchard 2005; Rustin 1998). Kultura revizije je, u najmanju ruku, varijantna, i ako je pojam „kultura“ u tom kontekstu nemoguće izbeći, onda je verovatno ispravnije koristiti taj pojam u množini. Slični problemi koji su u kontekstu visokog obrazovanja i bavljenja naučnim radom (posebno društvenim naukama i humanistikama) razmatrani, uočeni su, na primer, i u sistemu visokog školstva u Sjedinjenim Državama. Delanti, na primer, pored neoliberalizma, ističe odlučujuću ulogu teorija trećeg puta i postmodernizma, kao uzroke promena u savremenom sistemu visokog obrazovanja i bavljenja naukom uopšte (Delanty 2003).

Dalje, kada se govori o kontekstu Sjedinjenih Država konkretno, uprkos tome što u njemu postoji znatno veći broj privatnih univerziteta (u odnosu na Veliku Britaniju, na primer), i što to podrazumeva da su visokoobrazovne ustanove i istraživački projekti mahom finansirani od strane nacionalnih i multinacionalnih kompanija (v. Gaffikin and Perry 2009), u njemu rangirajuće procene ne izostaju (Espeland and Vannebo 2007). Ali ipak, američki naučnici i univerzitetski profesori nisu još uvek podvrgnuti sistematskoj reviziji kao što je to slučaj u Britaniji ili u nekim drugim evropskim zemljama (Giri 2000, 174), pri čemu postoje i utisci da obrazovni sistem u SAD jedva i da priznaje spoljašnje evaluatore (Dentith 2002).

Revizorske tehnike, kao sredstva reforme i/ili modernizacije institucija javnog sektora, prisutne su u sve više država, pa tako i na nivou politika Evropske unije (McDonald 2000), što je u stvari samo još jedna manifestacija popularne karakterizacije tekovina savremenog sveta – globalizacije. Univerziteti danas predstavljaju jednu vrstu institucija u kojima se na najjasniji način očitava trend globalizacije, a naročito ideologija ekonomskog neoliberalizma; u većini slučajeva pak nije više relevantno postavljati instituciju države u središte ovde razmatranih problema, jer su kontradikcije koje članovi akademske zajednice osećaju na svojoj koži na mnogo načina odraz dosta dubljih kontradikcija između države i globalizacije (cf. Gaffikin and Perry).

Kada se govori o promenama ove vrste, najviše se ističu one teorije koje polaze od teze o homogenizaciji ili konvergenciji, kao posledici globalizacije. One se najčešće tiču kulturnog aspekta, pa se samim tim odnose i na oblast visokog obrazovanja i nauke, pri čemu se globalna homogenizacija na ovom planu ogleda u organizacionoj formi naučno-obrazovnih institucija, strukturi obrazovnih sistema, kurikulumima itd. Ove teorije su najčešće obojene strahom od homogenizacije sadržaja (u šta spada i upotreba engleskog kao jezika na kome se pišu uputstva i istraživanja, ili nestajanje određenih studijskih programa po cenu uvođenja drugih) i izvoza politika i menadžerskog diskursa (npr. u diskursu politika u visokom obrazovanju to su modeli kao što je globalno rašireni tzv. Preduzetnički univerzitet, kao i koncept NPM i dr.) (Beerkens 2003, 144), tj. strahom od akademskog kolonijalizma. Postoji čitav spektar uticaja koji su prouzrokovali relativnu homogenizaciju obrazovno-naučnih sistema, ali moguće je izdvojiti neke ključne. Hemlin i Rasmusen (Hemlin and Rasmussen 2006), na primer, nude zanimljivu listu osnovnih razloga koji su na to uticali. Oni smatraju da je do datih promena (koje su, pri tom, u potpunom skladu sa NPM paradigmom) došlo zbog promena koje su u skorije vreme iskrsele u

samoj nauci: a) nove organizacione forme i b) reflektivni zaokret u nauci i u društvu. Prvi skup promena nastao je usled povezivanja naučnih istraživanja koja se vrše u okviru različitih institucija. Tradicionalno, sa aspekta studija nauke, uglavnom su razmatrana i revidirana naučna istraživanja koja su nastajala u okviru univerziteta; u skorije vreme, pak, u žižu interesovanja dolaze i istraživanja koja se sprovode u drugim istraživačkim centrima, kao što su oni iz oblasti industrije, iz korporativnog sektora i javne administracije. Ova istraživanja se često okupljaju u okviru tzv. „hibridnih organizacija“ (Hemlin and Rasmussen 2006, 178). Ovakvo stanje podrazumeva da se kriterijumi evaluacije i drugi mehanizmi na određeni način homogenizuju, a to najčešće podrazumeva preuzimanje modela koji je već zastupljen u određenoj vrsti institucija. Kao najpogodniji evaluativni mehanizam obično se pojavljuje onaj koji postoji u javnoj administraciji, što se može uzeti kao najjednostavnije objašnjenje preplavlivanja univerziteta tehnikama revizije iz računovodstvenih institucija. Dakle, takva i slična povezivanja značajno utiču na funkcionisanje čitavih institucija, kao i na u njima zaposlene osobe, koje su do sada izvršavale neke druge vrste zadataka. Njihovi nalogodavci i uprave sada su neka druga tela, koja vladaju na način koji nije bio zastupljen u tradicionalnim institucijama. Sve sada mora funkcionisati u skladu sa pravilima igre „hibridnog menadžmenta“ i „umreženih uprava“ (v. Hemlin and Rasmussen 2006, 178-9).

Naravno, još jedan fenomen treba uzeti kao bitan faktor ove vrste promena, a to je umrežavanje u nauci (*ibid*, 179), kao produžena odlika „umreženog društva“ (Castells 2000). Iako, za sisteme visokog obrazovanja se opravdano tvrditi da su oni uvek po svojoj prirodi bili internacionalni, sama priroda povezivanja univerziteta se u međuvremenu dosta izmenila (Beerkens 2003, 141). U literaturi sve više postaju aktuelna pitanja koja se odnose na pojavu preuzimanja kormila u kreiranju naučno-obrazovnih politika od strane nadnacionalnih i transnacionalnih institucija, što utiče na sve veće podrivanje autoriteta i autonomije državnih vlada u toj oblasti; takođe, važne su i rasprave o promeni odnosa između države i sistema visokog obrazovanja usled globalizacije u drugim javnim sektorima (v. Beerkens 2003). Naravno, još uvek je situacija takva da su vlade aktivno uključene u transfer kvaliteta. One i dalje prenose autoritet na univerzitate, nadnacionalna tela i u privatni sektor (*ibid*, 142-3). Ali, teoretski, vlade rade i na aktivnom poboljšavanju internacionalne pozicije svojih ekonomija i teže izvrsnosti nacionalnog obrazovanja i nauke (*ibid*, 143).

U okviru drugog skupa promena, za izdvajanje i eventualno objašnjenje stanja u savremenim naučno-istraživačkim institucijama, reflektivni zaokret koji se odnosi na interne, naučne okvire nije toliko relevantan faktor za nastanak aktuelnih promena, koliko je to reflektivni zaokret u društvu, kako ga shvataju u literaturi. Naime, taj reflektivni zaokret se odnosi na pomenutu „krizu javnog poverenja“, što se u literaturi često interpretira kao kriza odgovornosti javnih institucija prema konzumentima, tj. potrošačima usluga i proizvoda institucija (v. Gačanović 2009, 82-83). S obzirom da procena društvene vrednosti naučnih istraživanja (nominalno) postaje gotovo presudan kriterijum njihovog kvaliteta (Hemlin and Rasmussen 2006, 174), odnosno, s obzirom na priznanje da je nauka, u stvari, blisko povezana sa društvom – ovaj aspekt postaje jako važan za dalje reforme na univerzitetima i drugim naučnim institucijama. Imajući u vidu da takvi nadasve novi kriterijumi vrednosti naučno-istraživačkog rada i nove organizacione forme u sistemu proizvodnje znanja počinju da važe širom sveta, tj. na svim univerzitetima koji nastoje da „drže do sebe“, onda date karakteristike postaju deo zajedničke forme kojoj se reformama teži (v. Gačanović 2010).

Važan činilac konteksta promene VO paradigme je omasovljavanje univerzitetskog obrazovanja, proces koji je u SAD i nekim evropskim zemljama počeo nakon okončanja Drugog svetskog rata, a od 1965-1995. Godine, prema Ramirez, zahvatio i ostatak sveta (v. Ramirez 2006, 126). Takva ekspanzija visokog obrazovanja zahtevala je promenu modela univerziteta, kako to Ramirez kaže – od „socijalno amortizovanog“ do „socijalno ugrađenog“. Ovaj poslednji model poziva na društveno odgovoran, organizaciono fleksibilan i široko društveno inkluzivan univerzitet (*ibid.*). Kako sistem prelazi sa elitnog na masovno visoko obrazovanje, na univerzitetima se razvija i potreba za internacionalnom različitošću – i vertikalnoj i horizontalnoj, potrebu da se na adekvatan način ugosti sve heterogenija klijentela, da se priključi još raznovrsnijem tržištu rada i da se pomiri masovni ulazak sa selekcijom najviših formi specijalizacije (Clark 1980, 26).

Dakle, iako je moguće da se za najvažnije motive institucionalnih transformacija može uzeti potreba hvatanja koraka sa globalizacijskim, a naročito ekonomskim diktatima, ove promene su „lokalno“ veoma specifične i u nezanemarljivoj meri se međusobno razlikuju, pa ovaj proces verovatno pre treba posmatrati kao „glokalizacijski“. To je razlog zbog koga nastaje sve više naučne literature upravo u formi studija slučaja, jer prividno neutralno tržište stvara veoma povoljnu platformu za ostvarivanje nacionalnih i drugih interesa. U većini dosadašnjih

istraživanja kulture revizije, dakle, prihvaćen je stav da je u bavljenju akademskim radom došlo do velikih promena, i da je do njih uglavnom došlo zbog usvajanja (spolja nametnutih) definicija toga kako treba da funkcionišu univerziteti, kako treba da bude konstruisano znanje, i konačno, o tome koji parametri se mogu smatrati relevantnim za pokazivanje kvaliteta njihovog rada i vrednosti.

Definisanje teme i cilja istraživanja

Društvo revizije je ono u kome su ljudi podvrgnuti stalnoj proveri i kontroli (auditees), gde se zadovoljavanje kriterijuma odgovornog bavljenja poslom zapravo podrazumeva zadovoljavanje određenih elaborativnih mehanizama koji služe tome da podvrgnu individualni učinak kontroli spoljnih eksperata, i gde svaki aspekt rada mora biti ocenjen i rangiran u skladu sa birokratskim merilima i ekonomskim ciljevima. To je još jedan od razloga zbog kojih širenje kulture revizije u akademskim institucijama i drugde zaslužuje pažnju – ona sve više oblikuje naše živote, naše odnose, profesionalne identitete i načine na koje upravljamo sobom
(Shore 2008, 281).

U ovom radu nas zanima mogućnost primene zapažanja o postojanju jedne kulture, koju ovde zovemo kulturom revizije, ali u domaćem kontekstu, odnosno na Beogradskom univerzitetu. Da bismo omogućili takvu proveru i poređenje potrebno je što jasnije odrediti šta se u ovom radu misli pod datom koncepcijom. Korišćenje „tuđe“ koncepcije, koja je kontekstno specifična, *de facto* je upotreba takve koncepcije kao normativnog modela deskripcije i interpretacije predmeta istraživanja u drugom kontekstu, i zbog toga može imati određene manjkavosti, kao što je skretanje pažnje sa nekih elemenata koji bi mogli biti važni za razumevanje domaćeg stanja, a koji nisu prisutni u drugim političkim, ekonomskim, društvenim, odnosno kulturnim okolnostima, i obrnuto. Takva manjkavost bi se mogla odnositi i na opasnost idejnog usmeravanja pri zaključivanju. Zbog toga je u ovom radu potrebno iz postojećih koncepcija iskristalisati konceptualni okvir koji je dovoljno obuhvatan da u sebi može da sadrži suštinu onoga što su mu do sada navođeni antropolozi pripisali, ali koji mora biti i dovoljno otvoren kako bi mu se mogle pridodati ili otpisati neke od do sada pripisanih karakteristika. Ukratko, kultura revizije se u ovom radu ne uzima kao polazna tačka, već kao pojava koju treba objasniti, naročito s obzirom na to što se ipak radi o suptilnoj koncepciji koja se formalizuje na različite načine u različitim kontekstima, i to ne samo u smislu različitih nacionalnih konteksta, već i na nivou različitih javnih i privatnih sektora. Na kraju krajeva, istraživanje treba da pokaže i u kojoj meri se uopšte može govoriti o nekakvoj kulturi revizije u domaćem visokoobrazovnom sistemu,

odnosno na Beogradskom univerzitetu, pa i da li se u datom kontekstu, eventualno, može govoriti o nekakvoj drugačijoj „kulturi“.

Cilj nam je ovde, dakle, da definišemo šta podrazumevamo pod kulturom revizije, s obzirom da se ova koncepcija u radu koristi kao operativno sredstvo i kao referentni okvir analize istovremeno. Hipoteza ovog istraživanja je, dakle, da se u procesu reforme domaćeg VO sistema razvijaju određene pojave koje nalikuju onima koje su opisane i problematizovane u nekoliko antropoloških i drugih zapažanja i koje su okarakterisane terminom kultura revizije. Ono što je iz dosadašnjeg izlaganja sasvim jasno, jeste da se lociranje datih pojava zaustavlja na nivou reformi VOS-a. Iako je ova pojava, kako se navodi, mnogo rasprostranjenija u institucionalnom smislu, i zahvata sve više oblasti javnog sektora, pojava KR u oblasti VOS-a, tj. u instituciji univerziteta ovde se uzima kao dovoljno indikativna.

Radi što jasnijeg definisanja predmeta ovog istraživanja, izdvojićemo tri ključna aspekta KR za koje smatramo da ih je neophodno uzeti u razmatranje da bi se dati fenomen što obuhvatnije i jasnije predstavio i razumeo. Predstavljeni u najgrubljim crtama, ta tri spekta su:

- 1) elaborativni mehanizmi za kontrolu, procenu i konačnu ocenu individualnih učinaka zaposlenih na univerzitetu i učinaka institucije u celosti;
- 2) uticaj datih mehanizama na živote članova akademske zajednice, društvene odnose među njima i njihov odnos prema radu i novim kriterijuma kvaliteta i vrednovanja;
- 3) naročit položaj humanistika i društvenih nauka, ali i institucije univerziteta u kontekstu savremenih ekonomskih, političkih, društvenih i tehnološko-informacionih, kao i kulturnih okolnosti.

1) Prva odlika ovakve kulture jeste da ona nije ograničena nijednom vrstom kulturnog identiteta kojim se referira na određenu grupnu pripadnost, i sa sve većom sigurnošću se može reći da ona nije ograničena čak ni političkim režimima u kojima se razvija. Iz nekih dosadašnjih površnih pregleda proizilazi pretpostavka da kultura revizije živi svoj život mimo državnih konteksta i političkih režima, i da se zapravo radi o kulturi koja svoje korene pušta u svim organizacijama koje imaju aspiracije ka konkurentnosti u sopstvenoj oblasti i koje su, samim tim, dužne da za svoje učinke „podnose račune“ za to predodređenim instancama (koje uglavnom imaju odlučujuću ulogu pri odobravanju finansijskih sredstava za zaposlene u određenoj

delatnosti). Takva situacija uočena je i u sferi reformi visokog obrazovanja na više primera iz sveta. Mehanizmi koji se uvode sa ciljem ostvarivanja ovakvih ciljeva su zapravo katalizatori takve kulture, a ne kultura sama. Drugim rečima, ti mehanizmi kontrole, procene i afirmacije ili negacije radnih rezultata predstavljaju katalizatore oživljavanja KR. Ono što je zanimljivo to je da su dosadašnji kritički potencijali, kao što je već rečeno, uglavnom usmeravani upravo na tehničku neadekvatnost revizionih tehnologija, u ovom slučaju u sferi procene rada akademskih radnika (v. npr. Brenneis et all 2005; Strathern 1997). Ovakav fokus, čini se, za sada ima smisla, jer upravo dati mehanizmi mogu da se posmatraju kao refleksija čitave ideje sveopšte revizije, a za to je visoko obrazovanje odličan primer. Argument da se ovde radi o rađanju određene kulture Merilin Stratern izvodi iz zapažanja o opštem prihvatanju (jednog idejnog obrasca – prim. prev. I.G.) i sa tim usklađenom ponašanjem – da postoji samo jedan određeni model prema kome je moguće dobiti javni legitimitet, tj. javno poverenje vezano za kvalitet bavljenja određenim poslom. Ili drugim rečima, u ovakvoj kulturi samo određena vrsta parametara može ubediti vladu, poreske obveznike/javnost (ili neke druge interesne grupe – prim. prev. I.G.) da se posao obavlja na odgovoran način (Strathern 2000a, 2). Ovakvo objašnjenje smatramo prihvatljivim, i kada se u radu govori o fenomenu kulture revizije kao o specifičnoj kulturi, misli se na takvo određenje. Da li je adekvatno na ovaj način govoriti o ponašanju i uverenjima u domaćem akademskom kontekstu, ostaje dakle da vidimo na kraju istraživanja. Ali pre toga je svakako neophodno predstaviti o kakvim se zapravo parametrima i tehnikama radi.

Mehanizmi koji se ovde uzimaju za katalizatore nove akademske kulture koja se ocrta među zaposlenima na univerzitetu, u najširem smislu, podrazumevaju nove kriterijume i tehnike evaluacije svakog aspekta tog rada. Ti mehanizmi jesu, u najvećem broju slučajeva, i okosnica kritike KR, odnosno, njena najisticanija manifestacija. U načelu se radi o tehnikama koje su sve zasnovane na relativno sličnim principima, baziranim na premisi da je u visokoobrazovnoj delatnosti sve moguće u potpunosti opisati, čvrsto ga svezati, predvideti svaku eventualnost i tačno propisati kompleksne modalitete učenja (Dentith 2002). U kontekstu reformi VOS-a u Srbiji rasprave oko tehničkih problema vezanih za vrednovanje nastavno-naučnog rada, naročito vezanih za scijentometrijske metode vrednovanja, poslednjih godina su se značajno razvile, što u akademskim što u medijskim okvirima. Osnovni problem u tim raspravama predstavlja odluka državnih institucija koje finansiraju naučno-istraživačke projekte da se kategorizacija naučne

produkcije sprovodi prema pravilima koja se u suštini svode na „puko prebrojavanje“ publikovanih radova. Tim pravilima kritičari zameraju na njihovoj jednodimenzionalnosti, jer svode naučne „proizvode“ na jednocifren broj poena, što se u najmanju ruku smatra nedovoljno obuhvatnim pristupom. Ova vrsta domaće kritike u velikoj meri je u skladu sa kritikom u širim akademskim krugovima, koja se uglavnom svodi na to da je „merenje proizvoda“ rada akademskih institucija i njihovih zaposlenih preplavljeno teškoćama, posebno zato što je definicija, pa čak i priroda nastavno-naučnih „proizvoda“ rada na univerzitetima diskutabilna. Navodeći nekoliko bazičnih principa koji su ukorenjeni u mišljenjima onih koji zagovaraju težnju da se sve podvrgava reviziji, od kojih su neki od najupečatljivijih navodna pravednost, objektivnost i opreznost – Mekintajer izdvaja i osnovne (negativne) implikacije tih principa, od kojih je jedna od najvažnijih upravo pomenuta nemerljivost onih elemenata akademskog rada, kao što su profesionalne ideje i etika, ambicija da se da sve od sebe, želja da se nešto razume detaljno, volja za slobodnim deljenjem informacija – vrednosti koje se ne mogu prebrojati i ne mogu biti nagrađene, a pri tom predstavljaju neke od ključnih vrednosti procesa obrazovanja i bavljenja naukom uopšte (McIntyre 2000). Taj aspekt mehanizama kontrole i evaluacije nastavno-naučnog rada biće predstavljen u radu kroz čitanje politike i njene prakse u kontekstu BU. Prepoznavanje ovih mehanizama i njihov opis u domaćem kontekstu kroz poređenje sa sličnim mehanizmima već opisanim u drugim VOS-ima predstavlja prvi važan korak pri proveru da li se ovde može govoriti o nekakvoj kulturi revizije.

2) Nakon deskripcije elaborativnih mehanizama, cilj nam je da iznesemo zapažanja o procesu prihvatanja datih mehanizama od strane akademske, tj. nastavno-naučne zajednice. Jedna od važnih posledica KR koja je uočena u mnogim savremenim VO sistemima je sve izraženija posvećenost pitanju implementacije datih mehanizama od strane kreatora visokoobrazovnih politika i, na kraju krajeva, zadovoljavanju zahteva koje one postavljaju pred zaposlene u tom sektoru, a prakse procene rezultata rada za univerzitetsko osoblje u određenim sredinama već predstavljaju svakodnevnu praksu i shvataju se kao neizbežan deo birokratske procedure (Strathern 2000a, 2). Pri svemu tome treba napomenuti da ovakva zapažanja idu ruku pod ruku sa tvrdnjama da akademska zajednica i nema mnogo izbora po pitanju toga da li želi ili ne želi da se povinuje navedenim mehanizmima. Takve tvrdnje su, svakako, podložne proveru u domaćem kontekstu, ali ono što je od posebnog interesa ovde je odgovor na pitanje da li

primenom novih kriterijuma i mehanizama evaluacije dolazi do eventualnih promena u životu i odnosima među članovima akademske zajednice i na koji način se postojeće promene doživljavaju? Ovo pitanje je inspirisano pomenutim stanovištem M. Stratherm o tome da se sama kultura revizije rađa iz prihvatanja novopostavljenih evaluacijskih mehanizama od strane akademske zajednice, ali i tezom koju je u jednom svom radu izneo Kris Šor – da „čak i male tehnološke promene i regulacije obično izazivaju mnogo dublje procese društvene promene“ (Shore 2008, 279). O kakvim se društvenim promenama radi u domaćem kontekstu i da li se o njima uopšte može govoriti pitanje je od velike važnosti za ovo istraživanje, naročito jer u njemu nastojimo da utvrdimo imaju li osnova teze prema kojima KR vrši veliki uticaj na oblikovanje života članova akademske zajednice, njihove profesionalne odnose, radno okruženje i profesionalne identitete (Dent and Whitehead 2002). Skretanje pažnje na akademsku zajednicu (odnosno na nastavno-naučni kadar BU), kao predmet istraživanja, dakle, implicira i neke dodatne mehanizme promene sem samih tehnologija kontrole kvaliteta rada na univerzitetu i njegova procena.

Prakse koje se u ovom kontekstu problematizuju odnose se, dakle, na akademsku zajednicu na novou svakodnevnih životnih praksi. Kada se u dosadašnjim antropološkim i drugim radovima koji se bave temom promene uslova rada na univerzitetu (ne mislimo sada na domaći kontekst) govori o novim okolnostima rada i promeni stanja na univerzitetima, tu se najčešće govori o stanju koje karakteriše atmosfera pritiska, stalne provere i kontrole u kojoj su putem specifičnih tehnika akademski radnici prinuđeni da budu „produktivni“, „kvalitetni“ i prilagodljivi „korisnicima“. Povećano opterećenje nastavno-naučnog kadra administrativnim poslovima, tj. ispunjavanjem birokratskih zahteva, kao i dodatne obaveze koje im se reformama nameću (što se na univerzitetima manifestuje oduzimanjem sve više vremena, uskraćivanjem izvora prihoda, i sl.), uz uvođenje strožijih kriterijuma za reizbor u stara i izbor u nova akademska zvanja, tj. povećana nesigurnost posla, neki su od osnovnih uzroka koji se navode kada se govori o čestoj pojavi anksioznosti među akademskim radnicima, naročito u Velikoj Britaniji (v. npr. Sparkes 2007). Iako postoje mnoge naznake da je u našem VO sistemu došlo do značajnih promena kada su procedure koje su u direktnoj vezi sa radnim navikama zaposlenih u naučnim institucijama i kriterijumima za vrednovanje rezultata u pitanju, potrebno je ipak ustanoviti da li domaći kontekst u tom smislu ima određene specifičnosti. Pored toga, u ovom domenu se nameće i pitanje postojanja same akademske zajednice na BU, u smislu nekakvog jedinstvenog

društvenog/socijalnog entiteta koji bar donekle deli zajedničke vrednosti i ciljeve, posebno s obzirom na samo pitanje novih mehanizama za procenu kvaliteta nastavno-naučnog rada, jer je evidentno na osnovu samo površnog pogleda da po ovom pitanju postoje potpuno suprotstavljena stanovišta .

3) Iz goreiznetih teza proizilazi zaključak da se primoravanje na brzo i kontinuirano objavljivanje radova, ako je moguće u časopisima sa što većim „impakt faktorom“, pod parolom „publish or perish“ (objavljuj ili propadni) ispostavlja kao preteran i kontraproduktivan zahtev. Zbog toga se treća važna podtema u ovom istraživanju tiče problema samih „proizvoda“ bavljenja akademskim radom u okolnostima pretpostavljene KR i položaja naučnika, nauke i institucije univerziteta u datim okolnostima. Naime, mnogi kritičari KR smatraju da akcenat na kvantitetu kao osnovnoj meri efikasnosti i produktivnosti svakako ima kvalitativne posledice po intelektualnu praksu, kako u smislu kreativnosti predavanja i rada sa studentima tako i po pitanju naučnih učinaka, pa zajedno sa svim prethodno rečenim možemo lako pretpostaviti da se sama priroda poziva univerzitetskog profesora značajno izmenila poslednjih decenija. Po pitanju uzroka ovakvih promena, Livajn, na primer, identifikuje pet sila pokretačica promena u akademskom pozivu (doduše, u američkim VO sistemima): 1) promene stavova i zahteva pokrovitelja visokog obrazovanja; 2) promena osobina studenata; 3) promenjeni uslovi zapošljavanja u visokom obrazovanju; 4) pojava novih tehnologija; 5) jačanje konkurencije u privatnom sektoru, pri čemu najjači podsticaj promena dolazi iz izvora van visokoobrazovnih institucija, nad kojima one nemaju mnogo kontrole (Levine 1997/98, 92). Kada je u pitanju domaći VOS u poslednjoj deceniji, nesumnjivo je da je Bolonjska reforma na njega izvršila presudan uticaj, ali da li je i tu došlo do nekih važnih promena na polju bavljenja akademskim pozivom ostaje da vidimo na osnovu predstojećeg istraživanja.

Tačka u kojoj se prelamaju sva antropološka interesovanja (a verujem da se to odnosi i na proučavaoce iz drugih disciplina) vezana za kulturu revizije jeste, zapravo, jedan veoma neposredan kontekst – kontekst njihovog/našeg radnog života, a to je najčešće akademski kontekst (Strathern 2000a: 6), ma koliko se antropolozi tokom XX veka trudili da se udalje od univerzitetâ, pokušavajući da „primene“ antropologiju na „stvaran život“. Tako se uz opšte probleme vezane za kulturu revizije osvetljavaju i oni koji su u direktnoj vezi sa produkcijom, ali moguće i sa samim opstankom antropologije kao samo jedne od humanističkih disciplina i/ili

društvenih nauka kojima možda prete iste opasnosti. Tehnike kontrole se koriste sada već i za procenjivanje antropološke „produktivnosti“ i „vrednosti“ njihovih nalaza i utiču na raspodelu sredstava za njihova istraživanja (Harper 2000, 21). Zbog toga će u ovom radu biti problematizovana i specifičnost položaja društvenih nauka i humanistike u vremenu savremenih visokoobrazovnih reformi.

Još jedno od posebno isticanih pitanja u antropološkim radovima glasi: šta nam analiza sveopšteg širenja revizije/menadžmenta u visokom obrazovanju govori o širim istorijskim procesima izgradnje odnosa moći i promene u društvu? Ovo pitanje sledi iz pretpostavke da novi instrumenti procene i kontrole, dugoročno posmatrano, prete da postanu deo uspostavljene strukture moći. Drugim rečima, oni se posmatraju kao instrumenti za ostvarivanje novih oblika vladavine i strukture moći (v. Shore and Wright 2000; Strathern 2000). Ovaj nivo analize KR usresređen je najpre na demistifikovanje naturalizacije uspostavljenog poretka, na nekritičku aproprijaciju eksternih kriterijuma i mera za kontrolu učinka i kvaliteta, ali i na antropološku ulogu u demistifikaciji i, nakon toga, u eventualnoj promeni datog (birokratskog) poretka. Neke od ključnih antropoloških analiza koje se bave ovim segmentom problema, kulturi revizije pristupaju kao političkoj tehnologiji (Shore and Wright 1999), i u najvećoj meri se oslanjaju na Fukoovu (Michel Foucault) teoriju o modernim odnosima moći: „regulacioni programi (routines) i disciplinarne prakse jesu sredstva pomoću kojih vladajuće strukture pokušavaju da nametnu nove norme rukovođenja i ponašanja u populacijama kojima hoće da vladaju“ (1977, 1991, u: Shore 2008, 279-280). U takvoj klimi, tvrde sledbenici ove ideje, studenti i profesori/istraživači lišavaju se moći, a moć se predaje u ruke birokratije, navodno kreirane za nadgledanje procesa obrazovanja radi njegovog „unapređenja“. Prema tome, kultura revizije je suštinski odnos moći između nadzirača i nadziranog, analogna konstrukciji Bentamovog Panoptikona, gde je objektivizovana osoba „posmatrana, ali ona ništa ne vidi; ona je predmet informacije, ali ne i subjekt u komunikaciji (Foucault 1977, 200, Shore and Wright 1997, 5). U kontekstu „tiranije transparentnosti“ (Strathern 2000a) nad pripadnicima akademske zajednice, oni, kao i sadržaji njihovih radova, postaju nevidljivi i ignorisani, i na taj način zbunjeno preživljavaju transformaciju predstave o sebi samima – koja se od položaja nezavisnih naučnika i nadahnutih predavača, pretvara u položaja nadgledanih, kontrolisanih takmičara, zabrinutih da li će uspeti da se održe barem i na takvom položaju. Zagovornici ovakvog argumenta (Strathern 2000a; Shore

and Wright 1999) ovakve okolnosti smatraju uzrocima za pojavu atmosfere pokornosti i straha i nepoverenja među kolegama (Shore and Wright 1999, 568).

Osnovna istraživačka pretpostavka je da je pojava kulture revizije odgovor na navodno poljuljano poverenje u javni sektor generalno, od strane osiromašenih država i njihovih poreskih obveznika. Odgovornost prema javnosti, odnosno, prema sopstvenom društvu tu se postavlja kao neka vrsta emotivne ucene pred državne delatnike, u ovom slučaju pred univerzitetske nastavnike i naučnike. Ona bi možda i imala smisla kada bi se ispostavilo da rešenja za tu tobožnju neodgovornost ne samo da nisu delatna i svrsishodna, već su prema mnogima u značajnoj meri kontraindikativna i „nepravедna“. Da li je metodama praćenja „kvaliteta rada“ ovde razmatrane visokoškolske ustanove povećana odgovornost državnih naučnika i nastavnika, ili možemo govoriti i o nekim drugim društvenim i kulturnim posledicama koje mehanizmi kontrole u nas proizvode? To su pitanja na koja će biti ponuđeni odgovori u ovom radu.

II

TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP

Kontekst teorijskih predstava o krizi institucije univerziteta

Važno je napomenuti da se u ovom radu kulturu revizije posmatra kao *koncept* koji su idejno osmislili i teorijski razradili pojedini istraživači i komentatori promena kroz koje visokoobrazovni sektori u određenim zemljama prolaze kroz vremenski okvir od oko dve decenije unazad. Pisati o društvenim promenama i razmišljati o društvenim fenomenima, zbog njihove prirode, u društvenim naukama uvek je zahtevalo što jasniju imaginativnu predstavu o njima. Međutim, imaginacija kod društvenog naučnika (mada ovde najpre mislim na antropologa) svodi se na veštinu povezivanja i objedinjavanja relevantnih podataka, ličnih doživljaja i nalaza do kojih su drugi naučnici došli i na kraju, njihovog predstavljanja kroz što pouzdaniju i jasniju priču. Takva „priča“, dakle, proizvod je stilskog uobličavanja u tekst apstraktnih ideja pojedinaca, konkretnih mera zakonodavaca i međuljudskih interakcija i odnosa, raspršenih u vremenu i prostoru. U najopštijem smislu, metodologija ovog rada zasnovana je na takvoj ideji a ona, dakle, podrazumeva neraskidivu interakciju između teorije i metoda. Antropološki pristup proučavanju čoveka u najširem smislu se može objasniti kao pokušaj njegovog posmatranja u odnosu na kulturni kontekst koji ga okružuje, što nas obavezuje da čovekove/društvene postupke, ili na primer značenje njegovih reči ne možemo posmatrati i tumačiti izolovano od političkog, ekonomskog i kulturnog konteksta date akcije.

Koncept KR je produkt takve naučne imaginacije. Prema tome, svi oni koji pišu o KR kao o nečemu što je postojeće/stvarno, znači da oni „veruju“ onima koji su ovu predstavu zasnovali i svojom argumentacijom je dodatno utvrdili. Naravno, kada nešto označavamo konceptom, to ipak podrazumeva da se radi o nečemu što je na nivou nacрта, pojma ili zamisli. Moramo se, prema tome, složiti sa Pjerom Burdijeom – „ne postoji nešto kao što su 'zakoni srednjeg opsega' u društvenom svetu, postoje samo sistemi zakona, kao što je, uostalom, slučaj i sa fizikom (...) A ono što važi za koncepte, važi i za odnose, koji stiču svoja značenja samo u *sistemu* odnosa“ (Wacquant 1989, 5, kurziv – I.G.). Tako se mora posmatrati i fenomen/pojaava KR o kojoj je

ovde reč. O tome je posebno važno misliti usled stalne mogućnosti upadanja u zamku uopštavanja i generalizovanja, koja nas lako može u sebe povući na opipljivom terenu teoretisanja o društvenim pojavama i procesima. Takva uopštavanja zasnovana su na verovanju u univerzalne karakteristike ljudskog roda i mada je takvo verovanje vrlo primamljivo, ono se ne može empirijski potkrepiti i ostaje uvek na nivou intuitivne pretpostavke. Naspram ovakvog shvatanja obično stoje partikularistička tumačenja, prema kojima je svet iscepan na mnoštvo različitih kultura koje se prelivaju jedna u drugu i u okviru kojih ljudi pokušavaju da kategorišu svet oko sebe. Takva tumačenja posebno su karakteristična za antropologiju, između ostalog, jer se njena heuristika pretežno zasniva na etnografskom metodu. Međutim, pored toga što su istraživanja u antropologiji (ako se zasnivaju na etnografiji) „osuđena“ najčešće na manje zajednice ili kulture, antropologija je takođe komparativna nauka, što pre svega znači da se istraživanje jednog „slučaja“, odnosno kulturnog konteksta nadovezuje na druga istraživanja u drugim kontekstima (ukoliko postoje). Svoja ili tuđa. Tek na osnovu (dovoljnog) uvida u druge (etnografske) kontekste možemo sebi dozvoliti i neke opštije zaključke.

Što se koncepcije KR tiče, provuče se često zaključak u literaturi da se radi o globalnom fenomenu (v. posebno Beerkens 2003)¹. Međutim, za ovakvu vrstu uopštavanja ipak je prerano (da ne kažemo da je ono netačno), jer niti je ovaj fenomen moguće prepoznati svuda u svetu niti se o njemu pisalo u podjednako meri u svim delovima sveta. Po svoj prilici, o ovoj pojavi se zasigurno može govoriti u njenom „žarištu“ – Velikoj Britaniji i drugim državama u kojima preovladava tzv. neoliberalni stadijum razvoja kapitalističkog ekonomskog sistema, kao i u onima koje imaju dovoljno stabilne i razvijene sisteme da mogu u tom duhu da se pozabave reformom svojih visokoobrazovnih institucija i drugih društvenih/javnih institucija, a pritom inkliniraju ka datom obliku političko-ekonomskog upravljanja. Ovo pitanje je svakako važno pomenuti kada govorimo o teorijsko-metodološkim zamislima pisanja o ovakvoj vrsti fenomena. Prosto računanje sa pretpostavkom da se radi o globalnom fenomenu vrlo lako nas može navesti na to da bez preterane opreznosti sve podatke koje iznesemo o „slučaju“ reforme našeg visokoobrazovnog sistema predstavimo tako da su njeni ishodi, ako ne potpuno, ono da će izvesno u budućnosti biti onakvi kako ih predstavljaju istraživači iz „razvijenijih“ zemalja. Ali na taj način bismo vrlo moguće mogli da previdimo neke detalje koji reformu domaćeg VO sisetma

¹ Jedan od najistaknutijih predstavnika posmatranja savremene političke realnosti kroz prizmu antropologije globalizacije je Ajrun Apadurai (v. Appadurai 1996). Videti, takođe: Inda and Rosaldo 2008.

čine specifičnom u ovom pogledu, i koje nam potencijalno mogu probuditi zainteresovanost za budući (alternativni) razvoj VO sistema. Iako postoje mnoge naznake da novouvedene tehnike kontrole kvaliteta kod nas neodoljivo podsećaju na one o kojima govore iskustva iz drugih zemalja, ne smeju se zanemariti kultura, pa ni tradicija visokog obrazovanja i bavljenja naukom na ovom prostoru, ali ni političke, ekonomske i društvene okolnosti koje na njih značajno utiču. Ukratko – „infrastruktura“ na kojoj počiva domaći VOS drugačija je od onih u kojima je fenomen KR konstatovan.

Veliki deo literature o univerzitetima naglašava važnost nacionalnog konteksta u oblikovanju njihovih ciljeva i organizacionih oblika (Ramirez 2006, 123). Prema tome, različiti načini na koje univerziteti reaguju na nove potrebe u sferi visokog obrazovanja reflektuju razlike u njihovim istorijskim nasleđima. U formalnom organizacionom smislu ta istorijska zaveštanja konstituišu odluke o organizacijama i strukturama koje se sabiraju u zavisnom položaju njihovog puta, što za uzvrat objašnjava opstajanje različitosti među VO sistemima u različitim nacionalnim kontekstima. Teza takvih – kontekstualističkih viđenja, mogla bi se izvesti u shvatanje da su više industrijalizovane (demokratski) uređene države morale imati posve drugačije obrasce razvoja svog obrazovanja u odnosu na one manje razvijene, i/ili nedemokratske zemlje. Maks Veber je u svom delu *Ekonomija i društvo* (objavljeno 1922. godine) postavio temelje pristupu kontekstno-ograničene racionalnosti u sociologiji: “Racionalnost i izbor moraju se razumeti s obzirom na kontekst institucionalnog okvira datog društva i istorijske epohe”² (navedeno u: Nee 2001, 6). Međutim, kako su potonji autori pokazali, do razvoja značajno različitih modela univerziteta nije došlo, i obrazovna revolucija se (u periodu od 1950. do 1970. godine) na veoma sličan način dogodila u čitavom svetu (v. Meyer et al. 1977). Alternativne perspektive se, dakle, fokusiraju na svetski kontekst i stavljaju naglasak na stepen uticaja globalnih modela progresa i pravde na nacionalne države i njihove obrazovne institucije, naročito s obzirom na pritiske koji proizilaze iz konteksta globalne “ekonomije znanja”.

Oba se ova stanovišta mogu uzeti u razmatranje, ali pritom ne treba smaknuti s uma važnu činjenicu – da širom sveta raširena “reforma” (kako se u političkom diskursu označavaju savremene promene u sektorima visokog obrazovanja) ove institucije uživa sve manji pristanak svojih uposlenika, a sve više je onih koji počinju i otvoreno da se bune protiv nje. Kao što je već

² Po Veberu „institucionalni okvir obuhvata običaje, konvencije, društvene norme, religijska i kulturna verovanja, srodstvo, uređenje domaćinstava, etničke granice, organizacije, zajednicu, klasu, statusne grupe, tržišta, zakon i državu“ (*ibid.*).

u uvodu navedeno, postoji velika sličnost između negodovanja nad razvojem situacije “na poslu” koje međusobno razmenjuju profesionalni naučnici i nastavnici širom sveta, često i u formi naučnih članaka³. Veber je svojevremeno ispravno razmišljao kada je govorio da su pojedinci stegnuti institucionalnim okvirima. Međutim, istorijski razvoj nam pokazuje da ovu njegovu konstataciju treba dopuniti. Jedna od takvih dopuna je izvesnost sa kojom možemo danas govoriti o tome da se širina “obruča” pojedinih međunarodnih organizacija (da ne kažemo “institucija”) značajno proširila na račun državnih “obruča”, i da se sada njima obuhvata sve više pojedinaca, nezavisno od njihove državne/nacionalne pripadnosti. U tom svetlu, VO sistemi nacionalnih država se prilagođavaju sve više nekom “idealnom” modelu ka kome reforma teži, pri čemu nailaze na mnoge teškoće. Dakle, ne sme se pri posmatranju fenomena KR, konkretno, prenebregavati činjenica da se ti sistemi (u koje se on, prema početnoj hipotezi ovog rada – inkorporira) i dalje razlikuju među sobom i da su procesi njihovih reformi često veoma mučni i preplavljeni čitavim listama problema različite prirode.

Kada se malo dublje zagledamo u promene u VO sistemima danas, možda se pri njihovoj analizi možemo čak osećati i kao pioniri antropologije kada su govorili o tzv. kulturnim „prežicima“. Na tu ideju mogu nas navesti upozorenja, kao što su ona koja u svojoj knjizi *Teorija neobrazovanosti* iznosi Lisman (Liessmann 2008), koja proizilaze iz njegovih razmatranja koncepcije savremenog društva kao „društva znanja“. Ono na šta ovaj autor želi između ostalog da nas upozori, jeste da postoje različiti pogonski mehanizmi društva znanja, ali da njih ponajmanje čini samo "znanje" (prema tradicionalnom značenju tog pojma). Pojmovi kao što su evaluacija, osiguravanje i povećanje kvaliteta, transparentnost, internacionalizacija, efikasnost, dodatna novčana sredstva, usmerenost na projekte – neke su od ključnih reči koje se mogu čuti u društvu znanja, ali koje, po mišljenju ovog autora, svojom ispraznom inflacijom blokiraju prosvetno-političko mišljenje i skrivaju pozadinu društvene i kulturne promene kakvu izazivaju. Iza ovih tajnovitih reči Lisman pronalazi šifrovano značenje koje je potpuno pokoreno načelima

³ Zbog toga ne čudi da gro autora tekstova na ovu temu piše iz perspektive „žrtve“ nemilog procesa (većina autora na koje referiram u ovom radu, a koji se bave konkretno kulturom revizije, odnosno fenomenom *audit culture/society* kao problemom).

„reformativne autoimunizacije“.⁴ Neobrazovanost, po ovom autoru, podrazumeva da je ideja obrazovanja u svakom smislu prestala da ispunjava normativnu i regulativnu funkciju, jer je jednostavno nestala, čak i u onom smislu „otuđenog“ duha o kojem je Teodor Adorno svojevremeno trasirao tehnokratsko usmeravanje zapadnog obrazovanja (v. Adorno 1959).

I ovde, kao i u većini drugih slučajeva, kada se referira na tradicionalni koncept (univerzitetskog) obrazovanja (nem. *Bildung*)⁵ najčešće se misli na ideju koju su razvili pruski univerzitetski reformisti, i među njima najpoznatiji Vilhelm fon Humbolt. Prema toj ideji (univerzitetsko) obrazovanje predstavlja proces postizanja najvišeg mogućeg stepena razvoja jedne ličnosti, a taj se proces smatra neophodnim za dosezanje celovite i slobodne individue. Tu se, dakle, ne smatra da obrazovanje treba da teži svrsi korisnosti ili materijalnim ciljevima, već da treba da bude dizajnirano tako da služi dugoročnim ciljevima pojedinca i njegovog ličnog razvoja.⁶ Slično tome, kod Hegela, savremenika i donekle saradnika pruskih reformatora, nalazimo da se obrazovanje razume kao jedno zbivanje koje podrazumava povratak sebi kroz krizu identiteta i svojevrstu unutrašnju promenu i preobražaj pojedinca (Grubor 2008, 44). S druge strane imamo, na primer, Adornovu kritičku razradu ove ideje obrazovanja, koja je sadržana u shvatanju da obrazovanje u stvari predstavlja polje stalnog konflikta između individualne autonomije i njenog prilagođavanja zahtevima društva (Spatscheck 2010).⁷ Pojmom „poluobrazovanja“ (nem. *Halbbildung*), Adorno referira na razjedinjavanje ove dijalektike, koja se može dogoditi ako je obrazovanje orijentisano samo na određenu svrhu ili ako ono postaje ideologija samo po sebi (*ibid.*). To se događa tamo gde interesi dominantnih grupa u društvu definišu ciljeve obrazovanja, zapostavljajući istovremeno stvarne interese subjekata obrazovnih procesa. U takvim okolnostima glavni interes obrazovanja postaje “preživljavanje najprilagodljivijih” (Adorno 1959, 96, navedeno u: *ibid.*).

⁴ Slično tome, antropolozi Šor i Rajt, sa svoje strane, širenje pojma revizija (koji u sebi sadrži i klasu gore navedenih pojmova) u sve više javnih domena nazivaju „konceptualnom inflacijom“, pozivajući se pritom na ono što je Merilin Stratern nazvala „efektom domena“ (*eng. domainning effect*) u kome se konceptualna logika neke ideje koja je u vezi sa određenom oblašću prenosi u drugu oblast, često sa neizvesnim posledicama (Strathern 1992, prema Shore and Wright 2000, 60).

⁵ O filozofskom zaleđu i različitim značenjima koncepta *bildung* videti kod Dobrijevića (2007).

⁶ Ovakvo viđenje obrazovanja, odnosno nauke, drugačije je u odnosu na viđenja iz perioda pozne renesanse, kao što su ona Fransisa Bekona i Renea Dekarta. „Počev od Bekona i Dekarta, pokušavalo se da se smisao nauke opravda pomoću njene *korisnosti*. Tehnička primenljivost znanja zarad olakšavanja rada, zarad boljeg zadovoljavanja životnih potreba, zarad unapređivanja zdravlja, zarad uređivanja državnih i društvenih odnosa, naposljetku, čak zarad iznalaženja ispravnog morala, važila je za Dekarta kao presudan podstrek za nauku“ (Jaspers 2003, 23).

⁷ I pruski reformatori su smatrali da je pored osnovnog cilja univerziteta – „obrazovanja kroz nauku“ drugi podjednako važan cilj osposobljavanje pojedinca za struku i učestvovanje u društvenoj podeli rada (Grubor 2008, 45). Međutim, kod njih se ovaj dvojni proces smatrao koherentnim, a ne kao kod Adorna – konfliktnim.

Pesimističko viđenje svog vremena od strane kritičkih teoretičara, koje se kod Adorna i Horkhajmera naročito ogleda u definitivnom pomračenju moderne⁸, njenog pojma prosvetljenog mišljenja, pa samim tim i konkretnih društvenih institucija kroz koje je to mišljenje protkano, čini se kao klica opšteg nezadovoljstva kojem danas svedočimo u akademskim okvirima (v. Horkheimer i Adorno 1974). U skladu sa takvim načinom mišljenja i Jirgen Habermas je 1950-ih godina konstatovao da su tri osnovna načela, odnosno programa Humboltovog univerziteta zapala u krizu: program jedinstva nauka ostaje neispunjen; u pitanje je doveden program jedinstva učenja (nastave) i istraživanja i, najzad, u krizu dospeva i program slobode učenja i poučavanja (v. opširnije u: Grubor 2008, 46). Isti autor 1986. godine u svom predavanju pod naslovom *Ideja univerziteta: procesi učenja* (Habermas 1997/8), analizu ideje univerziteta započinje nešto detaljnijom analizom osnovnih principa univerziteta, i konstatuje da je “tendencija kriznog procesa koji prožima ideju univerziteta iz 80-ih godina 20-og stoleća ostala nepromenjena, a da obrazovanje u sve većoj meri predstavlja samo i jedino osposobljavanje za poziv“ (Grubor 2008, 50)⁹.

Ono što Lisman (Liessmann 2008) danas podrazumeva pod „neobrazovanošću“ (nem. *Unbildung*) nije suštinski analogno intelektualnom deficitu, nedovoljnoj informisanosti, defektu kognitivne kompetencije, kako bi možda mnogi pretpostavili. On pod tim podrazumeva odricanje da se nešto uopšte razume. Dakle, Lisman najpre govori o stanju u kome današnji (obrazovani) čovek bira da živi komformistički, bez želje za detaljnijim razumevanjem sebe i sveta oko sebe, što smatra još jednim od apsurdna savremene reformatorske ideologije. Današnji koncept znanja, po njegovim rečima, podrazumeva bilo razvoj različitih tehnologija za ovladavanje prirodom i čovekom, bilo sredstvo koje doprinosi produkciji označavajućih brojki koje s predmetom o kome se, pri tom, navodno raspravlja imaju sve manje veze. „Brojke“ predstavljaju drugu važnu okosnicu Lismanove priče o obrazovanju, tj. neobrazovanju u savremenim okolnostima, što je priča koja je od velikog značaja i za ovaj rad. No, njoj ćemo se nešto kasnije nanovo vraćati, a ovde valja naznačiti da i ovaj autor, kao i mnogi pre i posle njega,

⁸ “Prosvetiteljstvo, shvaćeno u najobuhvatnijem smislu kao napredujuće mišljenje, oduvek je sledilo cilj oslobađanja ljudi od straha i postavljanja ljudi za gospodare. Ali, do kraja prosvetljeni svet sija u znamenju trijumfalnog zla“ (Horkheimer i Adorno, 1974:17, navedeno u: Pavićević 2011, 59). Kontekst zaslepljenosti i zavaravanja je konačno postao univerzalan: fašizam, staljinizam i kapitalistička masovna kultura izgledaju još samo kao gradacije jednog istog začaranog kruga (Pavićević 2011, *ibid.*).

⁹ Maks Veber je, inače, još 1919. godine konstatovao promenu u osnovnoj ideji univerziteta, visokog školovanja i nauke uopšte, uočivši da univerzitet ne pruža „obrazovanje kroz nauku“, nego da se tu pre svega radi o nauci, odnosno duhovnom radu „kao pozivu“ (Bečep 1998).

u svom spisu izražava iskrenu brigu zbog „samoubistva evropskog tipa univerziteta“, koji se sada nalazi čak u kritičnoj fazi svoje egzistencije.

Do kulminacije krize modernog univerziteta u Evropi došlo je sredinom prve polovine XX veka, kada je univerzitet izgubio svoju autonomiju u odnosu na državu) i stavljen u službu nacističke ideologije za vreme Drugog svetskog rata. Nacizam u Nemačkoj, kao i ostale tekovine Drugog svetskog rata, dešavanja su koja su najsnažnije uticala na pojedine autore da pokušaju da revitalizuju instituciju univerziteta, čiji su ideali potpuno razoreni u datom periodu, a ova institucija stavljanjem u službu nacističkoj ideologiji potpuno izgubila svoju autonomiju¹⁰. Čak je i Adorno u posleratnim godinama svoje pesimističke stavove, kojima je napustio društvene teorije razvijene u marksističkom duhu i praktično-revolucionarnoj nameri (naročito u delu: Horkheimer i Adorno 1974, v. Pavićević 2011, 59), nadomestio konstruktivnim idejama o tome u kom pravcu ideja obrazovanja treba da se razvija.¹¹ Najistaknutiji pregalac za „obnovu univerziteta“ bio je, svakako, filozof Karl Jaspers, čija je publikacija *Ideja univerziteta*¹² (prvi put objavljena 1923. godine, a u potpuno prerađenom obliku pod istim naslovom objavljena 1946.) „imala za svrhu ne samo da podseti na suštinsko određenje univerziteta, nego i da, upravo rasvetljavanjem same ideje te prevashodno zapadnjačke institucije s helenskim korenima, doprinese ponovnom uspostavljanju univerziteta, u njegovom punom dostojanstvu“ (iz napomene prevodioca D.B., u: Jaspers 2003, 180). Sve takve otvoreno normativne ideje obnove, među kojima je i pomenuta Habermasova *Ideja*, zasnivaju se gotovo isključivo na obnovi idela Berlinskog univerziteta, koji je 1810. godine, pre svega zahvaljujući Humboltu, reformisan tako da je postao ideal modernog univerziteta, a time i jedna od najznačajnijih institucija moderne

¹⁰ O dešavanjima na nemačkim univerzitetima u periodu vladavine nacionalsocijalizma u Nemačkoj, v. Žunjić (1992). Zanimljivo je da je filozof Martin Hajdeger u tom periodu zagovarao punu odanost univerziteta prema državi i njenim političkim, odnosno nacionalnim projektima (Žunjić, prema: Lolić 2009, 42). Prema Fihteu, pak, univerzitet treba da ima dvostruku ulogu. S jedne strane, on treba da pomogne duhovnu integraciju Nemaca, a s druge strane ima zadatak da izvrši organsko ujedinjenje čovečanstva pomoću nauke (Lolić, *ibid.*).

¹¹ V. kolekciju Adornovih radio intervjuua iz perioda 1959-1969. godine, objavljenu nakon njegove smrti 1971. godine (Adorno 1971).

¹² On svoju knjigu naslovljava referirajući na knjigu kardinala Njumanana (Cardinal Newman 1801-1890), čija je knjiga *Ideja univerziteta*, objavljena 1856. godine, bila ključna knjiga koja je korišćena u organizaciji evropskih, ali i američkih univerziteta. Za razliku od Njumanove knjige, Jaspersova nije imala odjeka u stvarnosti, odnosno nikada nije praktično primenjena, i ostala je na nivou normativne ideje, mada će o tome biti reči niže u tekstu.

evropske duhovne istorije, „hram moderne nauke“, ali i „institucionalni obrazac modernog načina života“¹³ (Lolić 2009, 42, 44).

Ipak, treba reći da su i pre i posle dolaska nacista na vlast, na različite aspekte krize evropskih nauka i ideje univerziteta upozoravali znameniti predstavnici nemačkog akademskog života: Veber (Max Weber), Huserl (Edmund Husserl), Šeler (Max Scheler) i dr. Ako konstatujemo na ovaj način, svakako ne smemo izgubiti iz vida da je Humboltova ideja počela da gubi na snazi znatno pre Drugog svetskog rata, i da su prvi ozbiljniji znaci te krize počeli da se javljaju već u drugoj polovini XIX veka. Akademija je u to vreme počela da izražava lament nad romantičarski idealizovanom prošlošću, čije je isticanje u početku imalo za cilj da nadahne bolju budućnost. Kako navodi Staša Babić, takva romantičarska slika, posebno antičke slave evropskih predaka, ubrzo se okrenula u svoju suprotnost i postala mera u odnosu na koju se promolila pesimistička slika sadašnjosti: „prošlost je imala u obilju upravo one stvari koje mi više nemamo“ (Ruprecht 1996, 28, navedeno u Babić 2012, 46)¹⁴. Nešto kasnije, tokom prve tri decenije XX veka, mnogi znameniti nemački intelektualci počeli su da prepoznaju različite aspekte krize moderne ideje nauke i univerziteta.¹⁵ Mnogi, dakle, autori, tokom čitavog XX veka, počinju ozbiljno da dovode u pitanje humboltovsku ideju univerziteta, odnosno, većina tih razmatranja dovodi do toga da „nije više sasvim jasno i nedvosmisleno da bi bavljenje naukom na univerzitetu, makar i indirektno, trebalo da unapređuje čoveštvo u čoveku. Sa ovim gubitkom specifičnog značaja nauke, dovodi se u pitanje i pravi smisao i ideja univerziteta“ (Grubor 2008, 45).

Međutim, visokoobrazovne institucije, ali i zapadni koncept obrazovanja u celini, pretrpeli su i značajnu neklasičnu kritiku, koja se odnosi na njihove socijalne i klasne aspekte. Tu se uglavnom radi o takozvanoj levičarskoj kritici obrazovanja, u koju se pre svih svrstava brazilski marskista Paolo Freire (2002), feministička kritika, ali donekle tu možemo svrstati i one (radikalnije) autore kao što je austrijski zastupnik antipedagoškog pristupa Ivan Ilič (Illich 1971) ili Džon Džui (John Dewey). Uglavnom, radi se o onima teoretičarima iz oblasti društvene teorije i filozofije

¹³ “Humboltov *Bildung*, bio je u savršenom saglasju sa Vinkelmanovim obećanjem ‘grčke slobode građanstva koje vodi svoje institucije’, ‘intelektualne slobode pojedinca kroz estetsko iskustvo’ (Settis 2006: 44). Pruski reformator obrazovanja prihvatio je i nadogrudio Vinkelmanov narativ, dodajući mu elemente organicističke filozofije, da bi zaključio kako su život i karakter pojedinca zapravo njegovo ‘umetničko delo, koje odiše jedinstvenim stilom i duhom’ (cit. po Porter 2006: 175)” (Babić 2012, 44).

¹⁴ Luis Ruprecht ovu pojavu naziva tragičarskom pozom, pripisujući sledbenicima duboko nezadovoljstvo sopstvenim vremenom, nostalgično povlačenje u konstruisanu utopiju klasičnog sveta i, najzad, “najgori akademski eskapizam” (Ruprecht 1996, 28, u: Babić, *ibid.*).

¹⁵ Npr. Veber (Bečep1998/1919), Hajdeger (Hajdeger 2003/1929), Horkhajmer (Horkheimer 1982/1932) i Huserl (Huserl 1991/1936).

koji prisvajaju na ovaj ili na onaj način marksistička polazišta i operacionalizuju kategoriju klase kao heurističko sredstvo – bilo da sebe deklariraju kao liberale, progresiviste, poststrukturaliste ili ih, pak, drugi karakterišu kao pseudomarksiste.¹⁶ Posebno istican autor u polju (leve) obrazovne kritike današnjice i vodeći mislilac postklasične ere – Pjer Burdije (Pierre Bourdieu), takav status je zavredo zahvaljujući, između ostalog, svojim raspravama o odnosima moći u društvu. Kontekst njegovog rada, dakle, treba razumeti kao debatu o tekovinama klasnih nejednakosti, ali i o širim pitanjima klasne reprodukcije u društvima napredne faze kapitalizma (Sullivan 2002, 144). Kada govori konkretno o instituciji modernog univerziteta i opšteg obrazovnog sistema u industrijalizovanim društvima, okosnica Burdijeove teorije sastoji se u mišljenju da je osnovna funkcija ove vrste institucije reprodukcija postavljenih odnosa moći od strane dominantnih klasa, njihovih povlastica i samoreprodukcija samih tih institucija (Bourdieu 1988).¹⁷ Takođe valja pomenuti da je Burdije, u kontekstu svog trajnog zanimanja za obrazovni sistem, bio naročito kritički nastrojen prema intelektualnom, odnosno akademskom socijalnom sloju (i njegovom *habitusu*), kao grupi koja je u društvenoj podeli rada u naročito povoljnoj poziciji za konstrukciju ideologije koja će pravdati uspostavljene društvene nejednakosti.¹⁸

Uzged, nije zgoreg na ovom mestu pomenuti da je posmatrano iz antropološke perspektive, Burdijeovo delo podjednako inspirativno i sa epistemološkog, tj. metodološkog aspekta, naročito delo *Homo Academicus* (Bourdieu 1988/1984). Ovo delo je velikim delom bazirano na

¹⁶ Peter Meklaren ističe da je važno, kada se govori o „levici u obrazovanju“, praviti razliku između „pravih“ marksista (gde on pre svega svrstava Freirea) i onih koje on karakteriše kao „revizionističku postmodernu levicu“, ubrajajući tu naročito postmoderniste i postmarksiste (v. McLaren 2001).

¹⁷ Veoma važan koncept kojim Burdije objašnjava strukturu *intelektualnog polja*, koji određuje način opažanja u tom polju mišljenja kao i vrednovanje i delovanje pripadnika intelektualnog sloja jeste njegov koncept *habitusa*. Punu definiciju pojma *habitus* Burdije daje u studiji koja je u Francuskoj objavljena 1972. godine: „Praksa je ... proizvod dijalektičkog odnosa između jedne situacije i jednog *habitusa*, shvaćenog u smislu sistema trajnih i prenosivih dispozicija, koji uključujući sva prethodna iskustva, dejstvuje u svakom trenutku kao *matrica opažanja, vrednovanja i delovanja*, i omogućava izvršavanje velikog broja različitih zadataka (Burdije 1999, navedeno u: Nemanjić 2006, 64). Zahvaljujući karakteristikama *habitusa* ovog specifičnog sloja kakav je intelektualni, mogli bi se, smatra Burdije „odrediti *intelektualni i kulturni prostori i generacije* obeležavanjem skupa neizbežnih pitanja i tema koja definišu kulturno polje jedne epohe“ (*ibid.*, 64-5).

Zanimljivo je, međutim, primetiti da Karl Jaspers na sličan način razume pojam vaspitanja, koje on posmatra kao proces pomoću koga posebni društveni oblici sami sebe održavaju kroz generacije (Jaspers 2003, 59).

Takođe, važno je napomenuti da process upisivanja *habitusa* kod Burdijea nije ništa drugo nego proces socijalizacije, u najširem smislu i da je, u vezi s tim, „ideja da se kultura uči, tokom većeg dela XX veka praktično aksiomatska u antropologiji“ (Bačević 2006a, 52-53).

¹⁸ Obrazovni sistem, po njemu, ovekovečuje društvene nejednakosti naročito preko „osobnog licemerja koje Burdije vidi u retoričkom propagiranju ideologije ‘jednakih šansi’ (po kojoj škola omogućava ravnopravnu utakmicu svima, bez obzira na društveno poreklo) uz istovremeno latentno i nepriznato opravosnaživanje onih oblika kulturnog kapitala koji se mogu steći jedino izvan škole, u porodičnom domu, te prema tome presudno zavise od klasnog položaja porodice porekla“ (v. Bourdieu, 1984, 1989; Bourdieu i Passeron, 1964, 1970, navedeno u: Spasić 2006, 144).

dugotrajnom etnografskom radu i praćeno je, pritom, relevantnim metodološkim dilemama za antropološku disciplinu¹⁹, posebno onim koje se odnose na ambivalentnost pozicije koju nativni član (akademske) zajednice ima pri proučavanju te iste, sopstvene zajednice.²⁰ Burdije, naime, ima specifičan pristup pitanju same teorijske konstrukcije predmeta istraživanja (u ovom slučaju to je francuski intelektualac), i pritom se služi pojmom “polja” i “habitusa”. Značenje polja i način na koji mu je ovaj pojam pomogao pri oblikovanju problematike strukturalnih konflikata i interesa koji definišu i oblikuju francuski intelektualni prostor, Burdije objašnjava na sledeći način:

“Sada se, na primer, pojam polja pokazao kritičnim, jer je intelektualni svet teren na kome smo naročito izloženi potrebi za korišćenjem operativnih definicija, jer na taj način nesvesno težimo da zadovoljimo socijalne impulse ka kategorizaciji, etiketiranju, pri čemu nam nekontrolisana konstrukcija objekta dozvoljava da isključimo one koji se ne uklapaju u sliku koju imamo o sebi, ili u sliku koju bismo želeli da o sebi imamo. U stvari, jedno od glavnih svojstava polja je to da ona obuhvataju borbe oko sopstvenih granica. Čim se istraživač obazre na to, on se suoćava sa izazovom da kaže: ‘Ja ću pod ‘intelektualnim’ oznaćavati taj i taj skup činilaca.

Druga glavna osobina polja je ta da ona predstavljaju sisteme odnosa koji su nezavisni od populacija koje ti odnosi definišu. Kada govorim o “intelektualnom polju” dobro znam da ću u tom polju naći “ćestice” (dozvolite mi da se na tren pretvaram da se radi o fizićkom polju, mada ćemo ubrzo videti da nije o toj vrsti polja reć) koje su pod uticajem sile privlaćenja ili odbijanja, dakle, kao u magnetnom polju. Prema tome, ćim govorim o polju, moja paćnja se vezuje za prvenstvo tog sistema objektivnih relacija u odnosu na same ćestice. Tako moćemo, na osnovu formule koju daje poznati fizićar (Herman Vajl, prim. prev.), da kaćemo da je pojedinac, kao elektron, izdanak tog polja (*nem.* Ausgeburd des Feldes); on ili ona su u tom smislu emanacija polja. Taj i taj intelektualac, ovaj ili onaj umetnik postoje kao takvi samo zato što postoji intelektualno ili umetnićko polje” (Bourdieu u: Wacquant 1989, 6).

I potom dodaje:

¹⁹ Burdije je svojevremeno na više mesta iznosio autorefleksivne retrospektive o nedoumicama na koje je u toku svog etnografskog istraživanja nailazio (v. npr. Bourieu 1990, kao i Wacquant 1989).

²⁰ V. na ovu temu tekst profesora Slobodana Naumovića u kome je slična pozicija u slučaju etnologa na Balkanu izražena kroz „sindrom dvostrukog pripadnika“ (Naumović 1998).

“...Društveni akteri nisu ‘čestice’ koje mehanički pokreću spoljne sile. Njih pre treba posmatrati kao nosioce kapitala koji, zavisno od pozicije koju zauzimaju u polju službene raspodele kapitala (količinski i strukturno), teže da deluju bilo u cilju očuvanja postojećeg načina distribucije kapitala ili, pak, u cilju subverzije date distribucije (mada su stvari, svakako, komplikovanije od toga). Mislim da je to uprošćen ali opšti predlog koji je primenljiv na društveni prostor generalno, mada se njim ne podrazumeva da su svi mali posednici kapitala obavezno revolucionari, i da su svi veliki posednici kapitala automatski konzervativni” (*ibid*, 8).

Iako su se Burdijeovi radovi pokazali kao veoma inspirativni za istraživače obrazovanja, Elis Saliven (Sullivan 2002) ukazuje na određena mesta u njegovoj teoriji koja pokazuju da su njegovi radovi ipak previše ambiciozni i empirijski neprimenljivi (pored toga što su pisani na veoma komplikovan način – prim. aut.). Ona svoju argumentaciju gradi na prepoznavanju nedovoljne definisanosti osnovnih pojmova Burdijeovog dela, kao što je pojam habitusa, a naročito koncept kulturnog kapitala, kao i na Burdijeovom dvosmislenom odnosu prema naučnosti i naučnim vrednostima. Kulturni kapital, prema ovoj autorki, jeste jedan od najuticajnijih Burdijeovih koncepata među izučavaocima obrazovnih sistema, ali su njegove operacionalizacije od strane tih autora ishodovale u posve različitim, a ponekad i kontradiktornim zaključcima. Pored toga što njegove koncepte gotovo poistovećuje sa plutajućim označiteljima, Saliven ukazuje i na nedovoljnu jasnost jedne od njegovih najprepoznatljivijih teza o socijalnoj reprodukciji ili socijalnoj mobilnosti, odnosno – u kojoj se meri svojstva obrazovanja mogu razumeti kao mehanizmi koji služe takvoj svrsi (*ibid*, 163). Pritom, jedan od glavnih razloga za nepoverenje prema Burdijeovim argumentu o reprodukciji klasnih nejednakosti u sistemu svih nivoa obrazovanja, a naročito osnovnog, prema Saliven, leži u tome što je Burdije svoju argumentaciju uglavnom bazirao na primerima iz visokoobrazovne prakse, i time neosnovano generalizovao svoje zaključke.²¹

Iako je Burdijeovo delo vezano za funkcije (visoko)obrazovnih, formalno organizovanih institucija inicijalno deskriptivnog karaktera i relativno vrednosno neutralno, njegov rad je ipak i prevashodno kritički orijentisan (prema Francuskoj akademiji, pre svega). Njegova dekonstruktivistička strategija bila je umnogome politična (v. Schinkel 2003), ali nije nudila

²¹ Pritom, kako Saliven zapaža, njegova argumentacija je mnogo primenljivija u kontekst društvenih nauka i humanistika, dok nema veliku snagu primene u prirodnim naukama, pa tako ni u srednjoškolskom niti u osnovnom obrazovanju (Sullivan 2002, 148).

alternativno rešenje za postojeći obrazovni sistem i može se pre okarakterisati kao kritika destruktivnog karaktera (v. Baćević 2006a). Prema Šinkelu, “ovde smo suočeni sa jednim paradoksom: ista dela koja su Burdijeu donela najveću popularnost, i što je još bitnije, najveći uticaj, jesu ona koja dobijaju kritike na račun intelektualne nesofisticiranosti, odnosno, zamene naučne analize političkom retorikom” (Schinkel 2003, 71-72, prema: Baćević 2006a, 55).

Kada govorimo o negativnom stavu prema intelektualnom sloju društva, ne smemo, svakako, zaboraviti da su marksistički filozofi i društveni naučnici i pre Burdijea imali kritički otklon prema njima. Pomenimo u tom kontekstu barem Luja Altisera. Prema njemu, određeni broj institucija “civilnog društva”, među kojima su i obrazovne institucije, predstavlja deo mašinerije državne represije, ali se on ne sme mešati sa njenim represivnim aparatom, već predstavlja deo njenog ideološkog aparata (Altiser 2009, 26-28). U svom saopštenju pred Francuskim filozofskim društvom 1968. godine, Altiser opisuje francuske univerzitetske profesore filozofije kao “sitnoburžoaske intelektualce koji funkcionišu u buržoaskom obrazovnom sistemu kao toliki drugi ideolozi utuvljujući masi studentske omladine ideološke dogme vladajućih klasa, kritičke ili postkritičke koliko mu drago” (Althusser 1970). Njegovo viđenje reprodukcije sistema vladajuće klase bi moglo da pomogne pri razumevanju Burdijeovog nejasno definisanog koncepta habitusa i njegove funkcije. Tako Altiser, komentarišući, pritom, francuske profesore filozofije, kaže: „Profesori filozofije su profesori, tj. intelektualci na službi u jednom datom školskom sistemu, potčinjeni tom sistemu, vršeći u velikoj većini društvenu ulogu utuvljivanja ‘vrednosti vladajuće klase’. To što može u školskim i drugim ustanovama da postoji izvesna ‘igra’ koja dozvoljava pojedinim profesorima da svoje naučavanje i svoju refleksiju obrnu protiv tih etabliranih ‘vrednosti’ ne menja *osnovni* efekat uloge profesora filozofije. Profesori su intelektualci, dakle sitni buržuj, potčinjeni u svojoj većini ideologiji buržoazije i sitne buržoazije” (*ibid*, fusnota 1).

Poslednje dve decenije XX veka obeležene su u velikoj meri informatičkom revolucijom. Pretežno marksistički orijentisani, izdvajaju se autori koji raspravljaju o ovoj fazi kapitalističkog sistema i o njenom uticaju na društvo, ali naročito pritom misleći na onu vrstu uticaja koji se odnose na zamenu dotadašnje dominantne forme rada – industrijskog rada, novom formom rada

– nematerijalnim radom (Negri and Hardt 2001; Negri and Hardt 2004)²². Prema Antoniju Negriju, industrijski rad postaje, dakle, manje vredan i ne predstavlja više „motor kapitalizma“. Na njegovom mestu nalazimo „nematerijalni rad“ koji je u suštini kulturni, kognitivni, informacijski rad (Federici 2006). Ovakva zapažanja su u skladu sa predviđanjem koje je Karl Marks izneo u *Prilogu kritici političke ekonomije* iz 1857/8. godine (Marks 1976), gde piše da će se sa razvojem kapitalizma sve manje i manje kapitalistička proizvodnja oslanjati na živu radnu snagu, a sve više na integraciju nauke, znanja i tehnologije, kao motore akumulacije u proizvodnom procesu (Federici, *ibid.*).

Sredinom 1970-ih godina u široj društvenoj teoriji naročito je odjeknulo delo Mišela Fukoa. Fuko je autor koji je, pored Burdijea, izvršio naročit uticaj na savremenu antropološku misao, oštro kritikujući institucije koje su u službi održavanja uspostavljenog socijalnog poretka. Njegov rad u okviru studija obrazovanja najpre je zasnovan na tezi da su škole (i univerziteti), kao i zatvori, institucije čija je osnovna funkcija moralna i socijalna regulacija, koje čine kompleksne tehnologije za disciplinarnu kontrolu, a da moć i znanje predstavljaju za to presudno sredstvo (v. Ball 2012). Dakle, u kontekstu Fukoovih *odnosa moći* univerzitet se može razumeti kao kompleksna, regulatorna i normalizujuća institucija koja praktikuje disciplinarnu kontrolu na sličan način kao i moderna institucija zatvora.²³

U knjizi *Nadzirati i kažnjavati* (Fuko 1997/1975) Fuko se služi metaforom Panoptikona da bi opisao informatičko društvo²⁴. Naime, on koristi Bentamovu ideju “savršenog zatvora” kao interpretativnu matricu za opis savremenog informacionog/komunikacijskog društva, u kome vladine agencije, komercijalni interesi i korporacije koriste komunikacijske i informacione tehnologije da bi sortirali određene populacije u grupe ili tipove, i na taj način lakše praktikovali moć nad njima – na ovaj ili onaj način (v. King 2001). Uz to, Fuko ipak naznačava da metaforu Panoptikona treba razumeti kao generalizovani model funkcionisanja, odnosno, kao način

²² Socijalne predikcije o postindustrijskom društvu ipak se najviše vezuje za američkog sociologa Daniela Bela (Bell 1973) i francuskog sociologa Alana Turena (Touraine 1971).

²³ Treba svakako istaći da Fuko nikada nije radio istraživanja koja su konkretno vezana za obrazovne institucije. Njegovi zaključci vezani za ovu oblast pre su prenete i proširene analize zatvora, psihijatrijskih ustanova i seksualnosti. Takođe, ovaj autor nije nikada pružio moguću alternativu postojećem sistemu koji kritikuje, što je donekle razumljivo s obzirom na njegovu duboku sumnju prema utopijskom načinu mišljenja.

²⁴ Ideju o Panoptikonu razvio je Džeremi Bentam (Jeremy Bentham 1748-1832.) krajem XVIII veka. Panoptikon (idealni zatvor) treba, prema toj ideji, da bude tako arhitektonski strukturisan da se čuvaru zatvora omogući da može da posmatra sve zatvorenike, a da oni njega pritom ne mogu videti. Tako konstruisan, Panoptikon čuvaru daje mogućnost da može da uvodi red u kaos zatvora i to pre svega kroz kategorizaciju i segmentaciju zatvorenika; povrh svega, on čuvara opunomoćuje da sprovodi moć nad zatvorenicima.

definisanja odnosa moći – “kao dijagram mehanizama moći redukovano na svoju idealnu formu”, koji se može upotrebiti i za druge svrhe (Fuko 1997, navedeno u: King 2001, 43). “Dok je Bentamov cigla i malter (*eng.* brick-and-mortar) san možda mrtav, Fuko smatra da su mehanizmi Panoptikona, kao što je izolacija, klasifikacija i nadgledanje, postali ‘deinstitucionalizovani’ i da cirkulišu slobodno u modernom društvu: ‘danas, takođe, možemo svedočiti širenju disciplinarnih procedura, ali ne u formi zatvorenih institucija, već u formi centara posmatranja koji se distribuiraju kroz društvo’” (*ibid.*). Ili, kako su to formulisali Robins i Webster: “Sa informatičkom revolucijom ne funkcioniše samo zatvor ili fabrika kao hijerarhijski i disciplinski mehanizam, već čitav društveni totalitet” (Robins and Webster 1988, navedeno u: King, *ibid.*).

Promišljajući o načinima i mogućnostima široke upotrebe Fukoove teorije u savremenoj teoriji obrazovanja, Ansgar Alen je s pravom primetio da treba obratiti pažnju pritom da je njegova teorija suviše restriktivna i da zaobilazi normativnost, zbog čega može biti otežana njena praktična primena u smislu konstruktivne kritike postojećih obrazovnih sistema, odnosno davanja predloga za njihovu alternativu; za to je, prema Alenu, potrebno poprilično podešavanje Fukoovog pristupa (v. Allen 2011). U suprotnom, predlozi izvedeni iz Fukoovih ideja mogu biti sadržinski i emancipatorski tanki (*ibid.*).²⁵ Intelektualna samosuzdržanost i povlačenje iz političkog propagiranja tipično je za Fukoov pristup, ali uglavnom i za pristupe onih koji se na njega oslanjaju: “Kao antiutopijska vrsta analize, koja je sumnjičava prema velikim shemama i reduktivnoj misli, Fukoov pristup pruža odlične uvide. Ali dok istovremeno opaža kako moć operiše u stvarnim situacijama koje su do tada bile previđane u kritičkoj misli, on propoveda povlačenje i oprez, a sve to zahvaljujući antiutopijskoj dimenziji iz koje pre svega proizilazi njegova analitička snaga” (*ibid.*, 13)²⁶.

²⁵ Primer takvog predloga i obrazlaganje njegovih slabosti daje Alen (Allen 2011, govori o delu Simons and Masschelein 2007). Polazeći od zapažanja da evropski univerziteti rizikuju da izgube svoju javnu ulogu ili da je barem svedu na spisak merljivih funkcija, navedena dva autora predlažu alternativni model univerziteta, koji bi trebalo da izbegne savremene reformatorske težnje ka njegovoj funkcionalnoj redukciji, ali i stari elitistički model modernog univerziteta – model “svetskog univerziteta” (v. Allen 2011).

²⁶ Osnovni razlog neutemeljenost i slabosti ovakvog, kao i drugih pokušaja primene Fukoovog pristupa leži u nemogućnosti razrešenja presudne dileme – kako pomiriti dva pitanja: kako se jedno od najuticajnijih sredstava koje je danas u upotrebi može vezati za misao orijentisanu ka budućnosti? i kako se to može učiniti bez poricanja najvažnijih uvida i snage Fukoovog pristupa, koji su i generisali sam problem? (Allen 2011, 13).

Do prvih antropoloških zanimanja za univerzitetsko obrazovanje došlo je u posleratnoj Americi (1960-ih i 1970-ih godina) i ona su bila uglavnom „reformističkog“ karaktera. Na njih su značajno uticale marksističke kritike obrazovanja i njegove uloge u reprodukciji društvenih nejednakosti, s tim što je akcenat u antropogiji stavljan na tzv. identitetske nejednakosti. Ovaj period u Americi se naziva i „vremenom problema“, jer je došlo do osveščivanja povodom mnogih društvenih nepravdi i širokog političkog uključivanja američke populacije, što je kod političara svakako izazvalo probleme. To je bilo vreme borbe za ljudska prava, koja je uključivala borbu protiv rasizma, pokret za afirmaciju žena i homoseksualaca, za interese osoba sa hendikepom i program reforme na američkim univerzitetima, koju su predvodili tzv. multikulturalisti. Američki zaokret udesno, zajedno sa demografskim promenama i rezanjem mnogih socijalnih programa od strane Reganove administracije, imao je trenutne posledice na američke koledže i univerzitete. Društvene nauke (sa izuzetkom ekonomije) i programi umetnosti su izgubili studente u korist studija biznisa i profesionalnih škola, pošto su studenti i postdiplomci reagovali na ekonomsku neizvesnost pokušajima da steknu „praktično“ obrazovanje (...) U isto vreme, zaokret udesno i nedostatak izvora finansiranja naveli su mnoga odeljenja za antropologiju da promene „tradicionalna“ područja istraživanja i tako potpuno zanemare istraživanja zasnovana na feminističkom i marksističkom pristupu, kao i istraživanja američkog društva (Di Leonardo, prema: Bošković 1998).

U kontekstu savremenih teorijskih kritičkih predstava o krizi institucije univerziteta pojavljuje se, kao što je u uvodnom poglavlju objašnjeno, jedan broj antropologa koji razvoj sistema administrativne kontrole i merila vrednovanja u visokom obrazovanju posmatraju kao *kulturnu praksu* i kao bitan uzrok mnogo obuhvatnije promene, ne samo univerziteta, već i širih aspekata društvenog života (v. npr. Shore and Wrigh, 57). Antropolozi KR²⁷, dakle, u svom razmatranju problema krize savremenog univerziteta najveću pažnju usmeravaju na tehničke i administrativne aspekte univerzitetskih reformi, ne obazirući se, pritom, na pokušaj revitalizacije modela modernog univerziteta, na primer, kao što smo imali priliku da vidimo da je slučaj kod mnogih teoretičara koji se bave temom krize univerziteta, ili pak na pokušaj davanja predloga o nekom njegovom alternativnom modelu (v. npr. Masschelein and Simons 2009). Iako stalno ponavljaju Fukoove pouke da “mali tehnički transferi mogu imati široke društvene i kulturne

²⁷ Pod „antropoloziima kulture revizije“ mislim na ključne antropologe koji su ovu temu istraživanja započeli i razvili u našoj disciplini, dakle – na Krisa Šora, Suzan Rajt i Merilin Stratern.

posledice”, antropolozi ukazujući samo na praktične probleme, možemo reći, selektivno ukazuju na probleme savremenih trendova razvoja VO sistema, dok se tih “širih društvenih problema” ne dotiču mnogo. Ovi antropolozi se, zapravo, više zanimaju za promenu *sopstvene* uloge u promenjenim uslovima rada, a ne toliko za neku opštiju *ideju univerziteta*. Time možemo primetiti da, iako dosledno prate Fukoov pristup pri iznošenju glavnih argumenata u prilog definisanja problema koji su od njihovog interesa, antropolozi KR imaju značajno “praktičniji” pristup u odnosu na Fukoov antiutopijski dekonstruktivizam.

Preispitivanje sopstvene “pozicije u svetu”, u stvari, nije nikakva novost u ovoj disciplini, ako uzmemo u obzir antropološko “refleksivno” preispitivanje institucionalnih osnova discipline i drugih metodoloških i etičkih nedoumica koje su obeležile neke od antropoloških karijera u poslednjim decenijama XX veka (Argyrou 2000, 199-200). U skladu s tim zanimljivo je ovde podsetiti se pitanja koje je 1996. godine postavio Jon Mičel: “U refleksivno doba antropolozi su prvo ispitali pisanje, pa terenski rad, i na kraju i predavanje antropologije. Da li treba da se zapitamo ne čuči li iza ćoška i refleksivna administracija?” (Mitchell 1996, prema Milenković 2006, 159). Ako je suditi prema radovima Šora i Rajt, izgleda da ne treba da nas muči ovakvo pitanje, jer vidimo da se oni pozivaju na (političku) refleksivnost kao na “antropološki mejnstrim” (up. Milenković 2006, 160 i dalje) i na etnografiju kao glavno i neproblematično deskriptivno sredstvo. Čak se i u tom pogledu može uočiti praktični *racio* antropoloških analitičara KR, jer se široko problematizovano pitanje same mogućnosti upotrebe refleksivnosti kao metodološkog sredstva i ne pominje u njihovim radovima, već se naprotiv, refleksivnost koristi kao “gotovo” sredstvo koje samo treba uposliti u prave svrhe. Ipak, Merilin Stratern tu predstavlja izuzetak, i razmatra kakve posledice po sam etnografski metod može imati previše birokratske kontrole, kao i potencijal etnografije kao glavnog antropološkog metoda za davanje odgovora na postavljene okolnosti (v. Strathern 2000a, 284-5).

Za razliku od prethodnih samopreispitivanja, koja nisu bila povezana sa “egzistencijalnim” problemima i koja su se više odnosila na epistemološka, etička i metodološka pitanja, antropolozi KR su u situaciji da moraju da se suoče sa tehničkim problemima, koji se odnose na neposredni kontekst njihovog života i rada. Verovatno nećemo preterati ako kažemo da (po prvi put) suočeni sa takvom vrstom problema savremeni antropolozi nisu toliko metodološki oprezno i samorefleksivno pristupili rešavanju KR, ali ne možemo poreći da problemi na koje ukazuju zapravo predstavljaju važnu instancu univerzitetske promene.

S druge strane, tradicija postkolonijalne kritike u antropologiji i izvan nje može dodatno da pomogne u demistifikovanju i decentralizaciji dominantnog narativa koje institucije nacionalnih država, koristeći se revizionim tehnologijama, na slične načine nameću akademskim zajednicama u svetu (i kod nas) – „dekolonijalizacijom (novog smisla, prim. prev) intelektualnosti, koja se lepo uklapa u antropološke specijalne talente naglašavanja multi-perspektivizma i vrednovanja razumevanja različitih uglova gledanja“ (Overing 2006, 12). Da li je sada *antropologija* (zajedno sa drugim humanistikama) kolonijalizovana?²⁸ Naravno, upuštanja u ovakve vrste argumentacija obavezno podrazumevaju politički angažman antropologa, no – odvojenost politike od nauke i tako je odavno mit.

Iako, dakle, ono što antropolozi KR predstavljaju kao problem “izopačene” akademske administracije ne možemo poreći, značajno detaljniji uvid u dati problem možemo videti u drugim radovima (kao što je npr. Power 1997)²⁹. U tom smislu, svako ko je zaposlen u VO sektoru može da primeti značajne promene, koje već u ovoj fazi svog razvoja ostavljaju osetno negativne posledice po (tradicionalno shvaćenu) univerzitetsku praksu u celosti. Međutim, način na koji Šor i Rajt, konkretno, prilaze ovom problemu, može se (donekle) okarakterisati onako kako je Alen opisao većinu sledbenika Fukoovog pristupa francuskom modelu upravljanja – kao intelektualno suzdržan. Martin Mills je njihov pristup okarakterisao kao “izolacionistički rezigniran odnos prema uočenim odnosima moći” (Mills 2000, 521)³⁰, ali možda je najprimerenije za ovo dvoje autora, kao i za druge antropologe koji slede njihov pristup, reći da je njihov pristup situaciono fleksibilan.

Naime, govoreći o političkoj reflektivnosti, antropolozi direktno referiraju na Fukoa, čiji se analitički pristup pokazao kao veoma podoban za razotkrivanje „političke tehnologije“ i njenih mehanizama kroz koje vladajuće strukture sprovode svoju moć. Jedna od važnih teza koje iznose Šor i Rajt jeste da regulatorni principi, na kojima britanska vlada gradi svoju politiku prema javnom sektoru (a to su principi slobodnog tržišta), imaju funkciju „političke tehnologije“ preko koje se teži klasifikaciji pojedinaca, organizacija i ciljeva (Shore and Wright 2000, 61). Važno je,

²⁸ Pels se pita, da li antropologija, poučena kvalitativnim debatama o etnografiji, sada ima osvešćeniju moralnu odgovornost prema svetu (Pels 2000).

²⁹ Upravo je Pauer, u stvari, otvorio “pandorinu kutiju” o reviziji, kada je naslutivši naznake da dolazi do sistematskih promena koje prevazilaze okvire finansijske revizije, tu promenu označio kao “društvo revizije” (*eng. audit society*) (Power 2000, 112).

³⁰ Mills je na sledeći način opisao njihov pristup problemu: „U takvom pogledu, antropološko – samo delimično spasenje, leži u mogućnosti spoznavanja sopstvene sudbine i međusobnom (unutardisciplinarnom, prim. prev.) došaptavanju u mraku da barem imaju ‘sopstveno’ značenje za sve to“ (Mills 2000, 521).

dakle, da znamo da sistem revizije ne čini ništa da bi unapređivao studente i nastavnike/istraživače, već da u stvari jedino služi podržavanju *birokratske klase* koja je nastala sa ciljem nadgledanja i pregledanja obrazovnog procesa. Takođe, takav sistem, pored toga što obezvlašćuje subjekte u obrazovnom procesu, stvara atmosferu straha i posledično nepoverenje među kolegama (čime na izvestan način govore i o proleterizaciji akademskog sloja) – ugrožava i autonomiju univerziteta, na kojoj čitava ideja ove institucije počiva.

Fukoovo korišćenje metaforom *Panoptikona* ovde je upošljeno u svrhu dočaravanja načina na koji sistem revizije praktikuje moć nad univerzitetskim profesorima – jer zapravo otelovljuje odnos između posmatrača i posmatranog (čuvara zatvora i zatvorenika) u Panoptikonu (Shore and Roberts 1995; Shore and Wright 2000, 59). Ulogu posmatrača i posednika moći igraju entiteti koji sprovode reviziju i kontrolu, dok je uloga nemoćnog i pokorenog predmeta moći dodeljena onima čiji rad se revidira i nadgleda.³¹ Međutim, poređenje KR sa Panoptikonom (Shore and Roberts 1995), Kafkinim *Procesom* (Shore and Wright 1999, 572) ili *Frankenštajnom* (*ibid*, 570) dovoljno slikovito govori o tome da ova kultura i čitava politička mehanizacija čiji je ona deo, predstavlja neku vrstu „sile“ na čiji je tok nemoguće uticati, bar od strane onih koji su izloženi na milost i nemilost njenom revizorskom oku.

Već je vođena rasprava na temu toga da li pomenuti antropolozi zaista na tako fatalistički način doživljavaju KR (Mills 2000; Shore and Wright 2000b), i ono što možemo iz nje zaključiti parafrazirano bi se moglo reći da oni „nemilosrdnu birokratizaciju obrazovanja“ (Shore and Wright 2000b, 523) ipak posmatraju kao neizbežan proces, ali takav da ima „dovoljno rupa“ da oni snalažljiviji i (samo)svesniji ipak imaju dovoljno prostora za „manevar“ i da mogu u njemu da žive na relativno zadovoljavajući način. Konkretno, svi predlozi koje ovi autori daju tiču se antropološkog udruživanja (pri čemu povremeno pominju i članove drugih akademskih disciplina) u zajedničkom otporu prema važećim *konceptijama* javne odgovornosti i drugih ključnih termina koji prate kulturu revizije, pri čemu bi „konceptualna inflacija“ koja je na snazi trebalo da bude nadomeštena opunomoćivanjem *svojih* koncepcije istih tih pojmova. Oni, dakle, ne bežeći od javne odgovornosti, smatraju da samo treba pronaći bolje načine revizije, odnosno – drugačije razmišljanje o javnoj odgovornosti (*eng.* accountability). Ta drugačija koncepcija odgovornosti trebalo bi ponovo da oživi poverenje i autonomiju profesije (Shore and Wright

³¹ Glavni takav „entitet“ u britanskom kontekstu predstavlja Agencija za osiguravanje kvaliteta (*Quality Assurance Agency – QAA*).

1999, 571). Interesantno je pomenuti da ovo dvoje antropologa u korpusu svojih predloga za izlazak iz nezavidne pozicije u kojoj se nastavno-naučni kadar nalazi (ili barem samo onaj njegov deo koji pripada oblasti srodnih/humanističkih disciplina), revitalizuju ideju o mogućnosti upotrebe nekih postojećih antropoloških saznanja o otporima populacija koje su sami istraživali. Prema njima, populacije koje su tradicionalni predmet antropološkog izučavanja često su one koje „imaju daleko više iskustva u suočavanju sa nametanjem novih formi vladavine i odnosa moći“ (*ibid.*) i da treba i od njih učiti sada kada se njihovi proučavaoci nalaze u sličnim okolnostima ugroženosti.³² Pored toga, ovo dvoje autora predlažu još neke vidove „borbe“, ali svi oni se svode na zagovaranje mogućnosti izbegavanja direktnih diktata revizorskih agencija (Shore and Wright 2000b, 254) i njihove ortodoksije, jer – „revizija počiva na zastrašivanju, ali ne može da potčini one samosvesne“ (Shore and Wright 1999, 572) i politički svesne aktere.

Merilin Stratern se može, pak, smatrati prvom antropološkinjom koja je počela da razmatra odnos revizije i univerziteta, i u svom prvom osvrtu na ove relacije (Strathern 1997) ustanovila da su britanski univerziteti, kao institucije, postali predmet državnog nadzora po pitanju nastave, istraživanja i administrativne kompetencije. Upravo je ova autorka, zapravo, postavila među antropolozima tezu da je sa takvim nadzorom došlo do toga da, pored toga što finansijska revizija upućuje na važnost javne odgovornosti, ona počinje da radi više od toga – ona počinje da „živi svoj život“ koji ugrožava živote onih koji su predmet revizije. Ukratko, Stratern prva među antropolozima počinje da posmatra reviziju kao *kulturnu praksu*. Međutim, u njenom kasnijem radu možemo primetiti bitne primedbe koje se tiču problema samog antropološkog ali i društvenog koncipiranja stvarnosti u izmenjenim okolnostima u kojima danas živimo. Ono na šta nas ova autorka navodi da razmišljamo, jeste da treba promisliti da li je danas dovoljno koristiti se uobičajenim antropološkim konceptima kao što su „kultura“ i/ili „revizija“ ako smo u potrazi za nečim kao što je današnje „društvo“. Konkretnije rečeno, ona smatra da nije dovoljno govoriti samo o reviziji ako želimo da shvatimo prirodu promene savremenog društvenog života: „Ukratko, postoji čitav skup posmatrača društva koji smatraju da prakse koje proizilaze iz ove tri oblasti – etike, revizije i javnih politika (*eng. policy*) – predstavljaju mesta na kojima danas treba

³² Radi se o ideji antropologije kao kulturne kritike, koja je rođena i razvijena među sledbenicima kulturnog determinizma Franca Boasa, a naročito je bila zastupljena kod njegove učenice Margaret Mid (koja je tu ideju najeksplicitnije promovisala u svom kapitalnom delu *Sazrevanje na Samoi*, objavljenom 1928. godine), kao i u okviru pristupa Kultura i ličnost, koji je predvodila Rut Benedikt. Ovi antropolozi su uočili da znanja koja prikupljaju među „primitivnim“ društvima mogu da se primene u didaktičke, tj. korektivne svrhe u sopstvenim društvima.

tražiti *društvo*“ (Strathern 2000a, 282, kurziv u originalu). Prema ovoj autorki, dakle, čitavu ovu „konvergirajuću trijadu“ (zajedno sa konceptima kao što su „porodica“ i „društvo“) treba uzeti u razmatranje ako želimo da shvatimo odakle dolaze strukturalna društvena očekivanja koja, dakle, formiraju nove principe organizacije u savremenim društvima (v. *ibid*, 281-2). Sve ove tri oblasti ostavljaju svoje implikacije jedna u drugoj i teško da se mogu odvojeno posmatrati, jer su zapravo jedna u drugoj. Strathern to objašnjava na sledeći način: kreatori javnih politika mogu ugraditi revizorske prakse u svoju šemu, a sprovođenje revizije će odgovoriti na te politike da bi opravdalo sopstveno pozivanje na efikasnost; praktikanti uključeni u obe oblasti će se pozvati na etiku i njihova „dobra praksa“ biće tako „etički“ utemeljena u okviru posla koji se pritom preduzima. U tom smislu, etička praksa može da poveća sopstveno javno opravdanje (neke firme ili birokratske procedure), dok istovremeno asistira u formulisanju javnih politika koje se na nju odnose (Strathern 2000a, 282). Upravo zbog toga „možda imamo osećaj da su protokoli koji imaju veze sa etikom, revizijom i javnim politikama došli na mesto drugih stvari (autonome institucije, odgovorni građani, vladavina zakona, profesionalna odgovornost – lista je beskrajna) na koje se ukazivalo kao na one koje se opravdano mogu dovesti u vezu sa „društvom“ (*ibid.*).

Antropolozi KR svakako imaju različite ideje o tome šta bi antropolozi u novim okolnostima trebalo da rade (v. Strathern 2000b) i bilo da se zalažu za veću političku senzitivnost ili za izopštavanje iz političkog, svi su manje-više u saglasju da ciljeve same discipline ne možemo izolovati iz institucije u okviru koje se vrši njena reprodukcija. Bez ulaženja u dalju raspravu i procenu pristupa antropologa koji prilaze datom problemu KR, ono što ipak ostaje izvesnim jeste da njihovo insistiranje na ovoj vrsti problema nije prošlo bez odjeka, kako u anglofonom, tako donekle i u domaćem kontekstu. O tome, uostalom, svedoči i ovaj rad, koji jeste podstaknut upravo radovima ovih antropologa, ali i drugi radovi (npr. Žikić 2009; Milenković 2009; Kovačević 2009b; Gačanović 2009) o kojima će biti više reči u delu rada koji se tiče domaćeg konteksta. Međutim, ostaje utisak da antropološkoj literaturi koja se bavi stanjem visokog obrazovanja danas nedostaje nešto jasniji odnos prema samoj koncepciji visokog obrazovanja i prema smislu promena savremene institucije univerziteta.

Institucija univerziteta i obrazovanja oduvek je važila za jednu od najkonzervativnijih društvenih institucija, koja odoleva promenama i inovacijama štiteći svoj integritet i autonomiju do krajnjih mogućih dometa (Kortunov 2009, 203). Prema Kovačevićevom mišljenju, visoko formalizovana i organizovana priroda obrazovnih institucija, kao i racionalnost njihovih delatnosti ovu vrstu

institucije čini domenom sociološkog proučavanja, zbog čega smatra da antropologija obrazovanja, kao poddisciplina, ima antropološko obeležje samo onoliko koliko na tom nazivu insistiraju autori, pri čemu antropološke analize obrazovanja obično ishoduju u analizi političkih pretpostavki nekog posebnog obrazovnog čina (Kovačević 2010, 60). Međutim, sa ovakvim stavom se ne možemo složiti iz više razloga, naročito s obzirom na to da su savremene promene univerziteta dovoljno indikativan pokazatelj neorganizovanosti i neizvesnosti ishoda njenog daljeg razvoja, naročito u našoj zemlji. Posmatrati obrazovanje kao nepromenljiv sistem je nemoguće, naročito zbog činjenice da je ono u mnogim zemljama opterećeno političkim agendama; zbog toga što države pokušavaju da koriste obrazovne sisteme kojima bi oblikovale lojalne subjekte, dok istovremeno političke opozicije posmatraju iste te institucije kao izvore kontraške misli i mogućih vinovnika političkih promena; u kontekstu savremenih društveno-ekonomskih tokova, sistem (visokog) obrazovanja smatra se važnim ekonomskim faktorom, koji mora da odgovori promenljivim uslovima tržišta rada i izazovima modernizacije (Kortunov 2009, *ibid.*). Zbog toga, ali i zbog mnogih drugih ekonomskih, društvenih i političkih faktora koje ćemo pokušati da predstavimo ovim radom, čak je i formalno ustrojstvo obrazovnih institucija podložno stalnim promenama koje utiču na stvaranje potpuno novih odnosa moći i međuljudskih odnosa, pa, ako tako možemo reći – i nove kulture. Istina, dosadašnja antropološka bavljenja KR se zasita ne mogu okarakterisati kao bavljenja (visoko) obrazovnim problemima. Njihovo pregnuće podrazumeva pokušaj razumevanja jednog segmenta institucionalnih promena, njihovih uzroka (koji pre svega dolaze izvan oblasti delovanja obrazovnog sistema) i posledica koje one ostavljaju pre svega po antropologiju i njeno mesto u VO sistemu. Zbog toga bi se ovakva vrsta antropološkog pisanja pre mogla okarakterisati kao analiza kulturne i institucionalne promene, nego kao antropologija visokog obrazovanja.

Zanimljivo je da je pri opisu savremenog stanja akademskog sveta u Australiji jedna grupa autora iz različitih istraživačkih oblasti sastavila zbornik radova u kome se savremena stanje akademske zajednice i njeno funkcionisanje u političkom, kulturnom i pedagoškom smislu poredi sa zombijima, likovima iz popularne fantastike (Whelan et al. 2013). Autori u ovoj knjizi sa zombijima porede i studente koje zanima samo kako da prođu studije i dobiju odgovarajuće

ocene; i univerzitetske nastavnike umrtnjene korporatizovanim univerzitetima i nagriženim tradicionalnim fakultetskim poslom; i sisteme i procese unutar univerziteta koji su odavno nadživeli svoju prvobitnu svrhu, ali koji sebe i dalje u nedogled reprodukuju (Golden 2013). Prema ovim autorima, taj trend „zombiranja“ akademije je globalni fenomen. Poenta radova sa ovakvom perspektivom na savremene akademske sisteme leži u zaključku da taj sistem još uvek funkcioniše na idejnim osnovama koje su specifične za određeni istorijski period koji je deo sada daleke prošlosti. Procese i sisteme rada koji još uvek žive na univerzitetu, tako, neki autori sada smatraju kao „prežitke“ – kako su još evolucionisti u antropologiji XIX veka nazivali društvene prakse koje su nadživele svoje prvobitne funkcije. U tom svetlu akademske „borbe“ za univerzitet ili za ideale humanistika i društvenih nauka posmatraju se kao potpuno neosnovane s aspekta okolnosti u kojima se one odvijaju, a Velan ih, na primer, poetično karakteriše kao mrtvu romantičarsku fantaziju, pri čemu Vilen takođe primećuje da je u tim borbama „prisutno dosta konvencionalnog intelektualnog radikalizma u društvenim naukama i humanistikama, isto koliko i posve konvencionalnog konformizma u praksi“ (Whelan 2013, *ibid.*).

Bilo da prihvatimo ovako oštre kritike ili da smo skloni nešto umerenijim pogledima, na osnovu dosadašnjeg teksta, ali i onog koji tek predstoji, uviđamo da je posmatranje univerziteta kao mesta otvorenog i objektivnog učenja potrebno uzimati sa rezervom i pažljivo ga razmatrati. No, povodom prethodno iznetih metaforičkih opservacija australijskih autora, čini se ipak da ne treba tako olako zanemariti opšti prosvetiteljski model obrazovanja, naročito zbog toga što nam nije predstavljen neki koji bi mu mogao parirati. Svakako, neke od tradicionalnih pretpostavki moraju biti destabilizovane, a jedna od njih je i ideja da univerzitet nije politička institucija, i da na svoj način egzistira izvan domena političkog (Laurence 2009, 17). Ono što pritom isto tako treba da nam je jasno, jeste da nekakvo „zlatno doba“ univerziteta zapravo nikada i nije postojalo, iako u nekim instancama i na nekim mestima VOS jeste „bolje“ funkcionisao u prošlosti nego što se čini da funkcioniše danas.

U najnovijem kritičkom talasu koji je usmeren na savremene transformacije univerziteta, primetno je revitalizovanje levičarskog kritičkog diskursa, koji je, pak, izraženiji u kontekstu problema na koje nailazi studentska populacija, a ne toliko nastavno-naučni kadar. Interesantno je takođe primetiti da se studentske i profesorske borbe danas vode odvojeno i na različite načine i dok se studenti (kroz različite studentske proteste) „obraćaju“ i profesorima i državnim institucijama koje „kroje“ obrazovne politike, nastavno-naučni kadar, kako izgleda, ne ulaže

preterane napore da u studenstkoj populaciji pronađe saveznika za eventualno rešavanje „sopstvenih“ problema. Međutim, kao i u slučaju nastavničkih „borbi“ i studentske borbe usmerene su na preispitivanje istog „neprijatelja“ – birokratsku kontrolu kao mehanizam države i kapitala: „Čitav sistem obrazovanja podređen je ciljevima države i kapitala. Tome služi hiperinflacija obrazovanja, njegovo totalno programiranje i totalni nadzor od strane političkih i ekonomskih institucija (...) Preopterećivanjem profesora i studenata administrativnim i birokratskim obavezama, pretvaranjem sekundarnih ciljeva obrazovanja u primarne, segmentiranje i usitnjavanje studija i samog nastavnog procesa, promoviranje principa natjecanja kao mjerila uspjeha, kreiranje i procjenjivanje obrazovanja i obrazovanosti po tržišnim kriterijima itd, samo su neke od karakteristika te nove obrazovne paradigme“ (Jurić 2011).

Iako kritika institucije univerziteta ima dugu tradiciju i različito je aspektovana, čini se da VOS ipak plovi vodama nad kojima, za sada, akademska zajednica nije uspjela da uspostavi kontrolu ili bar da usmeri kurs njene reforme. „Novi model“ univerziteta ili „nova VO paradigma“, za koju se tvrdi da danas preovladava kao normativni obrazac organizovanja univerzitetske prakse, označava se terminima kao što su „menadžerski univerzitet“ ili „akademski kapitalizam“ (v. npr. Slaughter and Leslie 1997), kao i komodifikacija ili marketizacija znanja, čiji je glavni fokus postizanje što veće racionalizacije i efikasnosti, odnosno pretvaranje visokog obrazovanja, učenja i nastave u tržišna dobra, a temelji se na veri u mehanizme slobodnog tržišta. Iako je menadžerska ideologija u nekim VO kontekstima postala već ukorenjena i tu već obeležava rad čitave jedne nastavno-naučne generacije (kao što je, na primer, slučaj sa američkim, britanskim i australijskim VOS-om), ona i dalje izaziva „unutrašnje borbe“ između mnogih članova akademskih zajednica, s obzirom da su kod mnogih stara uverenja o prirodi sopstvenog poziva i dalje prisutna i pritom teško uskladiva sa novom nametnutom logikom preduzetničkog pristupa znanju i visokom obrazovanju. Posledice datih promena uočene su, pritom, i na polju akademske prakse i na polju kvaliteta akademskih „proizvoda“.

Znanje u društvu znanja

Iako politički govor, posebno onaj koji se odnosi na razne vidove reforme obrazovanja, po svaku cenu pokušava da nas ubedi da živimo u “društvu znanja”, interesantno je da sam koncept znanja nije naišao na istraživačko interesovanje u meri u kojoj su drugi noseći koncepti društveno-humanističkih nauka proučavani poslednjih decenija. Kada bismo pitali Pola Lismana (Liessmann 2008) da nam odgovori zašto je tako, on bi verovatno rekao da je u pitanju simptom stanja samog društva koje se tako pompezno označava pomenutim nazivom.

Dok etiketiranje savremenog (globalnog) društva kao “informativnog društva” može često imati negativne konotacije, njegovo označavanje etiketom “društvo znanja” (ili “ekonomija zasnovana na znanju”) čini se kao pokušaj optimističnijeg predstavljanja slike naše društvene “stvarnosti”. Autori Uneskovog izveštaja (UNESCO 2005) podvlače važnost terminološkog razlikovanja između informativnog društva i društva znanja, navodeći kako poslednja oznaka podrazumeva društvo koje doprinosi blagostanju pojedinaca i zajednica, kao i da takva oznaka “obuhvata socijalne, etičke i političke dimenzije”, navodeći primer Singapura i njegovog puta od zemlje u razvoju do stope ekonomskog rasta koja prevazilazi i neke od najindustrijalizovanijih zemalja – sve zahvaljujući promovisanju znanja (obrazovanja) i kreativnosti. S druge strane, prema ovom izveštaju, informativna društva su bazirana na tehnološkim prodorima koja rizikuju da proizvode ništa više do “mase razuđenih podataka”, namenjene onima koji nemaju veštine da od njih profitiraju (*ibid.*).³³ Tim se epitetom pretežno obeležavaju ekonomski i tehnološki razvijena društva, koja se međusobno nadmeću kroz kreativnu upotrebu informativnih tehnologija. Većina teoretičara pojmom informativno društvo (ili društvo znanja) obeležava savremeno doba ljudske istorije, koje se naziva i postindustrijskim društvom, naročito nakon što je sociolog Danijel Bel ovaj koncept popularizovao u svom delu *Dolazak postindustrijskog društva* (Bell 1973). Prema njemu, indikator informativnog karaktera društva jeste broj zaposlenih koji proizvode usluge i informacije.

Iako su ove oznake, koje često nalikuju sloganima, sveprisutne u javnom i političkom diskursu, ne postoji neka njihova koherentna definicija, ili teorijska koncepcija – u najboljem slučaju

³³ Jedna od glavnih prepreka za uspostavljanje društva znanja, prema ovom izveštaju, je različitost u mogućnosti pristupa informacijama i komunikacionim tehnologijama, što je pojava koja se obično naziva digitalnom podelom. Samo 11% svetske populacije (prema podacima iz 2005. godine) ima pristup internetu, dok 90% onih koji imaju pristup živi u industrijalizovanim zemljama (UNESCO 2005).

možemo govoriti o široko rasprostranjenoj metafori, nikako o jasnom konceptu. Čak i zvanične publikacije međunarodnih organizacija, kao što je *Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj* govore o ekonomijama zasnovanim na znanju veoma uopšteno: “one koje svoju ekonomiju direktno baziraju na proizvodnji, distribuciji i upotrebi znanja i informacija” (OECD 1996, navedeno u: Smith 2002, 6). Bez obzira na evidentnu neodređenost pojmova na kojima se zasnivaju odredbe doba u kojem živimo, ostaje zvanična upotreba naziva “društvo znanja”³⁴ za savremeni stadijum istorije i to bi nam moglo biti dovoljno da pomislimo kako je intelektualni poziv ili poziv univerzitetskog profesora poziv koji je kao stvoren za ovo doba: “Nakon vekovnog ponižavanja (kao ludih naučnika), ruganja (kao rasejanim profesorima) i izolacije (u kulama od slonovače), čini se konačno da je naš brod uplovio u luku” (Willinsky 2005, 97). Međutim, opšte je mesto u savremenoj kritici da se društvo znanja gradi na potpuno drugačijim, ako ne i oprečnim vrednosnim i sadržinskim pretpostavkama, od onih na koje su isti ti univerzitetski profesori navikli.

Prema Vilinskom, ovo doba odlikuje menadžerska revolucija, kao tekovina transformisanog robnog tržišta, u kojoj se gleda koje je znanje “najisplativije” i “najefikasnije”, a do takvog znanja se dolazi preko analiza podataka, istraživanja tržišta, menadžerskih strategija i sl. (Willinski 2005, 97). U skladu s takvim kontekstom Piter Draker (v. Draker 2006), guru savremenog pristupa menadžmentu, iznosi prognoze kako će “radnik znanja” biti utelovljenje “svanuća” društva znanja (Liessmann 2008, 28). Dakle, bilo da ga nazivamo društvom znanja ili drugačije, jasno je da je došlo do krupne društvene transformacije u kojoj “materijalna ekonomija” treba biti nadomeštena “simboličkom ekonomijom” (Prisching, prema: Liessmann 2008, 28; v. takođe Federici 2006; Negri and Hardt 2001; 2004; Touraine 1971). Lisman navodi kako je Piter Draker, zapravo, kroz koncept “radnika znanja” predstavio viziju nove utopije slobodnog i individualnog pristupa presudnim resursima novog društva – utopije koja je na veoma sličan način predstavljena i pred “industrijskog radnika”, koji je već doživeo njen neuspeh:

“Drucker eksplicitno ne opisuje društvo znanja samo kao postindustrijsko nego i kao postkapitalističko društvo. Budući da svatko stječe znanje i može biti gurnut u nadmetanje, napokon otpadaju sve klasne ograde, svatko je u posjedu najvažnijeg proizvodnog sredstva

³⁴ Radi lakše čitljivosti, u tekstu se sintagme „društvo znanja“ i „ekonomije zasnovane na znanju“ koriste kao sinonimi.

društva, a to je znanje. Tko sada dospije na začelje stupnjevane društvene ljestvice, ne može se više izgovarati vlasničkim odnosima, nasiljem i izrabljivanjem: on je jednostavno premalo, presporo i pogrešno učio” (Drucker, prema Liessmann 2008, 28).

Čini se nepotrebnim da, na osnovu i površnih uvida u kontekst promene odnosa dominacije na tržištu rada između “pređašnjeg” i “savremenog radnika”, bilo da ga nazivamo simboličkim ili nematerijalnim, govorimo o kraju kapitalizma. Time se u stvari samo tvrdi o smeni jedne proizvodne forme drugom, koja u maniru prethodne nastavlja da konstituiše društvo i društvene odnose moći u njemu. Iako se insistiranjem na ovoj strukturnoj promeni odnosa “radništva” u savremenom sistemu podele rada zanemaruje pozamašan deo svetskog stanovništva koji i dalje predstavlja “industrijsku” radnu snagu i koji *i dalje postoji*, toj temi nećemo posvećivati mnogo pažnje u radu, s obzirom na njegov kontekst, koji se odnosi upravo na profesiju “umnih” ili Veberovim rečnikom – “duhovitih radnika”. Druckerovo izričito naglašavanje na preživljavanju jačeg, odnosno onog ko više, brže i ispravnije uči, i dalje pred nas pretpostavlja pitanje, koje je izgleda svima nama od interesa ako mislimo da preživimo u društvu znanja – kakvo je to znanje kome treba da težimo?

O koncepciji “znanja” i njegovoj upotrebljivosti za čoveka raspravlja se od antičkih vremena (pritom naročito o koncepciji naučnog znanja), što dovoljno govori o tome koliko je ovaj koncept kulturno, društveno, politički i individualno relativan. Međutim, uvek je znanje u evropskoj tradiciji povezivano sa vrlinom, bilo da se ona odnosi na praktična životna znanja ili, na kraju krajeva, na individualnu mudrost. U savremenim okolnostima ispostavlja se, dakle, kako je koncept znanja poprimio nova određenja koja se najbolje možda mogu iščitavati sa aspekta njegove upotrebne vrednosti i atributa koji mu se pripisuju. Najkraće rečeno, “znanje” dobija tržišnu vrednost i navodi se (najčešće u političkom diskursu) kao garant uspeha i društvenog blagostanja. Kada je Žan Fransoa Liotar, krajem 1970-ih godina, oslanjajući se na Marksa (Marks 1976), u svojim teorijskim predviđanjima zaključio kako znanje postaje glavna proizvodna snaga u društvu (Liotar 1988), pritom je smatrao kako njegova posledična komodifikacija podrazumeva i rekonceptualizaciju samog koncepta znanja:

„S hegemonijom informatike nameće se izvesna logika, a na osnovu toga i skup propisa u vezi s iskazima koji se prihvataju kao 'znanje'. Prema tome, može se očekivati jaka eksteriorizacija znanja u odnosu na 'znanca', ma na kom stepenu se ovaj nalazio u procesu saznavanja. Stari

princip da je sticanje znanja neodvojivo od obrazovanja (*Bildung*) duha, pa čak i ličnosti, postaje i postajuće sve zastareliji. Taj odnos snabdevača i korisnika saznanja prema samom znanju poprima i sve će više poprimati oblik (odnosa) proizvođača i potrošača robe prema robi, to jest, oblik vrednosti. Znanje jeste i biće proizvedeno za prodaju, i trošeno je i biće trošeno da bi se valorizovalo u nekoj novoj proizvodnji: u oba slučaja da bi bilo razmenjeno” (Liotar 1988, 11-12).

Talkot Parsons je na sličan način primetio da “je upravo sada konkretan momenat kada nauka postaje proizvodna snaga, ili drugačije rečeno – kada postaje momenat u procesu cirkulacije kapitala” (Parsons and Platt 1973, prema: Savić 1997/8, 10). Ovakve primedbe umnogome ukazuju na nove regulativne principe koji utiču i na promenu uloge učenja, čija osnovna svrha postaje prevashodno utilitarnog karaktera – sticanje znanja koje se mogu “patentirati”, odnosno iskoristiti na tržištu.³⁵ Povratak imperativa korisnosti (naučnih) znanja, koji je zastupan još u delima predmodernističkih mislilaca, kao što su Dekart ili Bejkon, ipak dobijaju nove dimenzije i pridodaju mu se nove odrednice. Pritom, “upotrebljiva” znanja ne odnose se toliko na naučna znanja, koliko se pod tim misli na “sposobnosti”, “kreativnost”, “imaginaciju” i sl. U takozvanom *know-how* pristupu, naglasak je, zapravo, na spretnosti pri rukovanja informacijama, a ne na individualnoj kreativnosti izvan uspostavljenih konvencionalnih granica. Sumirano, stiče se utisak da znanja koja se stiču u školi i na univerzitetu predstavljaju “suvišna” znanja³⁶.

Na teritoriji SAD ovakav trend uočen je mnogo ranije. Osnovna meta Andersonove kritike odnosi se na to da su istraživanja koja je država finansirala tokom XX veka u Americi bila jasno utilitarne prirode, povezana direktno sa ekonomskom produktivnošću, poboljšanju sistema javnog zdravstva i sa državnim težnjama ka internacionalnom prestižu (Anderson, prema: Trueba 1988, 273). To se naročito odnosi na istraživanja koja je američka vlada finansirala u periodu posle Drugog svetskog rata. Tada je pod osnovnim istraživanjima počelo da se misli na

³⁵ Treba ovde ipak ukazati na činjenicu da je javno obrazovanje od početka svoje institucionalizacije imalo za osnovni cilj pripremanje mladih za radna mesta u industriji koja se ubrzano razvijala krajem XIX veka u zapadnim zemljama. Međutim, prisutan je od početka, takođe, i otpor kod nastavnika koji su odbijali takvu ekonomski determinisanu koncepciju učenja, koji su sebe videli kao javne službenike koji štite mlade i nevine od pohlepe biznisa (v. Willinski 2005, 99-100).

³⁶ Navedimo ovde mišljenje Dejana Ilića (2014), koji komentariše trenutno stanje u VO sistemu u Srbiji, *apropo* razotkrivanja plagijata doktorskih teza određenih domaćih političara: „Ljudi koji rade na univerzitetu poseduju suvišno znanje i žive od toga što svoje beskorisno znanje prenose drugima. Iako su beskorisni, univerzitetski radnici uživaju privilegije i ugled koji stvaraju sliku (lažnu, naravno) o moći koju poseduje akademska zajednica. To drugo, za snalaženje u životu korisno znanje predaje se izvan obrazovnih institucija: ono nije ni artikulirano ni sistematizovano kako bi u njegovoj podeli svi ravnopravno učestvovali”.

istraživanja u kojima znanje (bez obzira na to na koji način je proizvedeno) nije namenjeno za političke ili praktične svrhe (*ibid.*). U ovom kontekstu Trueba spominje dokumente koje je Lindon Džonson doneo 1965. Godine (*Higher Education Act; National Endowment for the Humanities* i *National Endowment for the Arts*), koji su, navodno, služili podršci humanističkih istraživačkih oblasti. Trueba, pak, smatra da je Džonsonova administracija donela ove ukaze samo zarad utilitarnih ciljeva koji se odnose na ekonomsku dobit:

“Taksonomija istraživačke terminologije, koja je korišćena za vreme i nakon Džonsonove administracije, uključivala je sledeće pojmove primenjenog istraživanja: istraživanje u službi čoveka, strategija za leženje bolesti, ciljna istraživanja, programska istraživanja, relevantna istraživanja, istraživanja koja iniciraju komisije i isplativa istraživanja. Osnovna istraživanja su, pritom, nazivana fundamentalnim, nedirektnim ili neciljnim istraživanjima” (Trueba 1988, 273)

Bitna je još jedna veoma značajna osobina znanja “koje se danas traži”, a to je merljivo znanje. I antropološke rasprave o KR bazirane su upravo na tom svojstvu koje se današnjem znanju pridaje. Pojmovi kao što su evaluacija, akreditacija, osiguravanje i povećanje kvaliteta, transparentnost, internacionalizacija, efikasnost, dodatna novčana sredstva, usmerenost na projekte, mobilnost, neke su od ključnih reči koje se mogu čuti u “društvu znanja”, ali koje, po mišljenju Lismana – svojom ispraznom inflacijom blokiraju prosvetno-političko mišljenje i skrivaju pozadinu društvene i kulturne promene kakvu izazivaju (Liessmann 2008). Zanimljivo je kako se u ovom pogledu opet možemo osvrnuti na Liotarevo mišljenje, koje jasno upozorava na odnose moći koji su sada već uspostavljeni implicitnim nametanjem obaveze da budemo *operativni*, ili kako se u antropološkim radovima o KR kaže – da budemo *javno odgovorni*:

„Oni koji odlučuju ipak pokušavaju da upravljaju tim oblacima društvenosti na matricama inputa/autputa, po logici koja podrazumeva merljivost elemenata i odredljivost celine“ (...) Oni naš život namenjuju uvećanju moći. Njegovo opravdanje (legitimacija) u smislu društvene pravde kao i naučne istine sastoji se, navodno, u optimalizaciji performansi sistema njegove delotvornosti. Primena tog kriterijuma na sve naše igre nemoguća je bez nešto terora, blagog ili nemilosrdnog: *budite operativni, to jest merljivi, ili nestanite*“. Taj kriterijum operativnosti je tehnološki, on nije pogodan za suđenje o istinitom i pravednom (Liotar 1988, 3).

Širenje korporativnih formi istraživanja i iznenadni naglasak na komercijalnim znanjima, ubrzali su proces strukturalnih reformi univerziteta, a nepredvidivi procesi premeštanja znanja, koje se stavlja u promet na isti način kao novac, doveli su do problema koji su više *formativne*, a ne epistemološke legitimizacije znanja (Savić 1997/8b, 9).

Upliv neoliberalnih tekovina u američki SVO označava se kao *korporativna kultura*, a domeni kritike u ovim okvirima su „komoditizacija“, ili „merkantizacija“ obrazovanja i invazija korporacija u američko javno školstvo (Baćević 2008, 216-223). Komodifikaciju znanja i obrazovanja, prema mnogim savremenim kritičarima, prati pojava opšte kontrole, nestabilnih radnih pozicija i opadanje poverenja prema zaposlenima – u privatnom, ali poslednjih godina sve više i u javnom sektoru. Jedna od važnih teza koje iznose Šor i Rajt jeste da se regulatorni principi, na kojima britanska vlada gradi svoju politiku prema javnom sektoru (a to su principi slobodnog tržišta), koriste kao „političke tehnologije“ kojima se nastoji ka klasifikaciji pojedinaca, organizacija i ciljeva (Shore and Wright 2000, 61). Te procedure, koje se predstavljaju kao racionalne, objektivne i neutralne, okreću se oko normativnih iskaza i merenja, koji se, pritom, koriste za stvaranje evaluaciji podložnih mreža, istovremeno rangiraju institucije i pojedince i stavljaju ih u takmičarsku (i neprijateljsku) poziciju. Šor i Rajt, dakle, zagovaraju shvatanje prema kome „politička tehnologija napreduje tako što se ono što je suštinski politički problem premešta iz političkog diskursa i predstavlja se u polju neutralnog jezika nauke“ (Dreyfus and Rabinow 1982, 196, prema Shore and Wright, *ibid.*).

Tehnike takve političke tehnologije ispostavile su se kao efikasne u iznalaženju podataka koji se tiču forme obrazovanja i znanja, ali pitanje njihovog sadržaja mnogo je teže obuhvatiti kvantitativnim evaluacijama. Ove vrste institucionalizovanih revizorskih praksi podstiču, dakle, jedan naročit pristup znanju. Elsop (Alsop, prema: Strathern 2000a, 285) je, oslanjajući se na Gibbonsa i kolege (Gibbons et al. 1994) ponudio skiciranu kritiku produkcije znanja na kojoj je, na primer, zasnovan sistem procene istraživanja u Velikoj Britaniji. Pod prvim modelom produkcije znanja, ovaj autor podrazumeva hijerarhiju znanja, koja razlikuje osnovna u odnosu na strategijska i primenjena istraživanja i „proizvođače“ znanja od njihovih „konzumenata“ („korisnika“). Rouz takvo hijerarhijsko shvatanje znanja označava kao institucionalnu epistemologiju, u kojoj se znanje poima kao tehnika organizovanja prema određenim vrednostima i kategorijama, i gde se moć istine meri njenim kapacitetom preobrazbe u tehničko sredstvo (Rouz 1991, 93). Takav model znaja proizilazi iz one vrste univerziteta koji su i sami

hijerarhiski organizovani, odnosno iz „staromodnih bastiona visokog obrazovanja“. Generisanje drugog modela znanja, u kome se gube pomenuta razlikovanja, ali i razlikovanja između disciplina, navodno je na direktan način povezano sa pojavom novih institucionalnih formi, kao što su brojni novi istraživački centri, osnovani kako unutar tako i izvan univerziteta, neuniverzitetski instituti, ali takođe i novi poslovno orijentisani korporativni univerziteti (*ibid.*). Kako smatra Merilin Stratern, taj drugi model proizvodnje znanja podražava pristup otvorenim fenomenima i pozitivno je nastrojen ka neizvesnostima čiji je i sam deo. S druge strane, prvi navedeni model može da ponudi indikatore, odnosno podatke. Takav model je podoban za upotrebu od strane državne administracije, jer podržava merenja toga šta (državne) institucije proizvode, posmatrajući, zapravo, šta proizvode njihovi uposlenici. Međutim, iako je ova autorka očigledno sklonija drugom modelu, ona i sama zaključuje da oba modela mogu i jesu pogodna za političke upotrebe. Upravo je taj akcent na „fleksibilnosti“ i „promeni“, koji je karakterističan za drugi model, politički danas veoma koristan, jer se danas, između ostalog, promovira i klima u kojoj ljudi treba da budu spremni na češće menjanje poslova, što jasno ukazuje na fleksibilnost kao na jednu od osnovnih vrlina koje se danas ističu (v. Gibbons et al. 1994, 74).

Kompetitivnost, komparativna rangiranja, hegemonija engleskog jezika u objavljivanju i angloameričkih izdavačkih kuća, neki su od faktora koji se navode kao razlozi zbog kojih su današnjim univerzitetima, dakle, nametnute pragmatične politike strateških/primenjenih/operativnih/finalnih istraživanja. Savić, oslanjajući se na Deridino mišljenje, smatra da sada postaje veoma teško braniti kognitivnu superiornost fundamentalnih/osnovnih istraživanja, za koja smo donedavno verovali da su pripadala ekskluzivnom poretku istine i znanja (Savić 1997/8, 9). Prema Deridi:

„Nekada davno bilo je moguće verovati da su čista matematika, teorijska fizika, filozofija (i u okviru filozofije posebno metafizika i ontologija) bile bazične discipline, zaštićene od struktura moći, nepristupačne za programiranje od strane državnih pritisaka, ili pod okriljem države, od strane civilnog društva ili ekonomskih interesa. Jedina briga takvog bazičnog istraživanja bilo bi znanje, istina, nezainteresovano praktikovanje razuma, a jedini autoritet za njega princip razuma“ (prema: Savić, *ibid.*).

Posebno problematično mesto u savremenoj „hijerarhiji znanja“ i u pretpostavljenoj KR imaju društveno-humanističke nauke. Imajući u vidu višedecenijsku transformaciju filozofije nauke i

studija nauke i tehnologije od istraživanja jezika i logičke strukture nauke ka istraživanju sociokulturnih konteksta proizvodnje i primene naučnog znanja, iznete transformacije pojma znanja i odnosa prema znanju ukratko ćemo kontekstualizovati kroz koncepte scijentizma³⁷ i naučnog redukcionizma. Sve to pod pretpostavkom, dakle, da prakse savremenih visokoobrazovnih i naučnih politika, naročito scijentometrijske prakse provere i kontrole naučnoistraživačkih rezultata (koje navodno za cilj imaju da nauku i visoko obrazovanje učine „efikasnim“, „primenljivim“, „isplativim“ i sl.) podsećaju na manir kojim su scijentisti i redukcionisti na prelazu iz XIX u XX vek nastojali da društveno-humanističkim (ili „duhovnim“) naukama nametnu metode i tehnike prirodnih nauka. Radi se o pokušajima da se, bilo u sklopu kreiranja „jedinственog jezika nauke“, bilo u nastojanjima da se humanističke nauke redukuju na prirodne, izvrši scijentizacija humanističkih nauka, a one primere ciljevima nekih drugih naučnih, ili vannaučnih polja.

Slika nauke je po starim običajima menjana u okviru metanaučnih disciplina, tj. od strane autora koji su u dijalogu sa tradicionalnim pitanjima filozofije i sociologije nauke takvu sliku menjali, dok je slika antropologije, npr. menjana od strane autora koji su bili u dijalogu sa političkom i socijalnom teorijom i etikom (Milenković 2007, 19). Ipak, na osnovu gore iznetih podataka, čini se da se slika nauke danas pre menja i usklađuje prema političkom i socijalnom (i ekonomskom) kontekstu.

Tokom poslednjih nekoliko decenija XX veka određeni broj autora iz oblasti studija nauke i tehnologije, uglavnom pripadnici Edinburške škole³⁸, baveći se problemima distribucije znanja (kako se proizvodi, prenosi, kritikuje) izazvao je tradicionalnu filozofiju nauke, tvrdeći da društvene vrednosti imaju mnogo značajniju ulogu u proizvodnji naučnog znanja nego što su to filozofi priznavali. Ovi autori su zastupali jedan oblik relativizma, koji podrazumeva da su verovanja jednako vredna s obzirom na uzroke njihovog kredibiliteta, pri čemu su kredibiliteti lokalno specifični i kontingentni. Još od pojave tzv. „konstruktivističke“ paradigme u filozofiji nauke, koja je počela da se razvija sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka, pre svega pod uticajem Tomasa Kuna, i filozofija i istorija nauke počinju da dobijaju sve više socioloških karakteristika (Werrett, [http](http://)). Kasnije, krajem 1980-ih godina, socijalno-konstruktivistički etos postajao je prisutan u sve više oblasti, utičući na druge analitičke razvoje u drugim disciplinama.

³⁷ Pojam scijentizam je prvi put u pežorativnom smislu upotrebio Fridrih fon Hajek 1942. godine (Hayek 1942).

³⁸ Članovi Jedinice za naučna ustraživanja (Science Studies Unit) u okviru Univerziteta u Edinburgu, predstavnici tzv. *jakog* programa u sociologiji znanja.

Dakle, sa sociologijom znanja u studijama nauke sve više počinje da se uvažava uticaj estetskih, interpersonalnih, političkih i drugih „spoljnih“ faktora na naučno znanje. Antropologija nauke se razvijala, može se reći, i pre pojave ovih „prevrata“ u filozofiji i istoriji nauke, s obzirom na dugu tradiciju preispitivanja (moralnog) odnosa antropologije prema „svetu“, ali poslednjih nekoliko decenija dobila je i svoje konkretne konture, kao antropološka poddisciplina. Dakle, u interdisciplinarnom ambijentu politike znanja, ni antropološka metodologija posle 1960-ih (inspirisana marksizmom i kritičkom teorijom, feminizmom i feminističkom filozofijom, kritičkom teorijom rase i afro-američkom filozofijom u širem smislu) nije mogla više da izbegne „politizaciju“ (Milenković 2007, 102). Ipak, „ovde nije više reč samo o tome da antropološko znanje predstavlja političku vrednost, već da antropologija igra izvesnu ulogu u stvaranju atmosfere u kojoj bilo koje znanje više nema osnovu izvan procesa proizvodnje i primene“ (*ibid*, 100). Prema Milenkoviću, „politizacija“ nije funkcija ove ili one naučne promene, ona je promena slike nauke i slike obrazovanja, kao promena paralelnih multikulturalnim intervencijama u sliku liberalnog poretka (*ibid*, 102). Dakle, antropolozi koji prihvataju ovakvo stanovište, prihvatili su svoju poziciju, koja podrazumeva da antropologija nije takva naučna zajednica koja bi bila podložna analizi izvan konteksta u kojima proizvodi i primenjuje znanje. Ovakvi zaključci danas nisu kontroverzni ni u filozofiji nauke, i odnose se i na sve ostale naučne zajednice ili discipline. Ipak, ono što u njoj jeste kontroverzno, to je dilema da li treba ili ne treba dozvoliti da se društvene vrednosti upliću u proces rezonovanja i donošenja odluka pri odabiru onoga što će biti prihvaćeno kao naučno znanje, bilo individualno ili kolektivno (Rolin and Wray 2008, 68).

Promena slike o nauci uočljiva je i obzirom na promene do kojih je došlo u istoriji nauke, kao disciplini. Istoričari nauke su se jako dugo u svojim istraživanjima usmeravali na tzv. „uspešne“ naučne teorije, i na taj način pripovedali o naučnom progresu i o pojedincima koji su tom progresu doprinosili. Ipak, kada su filozofi nauke počeli ozbiljno da se spore oko operativnih kriterijuma za upoređivanje teorija, a potom i o samoj mogućnosti međuteorijske metrike (v. npr. Laudan 1984), i konačno – nakon najubedljivije kritike tradicionalne filozofije nauke, koju je izneo Tomas Kun (prema kojoj nema napredovanja u nauci, jer kategorijalni aparat nove teorije samo zamenjuje stari) – i u istoriji nauke se sve promenilo. Istoričari nauke se sve manje bave slavljenjem naučne racionalnosti i narativima o progresu, a sve se više upravljaju prema savetima da ostanu nepristrasni po pitanju uspeha ili neuspeha teorija kada ih istorijski analiziraju. Tako se oni sada trude da što više obraćaju pažnju i da ponovo pristupe procenama mnogih oblasti u

nauci koje su bile ignorisane ili odbacivane u starijoj „doprinosanoj istoriji“ (Werrett, s. a.). U nastavku ćemo pokazati da navedene i slične perspektive na nauku izgleda kao da ili nisu poznate, ili su ignorisane od strane kreatora obrazovno-naučnih politika, i „eksperata“ za kontrolu kvaliteta u nauci, koji su postali važan i integrativni deo naučnih sistema (Hemlin and Rasmussen 2006, 173) i prema tome vrše značajan uticaj na bavljenje ovom vrstom pregnuća.

Postoje različiti odgovori na pitanja vezana za ulogu koja se pridaje društvenim vrednostima u proizvodnji naučnog znanja. Tako Laudan (1984) i Norton (2008) smatraju da je potrebno osmisliti načine da se učvrste naučni metodi naučnog rezonovanja kako bi se uticaj društvenih faktora minimalizovao ili eliminisao. Hal (Hull 1988), Kičer (Kitcher 1993) i Longino (1990, 2002), pak, smatraju da društvene vrednosti ne podrivaju obavezno epistemički integritet naučnog znanja, nego baš suprotno – da one mogu da doprinesu epistemičkom uspehu nauke (Rolin and Wray 2008). Jedan od najeksplicitnijih primera naglašavanja pozivne uloge koju društvene vrednosti mogu imati u produkciji naučnog znanja je rad Mirijam Solomon i njen socijalni empirizam (Solomon 2001). Ova autorka nastoji da podrži uticanje na naučne politike, pri čemu se nije trudila da doprinese filozofskoj debati o društvenoj prirodi naučnog znanja. Taj pristup, koji se pre svega odnosi na evaluacije u nauci, podrazumeva naglasak na društvenoj korisnosti naučnih rezultata, a ne na rezonovanjima i odlučivanju individualnih naučnika, što predstavlja antiindividualističku teoriju naučne racionalnosti. Ona smatra da je uloga društvenih vrednosti važna i pozitivna, jer one generišu i održavaju efikasnu distribuciju istraživačkih napora kod onih teorija koje imaju neki empirijski uspeh. Osnova njene ideje leži u sugestiji da filozofi treba da procenjuju rezultate naučnih zajednica na osnovu toga koliko uspešno uspevaju da distribuiraju rezultate svojih istraživanja. Dakle, njena rekonceptualizacija naučne racionalnosti sastoji se ukratko u tome da se naučna racionalnost realizuje na kolektivnom, a ne na individualnom nivou. To je eksternalistička, ili konsekvencionalistička koncepcija naučne racionalnosti jer se odnosi na posledice naučnih praksi (Solomon 2001, 16). Ipak, ono što joj se pri svemu tome najviše zamera, jeste da ona ne pruža adekvatan model epistemološke odgovornosti (tj. odgovor na pitanje pod kojim okolnostima se opravdava naučnikovo verovanje ili prihvatanje određenog pogleda), kao i to da društveni empirizam nije relevantan za naučne politike, zato što kreatori naučnih politika nisu u stanju da identifikuju onu vrstu faktora za koje socijalni empirizam smatra da su za nju relevantni (v. Rolin and Wray 2008).

O vezi između scijentizma, redukcionizma i scijentometrije

Kovačević smatra da je „scijentizam, na kome se gradi evaluacija rezultata naučnog rada (u Srbiji) potvrda vremenske dilatacije između punog života određenih metodoloških postavki u filozofiji nauke, ili u samoj nauci, i društvene (državne) recepcije te paradigme“ (2010, 5). Scijentizam ili redukcionizam u epistemološkom smislu predstavlja specifičan pogled na nauku, prema kome su metodi prirodnih nauka univerzalno važeći, zbog čega treba da se upotrebljavaju i u društvenim naukama i humanističkim disciplinama. Ili prema Gadameru, radi se o dominaciji posebne istorijske svesti koja se razvila u XIX veku:

„Istorijska svest koja je pobedila u XIX veku je načelno ubedenjenje je načelno ubedenje koje ide zajedno sa izoštravanjem istorijskog čula da za čoveka nema prihvatljivog i obavezujućeg saznanja celine stvarnosti i da nijedna prava filozofija ili metafizika ne poseduju čvrst temelj izvan prirodnih nauka zasnovanih na matematici“ (Гадмер1999, 28).

Gadamer smatra da matematička zasnovanost svih iskustvenih nauka (u XVII veku) obeležava i pravi početak novog veka, zajedno sa metodološkim idealom moderne nauke (*ibid*, 29).

Ovaj pogled je veoma srodan fizikalizmu – filozofskoj teoriji prema kojoj, u krajnjoj instanci, na svetu postoje samo entiteti fizike, koji se ponašaju po fizičkim zakonima (v. Sesardić 1984). Redukcionizam predstavlja posledicu traganja za što jednostavnijom teorijom koja bi mogla da objasni složeni svet sa što manje vrsta stvari i što manje zakona (*ibid*, 77); posledica toga je i težnja ka ujedinjenju svih postojećih nauka u jednu sveobuhvatnu, koja bi na kraju pružala najobuhvatnije znanje o svetu. Težnje ka takvim tipovima objašnjenja mogu se naći i izvan sveta nauke i filozofije. Nije, dakle, neobično čuti da sve što je realno/stvarno to je ono fizičko, racionalno, programsko ili nešto drugo čemu se daje prioritet (Jones 2000, 14). Ukratko, celine se prosto redukuju na njihove delove. Različiti oblici redukcionizma se manifestuju na različite načine, pri objašnjenjima osoba, fizičkih objekata, književnih tekstova, društvenih i normativnih vrednosnih sistema, estetskih vrednosti itd. Tako se i društvo opisuje samo kao jednostavna interakcija među pojedincima. Zajedničko, pak, svim vrstama redukcionizma je zamena ili objašnjenja jednog fenomena realitetom drugačije prirode, koji bi trebalo da je jednostavniji ili principijelniji (op. cit.). Za jedan od osnovnih problema kod ovakvih polazišta uzima se to da

takva objašnjenja uvek idu u jednom pravcu – od složenog ka jednostavnom, i posebno, ka onome što je manje specifično ljudsko. Ukratko: „stvari su manje nego što se čini da jesu“ (*ibid*, 15).

Redukcionizam je našao veoma plodno polje primene u savremenim sistemima upravljanja i kontrole naučno-istraživačkog rada, a najjasnije je izražen u različitim novonastalim metodologijama i tehnikama revizije i procene kvaliteta i učinka u oblasti nauke.

Merenje proizvoda rada akademskih institucija krcato je teškoćama, posebno zato što je definicija, pa čak i priroda tih „proizvoda“ diskutabilna. Detaljni opisi programa, opisivanje modula, opisi statusa – sve to izgleda kao da je zasnovano na premisi da je sve moguće u potpunosti opisati, čvrsto ga svezati u diskursu koji će predvideti svaku eventualnost i tačno propisati kompleksne modalitete učenja (Dentith 2002). Tvrdeći da postoji nekoliko bazičnih principa koji su ukorenjeni u mišljenjima novinara, političara i drugih, i na kojima se zasniva težnja da se sve podvrgava reviziji – pravednost, objektivnost, opreznost (koja podrazumeva i kooperativnu opreznost i opreznost pri kooperaciji) – Mekintajer izdvaja i osnovne implikacije tih principa, od kojih je ovde najrelevantnija – *nemerljivost* – profesionalne ideje i etika, ambicija da se da sve od sebe, želja da se nešto razume podrobno, volja za slobodnim deljenjem informacija – ne mogu se brojati i ne mogu biti nagrađene, a pri tom ove vrednosti predstavljaju neke od ključnih vrednosti procesa obrazovanja i bavljenja naukom uopšte (McIntyre 2000). Vrednosti obrazovanja (učenosti) i u širem smislu – integriteta istraživača i akademske slobode – po mišljenju mnogih naučnika, miniran je novim vrednostima, od kojih *efikasnost* verovatno ima primat (kao jedini kriterijum vrednovanja učenosti/naučnog postignuća, Delanty 2003, 79). Novi sistem vrednosti pretpostavlja sveopštu merljivost, ali vrlo je teško pronaći mernu jedinicu učenosti ili naučnosti, npr.; akcenat na „kvantitetu“, kao osnovnoj meri efikasnosti, svakako ima kvalitativne posledice, kako po naučni učinak, tako i po sadržaje kurikuluma, jer se pri ocenjivanju vrednuje forma, ali ne i sadržaj učinka. Najeksplicitniji primer „kvantofrenog“ modela procene naučno-istraživačkog rada ogleda se u pojavi nove (naučne) discipline – scijentometrije – koju zanimaju isključivo kvantitativne osobine nauke. Tu se razvoji i mehanizmi u nauci procenjuju na osnovu statističkih matematičkih metoda, koji su, očigledno, vrlo praktični, ali i posve problematični.³⁹

³⁹ Iscrpnu kritiku scijentometrijskog načina procene naučnog rada ponudio je Kovačević (2008, 2009).

Kada u obzir uzmemo gore iznete uvrežene definicije i funkcije pojmova scijentizma, redukcionizma i scijentometrije, prvo što istraživaču nauke i obrazovanja upada u oči jeste njihova nesumnjiva rehabilitacija u savremenim tehnologijama vladavine ili upravljanja naučnim i visokoškolskim sektorom u Srbiji (v. Kovačević 2008, 2009; Milenković 2009). Tehnokratska poimanja smisla i svrhe naučnog i nastavnog rada nesumnjivo se pozivaju na „efikasnost“ i „učinkovitost“ nastavnika i naučnika, kojima se ne ostavlja vreme za debatu i promišljanje društvene stvarnosti i transformacije kulture.

Ovaj deo rada možemo zatvoriti i još jednim stanovištem K. P. Lismana, koji smatra da je savremeni obrazovani čovek, zahvaljujući ustrojstvu obrazovnih institucija (koje se nalaze u stanju stalnih reformi) postao sušta suprotnost humanistički obrazovanom čoveku, čije znanje poprima oblik fragmenta, fleksibilnog i uklopljivog u tržišta koja se rapidno menjaju. Ipak, čak bi i oni koji se ne bi složili sa ovakvom Lismanovom oštrom negacijom vrednosti znanja današnjeg obrazovanog čoveka, morali verovatno priznati koliko je obrazovanje danas postalo difuzna kategorija, semantički pokrivajući sticanje, prenošenje ili posredovanje najrazličitijih vrsta znanja i kvalifikacija, kao i s tim povezane institucije i postupke, što pojam samo dodatno ispunjava prazninom.

Akadska kultura i kultura revizije.

Čovek u društvu znanja

Jedno od tri najvažnija pitanja postavljena u ovom radu tiče se onih aspekata reforme koji se odnose na izmenu uslova rada nastavno-naučnog kadra na univerzitetu i kako to utiče na kvalitet visokog obrazovanja i bavljenje nastavno-naučnim radom. U ovom poglavlju predstavimo neke od promena koje su uočene u drugim akademskim kontekstima i zapažanja koja mogu biti relevantna za šire razumevanje identitetskih promena kroz koje prolaze članovi akademskih zajednica širom sveta.

Antropološki implicitan i donekle podrazumevajući odnos prema pitanjima kulturnih i drugih vrsta grupnih i individualnih identiteta je takav da se identitet ne posmatra kao nekakva nepromenljiva i jasno razbirljiva realnost i datost, već pre kao promenljiv proces zavistan od čitavog spleta spoljnih (i unutrašnjih) uticaja. Sam koncept kvalifikovano označene „akadske kulture“, kao jednog segmenta ili nivoa „opšte kulture“ nije u antropologiji posebno proučavan, vrlo verovatno zbog toga što se ova „kultura“ smatra predmetom relevantnim za sociološku analizu, s obzirom da se pod njom obično podrazuma visoko formalizovan skup uverenja i ponašanja, i prema tome statičan i identitetski neproblematičan⁴⁰. Na određeni način takva tradicionalno ukorenjena predstava jeste sociološka intelektualna zaostavština, jer su sociolozi operacionalizacijom svojih „funktionalnih definicija“ akadske zajednice i njene kulture nju jasno ograđivali kao deo institucionalne analize oblasti visokog obrazovanja, odnosno izjednačavali je sa institucionalizovanom profesionalnom kulturom. Međutim, dok ovakva konstatacija može biti tačna u smislu načina prenošenja „socioloških znanja“, time ne možemo zanemariti sociološka zapažanja prema kojima konceptualnim ograničavanjem *homo academicus*-a⁴¹ i njegove kulture – kao istraživačkog polja – njegove akcije, ipak, ne mogu biti redukovane na funkcije njegove institucije. Logan Vilson je verovatno postavio temelje definisanju akadske zajednice kao istraživačkog polja, ističući pritom kao primarni determinišući faktor ponašanja „akadskog čoveka“ socijalni determinizam VO institucije, koji

⁴⁰ Mada valja reći i to da ni u sociologiji „akadska kultura“ nije mnogo puta bila predmet posebnog interesovanja. Kako navodi Dil, najveće istraživačko telo koje se tiče kulture u visokom obrazovanju podvodi se pod temu koju je Barton Klark nazvao preduzetnička (ili organizaciona) kultura i kultura disciplina (Dill 2012, 3).

⁴¹ Ovdje se svakako ne misli na *homo academicusa* kako o njemu raspravljao Burdije u svom istoimenom delu (Bourdieu 1988), već pre na Vilsonovog *homo academicusa* (Wilson 1942), o kome je ovaj autor pisao sa nimalo prezira, i na početku i na samom kraju svoje karijere (v. takođe Wilson 1979).

se u glavnim crtama odvija kroz definisanje akademske profesije (kao kulture – prim. aut.) kroz sistem akademske hijerarhije, akademskog statusa (profesionalnog i socio-ekonomskog) i akademske procese i funkcije⁴² (Wilson 1942). Isti autor pritom napominje da je univerzitet veoma kompleksno društveno okruženje i da različite osobe različito odgovaraju na njegove različite stimulanse, zaključujući da „ni ekonomski determinizam, niti jedna druga teorija uticaja ne daje adekvatno objašnjenje načina na koje ljudi reaguju u različitim situacijama (*ibid*, 217). U svakom slučaju, u sociologiji se akademska zajednica/kultura uzima kao relevantan predmet sociološkog istraživanja, sa svojim specifičnim profesionalnim folklorom i običajima (*ibid*, 3; cf. Clark 1980).

Prema Bartonu R. Klarku, u formalnim organizacijama različite strukture i tehnologije daju i različite oblike i sadržaje verovanja na osnovu kojih ljudi definišu sebe ko su, šta rade, kao i to da li sebe mogu smatrati blagoslovenim ili, pak, prokletim (Clark 1980, 4). Akademski sistemi koji se formiraju u okviru SVO-a takođe su, u određenoj meri opterećeni ideološkim i simboličkim značenjima – “Oni su puni ‘ljudi od ideja’, osoba poznatih po tome što sebe vole da definišu sa izvesnim pijetetom, koji dolazi iz navodnog izbegavanja besramnog učestvovanja na tržištu i nasuprot tome, angažovanja u službi znanja, omladine i opšteg boljitka” (*ibid.*). Klark, dakle, akademske organizacije posmatra kao ideološke sisteme. Prema ovom autoru, akademski sistemi su ideološki opterećeni delom i zbog toga što proizvode “ugnježdene grupisanja od kojih svako stvara sopstvenu kulturu, kao deo svog posla i interesa” (*ibid*, 5). Prema tome, ovaj autor smatra da je proces identifikacije sa akademskom kulturom višeslojan i da može obuhvatati čitav splet nivoa identifikacije, od identifikovanja sa kulturom svoje profesionalne, odnosno disciplinarnе zajednice, sa matičnom institucijom, do identifikovanja sa akademskom profesijom u najširem smislu.

Pripadnici određenih akademskih disciplina u toku izgradnje sopstvene karijere postepeno izgrađuju sopstveni društveni identitet, koji je povezan sa specifičnim okruženjem sopstvenih disciplinarnih okvira. Takve identitete, prema Periju, “prate manifestne i latentne funkcije određene discipline koje se sabiraju u njihovim formalnim i prećutnim znanjima. Neki od efekata takvih identiteta očitavaju se u procesima kao što su odabiri tema, istraživačke veštine, mentorstva, različiti oblici sticanja materijalnih izvora kao što su stipendije, ljudski resursi koji

⁴² Osnovne funkcije visokog obrazovanja koje se podrazumevaju među univerzitetskim naučnicima i nastavnicima obuhvataju aktivnosti kao što su otkrivanje, širenje i primena znanja, koje se mogu identifikovati sa dvema osnovnim funkcijama i dužnostima univerziteta – istraživanjem i nastavom (v. Jaspers 2003, 49-73).

uključuju istraživače unutar i izvan akademije, istraživačka okruženja i stilovi prirodnih i društvenih nauka i humanističkih disciplina” (Parry, prema: Arimoto 2010, 119). Prema tome, postoje različite kognitivne i društvene dimenzije akademskih disciplina, a menadžment (odnosno sistem upravljanja) u akademskom svetu podrazumeva kontrolu disciplinarnog znanja i podršku akademskom radu (koji se, dakle, sastoji iz nastave i istraživanja). Još jedna karakteristika akademske profesije, pa prema tome i “akademske zajednice” i “akademske kulture” jeste i svojevrsna organizaciona anarhičnost (v. March and Olsen 1976; Cohen and March 1974), odnosno dezintegracija, naročito u pogledu nepostojanja povezanosti između različitih istraživačkih oblasti univerziteta, kao što su na primer prirodno-matematičke i društveno-humanističke.⁴³ Ovi autori, dakle, upućuju na važnost sopstvene discipline kao identifikacione reference, međutim, setimo li se učenja Tomasa Kuna, moramo prihvatiti da ulazak u određenu profesionalnu oblast u okviru određene discipline podrazumeva, zapravo, i ulazak u različite naučne paradigme, što dalje podrazumeva deljenje određenog skupa uverenja o teoriji, metodologiji, istraživačkim tehnikama i problemima: “Paradigma je ono što članovi neke naučne zajednice dele, i obrnuto, naučna zajednica se sastoji od ljudi [ličnosti!] koji dele datu paradigmu“ (Kun 1974, navedeno prema: Clark 1980, 7).

S druge strane, pod drugim – širim nivoom identifikacije smatra se identifikacija sa akademskom profesijom, odnosno sa akademskom kulturom generalno. Ova kultura je bogata ideološkim narativima, koji se mogu sumirati u opšte poznatim frazama kao što su istraživačka sloboda, sloboda nastave i naučna zajednica (Clark 2010, 9), ili u nastojanju ka ispunjavanju plemenitog zadatka „da u zajednici istraživača i učenika traži istinu (Jaspers 2003, 9). Po definiciji, takva kultura je autonomna i kolegijalno samoupravna dok nipodaštava sve vrste birokratske kontrole i oblike „eksternih“ supervizija (*ibid.*). Takva kultura, a imali smo prilike u prethodnim poglavljima i to da spomenemo, ne sadrži samo podsticajnu ideološku odbranu profesionalne autonomije već i profesionalno pravo na društvenu moć i ugled.

⁴³ Da bi stvorio utisak sistematičnosti ideologija takve nekonzistentne “zajednice” kakva je akademska i načina života koji takva ideologija rađa, Klark predlaže da se akademska kultura razbije na nekoliko njenih delova; ti delovi su, prema ovom autoru, u tesnoj sprezi sa dotičnom akademskom strukturom i sugeriše da se varijabilnost takvih elemenata može pratiti paralelno sa varijetetima njihovih struktura (v. opširnije u Clark 1980).

U kontekstu, slobodno možemo reći – globalnih reformi univerziteta⁴⁴, koje kod nekih traju tri do četiri decenije, a kod nekih predstavljaju relativno novu pojavu – tradicionalno shvaćena pozicija univerzitetskog nastavnika značajno je promenjena, i to po različitim osnovama. Mnogi savremeni teoretičari, među koje delom možemo svrstati i antropologe KR, pak smatraju da institucija univerziteta doživljava svoju gotovo potpunu transformaciju, a ne samo puku reformu⁴⁵. Ta promena se ogleda i u eksternim pogledima na akademsku profesiju i u internim međusobnim odnosima, kao i u odnosu prema sebi samima i svojim profesionalnim identitetima. Akademska zajednica na modernom univerzitetu tradicionalno je imala elitistički status u društvu a često i status kulturnih heroja. Sada je izložena tržišnim zahtevima i čestim napadima medija, a s tim u vezi, pripadnici različitih akademskih disciplina u različitim delovima sveta počeli su da se suočavaju sa društvenom kontrolom naučnog etosa i normi koje su karakteristične za discipline u kojima su specijalizovani (v. Arimoto 2010). Pored toga, opšte je mesto u savremenoj kritici da se društvo znanja gradi na potpuno drugačijim, ako ne i oprečnim vrednosnim i sadržinskim pretpostavkama od onih na koje su isti ti univerzitetski profesori navikli. Kako se ispostavlja, pretpostavljeni menadžerijalizam koji se uspostavlja na savremenim univerzitetima i koji usmerava njihove delatnosti i načine njihovog finansiranja, ne doprinosi na zadovoljavajući način akademskoj produktivnosti (v. *ibid*, 120). Na ovakav način posmatrano, KR predstavlja internalizacija tržišnih eksternalija, odnosno unošenje normi, standarda, odnosa i akcija iz privatnog sektora i tržišta u unutrašnji, institucionalni ali i mentalni plan univerzitetskih delatnika. U takvim okolnostima sve ono što nije podložno merenju ili kvantifikovanju postaje posmatrano kao bezvredno, sumnjivo ili čak preteće, jer egzistira izvan dominantnog diskursa i zbog toga ima potencijal da podriva uspostavljena (konceptualna) polja stabilizacije (Laurence 2009, 11).

Kada se danas govori o promeni akademske profesije, naročito u diskursu KR i razvoja menadžerskog modela univerziteta, zapravo se govori o pokušajima izgradnje, odnosno nametanja (odozgo) novih identiteta članovima akademske zajednice. Kako navodi Nikolas Rouz, mnogi su socijalni teoretičari i filozofi, kao što su na primer Marks, Niče, Veber,

⁴⁴ Svakako treba napomenuti da prema neoliberalnim politikama postoji značajan otpor u VO u Istočnoj Aziji (gde nikada nije prihvaćen) i u Južnoj Americi (poslednjih petnaest godina) (Chomski 2014).

⁴⁵ Videti, npr. zbornik radova koji je uredila Merilin Stratern, u kome okupljena grupa autora raspravlja, između ostalog, o tome da li KR možemo posmatrati kao jedan od pokazatelja smene epoha (v. Strathern 2000).

Habermas i Fuko, na svoj način razmatrali pitanje ljudske „računljivosti“, kao i na to da su različite vrste „kalkulacija“ presudne za socijalne aranžmane i etičke sisteme kapitalističkih, birokratskih i demokratskih društava severozapadne Evrope i Severne Amerike, i to ne samo s ciljem dominacije nad prirodom, već vezano i za kontrolisanje ponašanja ljudskih bića (Rose 1991, 93)⁴⁶. Rouz smatra kako je ljudska civilizacija danas ušla u doba „računljivih“ individua, što znači da se na pojedince više ne gleda kao na nespoznatljive, jedinstvene i neopisive, već da se oni konačno mogu spoznati, mapirati, kalibrirati, evaluirati, kvantifikovati, predvideti i da se njima kao takvima može upravljati (*ibid.*). Ivan Ilič je pojavu “premeravanja” đaćkih sposobnosti primetio još početkom 1970-ih godina i opisao to na sledeći način:

“Đaci se konstantno evaluiraju, ocenjuju, mere, kreiraju. Abnormalno je marginalizovano, odbacuje se i isključuje, a đaci se uvode u svet u kome se sve može meriti, uključujući tu i njihovu maštu. Srž ispitivačke moći je pronalazak novog tipa individue – izračunljive individue. To se radi tako što se razvija diskurs racionalnog predstavljanja, ukorenjen u odnosima moći. Ljudi koji se pokore standardima drugih koji mere njihov lični stepen razvoja uskoro sebi pribavljaju vladara. Oni ne moraju više da budu postavljeni na njihovo mesto, već sami sebe smeštaju u sebi dodeljene proreze, istiskuju sebe u niše koje su učeni da traže i u samom tom procesu smeštaju takođe i svoje kolege, sve dok se sve i svi ne uklepo zajedno” (Illich 1971, 24).

Antropolozi tek sa prepoznavanjem kulture revizije na univerzitetima počinju da naglašavaju baš taj aspekt nametanja kulturnih predstava pojedinaca i grupa o sebi samima kao merljivim jedinicama.⁴⁷ Naime, institucija univerziteta, prema Fukou, predstavlja aparaturu koja koordiniše

⁴⁶ Marks je, npr. tvrdio kako je upravo radno mesto i proizvodna aktivnost uporište razvoja ideje o pretvaranju pojedinaca u merljive jedinice, što je deo opšteg kapitalističkog imperativa zasnovanog na menadžmentu (upravljanju), predviđanju i kontroli radnje snage (v. Rose 1991, 93). Veber je, pak, sa druge strane smatrao kako su kalkulacije inherentni deo racionalne administracije u njenom nastojanju ka tačnosti, predvidljivosti i podređenosti važnih ili *ad hoc* sudova uniformnosti pravila (*ibid.*).

⁴⁷ Ovde treba napomenuti da se, pretežno u britanskoj antropologiji, razvila posebna poddisciplina koja se označava kao antropologija politikā (*anthropology of policy/anthropology of public policy*), u okviru koje je proces nametanja kulturnih predstava pojedincima putem političkih mehanizama često obrađivano pitanje. Fokus istraživanja antropologa koji se zanimaju za ovu oblast jeste sfera i intenzitet uticaja političkih i/ili ekonomskih modela na formiranje novih kulturnih oblika ponašanja i odnosa u savremenom (zapadnom) društvu, kao i kritika pretpostavki javnih politika uopšte. Demaskirajući određene probleme koji se javljaju u okviru datih politika, antropološkim pristupom se teži ka otkrivanju sticaja okolnosti u kojima se nalaze akteri, u kojima se sprovode aktivnosti i uticaji koji oblikuju političke odluke, njihovu implementaciju i njihove posledice. Zagovornici ovog pristupa smatraju da antropolozi svojim empirijskim i etnografskim metodama mogu da pokažu kako politike aktivno kreiraju nove

čitav niz kodova individualnosti. Ona klasifikuje svaki slučaj na osnovu osobina, mera, oznaka i praznina, koje kolektivno kulminiraju u populaciji slučajeva definisanih normama i merljivim odstupanjima od tih normi. Normalizacija je prema tome moguća tek kada se ljudskim kvalitetima dodele kvantitativne vrednosti (Laurence 2009). Ono o čemu antropolozi govore kada govore o ulozi revizorskih praksi, koje se inače poimaju kao jednostavne i naizgled benigne metode za osiguravanje kvaliteta i kontrole nastavno-naučnog rada, i kada podvlače da one zapravo predstavljaju mnogo sveobuhvatnije mehanizme kulturne promene, oslanjaju se direktno na Fukoovu teoriju. Tehnike koje se primenjuju u okviru društvenih institucija, koje pojedinca uzimaju i kao subjekt i kao objekt i instrument sopstvenog delovanja, Fuko naziva mehanizmima moći, odnosno moći nametanja discipline (Fuko 1997). Pri tome, centralni mehanizam kroz koji se sprovodi disciplinarna moć predstavlja pregledna kontrola, koja funkcioniše tako što prinuđuje pojedince da budu vidljivi (ili kako se danas to najčešće kaže – transparentni): “Njihova vidljivost uverava posjednike moći da su uspeli da uspostave svoju moć nad njima. Upravo činjenica da ste stalno posmatrani, da ste uvek dostupni za posmatranje, održava disciplinovanog pojedinca u svom potčinjenom položaju” (Foucault, prema: Laurence 2009, 10).

Žil Delez u svom delu *Fuko* smatra da je moderna institucionalizacija svih domena društava stvorila populaciju koja je naučila da samu sebe posmatra, organizuje i upravlja samom sobom. Prema njemu, moderne institucije se vremenom samo prevode/transformišu u drugačija sredstva kontrole, drugačija sredstva sprovođenja moći i znanja (prema: Laurence 2009, 14). U tom smislu možemo pomenuti Merilin Stratern kada govori o KR, jer ona nas podseća na jednu zaboravljenu istorijsku činjenicu – da je SVO „intimno vezan“ za same korene revizorskih praksi i da ova pojava nije specifična samo za period poslednjih decenija XX i prvih XIX veka. Naime, kako ona ukazuje, polazišta prema kojima KR potiče iz finansijskog sveta, sa njegovim protokolima knjigovodstva i finansijskih obračuna, zapravo previđaju i zanemaruju činjenicu da je savremeni tržišni sistem „uvezao“ date prakse upravo iz ranijih vidova obrazovnog sistema (Strathern 1997, 308). Ona opisuje „ponovno uvoženje“ tih praksi u obrazovanje kao „lep primer kulturnog preslikavanja“ u kome „vrednosti prelaze iz jednog domena kulturnog života u drugi i onda se u izmenjenoj formi vraćaju nazad (*ibid.*).

kategorije za pojedince kojima treba vladati. Oni takođe smatraju da već dugo postavljeni okviri „državnog“ i „privatnog“, „makro“ i „mikro“, „odozdo“ i „odozgo“ i “centralizovanog” i “decentralizovanog” ne samo da ne mogu da obuhvate savremenu dinamiku u svetu, već zamagljuje razumevanje mnogih političkih procesa (Wedel et al. 2005). Iz tih istraživanja, koja su velikim delom inspirisana zaključcima iz drugih disciplina, razvijen je i koncept kulture revizije.

Autori koji danas govore o preplavljanju javnog sektora različitim mehanizmima nadgledanja i kontrole upozoravaju nas i na to da su pojedinci na svom radnom mestu podvrgnuti nekoj vrsti dvostrukih standarda, istovremeno bivajući podvrgnuti spoljašnjoj kontroli (odozgo) i ostvarivanju normativnih imperativa „samonapredovanja“ (ili samodokazivanja). Ti mehanizmi nameću se posrednim putem, tako da ih pojedinci često nisu ni svesni. Ovaj specifičan model organizacije poziva se na neporecivu vrednost radne „efikasnosti“:

„Upravo diskurs profesionalizacije omogućava njegovim glasnogovornicima i službenicima da polažu prava na određene vrste ekspertiza – organizaciono rukovodstvo i donošenje odluka – i na određeni skup procedura koji raspoređuje druge, podređuje ih kao objekte tog diskursa i prima oce tih procedura, sviđalo se to njima ili ne“ (Ball 1990, 156).

Novi vrednosni imperativ „efikasnosti“ zahteva od univerzitetskog nastavno-naučnog osoblja da promeni i sliku o sebi samima, odnosno, sliku o svom odnosu prema svom radu i profesiji. Tako Šor i Rajt, na primer, KR ne označavaju samo Fukoovim terminom „političke tehnologije“, nego i njegovim terminom „tehnologija sopstva“, prema kojoj se disciplina ne postiže eksplicitnom silom nego se kontinuirano konstruiše kroz učešće pojedinaca u svojoj samoregulaciji (v. Fuko 2010). Jezik menadžmenta koristi se, dakle, tim (politički) neutralnim, tehničkim jezikom racionalnosti i efikasnosti kako bi sproveo što dublju kontrolu, koja seže do kontrole samih moralnih svetonazora pojedinaca. Zbog toga se kaže u ovim radovima da je menadžment politička, ali i moralna tehnologija. Kontinuirana dominacija ovakvog diskursa ostvaruje se putem opozicija: red – kaos; racionalnost – neracionalnost; duševno zdravlje – ludilo; efikasnost – neefikasnost (Ball 1990, 157), a mogućnosti i ograničenja svih aktivnosti definisani su pozicijom koju imamo prema datim opozicijama ili u našoj poziciji u strukturi menadžmenta. U terminologiji menadžmenta, dakle, pojam „efikasnost“ (koja se najbolje ispoljava ako je ulog minimalan a učinak maksimalan) služi za obezbeđivanje profita i komodifikovanje svih aspekata iskustva i rada.

I Rouz naglašava da se klasifikovanje pojedinaca i grupa i njihovo pretvaranje u merljive jedinice sprovodi putem tehničkih, a ne toliko političkih procedura. U istorijskoj analizi načina na koje je došlo do konstruisanja takvih institucionalnih procedura klasifikacije pojedinaca, Rouz zapravo predstavlja pojavu psihološke nauke s kraja XIX veka, i pripisuje joj odlučujuću ulogu u

tom procesu. Drugim rečima, psihološka “znanja” postala su osnovni sastavni element “institucionalne epistemologije” jer sa njima individualne razlike postaju naučno merljive i tehnički ordinirane (v. Rose 1988). Takvo znanje, kao što se vidi i iz prethodnih poglavlja, zapravo je jedino znanje koje se prihvata kao istinito, jer se i snaga istine, prema logici organizovanja institucija, meri stepenom mogućnosti njene preobrazbe u tehničko sredstvo (Rose 1991, 93). Prema tome, namera ovakve epistemologije nije bila vođena ciljem “sračunavanja i upravljanja finansijskim tokovima, sirovim materijalom, koordinacijom stupnjeva proizvodnje i slično, već je imala i nameru (...) upravljanja i merenja ‘psihofizičkog’ aparata pojedinaca” – sve to s obzirom na uverenje da ostvarivanje zadatih društvenih/političkih/institucionalnih ciljeva zahteva organizaciju kapaciteta i atributa tih istih pojedinaca (Rose 1988, 183). U okolnostima preplavlivanja društene svesti tržišnim vrednostima, “politička tehnologija”, da opet citiramo Fukoa, na posredan način nastoji da uspostavi nove kanale identifikovanja i bliskijeg povezivanja pojedinaca sa tržištem. Na taj način pojedinci postaju “potrošači” ili “korisnici”. Ali ne samo potrošače – KR od pojedinaca stvara one koje je Pauer na engleskom nazvao *auditees*, tj. mentalitete ljudi koji su podložni reviziji i kontroli. Ovaj autor je pojavu takve posebne vrste mentaliteta smatrao za nenameravanu posledicu širenja revizije. Kasnija istraživanja u različitim sektorima su, međutim, potvrdila pretpostavku (za slučaj VO v. Strathren 2000; Neyland & Woolgar 2002) o kompleksnim efektima širenja revizije na navike i motivacije zaposlenih u javnim sektorima (Power 2003, 190). Sa ovakvom promenom poimanja sebe i ličnih i profesionalnih odgovornosti, pojavljuje se *nova koncepcija javne odgovornosti*, koja je usko (vrlo često i jedino) povezana sa finansijskom odgovornošću prema poreskim obveznicima. Taj naglasak na javnoj odgovornosti proizišao je iz okolnosti u kojima je u javnosti stvorena neka vrsta animoziteta poreskih obveznika prema javnim/državnim “činovnicima”, odnosno usled već pominjane “krize javnog poverenja” prema institucijama, pa čak i prema čitavim profesijama. O tome govori npr. Onora O’Nil, u radijskom intervju koji je dala 2002. godine:

“Ipak, poslednjih petnaest godina sve nas je zateklo saznanje da se u naše reputacije i naš rad sumnja, a to su shvatili milioni drugih radnika i profesionalaca zaposlenih u javnom sektoru. Odjednom čujemo kako nam se više ne veruje. (...) Rastuće nepoverenje bilo bi razumna reakcija

na rastuću nepouzdanost, ali evidencija koja govori o tome da su ljudi ili institucije danas manje pouzdani veoma je varljiva” (O’Neill 2002)⁴⁸.

Prema njenom mišljenju, ne samo da aktuelni sistem KR nije adekvatan za svrhu koju tvrdi da ima (povratak javnog poverenja putem stalne kontrole i nadgledanja), već on utiče u stvari na porast javnog nepoverenja, pri čemu oštećuje profesionalni ponos i integritet, i štetno utiče na kvalitet rada onih koji su revidirani. Uostalom, kako smatra O’Nil, mi nemamo ni adekvatnu evidenciju o tome da zaista vlada toliko nepoverenje u javni sektor, ali se zato, navodno, svi slažemo koji je lek najbolji za takav poremećaj – javne ustanove treba učiniti odgovornim pomoću detaljne kontrole.

Sa druge strane, u datim okolnostima sa novim “potrošačima” istovremeno nastaju i nove vrste “proizvođača” javnih usluga:

“Oni su bili neizbežna posledica načina na koji su idiomi uslužnih delatnosti premešteni u najrazličitije oblasti finansirane od strane države, tako da se ‘provajderi’ državnih usluga sada posmatraju kao proizvođači usluga za individualne potrošače – u takvoj relaciji možemo danas posmatrati lekare prema svojim pacijentima ili univerzitetske profesore prema studentima” (Strathern 2000a, 289).

Pored očigledne poente ovakvih stanovišta koja se baziraju na tezi o komodifikaciji univerzitetskih “usluga”, bilo da tu mislimo na nastavu, naučnu izvrsnost ili nešto treće (v. npr. Apple 2005, 2007; Bok 2005), ova vrsta kritičizma odnosi se naročito i na sve veći rast administracije i birokratije, a taj aspekt ima značajne posledice po nastavno-naučni kadar. Proces nametanja tog „novog tipa individualnosti“ antropolozi, po uzoru na Fukoa, označavaju kao „razjedinjujuću praksu“, koja je „individualizujuća i totalizujuća“ istovremeno (Shore and Wright 2000, 61).

Pre nego što se osvrnemo na značenje tih razjedinjujućih efekata, valja primetiti i izvesnu ujediniujuću posledicu ovakvih “kulturnih” ili “ideoloških” okvira. Tu se možemo poslužiti pogledom na upotrebu koncepta akademske slobode, kao deklarativnog svojstva akademske

⁴⁸ Ono što O’Nil istovremeno zapaža jeste da, zapravo, ne postoji ni prava evidencija da nam se manje veruje, i da je taj javni govor o rastućem nepoverenju prema javnom sektoru, odnosno o “krizi javnog poverenja” otelovljenje “kulture podozrenja” (v. *ibid.*).

kulture. O konceptu ili ideologiji (kako Klark voli da kaže) akademske slobode, mnogo je raspravljano u filozofiji i naučnoj teoriji (v. npr. Metzger 1978; Rorty 1997/8). Međutim, kada se u kontekstu savremenih kritika globalnih promena u visokom obrazovanju govori o bojazni za gubitkom akademske slobode, misli se u stvari o ograničenjima u samim akademskim institucijama i njihovim organizacionim sistemima. Kako navodi Barton Klark, u SAD je Američka asocijacija univerzitetskih profesora (*American Association of University Professors - AAUP*) još na prelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine XX veka, formulisala sopstvene zahteve koji su se pretežno odnosili na otpor kontroli institucionalnih poverenika i administratora (Clark 1980, 10). U toj “novoj situaciji” akademska zajednica se, čini se, u velikoj meri ujedinila, ali samo sa aspekta zajedničkog problema – povodom pojačane institucionalne kontrole koja ozbiljno pretilo da ugrozi onaj aspekt “akademske kulture” koji se direktno tiče društvenog položaja i moći. Danas pak imamo takvu situaciju (u SAD) da se najveći deo sadržaja profesorskih/akademskih profesionalnih biografija odnosi na funkcije u nekim odborima i komisijama, odnosno u nekim poslovima vezanim za administrativne poslove na univerzitetima⁴⁹.

S druge strane, imamo i pojavu sužavanja identifikacionih referenci (u onom segmentu identifikacionog procesa koji se odnosi na sopstvenu profesiju), tj. “zatvaranja” manjih disciplinarnih (ali ne i paradigmatičkih) grupa “u sebe”, koncentrišući se na “pravljenje zajedničkih strategija” kojima bi uticali na očuvanje svoje dobrobiti, a ponekad i opstanka⁵⁰. U ovakvim slučajevima, prema Klarku:

„Afirmacija i odbrana ne uzimaju u obzir slobodu sebi sličnih specijalista i istraživača koji se nalaze izvan zidova akademije. Problemi akademske slobode se centriraju oko ograničenja rada u sopstvenoj disciplini, i izvan i unutar datog akademskog sistema – npr. sloboda hemičara da postupaju prema kanonima hemijske nauke, nezavisno od toga da li oni rade u vladinim kancelarijama, poslovnim firmama, neprofitnim organizacijama, nezavisnim laboratorijama ili na univerzitetima ili koledžima“ (Clark 1980, 10-11).

⁴⁹ Prema ličnom svedočenju jednog PhD kandidata na Univerzitetu u Bostonu (Luke Hartman).

⁵⁰ “Sukobi” između naučnika iz prirodno-matematičkih i tehničkih oblasti naspram onih koji se bave društveno-humanističkim naukama, vode se, u domaćem kontekstu (ali i drugim kontekstima), naročito povodom tehnika evaluacije nastavno-naučnog rada, o čemu se govori posebno u poglavlju *Znanje u društvu znanja*, kao i u *Analizi*.

Društvene promene koje sobom nose fenomeni globalizacije i marketizacije univerziteta, nagoveštavaju pojavu konfliktnih vrednosti međunarodne saradnje i kompetitivnosti, koje se često istovremeno ističu i ispoljavaju i dodatno zbunjuju one koji te vrednosti treba da usvajaju, praktikuju ali i proučavaju. Takav nesklad vrednosnih referenci očitava se podjednako i na nivou poimanja mnogo lokalnijih odnosa, na nivou nacionalnih SVO, fakulteta ali i pojedinaca. „Takmičarski duh“ koji se promoviše danas proizvodi međuinstitucionalnu diferencijaciju i segmentaciju (zbog čega smo, radi ilustracije, posvetili posebno poglavlje međunarodnom univerzitetskom „takmičenju“ koje predstavlja odraz takvog duha na međunarodnom nivou).

U mnogim novijim istraživanjima se, dakle, naglašava i ona crta procesa sve veće birokratizacije univerziteta koja ima naročito evidentne „razjedinjujuće“ odjeke na primeru odnosa, naročito između akademskog i neakademskog kadra na univerzitetima (v. Arimoto 2011, 131)⁵¹. Kako su Jarić i Vukasović (2009) zaključile na osnovu istraživanja sprovedenog na Beogradskom univerzitetu, ovde je došlo do “prestrukturacije odnosa moći visokoškolskog obrazovnog socijalnog polja i pojave novih socijalnih aktera u njemu, koji unutar novog socijalnog i obrazovnog konteksta postaju sve značajnija nova sila koja utiče na različite aspekte i konačni pravac i oblik nastavno-naučnog procesa” (*ibid*, 147). Autorke pod novim socijalnim akterima koji zadobijaju sve veću moć u ovom kontekstu misle na administrativno osoblje i pripadnike nove “menadžerske klase” koji se pominju i kao novi protagonisti univerzitetskog života (pored države, nastavnika i studenata) i postaju sve značajniji i moćniji socijalni akteri i najčešće nosioci novih reformskih zahteva (*ibid.*).

Pod “proizvođačima” novih usluga u britanskom kontekstu, na primer, obično se misli na novu vrstu profesionalaca u oblasti revizije. Velika Britanija je, inače, bila poznata kao model amaterske profesionalne kontrole u formi Univerzitetskog grants komiteta (*University Grants Committee*), ali je broj relevantnog administrativnog kadra uvećan od oko šest u ranim 1950-im godinama na preko 140 u 1975. godini (Clark 1980, 24). Taj trend uvećanja narednih godina je progresivno rastao. Kao jedan od bitnih faktora karakterističnih za širenje kulture revizije u Velikoj Britaniji, Majkl Pauer navodi upravo postojanje profesionalnih savetodavnih grupa⁵²

⁵¹ Institucionalna segmentacija očitava se u „hladnim ratovima“ između fakulteta i katedri unutar univerziteta (što dovodi do dezintegracije univerziteta kao pretpostavljene zajednice kooperativnog i dopunjavajućeg znanja), o čemu će biti više reči u analizi domaćeg konteksta, ali i u „borbama“ oko osnovnih i dodatnih novčanih sredstava na međuinstitucionalnom nivou. Radi ilustracije v. npr. analizu japanskog konteksta kod Arimoto (2011).

⁵² Koje su uglavnom činili postojeći profesionalci u oblasti računovodstva, zajedno sa konsultantima u računovodstvu, osiguravanju kvaliteta i biznis strategijama iz privatnog sektora.

koje su sposobne i voljne da redefinišu ono čime se bave, u ime novih političkih i zakonskih mandata, postajući tako implementatorima politike i čuvarima „najbolje prakse“ (Power 2003, 191). U onim jurisdikcijama u kojima su prilike po pitanju takve “profesionalne ponude” bile drugačije (kao što su npr. Nemačka i Japan), eksplozija revizije je bila prigušenija, jer su njihove profesionalne elite bile sposobne, barem donedavno, da apsorbuju menadžerske pritiske za reformom unutar sopstvenih zvanja (Power 2003, 192). Iako, ovaj autor smatra da nije plauzabilno sugerisati da je “eksplozija revizije” posledica zavere ovih grupa, iako takođe smatra da njihovo postojanje i politička mobilizacija njihove (modifikovane) profesije ima kritičnu važnost u ovom procesu: “Društveni uspon takvih grupa, naročito računovođa, istovremeno signalizira odumiranje drugih grupa, kao što su davaoci javnih usluga (doktori, nastavnici) i članovi drugih profesija” (*ibid*, 191-2). Dodajmo i to da je po Paueru *ključna osobina* širenja revizije određeni oblik interpersonalnog rivaliteta i takmičenje između profesionalnih sistema – takmičenja u kome revizori pobeđuju one koji su revidirani, jer revizori i određuju relevantan politički jezik profesionalne evaluacije (*ibid*, 192).

Takav trend širenja administrativnih struktura u SAD je primetan već sredinom 1970-ih godina. Prema Ginzbergu, u prethodnih trideset do četrdeset godina došlo je do veoma oštrog porasta procenta administrativnog osoblja u odnosu na procenat nastavno-naučnog osoblja i studenata, koji su procentualno ostali na relativno stabilnom nivou u tom periodu (v. Ginsberg 2011).⁵³ Taj fenomen, koji je Klark ilustrirao tokovima koji su obeležili Kalifornijski univerzitet Berkli sredinom 1970-ih godina, ovaj autor svesno ili nesvesno, i to znatno pre antropologa KR označava kao *rađanje nove kulture* (Clark 1980, 22-23), u kojoj dolazi do sve dubljeg simboličkog razdvajanja između akademskog kadra i administracije, u kome prvi počinju da posmatraju ove druge kao “neprijateljski segment”.⁵⁴ Prema Arimoto, pritisci administrativne vrste dovode do toga da akademski deo kadra zaposlenog na univerzitetima sve više ima odklon prema identifikovanju sa sopstvenom krovnom institucijom, odnosno sa univerzitetom, pri čemu pre bivaju skloniji identifikovanju sa svojim disciplinama i odeljenjima (Arimoto 2011, 131). Slično tome, revidirajući veći deo literature o organizacionoj (kako Klark voli da je naziva) ili

⁵³ To se odnosi uglavnom na profesionalne administratore, kao što su na primer dekani, koji su bili članovi nastavno-naučnog kadra i koji uzimaju slobodno nekoliko godina da bi radili u administrativnom sektoru i onda se vraćaju na fakultet; tada uglavnom postaju profesionalci, koji moraju da angažuju prodekane i sekretare, i na taj način dolazi do proliferacije strukture koja ide uz administratore.

⁵⁴ Prema Lusfordu, ova pojava se očitava u međusobnoj izolaciji između administrativnog kadra univerziteta i NNK-a pri svakodnevnim profesionalnim aktivnostima, pri čemu se svi usmeravaju na kontaktiranje isključivo sa onima svoje vrste (Lunsford, prema: *ibid*, 23).

akademskoj kulturi, Silver zaključuje da univerziteti danas *nemaju* organizacionu kulturu (Silver 2003, 167). Iako je verovao da će pronaći dokaze kojima bi potkrepio stanovište (pre svega Klarkovo) da su akademske discipline značajan izvor uverenja, profesionalnog identiteta i lojalnosti, Silver je ipak zaključio da je teorijsko nastojanje ka spajanju postojećih subkultura u jedan zajednički institucionalni identitet nemoguće i ignorantno prema realnosti vrednosnih konflikata i nepostojanja koherentnosti koja navodno karakteriše savremene univerzitete. Iz njegovog rada možemo izvući pouku da jedina kultura o kojoj se na univerzitetu može govoriti jeste svojevrsna kultura konflikata i tenzija.

Iz ovog i sličnih zaključaka i podataka, koji su brojni i dolaze sa raznih strana sveta, možemo primetiti kako u reformisanim VO sistemima dolazi do pojave novih nosilaca institucionalne, a možemo čak reći i društvene moći i ugleda. Kada čitamo antropološke radove na temu kulture revizije, vidimo da oni upravo o tome govore, nekada u manje a nekada više “zavijenoj formi” – da (implicitno podrazumevana) akademska kultura biva nadomeštena novom dominantnom “kulturom” na Univerzitetu – kulturom revizije. Pritom valja podsetiti i na to da na akademsku kulturu, i njeni pripadnici i oni koji to nisu, gotovo obavezno gledaju kao na *visoku kulturu*, tj. onaj deo šire kulture u kome može da uživa samo nekolicina srećnika. Vilsonovo shvatanje s početka 1940-ih godina lepo uokviruje i plasira takvo viđenje: “Svako društvo koje sebe smatra civilizovanim sadrži specijalnu klasu osoba, institucionalno okupljenih oko onog dela kulture koji se naziva visokim obrazovanjem” (Wilson 1942, 3). Ovakva napomena nije nevažna, ako uzmemo u obzir Kuperovo određenje, prema kome se visoka kultura ne shvata samo kao privatno dostignuće, jer, ako se umetnost i učenost nađu pod pretnjom, smatra se da je blagostanje čitave nacije (ili druge vrste zajednice) ugroženo (Kuper 1999: 3-4). To nam implicitno govori da se sa javnim pristankom o dolasku kulture revizije na univerzitet i sa njenim simboličnim potčinjavanjem *visoke* akademske kulture, sada može govoriti i o prevlasti jednog “novog sistema vrednosti” koji po pravilu svaka “kultura” sa sobom nosi.

Prema Kovačeviću, “kvantofreno praćenje naučnih ‘rezultata’”, koje je, dakle, prihvaćeno i u SAD i Evropi (kao i kod nas)⁵⁵ podstaknuto je različitim razlozima koji proizilaze uglavnom iz nekih “temeljnih kulturnih modela” koji vladaju u datim kulturno-političkim okvirima. Prema njegovom shvatanju, kulturni model koji je proizveo onaj element KR, koji se odnosi na težnju

⁵⁵ A videćemo da se to odnosi i na ostale delove sveta, naročito u poglavlju *Globalno rangiranje univerziteta*.

ka (artificijelnom) svodjenju svih stvari na mogućnost njihovog poređenje i rangiranja, potiče iz *kompetitivnosti*, kao jedne od ključnih tekovina protestantske etike, kako bi Veber rekao (Kovačević 2010, 6). Kao temeljni kulturni model koji, pak, karakteriše evropsko tle, Kovačević ističe *birokratski sistem upravljanja društvom*, generisan iz pojedinih birokratskih tradicija Nemačke (Pruske) ili Francuske, koji je otelotvoren u evrobirokratiji koja kreira kulturu stalne kontrole. Evrobirokratija, prema ovakvom stanovištu, predstavlja plodno tle za američku kvantofreniju (*ibid*, 6-7) i stvara neku vrstu novog kulturnog modela i regulativnog ideala upravljanja naukom i visokom obrazovanjem.

U kontekstu traženja izvora kulture menadžerijalizma ili revizije moramo ovde ukratko navesti i rezultate posmatranja koje je antropološkinja Marion Mekdonald (McDonald 2000) sprovela u Evropskoj komisiji tokom 1992. i 1998. godine, a u kojima se, između ostalog, u mnogim aspektima mogu povući paralele sa načinom na koji akademske zajednice reaguju na ovu pojavu. Ona primećuje da se i Evropska komisija sve više poziva na „odgovornost“, naročito od 1980-ih i 1990-ih godina, kada se postepeno u nju uvode eksterne revizorske prakse. Najpoznatiji i najstariji koncept odgovornosti je demokratska odgovornost, ali današnji modeli demokratske odgovornosti (koji se propagiraju i u Evropskoj komisiji), kako ona navodi, drugačiji u odnosu na taj stari koncept, pri čemu sama Komisija nije osmišljena tako da se u njega uklopi (*ibid*, 107). Stari koncept odgovornosti je onaj koji su „očevi zasnivači“ EU (uglavnom iz Francuske) zamišljali kao planiranje odozgo (*eng.* top-down), dok su zvaničnici Komisije smatrani vesnicima „tehnokratske elite“, odgovorne samo prema „evropskom idealu“ (*ibid*, 108).⁵⁶ U okolnostima potrebe za ostvarivanjem legitimiteta EU na opštijem nivou, naročito nakon populizma 1960-ih, Evropska Komisija je, dakle, predstavljala pogodno mesto za konstruisanje takve legitimnosti; u tom periodu pojavljuju se naznake da na nivou čitave Evrope dominantni modeli idealnog upravljanja teže da opstanu ili postanu varijacija Veberove koncepcije države (*ibid*, 109). U svom istraživanju Mekdonald, naime, govori o uvođenju tih „novih“ modela odgovornosti u Komisiju⁵⁷, odnosno o pokušaju administrativne reforme za vreme Santerovog predsedavanja Komisijom, koji se na kraju završio Santerovom odlukom o ostavci, koju je

⁵⁶ Ovo naročito zbog toga što u to vreme nije bio definisan koncept „evropskog naroda“, odnosno „evropske javnosti“ kojoj bi Komisija, pored ostalih tela EU, dugovala svoju odgovornost. O procesu pokušaja izgradnje evropske svesti i evropskog (nacionalnog) identiteta od strane institucija EU, v. u Gačanović (2009b).

⁵⁷ U takvim modelima stari pojmovi legitimnosti pronašli su novi život, ali obojen više pozitivističkim idealima i praksama, uključujući tu i NPM ili menadžerijalizam (McDonald 2000, 109).

podneo "samo nekoliko sati nakon što je Komitet nezavisnih stručnjaka podneo izveštaj o skandaloznim radnjama pojedinih komesara, koje uključuju teške prevare, nepotizam i zloupotrebe položaja"⁵⁸. Radi se, ukratko, o pokušaju „uvođenja reda“ u Komisiju, putem menadžerijalističkih mehanizama kontrole i provere, koji su se u početku odnosili na reviziju troškovne efikasnosti (*eng.* value-for-money), a kasnije i na sve druge aspekte svakodnevnog rada, odnosno „proizvoda“ rada zaposlenih u Komisiji. Povodom datih događaja, Mekdonald uviđa (na osnovu razgovora sa članovima Komisije) da je pokušajem nametanja vrste revizije koja je karakteristična za zemlje Severne Evrope (a koja je, dakle, strana južnim i većini kontinentalnih zemalja), u Komisiji došlo do susreta dve konceptualne i bihevioralne osobine, za koje se ispostavilo da se ne mogu uklopiti i koje su ishodovale u osećaju „poremećaja“ i „neizvesnosti“ na nivou svakodnevnog života u ovoj instituciji. Naime, prema Mekdonald, menadžerijalistički etos MAP-a 2000 (Modernization of Administration and Personnel Policy)⁵⁹ samo je, zapravo, empirijski doprineo podelama koje su među predstavnicima Komisije i ranije postojale (*ibid*, 114). Osnovna (konceptualna, a ispostavilo se i praktična) podela o kojoj se ovde govori je ona koja postoji između predstavnika severne Evrope i Britanije (koji se često u Komisiji oslovljavaju zbirno kao Nordijci, ili Anglosaksonci) i kontinentalne i južne Evrope⁶⁰. Uvođenje etosa revizije, odnosno menadžerijalizma, zahteva za strogim praćenjem rada i na pozitivističkim polazištima zasnovanih principa ocene (svih aspekata) rada, prema rezultatima koje iznosi Mekdonald, doprinelo je pospešivanju međunacionalne i sistemske polarizacije (a prema ovome možemo reći i neuskладivih „mentaliteta“) koja je proizvela nerešivu situaciju u kojoj je neko morao da se povuče. Ili kako navodi ova autorka, ovim su samo potvrđene odavno poznate stvari, gde „britanski zvaničnici i zvaničnici iz severne Evrope u uobičajenom svakodnevnom govoru govore o onome što sami percipiraju kao opštu 'anarhiju' i 'dezorganizovanost' u Komisiji. (...) Jer su Britanci uvek znali da je kontinent takav, a sever Evrope je to isto znao za njen jug – sve same emocije, a nigde racionalnosti; mnogo ideja, a nigde praktičnosti“ (*ibid*, 115).

⁵⁸ Izvor: Vreme (1999).

⁵⁹ Santer je administrativnu reformu smatrao jednim od najvećih prioriteta svog mandata predsedavanja Komisijom. Reformska inicijativa je sledila tri različita programa – Sound and Efficient Financial Management (SEM 2000), Modernization of Administration and Personnel Policy (MEP 2000) i Designing Tomorrow's Commission (DECODE).

⁶⁰ Zemlje koje se generalno svrstavaju u „severne“ su Velika Britanija, Irska, Holandija, Danska, Nemačka, Luksemburg, ponekad Belgija, a sada takođe i Švedska, Finska i Austrija; one na jugu, pak, uključuju Francusku, Španiju, Italiju, Grčku i Portugaliju (McDonald 2000, 115).

S druge strane, mnogi od ovih „drugih“, odnosno „prvih“, koji brane izvorni (francuski) model prema kome je Komisija zasnovana, našli su Santerove administrativne reforme kao moralno i politički uvredljive i kao duboko razočaravajuće. Za većinu njih, prema M. Mekdonald, to je jezik sistema, biznisa i tržišta koji jednostavno nije prikladan – „Kako ovde neko može da govori o produktivnosti i plaćanju na osnovu učinka? Mi nemamo proste 'proizvode' i račune o dobiti ili gubitku“ (*ibid*, 123). Pristalice MAP-a 2000, opet, smatraju da su navedeni i slični strahovi proizvodi zablude, insistirajući pritom da Komisija ne pripada njenim zvaničnicima, već evropskim poreskim obveznicima, i da su njeni građani njeni potrošači; prema tome, od Komisije se zahteva da pokaže svojim „potrošačima“ da dobijaju „vrednost za novac“ (*ibid.*) i tako dalje. Krug argumentacije nam je već poznat.

Navedimo ovde još i perspektivu Noama Čomskog (u kontekstu priče o poreklu korporatizacije VO sistema u SAD), prema kome su pokušaji osvajanja političke arene od strane šire američke populacije tokom 1960-ih i 1970-ih godina, u okviru borbi za ljudska prava i prava raznih vrsta društvenih manjina, stvarali sve veći pritisak na državu, koja je počela da oseća bojazan od „previše demokratije“. Međutim, kako ovaj autor navodi, postojala je jedna sfera specijalnih interesa koju su ovi borci izostavili, a to je bio korporativni sektor. Ovaj sektor je preveden jer se pretpostavljalo da on po svojoj prirodi služi nacionalnim interesima, odnosno kontroli države. Upravo preko ovog sektora, prema Čomskom, država je nameravala da uspostavi ponovnu demokratsku „ravnotežu“, vraćanjem pobunjenog društva u pređašnje pasivno i apatično stanje (Chomski 2014). U tom cilju ne čudi što je posebna pažnja usmerena na školski i visokoobrazovni sistem, jer je upravo među studentskom (i uopšte akademskom) populacijom bilo najviše aktivista u pokretu za ljudska prava, antiratnom, feminističkom i ekološkom pokretu; iz toga se može zaključiti da ove institucije nisu vršile indoktrinaciju na odgovarajući način.⁶¹ S druge strane, kako pokazuje Bok, novi talas preduzetničke aktivnosti odgovor je na smanjenje vladine podrške visokom obrazovanju do koga je došlo 1970-ih godina (Bok 2005, 15).

⁶¹ Jedan od načina „odgovarajuće“ indoktrinacije, prema Čomskom je opterećivanje studenata beznadežno visokim školarinama i studentskim kreditima koje su studenti dužni prema zakonu da otplaćuju skoro ceo život. To je primer jedne tehnike disciplinovanja; iako ovaj autor ne tvrdi da je ova mera uvedena baš sa tim ciljem. Drugi vid tehnike indoktrinacije je smanjivanje mogućnosti kontakta između profesora i studenata – velika odeljenja, privremeni i preopterećeni profesori koji mogu jedva da prežive od svojih honorarnih plata (Chomski 2014).

No, kada govorimo o opštim aspektima promena akademske kulture i same institucije univerziteta, stanovišta koja se mogu označiti danas kao “uobičajena” su, dakle, ona koja govore da na mesto modernog modela univerziteta postepeno dolazi onaj model koji se često danas označava terminom “preduzetnički univerzitet” – univerzitet koji postaje mesto koje podražava kultivaciju preduzetničke ličnosti, obavezane zahtevima ka kontinuiranoj inovativnosti i postizanju “izvrsnosti” (v. npr. Simons and Masschelein 2007). Širenje ovog modela predmet je mnogih savremenih protesta protiv „amerikanizacije“ na primer, koja se dovodi u vezu sa reformama univerziteta, pri čemu i u Americi kritičari povezivanja između univerziteta i industrije i njegove šire komercijalizacije posmatraju kao degenerativno stanje koje nazivaju „akademski kapitalizam“ (Ramirez 2006, 130).⁶² S druge strane, postoje i oni koji afirmišu aktuelne promene, nazivajući ih „racionalizacijom univerziteta“ koja vodi u smeru ostvarivanja svetskog progressa i pravde (v. Bok 2005, 15). U nastavku ćemo prikazati još jednu tekovinu ovde predstavljenih promena, koja dodatno govori o savremenim tendencijama ka kvantitativom sameravanju univerzitetskih praksi na globalnom nivou, i koja pothranjuje teze o promeni paradigme akademskog poziva.

⁶² Sam pojam komercijalizacije univerziteta odnosi se na različite aspekte promene VO, ali svakako upućuje na tekovine jednog te istog trenda. Tako Bok navodi kako se ovaj pojam može odnositi na sledeće: uticaj sila ekonomije na univerzitet (koji se ogleda npr. u potrebi za novim predmetima i čitavim katedrama, naročito u oblasti kompjuterskih nauka); uticaj sveprisutne poslovne kulture (koje se očitava u sve učestalijem korišćenju termina kao što su izvršni direktor, *bilans* ili *brend* na univerzitetu); uticaj interesovanja studenata za određene nastavne programe/profesije (veći broj stručnih kurseva); tendencije smanjivanja troškova univerziteta (npr. kroz zapošljavanje većeg broja stranih predavača); korišćenje administrativnih metoda preuzetih i prilagođenih iz sveta biznisa; kao i pokušaj kvantifikacije rezultata univerzitetskog rada koje nisu podobne za kvantifikaciju (Bok 2005, 10-11, fusnota).

Globalno rangiranje univerziteta⁶³

Poslednjih nekoliko godina se sa sve većim nestrpljenjem čeka na već fiksirane datume u kalendarima visokog obrazovanja, koje su utvrdile različite agencije za rangiranje univerziteta. Globalne rang-liste univerziteta danas, kako se pokazuje, postaju jedan od ključnih jemaca njihovog "kvaliteta" i akademske reputacije. Kada K. P. Lisman komentariše sadržaje savremenih prosvetnih, odnosno obrazovnih politika, on smatra da se njihovo sprovođenje u poslednje vreme (bar u evropskom kontekstu) svodi na "zurenje u rang-liste" i da su one uslovljene ideologijom rangiranja, koja podrazumeva da se sada sve svodi na to da se obrazovanje finansira, a njegov razvoj usmerava ka tržištu roba i usluga (Liessmann 2008).

Ovde ćemo izdvojiti nekoliko problema koji se tiču datog fenomena i koje možemo smatrati vrednim akademske pažnje i naučnog ispitivanja. Kao jedno od najvažnijih pitanja izdvojićemo pitanje – kako i zbog čega je došlo do toga da tako pregledne i, za stepen složenosti fenomena koji "opisuju", previše jednostavne liste postanu jedan od najvažnijih izvora informacija o kvalitetu univerziteta, i kakve su implikacije ove pojave po neke od osnovnih pretpostavki o visokom obrazovanju? Osnovna intencija ovog dela teksta je ukazivanje na to da pred nama iskrsava još jedna očigledna manifestacija razvoja globalne kulture, ili konkretnije, niz globalizacijskih indikatora kulture visokog obrazovanja, koji dovode do rekonceptualizacije smisla i svrhe univerziteta kao visokoobrazovnih institucija.

Iako je u antropologiji razvijena čitava oblast istraživanja koja se bavi pitanjima vezanim za savremeno obrazovanje (antropologija obrazovanja), rangiranje univerziteta do sada nije predstavljalo temu posebnog antropološkog ispitivanja, mada je veoma verovatno da će se to ubrzo promeniti. Data tema sve više dobija na značaju u različitim institucionalnim okvirima, o čemu, na primer, govori broj organizacija koje se bave pitanjima rangiranja, koji je toliko porastao da su one oformile i sopstvenu ekspertsku grupu koja priprema izveštaje za Unesco. S druge strane, sve više teorijskih i praktičnih komentara vezanih za ovaj fenomen (pri čemu se ovde posebno misli na one koji ga problematizuju i koji ukazuju na sve veće promene u samoj

⁶³ Ovo poglavlje predstavlja prilagođenu verziju članka koji je autorka objavila u časopisu *Etnoantropološki problemi* (Gačanović 2010).

kulturi rada na univerzitetima koje iz njega proističu), jasno govore o vitalnosti i fertilnosti ove pojave, a pokazaće se, i o njenom političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom značaju.

Postoji nekoliko tema povezanih sa fenomenom globalnih rangiranja univerzitetâ, koje bi mogle biti interesantne za antropološku analizu. U teorijskom smislu, interesantno je ispitati na koje sve načine procesi globalizacije, ili tzv. “ekonomija znanja”, utiču na promenu ideje i svrhe, kao i na politike institucija visokog obrazovanja, pa samim tim i na preoblikovanje društvenog, ekonomskog i kulturnog života. Iako su sistemi visokog obrazovanja, po definiciji, oduvek bili otvoreni za međunarodne (globalne) razmene iskustava i ideja, pojava globalnih rangiranja univerziteta ovu otvorenost usmerava u nove pravce odnosa, pri čemu se jedan od najupečatljivijih takvih odnosa može okarakterisati kao odnos *konkurencije*. Pritom, da bi bilo koje takmičenje imalo smisla, potrebno je uspostaviti izvestan skup uporedivih kriterijuma među telima koja su u igri, što podrazumeva implicitno postavljanje putokaza prema kojima treba upravljati i modifikovati akademske kulture i reformisati obrazovne prostore. Prateći Lismanovo stanovište da “ono što se u ideologiji rangiranja pojavljuje kao empirijsko pobrojavanje postojećih kvaliteta, pri pomnijem promatranju otkriva posve normativan karakter” (Liessmann 2008, 73), ovde ćemo smatrati da na ovu – normativnu crtu rangiranja – treba obratiti posebnu pažnju, naročito iz perspektive teorija o odnosima moći, o kojima je bilo dovoljno reći u prethodnim delovima ovog rada. Takođe, nivelizacija sistemâ visokog obrazovanja putem nametanja istih kriterijuma često potpuno različito organizovanim sistemima visokog obrazovanja širom sveta, može imati značajne posledice po *različitost*, kako kulturâ znanja, tako i akademskih kultura, koja je ranije imala važnu ulogu u razmeni naučnih iskustava (odnosno, davala podsticaj za takvu vrstu razmene). Pored toga, vrlo je važno pitanje promene značenja i značaja vrsta znanja i istraživanja u savremenim društveno-ekonomsko-političkim okolnostima, kao i pitanje današnje pozicije društveno-humanističkih naučnih disciplina u odnosu na prirodne i tehničke nauke u kontekstu birokratizacije nauke i visokog obrazovanja.

Poslednje pitanje vodi nas na sledeći nivo koji se čini veoma važnim za antropološku analizu, ali nesumnjivo i za iscrpan komentar iz drugih društvenih nauka i humanističkih disciplina, a tiče se problema “predstavljanja stvarnosti”. Rangiranje univerziteta predstavlja specifičan način procene kvaliteta univerziteta, i kao i sve druge vrste rangiranja, pre svega se opunomoćuje kvantitativnim pokazateljima, što je, uostalom, u skladu sa trenutno vladajućom *paradigmom brojanja i merenja* istraživačkih rezultata, ali i samih istraživača (v. Milenković 2009). Zbog

toga, kvantitativno merenje predstavlja dominantan način ocene rada univerziteta, što, naravno, podrazumeva i merenje naučno-istraživačkog učinka na nivou pojedinca. U stvari, jedini tip saznanja koji se može postići putem rangiranja i jeste moguć samo na osnovu kvantitativnih podataka. Problem, dakle, ne leži u tome što se kvantitativni podaci uopšte koriste, već u tome što tabelarni i razni drugi šematski prikazi imaju ulogu ključnih dokaza o postignućima univerziteta kao obrazovnih ustanova. Zadatak antropološke analize jeste da pokaže u kojim kontekstima i kakvim odnosima moći taj sve dominantniji statistički pogled na stvarnost počinje da se predstavlja kao nužan i dominantan i kako je uopšte postao relevantan pogled na svet. Ovu svojevrsnu ideologiju rangiranja pokušaćemo da predstavimo pomoću ocrtavanja nekih od osnovnih kontura konteksta koji je pružio veoma povoljno tle za njeno širenje.

Uzroci, motivi i dometi globalnog rangiranja univerziteta

Ideja rangiranja rođena je upravo u akademskom okruženju, na samim univerzitetima, a realizovana je na različite načine, s različitim svrhama i na osnovu različitih kriterijuma tokom čitavog XX veka, pri čemu je najveći uzlet dobila poslednjih nekoliko godina⁶⁴. Rangiranja na nacionalnom nivou danas se obavljaju u više od četrdeset zemalja sveta, dok su rangiranja na globalnom nivou relativno novija pojava (vrše se od 2003. godine) i, s obzirom da su apetiti za prednjačenjem uveliko prevazišli nacionalne granice i da je atribut “svetski” postao jedini pravi pokazatelj krajnje ostvarenosti (što važi za sve tipove i oblike ambicioznosti), potonja su, svakako, mnogo uticajnija od ovih prvih. Jednom od suštinskih posledica globalizacije, zbog toga, smatramo upravo sve veću potrebu da se stvari *upoređuju* na globalnom nivou, pri čemu upoređivanje najčešće podrazumeva ekstremno redukovanje pojava, naročito na one njihove “merljive” karakteristike. Globalna rangiranja univerziteta predstavljaju jedan od pojava oblika ovakvih tendencija.

⁶⁴ Treba napomenuti da rangiranje univerziteta u SAD postoji već decenijama. Majers i Roub navode da je akademsko rangiranje najznačajnije promene doživelo objavljivanjem dodiplomskih reputacijskih rangiranja 1983. godine, od strane *U.S. News and World Report*. Od trenutka kada su počele da se objavljuju u javno dostupnim časopisima, postale su čitanije i uticajnije od bilo koje pre njih (Myers and Robe 2009, 16-17), što se, naravno, odnosi na vreme pre pojave globalnih rangiranja. Pregledan i vrlo koristan istorijat rangiranja univerzitetâ ova dva autora su ponudila u navedenom tekstu (v. takođe, Webster 1992).

Neke od najpoznatijih i najuticajnijih globalnih rang-lista kreirale su agencije *The Academic Ranking of World Universities* (ARWU)⁶⁵, QS THE⁶⁶ i Webometrics⁶⁷, *Performance Ranking of Scientific Papers for Research Universities* (Tajvan)⁶⁸ i *US News & World Report's (USNWR) World's Best Colleges and Universities*⁶⁹. Rezultati ovakvih rangiranja objavljuju se u renomiranim internacionalnim časopisima i publikacijama specijalizovanim za visoko obrazovanje⁷⁰, kao i u mnogim drugim izdanjima agencija i organizacija iz ove, sada već možemo reći – privredne oblasti.

Inicijalne ciljne grupe, ondosno grupe konzumenata kojima su globalne rang-liste univerziteta bile izvorno namenjene, bili su studenti i njihovi roditelji, ali ubrzo se opseg zainteresovanih proširio, pa sada, između ostalih, obuhvata i kreatore državnih politikâ, visokoobrazovne institucije, kao i mnoge druge interesne grupe. Pritom, globalna rangiranja su se pojavila sa sličnim ciljevima kao i ona na nacionalnom nivou (Hazelkorn 2009a, 8), ali su uzroci i motivi za njihovo kreiranje bili različiti. Na primer, nastanak nekih od prvih nacionalnih rang-lista u SAD provocirale su obrazovne institucije koje nude doktorske programe, kako bi se informisale o akademskom kvalitetu programa i na osnovu toga odredile “intelektualnu snagu aplikanata” (Myers and Robe 2009, 21). No, jedna od najopštijih potreba koja je navodno trebalo da bude zadovoljena pravljenjem globalnih rang-lista univerziteta sastojala se u nedostatak komparativnih informacija o visokom obrazovanju (*ibid.*), kao i potreba za javnom odgovornošću visokoobrazovnih institucija, ali sada i izvan granica nacionalnih država.

Funkcionisanje univerzitetâ uslovljeno je i uslovljava funkcionisanje socijalnog, političkog i ekonomskog konteksta kome pripada, i zbog toga bi univerziteti u idealnim uslovima trebalo da snose odgovornost na više nivoa: a) prema svom akademskom personalu (kako bi zaposleni radili u odgovarajućoj radnoj klimi i tako imali veliku mogućnost za naučni napredak); b) prema državi (produktivno korišćenje materijalnih sredstava) i c) prema studentima i društvu uopšte (sadržajno obrazovno iskustvo, naučno obrazovanje i profesionalno osposobljavanje radi

⁶⁵ Osnovana 2003. godine. V. na adresi: <http://www.arwu.org/>.

⁶⁶ Osnovane 2004. godine. V. na adresi: <http://www.topuniversities.com/>.

⁶⁷ U skladu s internacionalnim pokretom ka otvorenoj nauci, Webometrics meri istraživačku produktivnost na osnovu *web* prisutnosti. V. adresu: <http://www.webometrics.info/>.

⁶⁸ Osnovana 2007. godine. V. na adresi: <http://ranking.heeact.edu.tw/en-us/2009/page/methodology>.

⁶⁹ Osnovana 2008. godine. V. na adresi: <http://www.usnews.com/articles/education/worlds-bestuniversities/2009/10/20/worlds-best-universities-top-200.html>.

⁷⁰ Neki od tih časopisa su *Times Higher Education Supplement*, *Education Guardian* (u Velikoj Britaniji), azijski *Asiaweek* (čije su rang-liste odbačene 2000. godine), *Asahi Shimbun*, *Weekly Diamond*, i drugi časopisi u Japanu (v. detaljnije u: Osako s.a., 63).

postizanja boljeg kvaliteta života) (v. Vidovich and Slee 2001; Löfström 2002; Corbett 1992, prema: Anninos 2007). Ovakva odredba odgovornosti, kao i mnoge druge sličnog sadržaja, koje dolaze iz različitih sektora poslovnih administracija, verovatno bi se mogla okarakterisati kao korektna, ali samo kada bi se iz čitavog predmeta izostavili mnogi faktori koji ga čine problematičnim. Pre nego što ovde skiciramo neke od tih faktora, dodaćemo još nekoliko kontura konteksta u kome se rangirajuća metrika ističe kao najvažniji količnik univerzitetskih dostignuća.

Kao što je već istaknuto, za najvažniji činilac sve veće popularnosti globalnih rangiranja uzima se rast globalne konkurencije među univerzitetima. Iako je, navodno, opšta “pomama” za obrazovanjem na što boljim (bolje rangiranim) i samim tim uglednijim univerzitetima posledica želje za “pravim” obrazovanjem⁷¹, odlučivanje na osnovu plasmana nekog univerziteta na svetskoj rang-listi može predstavljati veoma problematičnu referencu kvaliteta (o čemu ćemo detaljnije pisati u nastavku teksta). Mnogi predstavnici univerzitetâ smatraju da rangiranja pomažu u održavanju i izgradnji institucionalne pozicije i reputacije; dobri studenti koriste rang-liste pri “sužavanju” izbora fakulteta, naročito postdiplomci; a ključne interesne grupe ih koriste pri odlukama o akreditaciji, finansiranju, sponzorisanoju i zapošljavanju (izvor: IMHE 2007). Prema upitniku koji je sproveden u okviru OECD Programa za institucionalni menadžment u visokom obrazovanju (IMHE), ključnu determinantu za kandidate predstavlja reputacija univerziteta, koja se stiče na osnovu mesta na rang-listi. Rezultati ovog upitnika takođe pokazuju da skoro 50% ispitanika koristi svoj institucionalni plasman u javne svrhe, za novinske izveštaje, zvanične prezentacije i na svojim veb-sajtovima, a 68% njih koristi plasman na rang-listi kao menadžmentsko oruđe za strateške, organizacione i upravne i/ili akademske promene (*ibid*, 1). U prilog ovim podacima govore i izvori koje pruža Hazelkorn, po kojima se samo 8% ispitanika izjasnilo da globalne rang-liste nisu podstakle nijednu njihovu akciju (Hazelkorn 2009b).

Naravno, u čitavoj trci po rang-listama ne sme se zaboraviti da mesto koje određeni univerzitet zauzima na listi nije samo problem sistema visokog obrazovanja date zemlje, jer se “univerziteti ne sastoje iz individualizovanih organizacionih jedinica, već rade *unutar* i značajno utiču *na* širi ekonomski i društveni sistem kome pripadaju” (Anninos 2007, kurziv – I.G.). Prema tome,

⁷¹ Značenje pojma “pravo” obrazovanje zahteva posebno ispitivanje, koje je od velike važnosti pri pokušaju razumevanja načina na koje funkcionišu današnji univerziteti i šta se od njih očekuje, odnosno, šta sami žele da postignu. V. npr. interesantnu filozofsku raspravu na temu savremenog shvatanja obrazovanja, koju je ponudio već pominjani autor u ovom radu, Paul Lisman (Liessmann 2008).

rangiranja utiču i na nacionalna i međunarodna partnerstva i saradnju. Budući da tragaju za internacionalnim partnerstvima sa univerzitetima približne snage i kvaliteta, današnji univerziteti su veoma zainteresovani za to “kako stoje” strani univerziteti. Važnost globalnih rangiranja, kao instrumenata za reviziju i kvalitativnu procenu univerziteta toliko je porasla, da “strane vlade idu toliko daleko da količinu i usmeravanje novca u visokom obrazovanju baziraju na plasmanu date institucije na rang- listi” (Myers and Robe 2009, 21-22). Ciljevi nacionalnih strategija, odnosi vlada prema sistemu visokog obrazovanja i uloge pojedinačnih institucija su, takođe, u velikoj meri rukovođeni ovim rang-listama (Hazelkorn 2009a, 7). Prema istraživanju IMHE, određeni predstavnici univerziteta saopštavaju da pre nego što uđu u diskusiju o istraživanjima i akademskim programima sa svojim potencijalnim partnerima, prvo gledaju gde se oni nalaze na listi. Ovakvi trendovi dalje sugerišu da visoki plasmani na rang-listama pozitivno utiču na broj prijave, na navodnu filantropiju, regrutovanje diplomaca, na vladajuće odbore i javnu politiku (IMHE, *ibid.*). Na osnovu ovoga se, dakle, slobodno može zaključiti da ciljnu grupu kojoj su upućeni podaci sa rang-lista univerziteta čine: vlada kao mušterija, finansijer i regulator sektora javnih službi; industrija koja možda želi sebi da obezbedi radnu snagu (npr. svršene diplomce iz državnog visokoobrazovnog sistema, kao i istraživačke kapacitete takmičarskih univerziteta); i, naravno, studenti koji se sve više tumače kao kupci profesionalnih obrazovnih usluga u visokom obrazovanju koje se pretvara u tržište (v. Cooper 2007).

Kuper, kao i mnogi drugi autori koji su se bavili analizom funkcija savremenih obrazovnih sistema, smatraju da je visoko obrazovanje u poslednje dve decenije transformisano u industriju za osiguravanje kvaliteta⁷². Globalne rang-liste su postale jedan od najilustrativnijih indikatora marketizacije visokog obrazovanja i globalne bitke za prestižni položaj svetske akademske klase. Ilustrativan primer marketizacije visokog obrazovanja vidljiv je, kao što je već više puta navođeno, i u Velikoj Britaniji⁷³. Prema Kuperu, visoko obrazovanje u Velikoj Britaniji stupilo je u svoju novu fazu – koja podrazumeva komoditizaciju obrazovanja i njegovu prezentaciju u maniru *commodity service*, ili usluga koje plaćaju kupci i klijenti. To se ogleda i u povećanoj konkurenciji između visokoobrazovnih sistema, koji operišu unutar takmičarskog tržišta

⁷² Kuper, na primer, u prilog ovoj tezi navodi brojne inicijative u Velikoj Britaniji koje za osnovni cilj imaju pribavljanje materijala na osnovu kojih se prave rang-liste u novinama kao što su *Times* i *Guardian*, na osnovu kojih su potencijalni studenti pozvani da razmotre komparativni status i “kvalitet” takmičarskih akademskih institucija (Cooper 2007, 26). Vezano za slične inicijative u Velikoj Britaniji videti, takođe, Shore and Wright (1999).

⁷³ Obično se pojava komoditizacije vezivala za sistem visokog obrazovanja u SAD (v. Delanty 2003), mada je ova pojava uočena i u visokoobrazovnim sistemima u Indiji, Australiji, SAD, VB (Cooper 2007). O ovom problemu videti i studiju Dereka Boka (2005).

baziranog na faktorima kao što su cena i reputacija servisnog provajdera. I sam bivši britanski premijer Toni Bler je svojevremeno izjavljivao da želi da napravi tržište unutar visokoobrazovnog sistema u VB (Cooper 2007, 20-21; v. takođe Cooper 2004). Pojava merkantilizacije obrazovanja smatra se jednim od osnovnih razloga koji je uticao na redefinisane savremenih koncepcija sistema visokog obrazovanja, posebno u političkom diskursu, jer počinje da se podrazumeva da treba da pružaju studentima *comodity services* (*ibid*, 21). Ovakve konstatacije se, opet, uklapaju u scenario po kome je potpuno razumno visoko obrazovanje gledati kao samo još jednu vrstu robe na tržištu, koja se može kupiti i prodati u obliku profesionalnih usluga za određenu cenu (Shore & Wright 2000; Cooper 2004, 2007; Douglas and Douglas 2006). Ipak, ono što moramo imati u vidu kod ovakvih scenarija, jeste da je obrazovanje specifična “roba”, i to što je osnovna karakteristika ove “robe” njena interaktivna priroda, odn. to što obrazovanje zahteva aktivnu participaciju njegovih “kupaca” (v. Cooper 2007, 23).

Iako su određeni aspekti tržišnog diskursa veoma očigledni kada se čak i površno razmotre neke osnovne svrhe globalnih rang-listi, data tema predstavlja samo jednu manifestaciju promena do kojih je došlo u sferi visokog obrazovanja (u ovom slučaju, rang-liste predstavljaju samo sredstvo pomoću kojeg se promene filtriraju). Način na koji one same generišu promene mogu se naslutiti i iz njihovog skiciranog opisa i nekih od reakcija na rangiranja univerziteta.

Radi jasnijeg uvida u to na koji način se vrše globalna rangiranja univerziteta, navešćemo ovde neke osnovne metode rangiranja kojima se koriste dve vodeće agencije u ovoj oblasti – ARWU (*Academic Ranking of World Universities*) i svetske rang-liste THES (*The Times Higher Education Supplement*). Ove dve vodeće rang-liste dobijaju sve veći kredibilitet zahvaljujući njihovoj preglednosti i jednostavnosti i tome što pružaju informacije “potrošačkog tipa” (koje su nezavisne od sektora visokog obrazovanja), i smatraju se standardima savremenog rangiranja univerziteta.

Načini rangiranja

Rangiranja se vrše na osnovu određenog broja indikatora, koji se razlikuju u različitim sistemima rangiranja. Ali može se reći da se informacije, generalno, crpe iz tri glavna izvora: 1) “nezavisni” izvori trećeg lica, npr. vladine baze podataka; 2) izvori visokoobrazovnih ustanova; 3) podaci anketa ili upitnika među studentima, poslodavcima i drugim interesnim grupama (Hazelkorn 2009a, 2). S obzirom na odsustvo pouzdanih i javno dostupnih, međunarodno uporedivih podataka, kreatori globalnih rangiranja su (primorani) da mere istraživanja u širokim potezima, a ne pun opseg univerzitetskih aktivnosti. Kao takva, rangiranja se u najvećoj meri baziraju na istraživačkim podacima koje pruža bibliometrija i citatne baze podataka, bilo da su one preuzete od agencija *Thompson ISI*, *Elsevier-Scopus* ili neke druge.

Šangajska lista – Academic Ranking of World Universities (ARWU):

ARWU je sve do 2008. godine bio “brend lider” u oblasti globalnih rangiranja univerziteta (IMHE, 1). Rangiranje ARWU-a je prvi put objavljeno u junu 2003. godine, od strane *Center for World-Class Universities* i *Institute of Higher Education of Shanghai Jiao Tong University* iz Kine, a finansirano je od strane kineske vlade. Ovaj, kao i ostali sistemi rangiranja, ažurira se svake godine. Prva namena kreatora šangajske rang-liste bila je da odrede gde i kako se kotiraju kineski univerziteti u svetu, ali ubrzo su njihove liste počeli i drugi da koriste s istim ciljem, posebno kada su njihovi rezultati počeli da se objavljuju u internacionalno etabliranim časopisima, kao što je *The Economist*. Od 2009. godine nezavisna organizacija *Shanghai Ranking Consultancy* objavljuje rezultate ARWU rangiranja.

Za svoja rangiranja ARWU koristi šest “objektivnih”⁷⁴ indikatora, ili “dobrih standarda” za rangiranje univerziteta u svetu. To su: 1) alumni – indikator koji se odnosi na broj alumnista dobitnika Nobelove nagrade i odlikovanja iz određene studijske oblasti. Alumnisti su oni koji su stekli bačelor, master ili doktorska zvanja na određenom univerzitetu, pri čemu se najviše bodova dobija za one koji su stekli date diplome što bliže trenutku rangiranja. Ovo se smatra indikatorom *kvaliteta obrazovanja*. 2) Nagrade – indikator koji obuhvta ukupan broj zaposlenih

⁷⁴ Navedeni opis datih indikatora kao “objektivnih” treba svakako uzimati sa rezervom i treba napomenuti da su čak i statistički podaci uvek bazirani na *nečijoj* definiciji toga šta se meri i kako se to da izmeriti (v. npr. Patton 1987, prema: Roberts 2002, kurziv – I.G.).

na određenom univerzitetu koji su dobili Nobelove nagrade iz fizike, hemije, medicine i matematike. U ovaj broj se uračunavaju samo oni koji su u trenutku dobijanja nagrade bili zaposleni na tom univerzitetu, pri čemu taj trenutak, takođe, utiče na broj bodova s obzirom na njegovu vremensku udaljenost od trenutka rangiranja. 3) Broj visokocitiranih istraživača (HiCi) – ova vrsta pobrojavanja poverena je agencijama za evaluaciju u obrazovanju i nauci (*Thomson Scientific*), čiji se rezultati objavljuju u Bibliometrijskom izveštaju o časopisima. Prethodne dve tačke smatraju se indikatorima *kvaliteta nastavnog kadra univerziteta*. 4) Broj članaka objavljenih u *Nature and Science* četiri godine unazad od trenutka rangiranja i 5) broj članaka indeksiranih u *Science Citation Index - Expanded*⁷⁵ i u *Social Sciences Citation Index*⁷⁶, objavljenih u prethodnoj godini, od trenutka rangiranja. Ova dva elementa predstavljaju indikatore koji treba da zadovolje kriterijum *istraživačkog učinka*. Za poslednji kriterijum određivanja mesta na rang-listi nekog univerziteta – 6) *ukupno akademsko dostignuće* nekog univerziteta – smatra se indikativnim deljenje broja bodova dobijenih iz prethodnih pet indikatora brojem stalno zaposlenih na datom univerzitetu⁷⁷. Ukratko, osnovni kriterijumi za rangiranje su: kvalitet obrazovanja, kvalitet nastavnog kadra univerziteta, ishodi istraživanja i veličina institucije⁷⁸.

Iz opisa kriterijuma na osnovu kojih se vrše merenja univerzitetske prakse od strane ARWU, očigledno je da se za ovu vrstu rangiranja koriste isključivo kvantitativna (odnosno statistička) merila, što im je u atmosferi sunovrata u tehnokratizaciju nauke i visokog obrazovanja zapravo i davalo najveći kredibilitet (cf. npr. Milenković 2009). Dovoljan je samo površan pogled na ovakav način merenja kvaliteta univerzitetâ da bi se uočilo nekoliko vrlo problematičnih mesta, kao što je to da se ovde možda i previše značaja pridaje prirodnim naukama, medicini i matematici (s obzirom da su dostignuća iz tih oblasti izdvojena kao posebni indikatori), kao i to da se premalo (zapravo – nimalo) važnosti daje nastavi i drugim aktivnostima na univerzitetima u odnosu na akademska i istraživačka postignuća. Takođe, s obzirom na indikatore 3), 4) i 5), neki smatraju da ispunjavanje kriterijuma na koje se odnose ide u korist onim univerzitetima čiji zaposleni pišu na engleskom jeziku i da je, pri svemu tome, ova vrsta rangiranja prilično oštetila

⁷⁵ Pogledati na adresi: <http://scientific.thomsonreuters.com/cgi-bin/jnlst/jloptions.cgi?PC=D>.

⁷⁶ V. na adresi: http://thomsonreuters.com/products_services/science/science_products/a-z/social_sciences_citation_index.

⁷⁷ Detaljniji opis ARWU metodologije pogledati na adresi: <http://www.arwu.org/ARWUMethodology2009.jsp>.

⁷⁸ Hazelkorn nudi tabelarni prikaz toga šta koja rangiranja mere (Hazelkorn 2009a, 3), kao i indikatore istraživanja u pojedinim državama (*ibid*, 4).

“fer poređenje”. Evropska unija se, na primer, i sama našla na udaru ovakvog sistema rangiranja, izjavivši da bi “Evropa trebalo da razvije sopstveni sistem rangiranja kako bi izbegla uticaj univerzitetskih listi kao što je Šangajska, koja nudi manjkavu procenu kvaliteta” (‘Les Rapports du Sénat’, Bourdin, July 2008, navedeno u: Hazelkorn 2009b)⁷⁹. Evropska unija je realizovala ovu ideju objavljivanjem namere da će 2010. godine razviti “nov multidimenzionalni sistem rangiranja globalnih razmera”⁸⁰. Ovakva situacija, između ostalog, otvara mogućnost za pretpostavke o nacionalnoj/političkoj/ekonomskoj pristrasnosti u procesima rangiranja, koje u ovom radu nećemo dalje razvijati.

Times Higher Education Supplement (THES)

Časopis THES (*The Times Higher Education Supplement*) je prvo rangiranje izvršio 2004. godine, u saradnji sa privatnom konsultantskom firmom QS (*Quacquarelli Symonds*), i od 2005. godine njegove rezultate objavljuje svake godine. Njihova saradnja je prekinuta 2009. i od 30. oktobra 2009. godine THES počinje da vrši rangiranja u kooperaciji sa *Thomson Reuters*-om⁸¹. Prema uredniku THES-a, “rangiranja koja vrši THES su postala referentne tačke vladama i ekspertima u visokom obrazovanju širom sveta”⁸².

Ova rangiranja se obavljaju na osnovu četiri ustanovljena kriterijuma, ili “četiri stuba” rangiranja, za koje se smatra da podupiru osnove jedne vodeće svetske (visokoobrazovne) institucije, za koje, doduše deklarativno, i sami smatraju da su veoma *kontroverzni*. Ti stubovi su: visokokvalitetno istraživanje⁸³; visokokvalitetna nastava; visoka stopa zaposlenosti diplomiranih; dobar “internacionalni imidž”. Pored toga što ovako opisane stubove nosače smatraju kontroverznim, još kontroverznijim smatraju sopstveni odabir metoda za rangiranje, izražavajući ga kao problem uspostavljanja ravnoteže između kvalitativnih i kvantitativnih

⁷⁹ Florijanova tvrdnja da su rezultati Šangajske liste nepouzdana, u velikoj meri je narušio kredibilitet ove rang-liste (Florian 2007).

⁸⁰ 13. Maja 2014. godine pokrenut je novi Evropski sistem za rangiranje univerziteta (European university ranking system). Ovaj sistem uključuje pet osnovnih kriterijuma: istraživački učinak, kvlitet nastave i učenja, internacionalnu orijentaciju, uspešnost transfera znanja i uključenost u regionalni razvoj. Izvor: EurActiv.com (2014).

⁸¹ V. na adresi: http://thomsonreuters.com/content/press_room/sci/Thomson_Reuters_THE i

<http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=408908&navcode=105>.

⁸² V. na Internet adresi: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=410604>.

⁸³ Kriterijumi kvaliteta se subjektivno određuju od jednog do drugog sistema rangiranja, što predstavlja još jednu problematičnu komponentu datih poduhvata. O arbitrarnosti kriterijuma kvaliteta u visokom obrazovanju na primeru podataka iz Velike Britanije, v. npr. u Kornbrot (2007).

merjenja. Istraživački tim THES se tako pita: “Da li su brojevi dovoljan pokazatelj kvaliteta ili reputacije univerziteta?”. Čak i Evropska komisija smatra da je gotovo nemoguće kvantitativno evaluirati univerzitete širom sveta zbog ogromne razlike među univerzitetima u različitim zemljama i zbog tehničkih teškoća za postavljanje internacionalno uporedivih podataka”⁸⁴. Ali *ipak*, i ovde se elegantno prevazilaze takve prigodno definisane “teškoće”, kompenzacijom prema kojoj rang liste mogu da pruže pomoć pri upoređivanju i identifikovanju univerziteta.

ARWU na određeni način predstavlja kritičku referencu na osnovu koje je kreirana metodologija THES. Dakle, THES se trudi da razvije drugačiji (“napredniji”) pristup od ARWU – pri čemu nastoji da meri širu univerzitetsku aktivnost, uključujući tu i uspešnost učenja studenata, uključenost u zajednicu/inovacije, kao i stepen zaposlenosti. Osnovni indikatori kvaliteta univerziteta, na osnovu kojih THES vrši rangiranja univerziteta su sledeći: 1) *Akademsko ekspertsko mišljenje* (eng. Academic Peer Review), koja se realizuje putem upitnika podeljenih na pet tematskih oblasti; 2) *ispitivanje poslodavaca*; 3) *odnos između studenata i nastavnog kadra na univerzitetu*; 4) citiranost zaposlenih na univerzitetu; ovaj indikator je danas “unapređen” i naziva se *procenom istraživačke izvrsnosti*, do koje se dolazi istraživanjem citiranosti; 5) broj *internacionalnog nastavno-naučnog osoblja* i 6) broj *internacionalnih studenata*.⁸⁵

Navedeni indikatori na kojima se bazira rangiranje THES-a odnose se na metodološki okvir rangiranja iz vremena kooperacije THES sa QS. Nakon raskida njihove saradnje, i uspostavljanja partnerstva između THES i Thomson Reutersa, nisu isticali konkretni metodološki koraci na osnovu kojih se zasniva rangiranje THES. Umesto toga, primetno je konstantno naglašavanje urednika i ostalih članova tima THES na tome da postojeća metodologija mora što više da se poboljšava i usavršava. Činjenica da je osnovna delatnost kompanije QS prodaja usluga univerzitetima i da su mnoge kritike koje su upućivane rang-listama THES bile zapravo podstaknute sumnjom u rad firme QS, u velikoj meri objašnjava odluku THES da sa njom raskine saradnju (v. Holmes 2006). Može se reći da se stalno ponavljanje da THES konstantno radi na unapređivanju svoje metodologije najbolje posredno opravdava činjenicom da više ne saraduje sa QS i da sada ima svetski renomiranog partnera – Thompson-Reuters. Ipak, sama bibliometrija, disciplina čiji je rodonačelnik pomenuta kompanija, predstavlja još jedan element

⁸⁴ V. na adresi: http://ec.europa.eu/research/headlines/news/article_03_12_31_en.html.

⁸⁵ Detaljniji opis ovde izloženih osnovnih metodoloških postavki THES videti na Internet adresi : <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-universityrankings/methodology/simple-overview>.

rangiranja koji samo produbljuje njihovu metodološku problematiku. Problem bibliometrije ili scijentometrije već je provocirao značajan broj stručnih i akademskih kritičkih komentara.⁸⁶

No, THES propagira još neke svoje „jače strane“ u svetu globalnih rang-lista univerziteta. Pored kvantitativnih indikatora, koji, kao što je rečeno, predstavljaju osnove merne jedinice u šangajskoj listi, THES uvodi i „kvalitativni“ faktor, koji se u najvećoj meri zasniva na akademskoj ekspertskoj evaluaciji. Na ovaj segment svoje metodologije THES je posebno ponosan i označava ga kao „srce svoje analize“. Osnovni princip ovog segmenta rangiranja, prema mišljenju THES tima, jeste da nastavno-naučno osoblje najbolje zna šta je to što identifikuje najbolje univerzitete. Tako je najveći deo ocene univerziteta (40%)⁸⁷ baziran na rezultatima upitnika/anketa koje se sprovode među zaposlenima na univerzitetima širom sveta. U ove ankete su uključeni svi, od nastavnika do rektora univerziteta, i njihov zadatak je da navedu trideset univerziteta koje smatraju najboljim iz određene oblasti (Baty 2009).

Međutim, mišljenja o validnosti ovog elementa ocene su veoma podeljena, i variraju od onih koji ovaj element smatraju veoma važnim, do onih koji misle da je i ekspertsko mišljenje i mišljenje poslodavaca subjektivno i irelevantno za rangiranje. Važno je zapitati se i o samim kriterijumima izbora eksperata koji daju eksternu ocenu⁸⁸. Odabir uzorka i način sprovođenja takvog „kvalitativnog“ ispitivanja, barem po onome što se tvrdi u zvaničnim prezentacijama THES, teško da je u skladu sa onim što se u društvenim naukama i humanističkim disciplinama smatra kvalitativnom analizom. Iako je kriterijum za odabir eksperata to da budu „istraživački-aktivni“, malo je verovatno da su eksperti uzorke za svoje liste pravili na osnovu kvaliteta u nastavi. Štaviše, postoje i podaci na osnovu kojih je jasno da je ovakva vrsta ispitivanja podložna i različitim vrstama manipulacija odgovorima i rezultatima (detaljnu analizu i kritiku ovog segmenta metodologije THES v. u: Holmes 2006). Ipak, ova komponenta u celini čini relativno mali deo ukupnog proračuna, i oko 60% ukupnog rezultata otpada na istraživanje, što se pokazuje i time da je ekspertsko mišljenje u osnovi reputacijski proračun zasnovan na istraživačkom ugledu.⁸⁹

⁸⁶ O čemu će biti više reči u analitičkom delu ovog rada, koji se odnosi na specifičnosti domaćeg akademskog konteksta po ovom pitanju. Na ovom mestu moramo istaći rad Ivana Kovačevića u kome su razmatrane Thomson-Reutersove liste i u kome autor na primeru liste antropoloških časopisa pokazuje da je metodologija izrade te liste, u okvirima prihvaćene kvantifikacije – neprecizna, statistički neispravna i samim tim daje potpuno pogrešnu sliku o časopisima (Kovačević 2009, 2009b).

⁸⁷ Isti procenat nosi i indikator naučne izvrsnosti.

⁸⁸ Detaljnije o problemima evaluacije nastave v. npr. Douglas and Douglas (2006).

⁸⁹ Detaljnije o ovom problemu videti u Myers i Robe (2009, 21).

S druge strane, zanimljivo je da je kritika sistema rangiranja koje sprovodi THES usmerena takođe i na to da je procenat koji otpada na vrednovanja eksterne ocene prevelik, jer se smatra previše subjektivnim kriterijumom. Dakle, pokušaj THES da smekša krutost metrike pomoću koje se ocenjuju univerziteti od strane ARWU naišla je na negodovanja isto koliko su na njih naišla i „suva“ kvantitativna merila. I sam stručni tim THES „priznaje“ da se ne može meriti nešto tako neopipljivo kao što je kvalitet visokoobrazovnih institucija, ali, kako kažu, „imajući to u vidu, oni su ipak želeli da uhvate što više opipljivih i merljivih elemenata koji čine univerzitet modernim i svetskom klasom⁹⁰.

Još jedan od jakih talasa kritike trenda globalnog rangiranja univerziteta, u metodološkom smislu, usmeren je na arbitrarnost odlučivanja o tome koje parametre treba uzeti u obzir. Ova kritika je najviše podstaknuta prostim uvidom u rezultate različitih rang-lista, koji su svi međusobno različiti⁹¹, što je logična posledica činjenice da se rang-liste prave na osnovu različitih indikatora. U tom smislu treba se osvrnuti i na sam pojam kvaliteta, tj. na pitanje – da li je stepen kvaliteta rangiranjem moguće zaista *pravedno izmeriti*? Prema jednom od opštih mesta kritike, rangiranje univerziteta prema „kvalitetu“ može proizvesti ono što je Gerhard Kasper⁹² nazvao „lažnom preciznošću“ (Myers and Robe 2009, 22-23). Jedna od specifičnih posledica visokopreciznih rangiranja, jeste i to što promene u metodologiji sistema rangiranja mogu da proizvedu promenu plasmana nekog univerziteta, a da se on nije, u bilo kom smislu, promenio u kvalitativnom smislu (*ibid*, 23). Pored toga, smatra se da jedan sistem rangiranja, baziran na skupu određenih kriterijuma i na određenim težištima, ne može da sudi o kvalitetu svih univerziteta na fer i ispravan način (opširnije o tome, v. *ibid*, 23). Konačno, usled nepostojanja konsenzusa oko same definicije „akademskog kvaliteta“, svaki sistem rangiranja stvara subjektivni vrednosni sud o tome koji kriterijumi reprezentuju „kvalitet“ u visokom obrazovanju; dakle, izbor mera za rangiranje implicitno i arbitrarno definiše značenje „kvaliteta“. Izlaz iz ovog problema mogao bi se naći u realizovanju ideje da pojedinci, odnosno, „korisnici“ sa ovim u vidu, mogu sami da procene koje definicije kvaliteta se njima čine najprihvatljivijim. Data retorika „izbora“, ipak, bila bi veoma kontroverzna, ako uzmemo u obzir činjenicu da postoje „najuglednije“ liste, čiji se kriterijimi, zahvaljujući njihovom svetskom kredibilitetu, često i ne dovode u pitanje.

⁹⁰ V. na adresi: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=408562>.

⁹¹ Detaljnije podatke o mimoilaženju rezultata rangiranja, videti u Paget (2008).

⁹² Gerhar Casper, bivši dekan Univerziteta Stanford u Kaliforniji.

Ne ulazeći u detaljnu analizu svih navedenih indikatora, od kojih se svaki može okarakterisati kao, u najmanju ruku – problematičan, pažnju bismo još mogli usmeriti na problem neujednačenog vrednovanja naučnog i nastavnog rada u datim rangirajućim sistemima. Ono što se vrlo lako može zaključiti iz ovakvog okvirnog prikaza osnovnih metodoloških postavki datih vrsta rangiranja, jeste da se istraživanje, u ovom trenutku, uzima za mnogo relevantniji pokazatelj kvaliteta univerziteta od drugih vrsta univerzitetskih aktivnosti. Kao što je već pomenuto, ovaj nivo univerzitetske prakse se u metodologiji ARWU i ne spominje. Kvalitet nastave se u THES meri indikatorima odnosa između studenata i nastavnika. S obzirom da je u poslednje vreme metodologiji THES upućivano dosta kritika vezano za nedovoljno obraćanje pažnje na merenje kvaliteta nastave na univerzitetima, oni u svojim najnovijim saopštenjima navode da njihov partner Thomson Reuters namerava uskoro da sprovede „prvo svetsko merenje kvaliteta nastave u visokom obrazovanju, zasnovano na kriterijumu reputacije“ (Baty 2009)⁹³. Ipak, ideologija rangiranja jasno normira standarde “dobre univerzitetske prakse” i u ovom pogledu. S obzirom na problematičnost merenja ovog nivoa akademske prakse, izvesno je da se još dugo neće smiriti duhovi onih koji sa negodovanjem posmatraju metodološka rešenja za merenje kvaliteta nastave. A do tada nam ostaju merljiviji podaci, i dok su oni primarni, težiće se ka njihovom zadovoljavanju, zanemarujući „ove druge“. Ta pojava je jasna posledica rangirajuće ideologije, s obzirom da izgleda da se istraživačka izvrsnost može lakše „meriti“. Iako to ne znači da je nastava, odnosno sam proces „obrazovanja“, ili prenošenja znanja, potpuno nevažna (što pokazuju i nastojanja THES da se i ovaj „segment“ kvaliteta univerziteta uvrsti u plasman na rang-listi), ipak je jasno da ono sada nema presudnu važnost. To potvrđuje, npr. direktor Univerziteta u Čikagu (R. Zimmer), koji u izjavi za THES kao distinktivnu crtu savremenih (dobrih) univerziteta naveo upravo „strogo i intenzivno istraživanje“ (Baty 2010). Ovakve izjave, kojima se cirkularno pothranjuju i rukovodioci univerziteta i kreatori rang-lista, predstavljaju važne indikatore promena kriterijuma kvaliteta univerzitetske prakse, koja sve više počinje da preuzima oblik instituta i drugih istraživačkih ustanova, a sve manje mesta za akademsko obrazovanje (u tradicionalnom smislu), i naravno, na što veću praktičnu primenu znanja i ideja koje se na njima razvijaju. Bez obzira na to što postoje različita tumačenja ovakvog disbalansa

⁹³ Rangiranja kroz ovu saradnju sprovodi se od 2011/12. godine. Metodologija je zasnovana na poređenju trinaest osnovnih indikatora univerzitetskog učinka, koji su grupisani u pet oblasti: nastava (30%), istraživanje (30%), citiranost (30%), uticaj na industriju (2,5%) i internacionalna perspektiva (7,5%). O detaljima v. na internet adresi: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2013-14/world-ranking/methodology>.

vrednovanja u odnosu na nastavnu i istraživačku praksu u okviru rada na univerzitetu, sama ideja takvog razdvajanja je veoma važna za uvid u savremenu rekonceptualizaciju visokog obrazovanja. Ako se prisetimo, na primer, reči Karla Jaspersa, koji je smatrao da se „na univerzitetu ljudi ujedinjeni u jednu instituciju zarad poziva da pomoću nauke istinu i traže i predaju“ (Jaspers 2003, 11), onda postaje savršeno jasno da se, pored svih drugih oblika koje dobija, savremena ideja univerziteta sve više udaljava od prvobitnih, humanističkih zamisli o njihovoj svrsishodnosti.

Globalne rang-liste su, dakle, naišle na ogroman talas kritike i negodovanja, posebno od strane onih koji su zahvaćeni rangiranjem i evaluacijama na raznim nivoima, ali ono što je zanimljivo kada je kritika ovog fenomena u pitanju, jeste činjenica da za sada nisu ponuđene eventualne alternative ovom trendu. Dok su svrha i dizajn rangiranja akademskog kvaliteta od trenutka njihovog nastanka evoluirali tokom veka, njihova istorija nas uči jedno: rangiranje univerziteta ispunjava jak potrošački zahtev za informacijama o „kvalitetu“ institucija, a – budući da tržišni akteri pod kvalitetom podrazumevaju rezultat komparativne kvantifikacije – ona će vrlo verovatno opstati u bliskoj budućnosti (Myers and Robe 2009, 5). Jedna od cena uvođenja globalnih rang-lista jeste i ta što rangiranja potpiruju akademsko utrkivanje, primoravajući univerzitete i državne vlade na kontinuiranu „potragu za sve većim i većim prihodima“, zbog čega će univerziteti koji ne mogu da odgovore na postavljene kriterijume ili nemaju „priznat brend“ automatski biti potcenjeni (IMHE, decembar 2007, 1), a proces obrazovanja po sebi biće neminovno zanemarena instanca u čitavoj slici. Majers i Roub upućuju na veoma zanimljivu posledicu gore navedenih i mnogih drugih kritika na račun rangiranja, a to je da one samo pojačavaju težnje njihovih kreatora i zagovornika ka daljem usavršavanju metoda rangiranja (v. *ibid*, 24), a nikako na mogućnost njihovog ignorisanja i prevazilaženja. Slikovit primer težnje ka poboljšavanju načina na koje se vrše evaluacije i rangiranja (što se može smatrati i oblikom kontrole ovih procesa), jeste objavljivanje *Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions*⁹⁴ 2006. godine. Prema Berlinskim principima, rang-liste služe mnogim svrhama –

⁹⁴ V. na adresi: http://www.che.de/downloads/Berlin_Principles_IREG_534.pdf. Ovi *Principi* sastavljeni su unutar grupe IREG (The International Ranking Expert Group), finansirane od strane Uneskoveg Evropskog centra za

odgovaraju na potrebe potrošača tako što im nude lako čitljive informacije o tome kako „stoje“ pojedini univerziteti; stimulišu takmičenje među njima; pružaju informacije na osnovu kojih se vrše finansijske raspodele i pomažu u pravljenu razlika između različitih tipova institucija i različitih programa i disciplina. Pored toga, kada se na pravi način razumeju i interpretiraju, one doprinose definiciji „kvaliteta“ institucija visokog obrazovanja unutar određene zemlje, dopunjavajući strog rad koji se obavlja u kontekstu ocene kvaliteta i pregleda koji izvode javne i nezavisne agencije za akreditaciju. Zbog svega ovoga, visokoobrazovne institucije su postale deo okvira nacionalne odgovornosti i procesa procene kvaliteta, i zbog toga sve više nacija želi da ima uvid u budući razvoj rangiranja⁹⁵.

Odnos univerziteta i države, pored pravnih i privrednih, ima i neke načelnije dimenzije, od kojih se možda najvažnija sastoji u tome što država, na kraju krajeva, presudno utiče na javni karakter nauke, a o značaju koji u procesu obrazovno-političkih odlučivanja imaju rang liste govori i Lisman, kada kaže da su sve relevantne odluke na tom nivou motivisane bilo lošim mestom na rang listi, bilo željom za postizanjem što boljeg plasmana (v. Liessmann 2008, 63).

Prema Šmoterovom mišljenju iz 1989. godine⁹⁶, koledži i univerziteti jedino sebe mogu kriviti za sve veći razvoj i uticaj rangiranja, jer se u visokom obrazovanju nije ponudio nekakav sopstveni (interni) sistem evaluacije kvaliteta, koji bi bio relevantan ili razumljiv korisnicima (Myers and Robe 2009, 22). Lisman, u tom smislu, razvijajući svoju tezu o sveopštoj neobrazovanosti „društva znanja“, smatra da je osnovna odlika te neobrazovanosti sadržana u odricanju da se nešto uopšte razume, pa samim tim i preduzme (Liessmann, *ibid.*). Ipak, postoje i optimističnija stanovišta, kao što je stanovište K. Šora i S. Rajt, koji veruju da je postavljanje sopstvenih kriterijuma i dalje moguće, i da predstavlja jedno od najboljih rešenja u čitavom sistemu problema koji se javljaju u visokom obrazovanju (Shore and Wright 1999). Navešćemo ovde i Lismanovo, nešto manje optimistično shvatanje globalnih i svih drugih rangiranja u svetu visokoobrazovnih institucija: „Iza tamjana rituala vrednovanja i kontrole kvalitete postupno se nazire prestrukturiranje obrazovnog sektora koji se bez krznanja više ne rukovodi spoznajom, znanstvenom znatiželjom i akademskom slobodom, nego fantazmama efikasnosti, iskoristivosti,

visoko obrazovanje (European Center for Higher Education) i Instituta za visokoobrazovne politike (Institute for Higher Education Policy).

⁹⁵ V. na adresi: http://www.che.de/downloads/Berlin_Principles_IREG_534.pdf.

⁹⁶ James Schmotter, tadašnji pomoćnik dekana Cornell's Johnson Graduate School of Management.

kontrole, vrhunske učinkovitosti i prilagođivanja – sve samim oblicima neobrazovanosti“ (Liessmann 2008, 74).

Pri razmatranju globalnog rangiranja univerziteta svakako je važno napomenuti i to da su glavni „igrači“ u ovoj „igri“ ipak prestižni univerziteti, jer indikatore kvaliteta koji se postavljaju u rangiranjima oni u startu ispunjavaju⁹⁷. Zbog toga je trivijalno naglašavati da su manje prestižni (i finansijski situirani) univerziteti primorani da teže tako postavljenim standardima. Jedan od zaključaka iznetih u ovom delu rada je to da kompetitivnost predstavlja jednu od najuočljivijih posledica globalnih rangiranja, ali – kompetitivnost između koga? S obzirom da je gotovo izvesno da ti neetablirani univerziteti nikada neće moći da dostignu broj kredita koji su potrebni za dobre plasmane, pored ostalog i zbog toga što se svi relevantni kapaciteti odlivaju u one na vrhu, čini se da su rezultati ovih lista ipak najkorisniji za univerzitete koji „umeju“ da dosegnu željeno mesto. Konačno, ovo ne bi ni bilo zabrinjavajuće kada rang-liste ne bi uticale na političke odluke o pravcima reformi univerziteta u zemljama koje nemaju univerzitete „svetskog glasa“, ili koje, pak, imaju jake univerzitete u društvenim naukama, humaničkim disciplinama i umetnostima. Ove oblasti na univerzitetima sve više „gube na snazi“, s obzirom da ispunjavanje kriterijuma za bolji rang podrazumeva da treba ulagati u oblasti od „prioritetnijeg značaja“. Pored toga, društvene nauke i humanističke discipline su „na gubitku“ i u pogledu procene njihovih istraživačkih rezultata, jer pravila rangiranja nalažu da se kriterijumi kvaliteta radi „što preciznijeg merenja“ moraju redukovati, pa se tako na humanističke i društvene nauke često primenjuju kriterijumi za vrednovanje tehničko-tehnoloških nauka, koji su prvenstveno usmereni na primenu svojih istraživačkih rezultata.

Prema Lismanu, danas više nema ni govora o težnji da se ostvare prosvetiteljski ciljevi ili ciljevi reformske pedagogije, a svakako ne ciljevi neoliberalne prosvetne politike – ovde je reč, prema ovom autoru, jedino o postizanju dobre pozicije na određenoj rang-listi, pri čemu su svi ostali ciljevi koji se često navode, zapravo od sekundarnog značaja. Pored svih implikacija „ludila rangliste“ koje Lisman navodi, najprimetnija je podsticanje međunarodne konkurentnosti, zasnovane na propisanim kriterijumima normativnog karaktera. Prema istom autoru, rang-liste predstavljaju istovremeno uzrok i posledicu svopšteg stanja neobrazovanosti (u smislu u kome o njoj sam govori), odnosno manjka moći rasuđivanja, ili kako to sam formuliše: „svako nizanje

⁹⁷ Dobar primer za to su, na primer, univerziteti u Veliku Britaniju, gde je jaz između takozvanog „Zlatnog trougla“ koji čine univerziteti u Oksfordu, Kembriđu i Londonu, s jedne, i ostatka sektora visokog obrazovanja (sa retkim izuzecima), s druge strane, praktično nepremostiv (Baćević 2014).

uistinu nadomješta kvalificiran sud, jer je opsednuto krivom predodžbom po kojoj rasuđivanje znači kvantificiranje” (Liessmann 2008, 71). No, pored toga, trebalo bi obratiti pažnju na još jednu tezu ovog autora – da je istinska funkcija rang-lista njihova normativna “nasilnost”, čime sugerše da one predstavljaju instrument uzurpacije akademske slobode, a time i otvara vrata ka istraživanju aktuelnog konstituisanja novih hijerarhijskih struktura u domenu obrazovanja. U takvim okolnostima, prema Lismanu, akademske kulture čija se različitost tradicionalno podrazumevala i podržavala, ubrzano gube svojstva i specifičnosti i uniformišu se prema spolja zadatim kriterijumima. Nivelacija ne podrazumeva više samo težnju ka odgovaranju na jednake kriterijume već se ogleda i u promeni svakodnevnog akademskog života, primoravajući naučnike da svoje vreme i pažnju troše na sastavljanje veštačenja, evaluiranje kolega, pravljenje statistika, izračunavanje planskih brojki faktora uticaja, pribavljanje dodatnih sredstava, umesto na istraživanje i rad sa studentima (*ibid*, 85).

Osvrt na društveno-politički kontekst savremenih visokoobrazovnih reformi

Okvirni političko-ekonomski kontekst zapadnih VO reformi, odnosno pojave KR u visokoobrazovnim i naučnim sistemima, najčešće se obeležava pojmom *neoliberalizam* (v. Hursh 2005; Klees 2002; Shore and Wright 2000; cf. Kipnis 2008). Ova vrsta (donekle difuzionističkog) objašnjenja proističe iz pretpostavki da se radi o pojavi „širenja“ jednog određenog tipa upravljanja koji se izvorno vezuje za zapadne političke režime, pre svega za one koji se razvijaju u SAD i Velikoj Britaniji krajem XX veka. Međutim, ono što je za teze o KR specifično, to je sugestija da se KR kao „kulturni“ fenomen razvija čak i u onim društveno-političkim uređenjima koja ne moraju razviti neoliberalnu ideju u praksu na svim političkim poljima, već da se može ispoljavati samo u nekim segmentima javnih politika, odnosno u određenim vrstama (javnih) institucija. Prema M. Stratern, kulturu revizije možemo posmatrati kao polje institucionalnih očekivanja i instrumenata: „Revizija napreduje u eksplicitnom saobraćaju političkih ideja, koji se kreće kroz zemlje čitavog sveta (Strathern 2000a, 3-4). Institucija univerziteta se u tom pogledu pokazala kao jedno od „najplodnijih“ mesta u kojima se može primeniti takav sistem upravljanja, o čemu govori konstatovana težnja većine svetskih VO sistema ka njihovoj međusobnoj samerljivosti, što, dakle, mora podrazumevati i postojanje određene „ideje“ ili obrasca prema kome se ova instituciju treba saobražavati. Međutim, KR i okolnosti u kojima se razvija ne mogu se posmatrati kao „zamrznut“ trenutak u vremenu. Neodrživost takvog pristupa u antropologiji postala je očigledna nakon „obaranja“ strukturalno-funkcionalističke paradigme⁹⁸. Kada se savremena društva i njihovi razni aspekti posmatraju, ispostavlja se da se retko koji od tih aspekata može okarakterisati kao trajan, odnosno istrajan u odnosu na promene koje diktiraju neki od glavnih indikatora promena u savremenom svetu – mešanje svetskog stanovništva, ekspanzija i dostupnost informacija, razvoj komunikacijskih sistema i neoliberalizam „kao dominantno vladajući sadržaj uređenja ekonomskih osnova ljudske

⁹⁸ Sličan pristup istraživanju institucija u sociologiji, koji se može uporediti sa funkcionalnim i strukturalno-funkcionalnim pristupom u antropologiji, oličen je u starijim oblicima tzv. institucionalne analize, u kojima je istraživački fokus usmeravan na formalizovane zakonske strukture i na to kako su se one razvijale kroz istoriju (Meyer and Rowan 2006, 6). Nasuprot tome, tzv. novi institucionalizam, pravila i procedure, kao temelje institucija, posmatra kao ljudske tvorevine (*ibid.*). Ukratko – novi institucionalizam naglasak stavlja na istraživanja načina na koje ljudi aktivno konstruišu značenja unutar institucionalnog okruženja kroz jezik i druga simbolička sredstva (*ibid.*). Institucionalna analiza trebalo bi da pokaže zašto je baš određeni model obrazovanja, tj. oblik visokoobrazovnog sistema odabran/dominantan i čijim interesima on služi.

civilizacije“ (Sokić 2009, 216). Zbog brzine menjanja navedenih okolnosti i odnosa u njima, za savremena društva se može reći da se nalaze u stalnom tranzitornom procesu.

Neoliberalna ideologija slobodnog tržišta posredovana je trijadom multilateralnih institucija – Međunarodni monetarni fond (MMF), Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija (STO), međutim, definicije neoliberalizma se razlikuju, a može se reći da u savremenoj društvenoj teoriji preovlađuju one koje ukazuju na negativne aspekte na koje se ovaj pojam odnosi, pri čemu se može reći da se sam pojam neoliberalizma najčešće i koristi u pežorativnom smislu. Termin „neoliberalizam“, kojim se obično označavaju univerzitetske reforme od 2000. godine, zamenio je termin „kasni kapitalizam“ ili „razvijeni liberalizam“ (koji je upotrebljavan tokom 1980-ih i 1990-ih godina). Termin kasni kapitalizam je, pak, bio sadržajni činilac narativa o globalizaciji, koji je imao i pozitivne i negativne konotacije. Za razliku od njega, termin neoliberalizam je deo mnogo „mračnijeg narativa jednog pravog krstaškog rata koji opunomoćuje ideologija i pohlepa, koja dodatno usmerava svetsku političku ekonomiju u korist dominantnih klasa i nacija“ (Ortner 2011). Epl, pak, izdvaja i neke šire neoliberalne tendencije, koje nemaju pretenzije samo na terenu tržišne ekonomije, već i na društvo i kulturu (v. Apple 2005, 383). Tako se sve sfere života postepeno podvode pod datu ekonomsku logiku, pa su i naši snovi i želje na kraju oblikovani tržišnom realnošću i odnosima. Uostalom, Margaret Tačer je jednom prilikom to jasno rekla: „Zadatak nije samo promeniti ekonomiju, nego promeniti i dušu“. Takvo društvo i kultura, prema Eplu, ne može biti bazirano na poverenju i zajedničkim vrednostima (*ibid.*).

Nikolas Rouz (Rose 1996) i njegova teorija o neoliberalizmu može se smatrati „ideološkom“ pozadinom antropoloških interpretacija KR, koje se uglavnom svode upravo na kritiku neoliberalizma, odnosno na posledice koje takav vid upravljanja ostavlja na univerzitet i samu naučno-istraživačku delatost. Prema ovom autoru, centar neoliberalne ili napredne liberalne misli predstavlja želja za vladanjem koja se ispoljava ohrabrivanjem pojedinaca da budu što više odgovorni i preduzimljivi i da ožive sopstveni osećaj individualne odgovornosti (prema: Kipnis 2007, 179). Druga ključna okosnica ovakve misli jeste ideja „vladavine sa distance“, koja podrazumeva i prostornu i „konstitucionalnu“ distancu – konstitucionalnu, u smislu da intervenciju u živote onih kojima se vlada treba sprovoditi sredstvima drugačijim od direktne intervencije koja se identifikuje sa državom (Rose 1999, 45-50, prema: Kipnis 2008, 279). Takvi ideali su najbolje ispoljeni kroz Novi javni menadžment u Velikoj Britaniji tokom 1980-ih i

1990-ih godina⁹⁹, na taj način što su vladini i javni radnici, u cilju postizanja bolje efikasnosti njihovog rada, morali biti izmešteni iz birokratskog konteksta u kome su bili direktno izloženi rukovodstvu svojih pretpostavljenih i stavljeni u kontekst sličan tržišnom, u kome se njihovo ponašanje indirektno izlaže podsticajima koji dolaze iz privatnog sektora (*ibid.*). Oslanjajući se upravo na Rouzovo shvatanje, Stiven Koler na sledeći način objašnjava šta podrazumeva pod neoliberalizmom, fokusirajući se na kalkulatívni aspekt te ideje:

„Početna teza od koje polazim je Rouzovo opažanje da neoliberalizam ima određeni *formalni* karakter. On se tiče povećanja formalne racionalnosti, koje se odnosi, prema Veberu, na određeni stepen kvantitativnih kalkulacija koje su tehnički izvodljive i koje se vrše kroz određivanje raspodele resursa u određenom društvu ili društvenom sistemu. Neoliberalna tehnologija, prema tome, funkcioniše na osnovu odobrenja raspodele koja se ne određuju kroz centralizovane odluke komande i kontrole, već kroz autonomne izbore formalno slobodnih i kalkulabilnih aktera, bilo da se radi o pojedincima, kolektivima ili organizacijama. Ukratko, neoliberalizam radi na racionalnosti koja predstavlja jedan *tip* tržišne racionalnosti, iako to ne znači da on uključuje marketizaciju *per se* (Collier 2005, prema: Kipnis 2008, 179).

Ipak, Endrju Kipnis smatra da je antropološki narativ, podstaknut Rouzovim zapažanjima, u određenoj meri zaslepljen sjajem njegove teorije (slobodno parafraziranje autorovih zaključaka – I.G.), naročito s obzirom na činjenicu da su svi zaključci do kojih je Rouz došao bazirani isključivo na opservacijama zapadnog (britanskog i američkog) konteksta, kao i na to da njegov interpretativni manir (baziran na tezi o neoliberalizmu kao „režimu istine“) problematičan u tolikoj meri da „više prikriva nego što obelodanjuje“ (v. Kipnis 2007, 280). Naime, prema ovom autoru, razumevanje fenomena KR ne može se objašnjavati isključivo pojmom neoliberalizma, kao specifičnog i sveobuhvatnog režima istine koji proizvodi takvu kulturu (naročito zbog toga što su njene manifestacije primetne u nekim političkim uređenjima koja imaju drugačije političko i ideološko nasleđe, kao što je slučaj sa Kinom, npr.), već da je za njeno razumevanje i razumevanje njenih sličnih manifestacija širom sveta mnogo važnije analizirati „odnose među političkim i drugim akterima“. Slično tome Kolijer smatra da je pri antropološkom proučavanju

⁹⁹ Slično tome, Majkl Pauer uzroke „eksplozije revizije“ (u Velikoj Britaniji) pronalazi u tri glavne oblasti: u širenju Novog javnog menadžmenta, povećanim zahtevima za transparentnošću i javnom odgovornošću i razvoju modela za osiguravanje kvaliteta organizacione kontrole (Power 2000, 111).

KR mnogo važnije posmatrati samu *dinamiku* uvođenja/sprovedenja revizorskih praksi od ideološke kritike neoliberalizma po sebi (Collier 2005, 388-9).

Spomenućemo zbog toga i činjenicu da je na nivou tradicije kontinentalnog dela Evrope dominantan drugačiji model javnog upravljanja u odnosu na konstatovani NPM, a reč je o birokratskom modelu (ili racionalno-birokratskom tipu vlasti, koji je Maks Veber smatrao najefikasnijim modelom za datu svrhu, v. Pavlović 2009, 17-19)¹⁰⁰. Prema Veberu, birokratskoj upravi „nema ravne po preciznosti, postojanosti, disciplini, strogosti i pouzdanosti, po mogućnostima kalkulacije rezultata za gospodara i zainteresovana lica, po intenzitetu i ekstenzivnosti postignutih rezultata; ona se formalno može upotrebiti za sve zadatke“ (*ibid.*). Snaga birokratskog modela se i danas, u kontekstu EU, ističe kao jedan od odlučujućih mehanizama za funkcionisanje ove nadnacionalne „zajednice“¹⁰¹. Tome treba dodati i Veberovo široko prihvaćeno objašnjenje da je „birokracija najefikasniji sustav uprave u povijesti i osobito je primjerena upravljanju velikim i kompleksnim društvima modernog tipa“ (*ibid.*, 18). Prema tome, lako možemo izvesti zaključak da nije samo neoliberalni ideal javnog upravljanja ili NPM mogao proizvesti KR, već da se o veoma plodnom tlu za njen razvoj može govoriti i na nivou drugačije uspostavljenih tipova javne uprave, a naročito na nivou birokratskog ustrojstva EU, ali isto tako i na nivou režima uspostavljenih na socijalističkoj upravljačkoj tradiciji (v. Collier 2005; Collier and Ong 2005; Dunn 2004; Kipnis 2007).

Kada sumiramo ovaj, ali i ostale zaključke, regulacioni principi na kojima zemlje koje grade svoju nastavno-naučnu politiku tako da se u njima može konstatovati KR, jesu principi *slobodnog tržišta* i *menadžerska ideologija*, odnosno, *birokratski* model javnog upravljanja. Upravo prema tim principima se smatra da se gradi *nova obrazovna paradigma*. Praćenje tih principa podrazumeva, između ostalog, prepoznavanje težnji ka klasifikaciji pojedinaca,

¹⁰⁰ Kako iznosi Pavlović, u društvenoj teoriji vlada skoro nepodeljeno mišljenje da je Veber najzaslužniji za ukazivanje na značaj birokratije u modernim društvima (*ibid.*). Međutim, on dodaje da je Aleksis de Tokvil (Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville) u delu *Stari režim i revolucija* ipak prvi uočio teorijski i praktični značaj njene pojave: „Prema Tokvilovom uvidu, političkoj revoluciji iz 1789. godine prethodila je administrativna revolucija, to jest uspostavljanje centralizovanog administrativnog aparata koji je bio uslov jačanja apsolutne monarhije, ali i način kako je monarhija potkopavala sopstvene temelje. Tokvil je pokazao kako je nova administrativna struktura apsolutne monarhije uništila staru infrastrukturu lokalnih vlasti i zamenila je trajnim sistemom centralizovane kontrole. Francuska revolucija ne samo da nije uništila taj sistem, nego mu je omogućila da se uklopi u novi poredak. I kako je govorio Tokvil, potonje revolucije mogle su da „odseku glavu administracije“ ali je njeno telo ostajalo netaknuto i aktivno“ (*ibid.*).

¹⁰¹ Savremeni italijanski filozof Mauricio Feraris ide dotle da smatra da „važnost Evrope i evropskog iskustva leži u činjenici da je to kontinent mnogo više ujedinjen slovom, odnosno birokratijom, nego duhom“ (Feraris 2010).

organizacija i njihovih ciljeva (Shore and Wright 2000, 61), kao i promovisanje takmičarskih principa kao merila uspeha, kreiranje i procenjivanje obrazovanja i obrazovanosti po tržišnim kriterijumima. „Potraga“ za takvim klasifikatornim principima u domaćem VO sistemu možda nam ne može „dokazati“ da su principi slobodnog tržišta i birokratski principi idejne baze domaćih VO politika, ali nam (u slučaju da su „otkriveni“) mogu dovoljno jasno pokazati da takve politike teže ka datom političko-ekonomskom i upravljačkom modelu. Ono, međutim, na šta treba skrenuti posebnu pažnju pri prepoznavanju KR u naučnim i VO politikama jeste težnja ka uspostavljanju nemičkih merila za osnovu evaluativnih mehanizama radnog učinka pojedinaca, kolektiva i čitave institucije.

Okolnosti savremenih domaćih političkih tendencije obeležene su integrativnim politikama, koje podrazumevaju ne samo težnje ka priključivanju međunarodnim političko-ekonomskim savezima (kao što su EU, MMF, STO, NATO i sl.), već ujedno i prihvatanje tim savezima svojstvene *modele ili koncepte* progresa, pravde, pa tako i modele upravljanja. Deo takve integrativne politike predstavlja i pristupanje Bolonjskom procesu. Nastojanje srpskih kreatora VO politika ka ulasku u evropski univerzitetski prostor nije nešto što treba da nas iznenađuje (ako to ikoga iznenađuje), ako taj proces posmatramo kao nastavak tradicije domaćeg univerzitetskog sistema u praćenju organizacionih univerzitetskih trendova u Evropi. Beogradski univerzitet, kao prvi i najveći srpski univerzitet, a potom i ostali univerziteti koji su uglavnom organizovani po veoma sličnom principu, nastajali su po ugledu na moderne evropke univerzitete koji su u vreme njihovog osnivanja bili „na glasu“. Kraljevina Srbija je u tom cilju 1905. godine uspela da reformiše svoju Veliku školu u moderni univerzitet, „koji je po nivou obrazovanosti svog naučnog kadra i naučnim planovima svojih fakulteta bio ustrojen prema idejama modernih evropskih univerziteta koji su baštinili humboltovsku ideju univerziteta” (Lolić 2009, 45)¹⁰². Tako je proces modernizacije školstva tekao paralelno sa stvaranjem moderne srpske države. Humboltova ideja univerziteta, od vremena njegovog osnivanja (1810. godine u Berlinu), postepeno je počela da biva obrazac organizovanja visokog školstva, ne samo u Evropi, već širom sveta: “Dugo vremena smatralo se najvećim kulturnim prestižem izgradnja visokoškolskih ustanova prema načelima Humboltove pedagoške doktrine. Takvom cilju stremila je tokom celog

¹⁰² Proces modernizacije opšteg srpskog školskog sistema tekao je paralelno sa stvaranjem moderne srpske države, početkom XIX veka.

XIX veka i srpska akademska, kulturna i politička elita” (Lolić 2009, 45). Danas, čitav vek kasnije, čini se, dakle, da je srpsko visoko školstvo ponovo na putu sopstvene „revitalizacije“, odnosno – na putu sopstvene reorganizacije i usklađivanja sa savremenim evropskim (i globalnim) univerzitetskim trendovima. Međutim, današnji proces reformisanja srpskih visokoškolskih i naučnih institucija unekoliko je otežan s obzirom na najmanje dve činjenice. Prvo, s obzirom na to da je domaći sistem tokom dugog XX veka prošao kroz svoje različite razvojne faze i reverzibilne društvene i političke uticaje i odnose, čime je u njemu uspostavljena svojevrsna organizaciona i akademska tradicija. Mnogi ovu činjenicu smatraju naročito bitnom jer ona podrazumava i uspostavljanje određenih radnih „navika“ i socijalnih odnosa koji se veoma sporo i teško menjaju. I sam Karl Jaspers je isticao da pored toga što je za ostvarenje delatnosti univerziteta od suštinskog značaja tip njegovog ustrojstva, ništa manju važnost nema ni karakter zajednice profesora i studenata koja čini duh univerziteta (Lolić 2009, 44).

Druga važna instanca koja se može ispostaviti kao otežavajuća okolnost pri reformisanju srpskog VO sistema prema principima Bolonjske deklaracije jeste činjenica da sama Bolonjska reforma zahteva gotovo potpunu infrastrukturnu reorganizaciju, koja sa sobom povlači i uspostavljanje određenih vrednosnih principa koji nisu uvek jasno eksplicirani samom deklaracijom i koji u sebi često inkorporiraju izvesne političko-ekonomske i tehničke aspekte koji u reformskom procesu često izazivaju izvesnu zbunjenost ali i otpor od strane dela nastavno-naučnog kadra univerziteta. Dakle, postojeći institucionalni kontekst i težnje ka njegovom prilagođavanju novim institucionalnim pravilima, tj. organizacionim i vrednosnim modelima, moraju se posmatrati kao uzajamno prožimajući.

S druge strane, treba spomenuti i utiske mnogih članova nastavno-naučne univerzitetske zajednice, ali i šireg društva, da je sam VOS u decenijama koje su reformi prethodile značajno „degradirao“ po mnogim osnovama¹⁰³, počevši od pravne infrastrukture univerziteta i njegovog

¹⁰³ Stavovi o tome kada je započela takva “degradacija” i koji su njeni osnovni uzroci značajno se razlikuju, i dok je prema nekima VOS počeo da degradira odmah po završetku Drugog svetskog rata, naročito zahvaljujući političkom režimu Josipa Broz Tita i njegovom jakom uticaju na ustrojstvo čitave institucije visokog školstva, drugi nalaze uzrok njegove „totalne degradacije“ u režimu Slobodana Miloševića tokom poslednje decenije XX veka. Među ovim drugima izdvojićemo Savićevo mišljenje, prema kome, na primer, trenutak kada je na snagu stupio *Zakon o univerzitetu* iz 1998. godine, predstavlja momenat kada univerzitet potpada pod intenzivni administrativni državni pritisak. Ovaj autor okrivljuje državu i njene ekstremne mere *protiv* univerziteta za potpuno urušavanje pravne infrastrukture univerziteta i njihovog regularnog života, kao i za to što su univerziteti u Srbiji nakon takvih vladinih mera postali „groblja obrazovnog sistema i njegovih praksi“ (misleći pritom na institucionalno nasleđe modernog evropskog univerziteta, koje je, kako kaže, ranije krasilo naš univerzitet). Jedan od najvećih problema koji se ističe kada se govori o ovom Zakonu odnosi se na gubljenje akademske autonomije i pitanja samoregulacije univerziteta:

regulatornog života, pa sve do njihovih primarnih obrazovnih i naučnih funkcija i da mu je reforma, zapravo, bila neophodna. Raznovrsna mesta kritike mogu se sažeti na ona koja govore o „zastarelosti“ i „zatvorenosti“ domaće univerzitetske prakse u odnosu na međunarodne nastavno-naučne trendove i na ona koja ukazuju na „korumpiranost“ institucije i tome sledstveno javno nepoverenje prema načinima njenog funkcionisanja, što prema ovakvoj vrsti kritike iziskuje „uvođenje reda“ i potrebu za nadgledanjem njenog funkcionisanja i činjenje „rezultata“ njenog rada „transparentnim“. Bolonjska deklaracija je formulisana tako da pruža nominalni okvir i idejne pravce upravo za rešavanja problema koji se uočavaju u domaćem SVO, naročito kroz predstavljanje novih ključnih idejnih koncepcija koje potom treba sprovesti u praksu i na taj način univerzitet prilagoditi „duhu našeg vremena“.

O principima Bolonjske deklaracije

Da bismo se mogli baviti revizorskom kulturom kao antropolozi, ali i da bi se njome mogli baviti sociolozi, politikolozi itd., potrebne su nam informacije o implikacijama njenog uvođenja u oblast visokog obrazovanja u Srbiji, koje potiču od onih kojih se najviše tiču“
(Žikić 2009, 105).

S obzirom da je o procesu Bolonjske reforme u Srbiji do sada dosta pisano u domaćoj literaturi, kao i s obzirom na to da razmatranje njenih mnogostrukih aspekata nije primarni cilj ovog rada, okosnicu ovog poglavlja predstavljaju delovi intervjua koji su u svrhu istraživanja sprovedeni tokom 2013. godine. Odgovori ispitanika/informanata ovde su predstavljeni kao relevantni komentari po pitanju različitih tema koje su u radu dotaknute, a obrazloženje odluke o tome da ovo istraživanje treba upotpuniti stavovima informanata o datim temama ponudićemo na početku analitičkog dela rada (u odeljku *Pristup proučavanju*). Ključni informanti u ovom radu su prof. dr Ratko Jankov (R.J.)¹⁰⁴, prof. dr Neda Bokan (N.B.)¹⁰⁵ i prof. dr Aleksandar Palavestra

“Institucionalna organizacija akademskog života na univerzitetima postala je domen državnog aparata (Narodne skupštine RS) i njenih birokratskih izvršilaca (kancelara i dekana) (Savić 1997/8, 5). Dodatni problem koji je proistekao iz krizne poslednje decenije XX veka u domaćem VO sistemu bili su zastareli i repetitivni kurikulumi i korišćenje internacionalno nerelevantne literature i materijala u nastavi (Slavkovic and Kita 2009, 262).

¹⁰⁴ Ratko Jankov je redovni profesor Hemijskog univerziteta u Beogradu i bivši pomoćnik ministra za nauku Beogradskog univerziteta.

(A.P.)¹⁰⁶, mada se i ostali navodi iz domaćeg akademskog kruga, bilo iz medijskih izjava, bilo iz naučnih publikacija mogu takođe smatrati stavovima „informatata“, jer je pisanje na temu koja nas ovde zanima uglavnom podstaknuto ličnim iskustvima i željom da se iskažu sopstveni stavovi povodom takvih iskustava.

Bolonjska deklaracija, koju su naši državni zvaničnici potpisali 18. septembra 2003. godine, (čime je naš VOS ušao u proces Bolonjske reforme) danas predstavlja osnovni organizacioni (i idejni) model visokoškolskog obrazovanja u Srbiji. Načelni cilj *Deklaracije*¹⁰⁷ bio je da se do 2010. godine izvrši reforma svih VOS koji su pristupili procesu, pod okriljem krovne ideje o objedinjavanju VO sistema u Evropi tj. o stvaranju evropskog univerzitetskog prostora. Objedinjavanje VO sistema pre svega se odnosi na usklađivanje trajanja studija i kompatibilnost VO sadržaja, odnosno stečenih diploma/zvanja. *Zakonom* iz 2005. godine uvedeno je, dakle, nekoliko ključnih promena u domaći sistem visokog obrazovanja, kao što su uvođenje tri ciklusa studija u skladu sa Bolonjskom deklaracijom; korišćenje Evropskog sistema prenosa bodova (ESPB); akreditacija i osiguranje kvaliteta studijskih programa i visokoškolskih ustanova; više škole se transformšu u visoke škole strukovnih studija i postaju deo sistema visokog obrazovanja. Njeni najvažniji principi su:

- mobilnost;
- kompatibilnost i uporedivost diploma;
- generalni princip koji se iz njih može izvući je olakšavanje međuakademske komunikacije i saradnje u Evropi, što se označava obično kao internacionalizacija univerziteta;
- transparentnost i fleksibilnost¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Neda Bokan je redovni profesor Matematičkog fakulteta u Beogradu, bivši dekan istog fakulteta i bivši prorektor za nastavu Beogradskog univerziteta.

¹⁰⁶ Aleksandar Palavestra je redovni profesor na Odeljenju za arheologiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu.

¹⁰⁷ Dokument je potpisan 18. juna 1999. godine od strane dvadeset devet ministara obrazovanja evropskih zemalja.

¹⁰⁸ Pojam javnih nabavki je, na primer, direktno povezan sa povećanom kontrolom nad javnim sektorom, a samim tim i sa imperativom transparentnosti, čemu smo svedoci i u domaćem VO kontekstu. Iako je ekonomija javnih nabavki i efikasnosti uvek imala svoje mesto u razmišljanju javne administracije, tek sa „eksplozijom revizije“ ona je počela da zadobija kritički politički značaj (Power 2003, 193). No, o ovom principu će ipak biti više reči u narednom poglavlju, u kome se govori o uvođenju novih mehanizama kontrole i evaluacije rada univerziteta, odnosno NN kadra.

Osvrnućemo se ukratko na predstavljene osnovne principe, ali samo u onoj meri koja ne prevazilazi previše temu našeg bavljenja reformskim sadržajima.

Kada se u Bolonjskoj deklaraciji govori o kompatibilnosti i uporedivosti, govori se o uspostavljanju konzistentnog koncepta visokog obrazovanja, a ideja se zasniva pre svega na Evropskom sistemu prenosa i akumulacije bodova (ECTS, odnosno ESPB) i na potpunoj mobilnosti studenata, nastavnika, istraživača i administrativnog osoblja unutar okvira evropskih univerziteta. Osnovna ideja takvog koncepta je da studenti, nakon završetka određenog nivoa studija, budu osposobljeni za obavljanje određenih poslova koji se traže na evropskom tržištu rada. U našoj zemlji je akademske 2006/7. godine, prema novom Zakonu (Zakon o visokom obrazovanju 2005, čl. 29) počeo da se koristi ESPB, kao jedini sistem bodovanja/kreditiranja, na svim programima i na svim niovima studija¹⁰⁹.

Iako je, dakle, sistem bodovanja prema principu ESPB relativno uspešno uspostavljen, prema mnogima, a naročito prema srpskim studentima koji su svoje studije nastavili u inostranstvu, infrastruktura za protok informacija i saradnju na međunarodnom nivou još uvek nije na adekvatan način uspostavljena, zbog čega „i dalje postoji ogromna barijera između 'srbijanskih' univerziteta i univerziteta u inostranstvu (netransparentan i nemuš birokratski sistem, beskrajne i preskupe nostrifikacije, nedostupnost zvaničnih prevoda na engleski itd.) (Simonović 2012). Kompatibilnost studijskih programa, odnosno uporedivost diploma i bodova stečenih u toku studija direktan je uslov za mobilnost studenata, ali ova ideja uključuje i sve češće i sistematičnije uključivanje „gostujućih“ profesora u nastavi na univerzitetu, kao i odlaske domaćih profesora na gostovanja na druge katedre u zemlji i inostranstvu, što za nominalni cilj ima donošenje novih znanja i tehnika. Princip mobilnosti mnoge pristalice, odnosno oni koji veruju u ciljeve i dobre ishode Bolonjskog procesa, ističu kao ključnu „poentu“ Bolonjske deklaracije. Radi ilustracije takve vrste stavova navešćemo mišljenje N. Bokan (N.B):

Ja to doživljam kao jedan dogovor evropskih zemalja u smislu usaglašavanja strukture visokog obrazovanja, da bi se omogućila mobilnost studenata i nastavnika, i da bi se prepoznavale diplome. Tako da bi se tržište (ne znam sad da li je to pravi izraz) radne snage u okviru Evrope lakše organizovalo. Tako da mnogi kada govore o Bolonjskoj deklaraciji, zamišljaju da je u njoj puno detalja napisano – i da predmeti moraju da budu jednosemestralni, i da nose trideset

¹⁰⁹ Veliki broj strukovnih fakulteta organizovao je svoje osnovne studije na trajanje od tri godine, nakon kojih bi studenti trebalo da budu potpuno osposobljeni za integraciju u radni proces.

bodova u svakom semestru i niz drugih detalja – ali ona je, u stvari, vrlo opšteg karaktera i tri osnovna principa se prepoznaju – da studije u okviru VO idu u tri ciklusa – osnovne, master i doktorske studije; da se prepoznaju akademske i strukovne studije; da se prepozna kvalitet i efikasnost i mobilnost. A da bi se priznavanje diploma lakše obavljalo, onda je tu uz diplomu predviđen i dodatak uz diplomu, zbog ovih detalja.

Princip mobilnosti, dakle, podrazumeva ostvarivanje kompatibilnosti, a oba predstavljaju neophodne faktore za ostvarivanje opštije ideje internacionalizacije. Internacionalizacija univerziteta koja se, između ostalog, podstiče i Bolonjskom reformom, može se smatrati revalorizacijom romantične ideje o srednjovekovnom univerzitetu u okolnostima postojanja nacionalnih država. Radi se o amalgamu dve ideje o ustrojstvu univerziteta i njegovoj vezi sa državom, prema kome, s jedne strane, univerzitet jeste institucija koja je po svojoj suštini internacionalna, nije pravno i finansijski vezana za državu, a naučnik lutalac od jednog do drugog mesta (univerziteta) u potrazi za znanjem, bez problema se sporazumevajući sa drugim naučnicima koristeći *lingua franca* svog vremena (tada latinskog, danas engleskog jezika). Ovo se posebno odnosi na one univerzitete koji su u poslednje vreme „otkrili“ internacionalne studente kao alternativni izvor finansijskih prihoda, što se smatra veoma bitnim momentom za promenu odnosa između univerziteta i države, s obzirom da se njihova veza pre svega temeljila na finansijskoj podršci koju je prethodno država obezbeđivala univerzitetu. Na ovaj način „osamostaljeni“, univerziteti se na globalnoj sceni dalje međusobno nadmeću za studente čiji izbor više nije ograničen na lokalne/nacionalne okvire.¹¹⁰ S druge strane, univerziteti se posmatraju kao nacionalne (državne) institucije, jer njihovo funkcionisanje reguliše nacionalni zakon, jer se uglavnom finansiraju iz državnog budžeta i jer se tradicionalno posmatraju kao važna sredstva za izgradnju same nacije i za doprinošenje njenom opštem boljitku.

Koncipiranje internacionalizacije visokog obrazovanja danas ipak najčešće podrazumeva usvajanje koncepcije globalizacije, kao procesa širenja geografskih veza između država širom sveta (Beerens 2003, 141). Povezivanje univerziteta na globalnom nivo je, prema Birkensovima, počelo još u kasnom kolonijalnom periodu, da bi za vreme Hladnog rata bilo zaustavljeno po liniji Istok – Zapad. Ovaj autor navodi kako je glavni motiv za stvaranje i održavanje internacionalnih veza u datom periodu bio pre svega kulturne i političke prirode.

¹¹⁰ O globalnom nadmetanju univerziteta bilo je reči u posebnom poglavlju.

Politički motivi povezivanja su tada bili naročito evidentni u programima razmene studenata, a razmena studenata kao politički instrument u savremenom kontesktu najuočljivija je u slučaju evropske integracije (*ibid.*). Prema Ribiću, obrazovna integracija, kao deo celokupnih integracionističkih nastojanja, manifestuje se kroz zajedničke institucije i programe za unapređenje stručnosti i mobilnosti studenata, nastavnika i istraživača. Isti autor smatra da su ekonomske, obrazovne i političke integracije izraz pannacionalizma, čiji bi uspeh mogao da dovede do stvaranja evropske nacije, zasnovane na građansko-teritorijalnom principu (Ribić 2006, 77 tekst o EU).

Povodom internacionalizacije, kao što smo imali priliku da vidimo u poglavlju ovog rada posvećenom pojavi globalnih rangiranja univerziteta, jedna od čestih bojazni koje se iz nje izvodi, kao i iz drugih nastojanja ka nametanju standardizacije, tj. zajedničkih principa i kriterijuma univerzitetima iz različitih delova sveta i tradicija, odnose se na bojazan od homogenizacije VO sistema. Globalna homogenizacija na ovom planu ogleda se u organizacionoj formi naučno-obrazovnih institucija, strukturi obrazovnih sistema, kurikulumima itd. N. Bokan takve bojazni shvata na sledeći način i pritom ih smatra neosnovanim: „i na nivou Bolonjske reforme mnogi pominju kao (njen) negativan efekat uniformizaciju univerziteta, to da će svi biti istog kvaliteta“ (N.B.). Ipak, Bokan smatra:

Da se ne radi o tome – univerziteti će uvek imati svoje specifičnosti i prepoznavaće se Oksford i Kembridž i recimo La Sapijenca i Univerzitet u Beogradu, kao jedan od najstarijih i najvećih u regionu, i neki univerziteti koji su manji, koji su mnogo kasnije formirani itd. Znači, ne može se očekivati da će ta Deklaracija i ti dogovori da uniformišu univerzitete, i da oni koji su veoma kvalitetni postanu veoma loši... Tako da u tom smislu, taj negativan efekat ne može da se prepozna.

Međutim, čak i iz ovakve perspektive provlači se zaključak o nesamerljivosti pojedinih univerziteta i o tome kako je na pitanje o samoj potrebi za ujednačavanjem VOS sistema i o posledicama takvog nivelisanja po različite univerzitetske tradicije teško odgovoriti:

Koliko ima različitih zvanja za mastere u Evropi pokazuje da se teško može, čak i ako se želi, postići neka uniformisanost, s obzirom na to da Evropa ima stvarno dugu tradiciju

univerziteta – u Bolonji pa dalje, to se već meri vekovima i vekovima, pa to nije tako jednostavno. Ali ne mogu reći da li je moguće to postići i da li je potrebno. Ali opet neka komunikacija među ljudima u toj akademskoj zajednici bi trebalo da postoji. Ideja Bolonjske deklaracije je bila upravo ta da se ta komunikacija omogući i realizuje.

Povodom samog globalnog rangiranja univerziteta, N. Bokan primećuje i sledeće:

Meni se čini da je veliki pritisak izvršen konkretno na naš Univerzitet, povodom toga. Povodom toga mi se čini da je u našem društvu posebno izražen taj momenat linča – mi smo na toj listi niko i ništa (pa se svi pitaju – 'šta ovi ljudi rade?').

Ali pored svih manjkavosti kriterijuma za rangiranje univerziteta (od kojih je većina pobrojana u posebnom poglavlju rada), kao i neprikosnovenoj prednosti „startnih pozicija“ nekih od „najrenimiranijih“ univerzita sveta, Bokan smatra:

Ja mislim da u trci treba svakako učestvovati, jer ovako kad analiziram kolege koji rade na tim vrlo prestižnim univerzitetima, ne mogu da kažem da oni objavljuju radove u nekim vrlo lošim časopisima i da idu baš tom linijom da što više radova objavljuju. Mislim da se na tim poznatim univerzitetima nauka ipak na vrlo ozbiljan način razvija i tu postoje grupe istraživača, osmišljeni projekti... E sad je pitanje na koji način doći do tog nivoa, ako se univerziteti rangiraju upravo prema broju nobelovaca, broju objavljenih radova u odgovarajućim časopisima i prema broju citata. Jer to je suviše mali broj parametara na osnovu kojih se može zaključiti ukupno o kvalitetu nekog univerziteta. I onda to prelazi u svoju suprotnost. Tako da ja jesam za varijantu da se učestvuje u tome, ali da se veoma vodi računa o kvalitetu i da se ipak ne zanemari uloga komisije koja piše referat za izbor nekog nastavnika.

O pitanju koliko je sama ideja mobilnosti i internacionalizacije „ključna“ u procesu Bolonjske reforme biće još reči u daljem tekstu. Ovde ćemo se zadržati na još nekim opštim „doživljajima“ reformskog procesa, odnosno na tome koji su to aspekti reforme koje su ispitanici „na svojoj koži“ najviše osetili, odnosno koje su to promene koje su „najosetnije“ uticale na posao kojim se bave. Treba pritom napomenuti da su svi ispitanici u ovom istraživanju nosioci najviših

akademskih zvanja, i da bi odgovori na ovo pitanje mogli biti značajno drugačiji da smo ih uputili nekim nosiocima nižih zvanja. Najvažnija promena koju je Palavestra izdvojio tiče se samih kurseva koje drži: „Ima više kurseva, više sitnijih kurseva i takoreći više nastave nego što je ranije bilo“.

Jedna od prvih promena koju je reforma unela u rad nastavnika univerziteta ticala se, dakle, izmene kurseva, tj. njihovih programa i obima. Palavestri se to „u početku dopalo“, jer je reforma pružila „mogućnost različitih kurseva i njihovog menjanja“. Međutim, ono što se po njegovom mišljenju ispostavilo kao negativno:

(...) je da je to onda bilo zabetonirano kao predmet i da je onda postalo nemoguće menjati ga do sledećeg akreditacionog ciklusa (...) Mislio sam da bi to bilo nešto što bi omogućavalo da se drugačije radi i da sami profesori menjaju svoje kurseve nezavisno, u stvari, od onog što je zacrtano i zabetonirano u silabusima. Ispalo je da je to donelo manje slobode i nekada čak i manje raznovrsne kurseve nego što su postojali.¹¹¹

Ono što Palavestra podrazumeva pod „slobodom“ u ovom smislu, odnosi se na slobodu nastavnika da studentima predaje ono na čemu on/ona u datom trenutku radi, a što nije obavezno predviđeno u opisu kursa:

Meni je upravo ideja da je to logičan način (...) Za ispit iz srednjovekovne arheologije je postojao veliki spisak i mali spisak. Zbog velikog spiska su ljudi ostajali po dvadeset godina na arheologiji, a mali spisak je bio više nego što bilo koja Bolonjska reforma dopušta sad. Veliki spisak je bio za one koji su hteli da diplomiraju srednjovekovnu arheologiju, a mali za obične studente, a imao je 600-700 strana (...) U svakom slučaju bili su iz svih predmeta veliki spiskovi literature, gde se učilo iz časopisa, iz knjiga, iz

¹¹¹ Pojava neophodnosti „silabusa“, tj. striktno predviđenog plana izvođenja nastave i literature koja će biti korišćena u domaći VO sistem uvedena je 2002. godine i deo je opšteg imperativa reforme o *transparentnosti* procesa nastave i „opterećenja“ koje će studenti imati pred sobom u datom semestru. Silabusi inače predstavljaju osnovu za metodologiju izračunavanja ESP bodova, koja se u osnovi zasniva na *proceni* studentskog opterećenja literaturom, ili seminarским radovima, koja jednostavno procenjuje broj stranica predviđenih za čitanje, jedinicu vremena potrebnu za tako nešto i studijsku godinu na kojoj se nalazi određeni predmet (Žikić 2009, 107, fusnota). Ovaj sistem je u potpunosti baziran na ideologiji merljivosti ili kvantofrenije, koja je neosetljiva na vrstu literature koja se na kursevima čita i koja time potpuno zanemaruje sadržinu zadatih stranica, svodeći važnost sadržaja knjiga ili tekstova samo na broj koji stoji u uglu i koji označava stranicu knjige ili teksta.

knjiga na stranom jeziku. (...) Odatle sam učio ono što mi profesor nije predavao. Meni se to dopadalo.

U vreme kada je Palavestra počeo da predaje na fakultetu, 2000. godine, bilo je moguće uvesti (prema sopstvenom zahtevu) obaveznost pohađanja vežbi u okviru sopstvenog predmeta: „Vežbe su bile odlične za studente i za mene jer su nam bile korisne – između ostalog da se upoznamo na drugačiji način i da razgovaramo. Onda je došla Bolonja koja je ukinula vežbe za obavezne predmete – zašto – nemam pojma, zato što tako mora“.

Ono što saznajemo iz ovakvog pogleda na „slobodu“ nastavnika, koji se sastoji u mogućnosti da se predaje izvan gradiva propisanog silabusom, i da se pritom ostavlja mogućnost davanja studentima da čitaju i širu literaturu (ako žele veću ocenu), koji je istovremeno protivan tome da spiskovi literature i program nastave budu „zabetonirani“ silabusom, jeste da takav pogled mnogi karakterišu kao „elitistički“:

Dakle, meni se više dopadalo kako sam ja radio srednjovekovnu arheologiju, i sa velikim i sa malim spiskom literature, i to što profesor priča, npr, ceo semestar o šamanizam u paleolitu (...) Meni kažu da je to elitistički.

Stari sistem studiranja je, prema rečima Palavestre, bio „sporiji sistem“. Ono što on naziva elitističkim odnosom prema studijama (arheologije), tj. čime se obično označava njegova naklonost ka sporom i temeljnom studiranju (od strane njegovih kolega), predstavlja, u stvari, naklonost ka „starim“ idealima univerzitetskog studiranja, koji su karakteristični za modernu verziju idejnog ustrojstva ove institucije. Takav odnos prema visokom školstvu nije samerljiv sa vrednosnim principima koje propagira savremena vizija univerziteta (ali i društva), a Bolonjska reforma je osnovni pokretač uvođenja te vizije u praksu na domaćim univerzitetima. Na pitanje da li takav sistem smatra „boljim“ u odnosu na sadašnji, Palavestra odgovara:

Za šta? Da studenti pre pređu u privredu? Što je smisao Bolonjske reforme – da napravimo pogonskog inženjera arheologije za tri godine, da on može da ode u fabriku da radi kao arheolog, to je smisao – izlaznost, ulaznost i, ono do čega nije došlo –

mobilnost. Ne samo na univerzitetu, ma nije došlo ni na našem fakultetu! Mi malo imamo međuplemenske izmešanosti sa istorijom umetnosti i antropologijom. Ja predajem heraldiku koja bi trebalo da bude obavezna za istoričare – niko ne dođe. (...) Ja sam pokušao mobilnost, htela da dođe jedna devojka iz Italije da doktorira ćilibar. Postojale su nepremostive logističke prepreke. Na univerzitetu su meni rekli da to ne može. Sem da ona dođe, da ja o svom trošku nađem gde će da spava.

Palavestra pozitivnim ishodom Bolonjske reforme ipak smatra činjenicu da se *brže studira*, što se može posmatrati kao neophodan uslov za funkcionisanje u savremenim okolnostima „društva znanja“, u kome je brzina jedan od osnovnih parametara „uspešnosti“ i „efikasnosti“¹¹²:

Ono gde je zaista Bolonja pomogla – brže se studira. Da li se više zna – ja ne bih rekao. Da li je bolje znanje studenata – ja mislim da nije. To verovantno nije krivica samo Bolonje, jer oni dolaze sa lošim znanje iz gimnazija, odnosno sa velikim rupama i neznanjem. E to što je sad Bolonja nastavak tog sličnog sistema srednjoškolskog obrazovanja... Sećate li se da su bili uveli obavezno pohađanje nastave? To je, recimo, stvar koja se meni nije dopala na fakultetu. Kad sam ja studirao dopadala mi se sloboda da mogu da izaberem ili ne izaberem gde ću da idem. Neću da idem tamo gde mi je dosadno. A taj ispit ću položiti tako što ima jedan veliki spisak literature, ja ću sam istraživati i studirati ako me zanima, doći ću kod profeosra, pitaću. Imao sam malo ispita, ukupno trinaest, recimo (jedan ispit pet semestara, a ovi drugi na kojima će se diplomirati i više). Zato se duže studiralo. I najmanje sam po tri meseca spremao ispit i uvek samo jedan. Ali ja sam studirao i meni se to dopadalo. Ali to jeste jedan luksuz, koji evropsko društvo i ovo društvo sebi ne može da dozvoli (...) I po pravilu su bili najdosadniji profesori koji su predavali gradivo. Ja i dan danas mislim da je to jedna od mana Bolonje. Jer ja vidim kako studenti to primaju. Mi sad moramo, sebi prvo, da dajžestiramo stvari za predavanje i za eventualno neka skripta, neku knjigu, neki udžbenik. Dakle, to je već proprano. A onda studenti ne uzmu ni to! Nego uče iz beleški, ali ne ni iz celih beleški, nego iz podvučenog. Ispiti se sad spremaju za dva-tri dana. Za

¹¹² Pojam „efikasno“ studiranje u savremenom kontekstu predstavlja sinonim pojmu „brzo“ studiranje (v. npr. Jarić i Vukasović 2009).

vreme poslepodnevnog nehajnog listanja. Imao sam neke usmene ispite, i sad imam iz Socijalne antropologije – on mi kaže dve rečenice, podvučene markerom. To je kao u srednjoj školi. Ali to nije moj koncept studiranja. (...) Arheologija, a ni antropologija ne mogu da se uče iz udžbenika. Možda može tako neko da bude pogonski inženjer, ne znam, mašinstva...

Još jedna mana Bolonje koju Palavestra ističe jeste preterana „preregulisanost“ svega, počevši od obaveze pridržavanja silabusa u toku držanja kursa, do zahteva akreditacionih komisija za planovima izvođenja nastave u periodu od naredne četiri godine. Međutim, iz njegovih odgovora možemo primetiti i izvesnu uzdržanost od procene da li je primer studiranja, konkretno humanističkih, odnosno društvenih nauka (kao što su arheologija ili etnologija, npr.) relevantan kada govorimo o dobrim, odnosno lošim stranama Bolonje. Pre bi se, zapravo, moglo reći da i on sam smatra da se udubljalje u takve oblasti može okarakterisati kao jedna vrsta „elitizma“, ne samo kod nas, nego i u Evropi i drugde:

(...) Dugo se studiralo, studirala se etnologija za koju ne znam kome treba u ovom društvu i to su sad druga pitanja. Ali meni se to tako dopadalo. Mislim da je bilo korisnije za onaj mali broj ljudi koji će ostati da se bave naučnim radom. A sad, oni će uspeti da prođu i kroz Bolonjski sistem i neće ih on sprečiti da se bave naučnim radom. Za ove druge, to instant studiranje (mislim, nije ni ono tako brzo, ali ubrzalo se) – zadržava im se jako malo od svega toga.

Uprkos svemu navedenom, Palavestra, nakon prisećanja na stari sistem, zaključuje da je u profesionalnom smislu „srećniji nego ikada“, iako nije siguran da li to može da se poveže sa Bolonjom ili ne. Tu pre svega misli na mogućnost kolektivnog rada sa mladim saradnicima:

Nije ni ono dobro bilo. Ja sam sad, moram priznati, mnogo srećniji jer imam jako dobre saradnike, ove mlade, tako da sam u profesionalnom smislu srećniji nego ikad. Uprkos Bolonji, ništa mi ona nije smetala. Tako da to što liči na moj žal za starim vremenima, za tom slobodom, ona jeste ograničila s jedne strane meni slobodu, ali činjenica da se mi

sad bavimo (raznim zanimljivim temama)... možda to nema veze sa Bolonjom... ja mislim da to ima veze sa ličnostima, a ne sa sistemom.

Međutim, ovaj profesor se može ubrojati u onaj deo članova univerziteta koji smatra da njegovo lično mišljenje o samom procesu „nije mnogo ni bitno“, jer je sam proces „definitivno nametnut“, a da to da li je bio potreban ili ne spada u drugu vrstu pitanja; u drugu vrstu pitanja, prema njemu, spada takođe i to da li bi profesori sami nešto menjali konkretno u pogledu nastave ili ne, da Bolonjska reforma nije pokrenuta kod nas. Često smo u toku ovog istraživanja kroz neformalne razgovore sa nastavnicima različitih fakulteta BU nailazili na sličan odgovor povodom Bolonje. Jedan profesor sa Odeljenja za filozofiju BU, nije želeo da raspravlja na tu temu, prosto prihvatajući „pravila igre“ i nastavljajući „da radi svoj posao“. U veoma sličnom „stilu“, Palavestra jednostavno odgovara: „Došla je direktiva i to sad mora tako i gotovo (...) Jednostavno sam to prihvatao kao datost koju moram da ispunim“.

Odgovori, odnosno *predstave* o Bolonjskom procesu se neminovno razlikuju; Jankov kaže kako mu se čini „da kad god pitate ljude iz akademske zajednice šta je to Bolonja, dobijate odgovor kao u Rošahovom testu – svako govori ono što mu je u glavi“. Međutim, ostaje utisak da čak i među onima koji su načelno pristalice ove vrste reforme, pored onih koji joj se protive ili onih koji jednostavno još uvek nemaju jasno formiran stav o njoj, vlada određena sumnja u njegovu neprikosnovenost i sprovodivost.

Primetićemo u tom smislu i takve pesimističke poglede na proces reforme, prema kojima se ona posmatra u holističkom smislu, i njen dosadašnji neuspeh povezuje sa „opštim stanjem u društvu“. Tako se reforma VO smatra besmislenom ako se pre nje ne sprovede reforma osnovnog i srednjeg (posebno gimnazijskog) obrazovanja, a to bi zahtevalo i promenu čitavog društvenog konteksta (Miladinović 2011, 8). Pored toga, neke od najčešćih javnih primedbi koje se upućuju današnjem SVO u Srbiji su, na primer, neefikasnost, tj. dugo trajanje studija, nedovoljan ili nikakav doprinos visokog obrazovanja ukupnom društvenom razvoju, slaba organizovanost naučno-istraživačkog rada, nepovezanost istraživanja sa praksom, problematična upisna politika i način finansiranja VO ustanova, (materijalni) status nastavnika i saradnika itd. Prema rečima aktuelnog rektora Beogradskog univerziteta, V. Bumbaširovića, najbolnije tačke visokog obrazovanja u Srbiji su finansiranje i povećanje efikasnosti studiranja (Gucijan 2012).

Ipak, iako ćemo dodatno razmotriti probleme koji se tiču i finansiranja univerziteta, postoji i ona vrsta kritike u kojoj se ukazuje na opštu degradaciju i urušavanje humanističkih i kritičkih ideala na kojima se učenje i istraživanje „nekada“ baziralo, nasuprot kojih, navodno, stoje osnovine tekovine Bolonje, u čijoj se srži uočava tržišni pristup, sveopšta konkurencija između fakulteta, univerziteta, studijskih programa, kurseva (predmeta), nastavnika i studenata. U tom smislu primećujemo da je iz novog Zakona izbrisana odredba koja je postojala u Zakonu iz 1998. godine, koji glasi: „Delatnost univerziteta i fakulteta obavlja se bez političkog, verskog i ideološkog uticaja i teži sticanju naučno utemeljenog objektivnog znanja, uz poštovanje različitih mišljenja“ (Zakon o univerzitetu 1998, Član 3). Ostaje pitanje koliko je ovaj član poštovan u vreme svog mandata, ali činjenicu da ovakva vrsta odredbe ne postoji u novom Zakonu trebalo bi svakako naznačiti. S druge strane, u Članu 4. novog Zakona, među jedanaest osnovnih principa visokog obrazovanja navodi se i afirmacija *konkurencije* obrazovnih i istraživačkih *usluga radi povećanja kvaliteta i efikasnosti* visokoškolskog sistema (Zakon 2005, Čl. 4, kurziv – I.G.).

Što se tiče onog dela akademske zajednice i šire javnosti koji izražavaju jasno negativan stav prema procesu Bolonjske reforme u Srbiji, oni ovaj proces uglavnom posmatraju tek delom agende za ispunjavanje uslova za integraciju naše države u Evropsku uniju, ali i kao odgovor na tržišne diktate; sve manjkavosti Bolonje u takvoj perspektivi pripisuju se, dakle, njenim suštinski političkim, a ne obrazovnim motivima, na koje bi ona primarno trebala da se odnosi.

Prema J. Baćević, na primer, ovaj proces sadrži, pored ostalih, i dve „prilično eksplicirane neoliberalne tendencije“, od kojih je prva „podsticanje mobilnosti studenata i (pretpostavljena) posledična dodatna liberalizacija tržišta radne snage“. Međutim, prema ovoj autorki, „postoje ozbiljne indikacije da će, umesto mešanja i jačanja recipročne razmene studenata i stručnjaka u evropskim zemljama, ovaj proces samo doprineti održavanju odnosa snaga na evropskom tržištu – drugim rečima, da će najtalentovaniji studenti i najbolji stručnjaci i dalje 'gravitirati' ka i ostajati u zemljama sa najvišim tehnološkim i ekonomskim standardom, koje 'tradicionalno' garantuju i najbolje obrazovanje“ (Baćević 2006b, 227). Druga tendencija, koju Baćević obeležava kao neoliberalnu, tiče se naše teme, a ogleda se u „insistiranju na kvantifikaciji kvaliteta i sadržaja obrazovanja, koji su često kontrolisani od strane države“ i mada su, kako ona smatra, „neke strane standardizacije obrazovnog procesa i kontrole nad njegovim izvođenjem neosporno u funkciji poboljšanja kvaliteta obrazovanja, akademske zajednice u kontinentalnoj

Evropi nisu ni izdaleka imune na negativne strane njegove tehnokratizacije“ (*ibid.*). O ovoj temi će svakako biti više reči dalje u radu.

Bolonjska reforma se u kritičkoj perspektivi na sličan način posmatra i u hrvatskom akademskom kontekstu, a shvatanje H. Jurića ćemo izneti kao radikalniju verziju takvih stanovišta:

„Naime, decentni Bolonjski proces, unificiranje školovanja na evropskoj, a zapravo na svjetskoj razini, samo nam na prvi pogled može izgledati kao liberalizacija visokog školstva i oslabljivanje tradicionalnog hijerarhijskog humboltovskog krutog sistema univerzitetskog obrazovanja. Čarobne riječi poput kompatibilnosti, fleksibilnosti ili protočnosti prikrivaju nešto što je kudikamo još i gore od podvrgavanja univerziteta državi, gdje je barem deklarativno postojala autonomija univerziteta, kao autonomne i samosvrhovite sfere obrazovanosti, znanosti i znanja. Pod krinkom Bolonje, univerzitet se sada podvrgava moći kapitala. Sistem koji se nameće univerzitetskom obrazovanju, samo je preslikavanje sistema neoliberalističkog kapitalizma u sferu obrazovanja. Kao i slobodno tržište roba i kapitala, tako je i tržište znanja dirigirano od onih koji jedini profitiraju od njega, jer su oni ti koji definiraju šta je to sloboda... Podvrgavanje sistema obrazovanja jednom centru, neuhvatljivoj, ali svemoćnoj nadistanci, predstavlja centralizaciju koja sama po sebi sužava prostor slobodne organizacije, slobodnog djelovanja i slobodnog mišljenja uopće. Koliko ima privida slobode u neoliberalističkom kapitalizmu, toliko privida slobode ima i na bolonjskom univerzitetu“ (Jurić 2011).

Mišljenje Jankova se u načelu može svrstati u ovu vrstu stavova, ali pre svega kada proces posmatra iz evropske perspektive:

Bolonja je jedna reforma koja je bila potrebna Evropi, da bi napravila jedan jedinstven univerzitetski sistem. Zato što je napravljena ujedinjena Evropa i zato što smo ušli u kapitalizam (u pitanju je bilo tržište radne snage), trebalo je napraviti jedan sistem gde će za celu Evropu da bude jedan način. Kao što su Amerikanci napravili – oni imaju puno univerziteta ali za svaki se zna čemu služi... I naravno, pošto su to radili sad ovi novi stručnjaci, onda je cela ideja bila takva da se napravi jedan sistem, koji – ako bi moglo sa studentima da se napravi da imaju bar-kod – da se laserom prođe preko studenta i da se vidi – aha, ti to znaš, možeš to da radiš... zbog tržišta rada. Tako da u

istoriji univerziteta, a ona je dosta dugačka, ovo je prva reforma koju nije radio univerzitet, nego političari. Ne znam dal' ste toga svesni. Da bi, prosto, svaki deo Evrope, svaki od onih koji daju posao, unapred znao šta može da očekuje od diplomiranih studenata. To je koncept. Toga Srbija uopšte nije bila svesna. Drugi element koji je trebalo zadovoljiti (ja sad ne govorim ni pro ni contra Bolonje), to je da se procenat 'škarta' u proizvodnji studenata, tj. u proizvodnji diploma, smanji – da se za što manje pare dobije što više upotrebljive robe. Samim tim i ova humboldtovska ideja o svestranoj ličnosti, univerzitetski obrazovanoj, pada u vodu. Dakle, na univerzitetu se ne prave remek-dela, nego se štancuju disposable stručnjaci. To su dve karakteristike Bolonje koje su nastale baš zato što su to i hteli.

Međutim, iako prozreva „pravi cilj“ Bolonjskog projekta i iako smatra da proces jeste odozgo nametnut, Jankov ipak smatra da nam je on srpskom VO sistemu bio istovremeno i *neophodan*, s obzirom da je prethodni sistem visokog obrazovanja bio u lošem stanju mnogo godina unazad:

Bolonja jeste nametnut proces, ali proces koji je, čak i više nego Evropi, bio (nama) neophodan. (...) Prvi razlog za to je, vi toga niste svesni – ja sam diplomirao šezdeset i neke, doktorirao sam 1972., to je punu 41 godinu otkad sam doktorirao, otkad sam nastavnik – moram da kažem da je prethodni sistem, dok je još imao kontrolu nad univerzitetom, imao ulogu koju je dao univerzitetu – da univerzitet bude igralište za nešto odrasliju decu. Pošto posla nije bilo, pa nam pričuvajte malo decu da se ne ubogalje, da ne budu na ulicama itd. Ideja je bila – 'ja idem na fakultet, ne zato što ću nešto sa tim, nego što i ovako nema šta drugo bolje i pametnije da radim'. (...) Dakle, takav jedan sistem je pre nego i Evropa i Bolonja, morao da pretrpi reformu. Problem je u tome što, dakle, ja jesam za Bolonju, kada je već nametnuta, i kad je ne možemo izbeći, samo bih mnogo više voleo da je neki trust mozgova u Srbiji razumeo šta je to Bolonja, i da smo onda radili promenu ciljeva, hajde da kažem misije univerzitetskog obrazovanja, da smo se tu preraspodelili i da smo rekli – 'ajmo sad tu reformu, koja se zove Bolonja da je prepevamo na nama potreban način.

Neke od dobrih strana Bolonjske reforme koje „samo mi sami“ propustili da sprovedemo („na nama potreban način“), prema Jankovu, upravo je sistem efikasnosti i kontrolisanog kvaliteta:

Bolonja je rešila, kao sistem, da napravi kontrolisani kvalitet. (...) A što se finansiranja tiče, jako je jednostavan bio obrazac – ja kao država Srbija uplaćujem vama, što ste došli na antropologiju, uplaćujem vam unapred 60 bodova. Bilo koju reciklažu ne trpim. Dakle, sledeće godine, ako vam je ostalo 20 bodova, ja ću vam kao država dati još 40. A vi ćete ovih 20 platiti pošto sam ja to jednom platio. Dakle, nema na budžetu sam. Ovih 40 će država platiti unapred fakultetu. Pa onda, opet od tih 60 vi ste uradili samo 30 – nije važno, tih 30 ili 10 ili 20 ja govorim tokom neke, ne naredne godine u onom starom smislu. Kao što vidite, sve je jednostavno. Jel' vama ova naša Bolonja uopšte liči na to? Samo je trebalo neko ozbiljno da se pozabavi time. Trebalo bi onda da se postavi pravilo da student ponovo ide na sve vežbe i na sva predavanja. Mogu da vam kažem ti su najbolji bili. Zadovoljstvo je bilo s njima raditi. To nije pitanje estetike, niti ne znam ni ja čega sličnog. Bolonja je jedna osmišljena varijanta gde se tačno zna šta donosi i šta odnosi. Nije ono – ja to volim, ja to ne volim.

*(...) Naša Bolonja nije poboljšala situaciju u vezi sa efikasnošću – naša Bolonja je pokvarila situaciju, zato što je **kvalitet**, i to je opet pitanje nastavnika BU i njihovog nemorala, smanjen da bi se prolaznost povećala. Zar to nije sramota? I sad se govori 'Bolonja je to uradila'.*

(...) I zato naša Bolonja predstavlja jedan miks, hibrid koji su nametnuli oni koji su zaposleni na univerzitetu, koji uglavnom samo mašu nekim rečenicama, tipa – mobilnost studenata... neću da kažem oni – mi na univerzitetu. I u doba kad nam nisu davali vize, kad nismo mogli ni do Mađarske da odemo, a govorili su o mobilnosti studenata, što nije bez veze, ali to je daleko od toga da je to u fokusu Bolonjske deklaracije – to je jedan efemerni, sporedni deo.

Prema tome, opšti zaključak Jankova o dosadašnjem (ali deluje kao da se to odnosi i na neku vrstu predviđanja za budućnost) procesu reforme i o njenom lošem sprovođenju, svodi se u stvari, na kritiku samog univerziteta a ne države, koji je, po njemu, i te kako mogao imati uticaja

na njen tok. Jer je “država Srbija digla ruke od univerziteta unazad dvadeset i nešto godina; onog trenutka, počevši od Miloševića, kada je on osetio da ako bude ostavio univerzitet po strani, onda neće imati problem u varijanti – vi ste mi isto glasači kao i zemljoradničke zadruge“. U međuvremenu, kako kaže, „jesu donošene neke odluke u zoni obrazovanja, ali te odluke nisu donosili političari, nego oni koji su zaposleni u obrazovanju.“ Isto, dakle, važi i za proces Bolonjske reforme:

Univerzitet, ne u smislu najveći univerzitet u Srbiji, pa BU, pa renome itd. Ne, nego oni koji su zaposleni na univerzitetu, koji su ljudi, biološki homo sapiens, koji imaju dovoljno inteligencije da hoće da rade što manje za što veće pare. I naravno, sve ove posledice, i posledice na Bolonju, proističu iz tako nečega. (...) Upravo zato što su zaposleni na univerzitetu pametniji deo ovog društva i umeju vrlo vešto da preveslaju koga god hoće – dakle, univerziteti u Srbiji ne žele promene. Ne žele povećanu količinu posla i povećanu odgovornost; ne žele da se suoče sa tim da ako ste dobili sedamdeset studenata, onda šezdeset mora da bude dobrih antropologa. Ili ako je šezdeset mnogo, onda će vam dati za četrdeset, pa vi iškolujete tridesetsedam, ali neka budu dobri. Međutim, ponovo se vraćam na to – radi se o sistemu kome je univerzitet kumovao. (...) A pri tome, časovi obaveza, to kad se digne na nivo četiri nedeljno, ili ne daj bože pet i šest (pri tome na univerzitetu, na primer u Britaniji, ima i deset i petnaest nedeljno, i njima to nije uopšte čudno), ali to bi napravilo revoluciju. Prema tome – 'ne diraj univerzitet, neće ni univerzitet dirati tebe i to je otprilike politički moto zbog koga smo došli dokle smo došli' – univerzitet neće promene.

Isto tako, nije Bolonja kriva za snižavanje kvaliteta. Krivi smo mi. Mi na univerzitetu koji nećemo ponovo da uzmemo svoje studente koji nisu skuvani, da ih dokuvamo. Mi koji smo se izborili za status da niko ne može da nas natera na to. Dakle krivi smo mi koji onda, kao vrhunac svega toga – da se ne bi videlo da oni ništa ne znaju, kažemo: 'ja ću da snizim kriterijume'. Jesam li rekao nešto nelogično?

Pokušali smo, dakle, da o Bolonjskom procesu govorimo kroz predstavljanje nekoliko vrsta odgovora o tome na koji se način on doživljava od strane onih koji su na direktan ili inderaktan način uključeni u sam proces. Iz korpusa ovde izloženih raznovrsnih mišljenja i utisaka možemo

izvesti nekoliko zapažanja koja bi mogla biti od koristi za nekakvu najopštiju sliku o samom procesu, odnosno o trenutnim uslovima u kojima se reforma VO sistema odvija.

Kada je reč o ostvarenosti principa mobilnosti, internacionalizacije i međuuniverzitetske kompatibilnosti, za sada možemo zaključiti da je njihova ostvarenost daleko od ideala kojem bi se moglo u tom smislu težiti. Infrastruktura administrativnog, tj. birokratskog dela univerziteta koja bi trebalo da je zadužena za omogućavanje što lakšeg protoka studenata i nastavnika, naročito u pogledu pitanja vezanih za nostrifikacije diploma i sl, očigledno nije dovoljno razrađena. Mobilnost studenata i nastavnika ipak je značajno učestalija nego pre (mada se i u tom pogledu mogu primetiti različite „logističke“ smetnje), ali neki profesori (kao npr. Palavestra) pod mobilnošću ne misle samo na tu vrstu studentske i nastavničke „razmene“, već i na kolegijalnu razmenu unutar univerziteta. Do poboljšanja takve vrste mobilnosti, tj. razmene, prema Palavestri, nije došlo čak ni na nivou jednog fakulteta, što zapravo može govoriti pre o „ljudskom faktoru“, odnosno maniru odnosa između pripadnika različitih naučnih disciplina, a ne o uspešnosti samog procesa na tom polju (koji, očigledno, i nema pretenzije na tu vrstu uticaja). O samom pitanju internacionalizacije, tj. „izbacivanja“ BU na globalnu takmičarsku scenu, možemo govoriti o dobroj volji (kao u slučaju N. Bokan), ali problem načelne „nesamerljivosti“ univerziteta na svetskom (pa čak i na evropskom) nivou ostaje kao činjenično stanje, a njegov ishod relativno predvidljiv, što se, uostalom, može reći i za sam proces mobilnosti i navodne liberalizacije evropskog tržišta rada. U tom smislu teško je ne složiti se sa stanovištem J. Bačević – „da će najtalentovaniji studenti i najbolji stručnjaci i dalje 'gravitirati' ka i ostajati u zemljama sa najvišim tehnološkim i ekonomskim standardom, koje 'tradicionalno' garantuju i najbolje obrazovanje“. Uostalom, takvom zaključku na kraju naginje i sama N. Bokan.

Iz navoda u ovom delu rada zaključujemo da, kada se govori o pozitivnim ishodima dosadašnje Bolonjske reforme u našoj zemlji, uglavnom je reč o povećanoj efikasnosti studiranja, kao i o pogodnostima koje pruža mogućnost saradnje sa mladim istraživačima – i u nastavi i u istraživačkom delu rada, o čemu nam govori Palavestra. Međutim povodom poslednjeg se verovatno opet može govoriti o „ljudskom faktoru“ (kako i sam Palavestra pretpostavlja) a ne o direktnom ishodu same reforme. Što se tiče same efikasnosti studiranja, ovaj navodni pozitivan efekat ipak se ne smatra „toliko pozitivnim“ jer je, kako izgleda, ona pre proizvod snižavanja kriterijuma nego „stvarne efikasnosti“ studiranja i kvaliteta znanja koje se kroz njega postiže, o

čemu govori pre svega Jankov, ali i Palavestra. Ono što bi, pak, prema Jankovu mogle biti korisne strane Bolonjske reforme za naš VO sistem je u ovom trenutku samo na nivou želja, a to se pre svega odnosi na sistem kontrolisanog kvaliteta koji Bolonja *zapravo* promovise. Da ne bismo upali u preterano ponavljanje svih mišljenja koja smo u gornjem tekstu izneli, pobrojali smo samo neka na koja se nećemo mnogo u nastavku rada vraćati, a razlog zbog koga smo u ovom kratkom osvrtu nepravično mnoge od njih izostavili leži upravo u tome što će se o njima još govoriti u radu. Ono na šta ćemo u nastavku skrenuti pažnju su upravo ključni aspekti koji nas kao ishodi reforme u ovom radu zanimaju – pitanje kontrole kvaliteta i evaluacije nastavno-istraživačkog rada na univerzitetu, koji predstavljaju jednu od najvažnijih odrednica onog principa Bolonjske deklaracije koji se odnosi na imperativ transparentnosti.

III

ANALIZA

Revizija se može posmatrati prosto kao skup testova i zahteva za prikupljanjem činjenica, ali ona je istovremeno i jedan sistem vrednosti i ciljeva koji su upisani u zvanične programe, koji je propisuju.

(Hodkinson 2008, 307)

Kako je od samog početka ovog rada planirano, predstavljanje šireg konteksta promena koje se odigravaju u VO sistemima u mnogim delovima sveta ima za cilj „smeštanje“ našeg univerziteta (BU), kao uostalom i čitavog sistema reformi kroz koje univerzitet prolazi u toku poslednje decenije, u taj kontekst i jasnije razumevanje tendencija tekućih reformi. Posebna pažnja u tom smislu usmerava se na prepoznavanje onih aspekata promene u ovoj instituciji koji se mogu (barem u određenoj meri) podvesti pod koncept kultura revizije. Za sada se nećemo opredeljavati za jedan od epiteta kojima se obeležava kultura „nove obrazovne paradigme“, kao što su korporativna, menadžerska ili evaluativna kultura i držaćemo se koncepta KR kao operativnog sredstva za analizu. Radi što jasnijeg pregleda i što sistematičnijeg uvida u to kako bismo eventualno mogli okarakterisati domaću „akademska kultura“ u odnosu na koncepciju KR, izdvojićemo njene osnovne „crte“ i pokušati da ih identifikujemo u domaćem kontekstu:

- nastavno-naučni kadar (NNK) i univerzitetska praksa u celini postaju predmet državnog, tj. administrativnog/birokratskog nadzora – promovisanje ideje o razvoju samodisciplinovanog i odgovornog pojedinca;
- razvoj sistema administrativne kontrole i merila/kriterijuma vrednovanja nastavno-istraživačkog ili nastavno-naučnog (NI/NN) rada u visokom obrazovanju – uspostavljanje sistema upravljanja „sa distance“;
- uvođenje numeričkih merila za izveštavanje o radnom učinku, odnosno isticanje ideje kalkulabilnosti svih aspekata NI rada u okviru tehničkih i administrativnih aspekata univerzitetskih reformi.

Ono što svakako može biti indikativno za našu analizu jeste i konstatovanje da li je u domaći javni i politički govor ušao širi skup ideja koje se obično podvode pod nazive kao što je „društvo znanja“ ili „ekonomija znanju“. U tom smislu koristiće nam i stanovište K. Šora i S. Rajt, koji smatraju da je jedna od specifičnih manifestacija širenja KR u javnom sektoru „konceptualna inflacija“, pozivajući se pritom na ono što je M. Stratern nazvala „efektom domena“, u kome se konceptualna logika ideje koja je u vezi sa određenom oblašću prenosi u drugu oblast, često sa neizvesnim posledicama (v. Strathern 1992; Shore and Wright 2000). Neki od najčešćih takvih koncepata, odnosno klase pojmova o kojima se u ovom kontekstu govori su:

- Evaluacija
- Osiguravanje/povećavanje kvaliteta i akreditacija
- Transparentnost
- Efikasnost
- Dodatna novčana sredstva/ usmerenost na projekte
- Komodifikacija/marketizacija znanja¹¹³

Pored ovih osnovnih pojmovnih referenci koje odlukuju KR (prema antropolozima KR), ali koje se odnose i na nešto širi kontekst promena VO sistema, koje nisu isključivo vezane za „ekstremne“ okolnosti menadžerijalizma ili NPM u kojima se KR pre svega zapaža (kao što je na primer slučaj sa britanskim ili holandskim VO sistemima), u radu nas zanimaju i posledice koje uočene promene imaju na akademsku zajednicu/kulturu, odnosno na eventualnu promenu kulturnih praksi koje iz njih proizilaze, kao i one posledice koje ove promene imaju po društveno-humanističku naučnu oblast, koju ćemo u radu obeležavati skraćenicom H/D nauke.¹¹⁴

¹¹³ Treba napomenuti da se pojam komodifikacije ili marketizacije VO ipak pre odnosi na američki VOS. Korisno je ovde navesti i zapažanje Gaja Niva, koje se tiče različitosti upotrebe pojma „marketizacije“ u američkom i evropskom kontekstu. Ovaj pojam se u SAD koristi pretežno da bi označio da se visoko obrazovanje, učenje i nastava tumače kao tržišna dobra, dok se pod tim u evropskom kontekstu obično misli na to da je reforma visokog obrazovanja u većoj ili manjoj meri zavisna od sredstava koja dolaze iz privatnog sektora, a ne od novca poreskih obveznika. Ovu razliku važno je podcrtati, po Nivu, barem zbog činjenice da evropski stil marketizacije predstavlja prvobitnu fazu marketizacije, odnosno, komodifikacije u američkom stilu. Evropski stil se u SAD posmatra kao posebna i istorijska dimenzija i specifičnost koja je dugo karakterisala visoko obrazovanje u SAD – smatra ovaj Autor (Neave 2004, 19).

¹¹⁴ Pod društveno-humanističkom oblašću u ovom radu se misli i na društvene nauke i humanističke discipline zajedno, pre svega iz operativnih razloga, odnosno zbog lakše čitljivosti teksta. Tačnije, kada se u tekstu koristi samo pojam „humanistike/humanističke discipline“ ili samo „društvene nauke“, ove pojmove treba razumeti kao

Sa takvim zadatkom nameće se pitanje vrste podataka i „dovoljnosti“ kriterijuma na osnovu kojih bismo uopšte mogli da razmatramo mogućnost opisivanja domaćeg univerziteta kao onog u kojem se (barem u naznakama) ispoljavaju crte kulture okarakterisane kao revizorska (ili korporativne, menadžerske, evaluativne i sl.). To pitanje se može i jednostavnije postaviti – *gde tražiti* gorenavedene odlike i koncepte?

Pristup proučavanju

Etnografija služi da dokuči skrivenu simboličku, moralnu ili pragmatičku logiku koja se krije iza određenih društvenih akcija; način na koje navike i akcije ljudi dobijaju smisao, tako da ljudi nisu potpuno svesni toga. Jedna očigledna uloga radikalnog intelektualca je upravo takva – prva stvar koju treba da uradimo je da posmatramo one koji stvaraju održive alternative u grupi, i da pokušamo da shvatimo kakve bi mogle biti veće implikacije onoga što oni rade. (Graeber 2004, 11-12)

Osnovni izvor saznanja o upotrebi navedenih pojmova/konceptata uočenih u KR, ali i u opisima društva znanja, mogu nam biti upravo zakonski propisi i pravilnici (kao proizvodi normativne funkcije upravnog i pravnog poretka države) koji se odnose na oblast koja nas ovde interesuje. Šor i Rajt nam sugerišu da je praćenje javne ili zvanične upotrebe određenih ključnih pojmova veoma važno, jer upravo kroz koncepte i ključne termine se ispredaju diskursi i ideologije, i ako se oni “prime” onda formiraju temelje na kojima nove institucije grade svoj kulturni legitimitet (Shore and Wright 2000, 60). Uz to, u zapadnim VO kontekstima za jednu od odlučujućih crta otelovljenja KR i kao dokaz uspostavljanja novih političkih tehnologija u visokom obrazovanju uzima se stvaranje nove kategorije eksperata za njegovo nadgledanje i procenu kvaliteta i efikasnosti rada (*ibid*, 62). Upravo pojava novih institucija, praksi, regulatornih mehanizama koji su u vezi sa tim diskursima, kao i ekspertskih oblasti koje one proizvode i kroz koje se implementiraju, smatra se ovde drugim „mestom“ na kome treba tražiti KR.¹¹⁵ M. Pauer tvrdi

sinonime i zbog toga će one često u tekstu biti obeleženi skraćenicom H/D nauke. Na onim mestima na kojima je, eventualno, potrebno istaći razliku između ove dve oblasti, to će biti učinjeno.

¹¹⁵ Kada govorimo o pojavi novih institucija, mislimo, zapravo na pojavu novih tela u okviru univerziteta, koja se ustanovljavaju sa Bolonjskom reformom i o kojima će biti reči u nastavku teksta. Inače, osnovne organizacione jedinice BU čine fakulteti i instituti. Organizacije koje obavljaju naučno-istraživačku delatnost u Srbiji su Srpska

kako vrste takvih institucija i organizacija značajno međusobno variraju od države do države. Jedna od dimenzija tih varijacija jeste stepen formalne nezavisnosti takvog tela u odnosu na instituciju ili organizaciju koja je predmet revizije i u odnosu na organizacije koje kreiraju obrazovne (ili neke druge javne) politike (Power 2003, 193). Jedno od važnih pitanja s tim u vezi glasi – „u kojoj meri, formalno ili neformalno ta tela učestvuju u formulisanju i postavljanju operacionalnih standarda za one koji su predmet revizije“ (*ibid.*)? Ova pitanja su važna zbog toga što KR upravo može biti okarakterisana delimično i preko transfera institucionalne moći na revizorska tela, koja time mogu da odlučuju o širokom opsegu pitanja i koja, po definiciji, prekoračuju svoje čisto revizorske nadležnosti i postaju *de facto* kreatori politika (Power 2003, 193-4).

U prethodnom poglavlju već je najavljeno da će pored navedenih izvora u radu biti korišćene i izjave informanata koji su u ovom istraživanju učestvovali (kao i drugi navodi, bilo iz medijskih izjava, bilo iz naučnih publikacija, koje takođe smatramo relevantnim stavovima „informanata“, jer je pisanje na temu koja nas ovde zanima uglavnom podstaknuto ličnim iskustvima i željom da se iskažu sopstveni stavovi povodom takvih iskustava). Već smo u radu naznačili na koji način, u najopštijem smislu, posmatramo istraživanje društvenih promena i fenomena (str. 22, u ovom radu). Takva vrsta posmatranja, koja se na kraju krajeva svodi na „veštinu povezivanja i objedinjavanja relevantnih podataka, ličnih i tuđih doživljaja i nalaza do kojih su drugi naučnici došli i na kraju, njihovog predstavljanja kroz što pouzdaniju i jasniju priču“ (*ibid.*), u najopštijem smislu podstaknuto je svhvatanjem etnografije, odnosno antropologije kao *interpretative nauke* (v. Gerc 1998, 9-45). Tako je ovo istraživanje zamišljeno kao pokušaj što celovitijeg predstavljanja istraživanog fenomena ili kao komparativna provera teze o kulturi revizije u domaćem kontekstu, a s obzirom da se takva kultura može manifestovati na različitim nivoima, i njen opis mora biti ponekad razuđen i zasnovan na raznovrsnim vrstama podataka. Iako je u dosadašnjim radovima ustanovljeno da je *priroda* takve *kulture* normativna, tj. da se ona stvara putem nametanja različitih institucionalizovanih mehanizama kontrole i provere i da predstavlja proizvod težnje ka posebnom načinu upravljanja/vladanja, kao antropologe nas naročito zanima

akademija nauka i umetnosti, Matica srpska i naučno-istraživačke organizacije (instituti, visokoškolske ustanove i centri izuzetnih vrednosti). Prema modernoj koncepciji univerzitetske organizacije, istraživačke institucije predstavljaju izdanke univerziteta, i one prema tome, u naučnom i kadrovskom smislu ne mogu da funkcionišu nezavisno od univerziteta (Jaspers 2003). U ovom radu pažnja se ipak više poklanja fakultetima, nego institutima, mada većina novouvedenih kriterijuma i pravilnika koji se odnose na fakultetske nastavnike, odnose se (u donekle izmenjenom obliku) i na istraživače zaposlene u univerzitetskim institutima. Inače, u Republici Srbiji postoji sedam državnih i sedam privatnih univerziteta i 84 državna i 51 privatni fakultet.

na koji način se takva kultura internalizuje u životima onih koji u njoj žive i da li se na nivou njihovih svakodnevnih poslovnih aktivnosti uopšte može govoriti o nekoj vrsti promena te vrste. Smatrali smo da do takve vrste odgovora najbolje možemo doći putem metode produbljenog ili dubinskog intervjua.

Dubinski ili produbljeni intervju (*engl.* in-depth interview), „predstavlja jednu od tehnika kvalitativnog istraživanja kojim intervjuer intenzivno ispitujući malu grupu odabranih osoba nastoji da dođe do dubljeg i celovitijeg uvida u životna iskustva, osećanja, način mišljenja i pogled na svet i ličnost ispitanika (intervjuisanog)“ (Kovačević et al. 2013, 954), a „opšta tema kvalitativnog produbljenog intervjua je svakodnevni život ispitanika i njihov stav prema tom životu i prema konkretnim životnim situacijama“ (Kvale 2009, prema: *ibid.*). Intervjui koji su sprovedeni za svrhu ovog rada bili su polustrukturisani, ali ipak fokusirani na tri međusobno povezane podteme (u okviru glavne teme koja nas u ovom radu zanima) čime smo pokušali da ostvarimo poželjnu fleksibilnost razgovora koju metod produbljenog intervjua podrazumeva. Zanimala su nas, dakle, opšta mišljenja informanta o procesu Bolonjske reforme, njihovi stavovi o institucionalizovanim mehanizmima kontrole kvaliteta naučno-istraživačkog rada u našoj zemlji i njihova opšta stanovišta na temu domaće akademske/naučne zajednice. Odabir informanata, koje smo već predstavili u prethodnom poglavlju, može lako izazvati interesovanje za razloge i moguća predubedenja istraživača pri takvom izboru. Jedino predznanje autora koje je u vezi sa takvim izborom može se vezivati za naučne oblasti kojima se informanti bave¹¹⁶, kao i sa direktnom uključenošću, odnosno neuključenošću informanata u sam proces reformisanja VO sistema u toku poslednjih decenija. Faktor radoznalosti i želje za upoznavanjem i komunikacijom sa članovima domaće akademske zajednice takođe ima veliku važnost pri takvom izboru. Nijednog od informanata autor nije imao priliku da upozna lično pre samog čina intervjuisanja, a informanti su pre samog intervjua bili upoznati samo sa navedenim širim tematskim smernicama razgovora, sa njegovom svrhom i samom temom istraživanja. Dobijeni odgovori smatraju se u ovom radu dragocenim za razumevanje naše teme i za njeno preusmeravanje na perspektivu onih koji u pretpostavljenoj domaćoj varijanti kulture revizije sami učestvuju (svesno ili nesvesno), ali se svakako ne mogu smatrati dovoljnim za generalizovano predstavljanje slike o temi i podtemama oko kojih je istraživanje orijentisano.

¹¹⁶ Oblast prirodno-matematičkih nauka (Neda Bokan i Ratko Jankov) i društveno-humanističkih nauka (Aleksandar Palavestra).

Zbog toga svu odgovornost za njihovu interpretaciju, ali i interpretaciju ostalih informacija koje se ovde iznose snosi jedino autor ovog rada.

Kontrola kvaliteta i evaluacija nastavno-naučnog rada na Beogradskom univerzitetu

Zakon o univerzitetu, koji je bio na snazi do uvođenja reformi, donet je 1998. godine¹¹⁷. Međutim, već u periodu prelazne vlasti postignut je dogovor da se primenjuje *Zakon o univerzitetu*¹¹⁸ iz 1992. godine, „a da se on zaodene u ruho pozitivnog prava, tj. Zakona iz 1998. godine“ (Knežević 2004, 8-9). Problematičan deo ovog Zakona odnosio se na procedure izbora u naučna zvanja, pa su svi izbori tada vraćeni u proceduru koju predviđa zakon iz 1992. godine, s normalnom, uobičajenom ulogom nastavno-naučnih veća i drugih stručnih tela fakulteta (*ibid*, 9).¹¹⁹ Ovom zakonu je usledio *Zakon o visokom obrazovanju*, donet 2002. godine, a potom je delimično izmenjen, donet novi *Zakon* (pod istim nazivom) 10. septembra 2005. godine¹²⁰. Aktuelni *Zakon o visokom obrazovanju* donet je 2012. godine¹²¹, a njemu su prethodila dva *Zakona o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju* iz 2005. godine¹²². S obzirom da je analiza u ovom radu vremenski ograničena na period od 2000. do 2010. godine, svako osvrtnje na današnje zakonske odredbe odnosiće se na *Zakon* iz 2005. godine, a s obzirom da *Zakon* koji ovom *Zakonu* usledio ne sadrži neke bitne promene koje se tiču same teme rada, analiza ovog zakona se smatra dovoljnom.¹²³

Ključno pitanje čitavog procesa prilagođavanja domaćeg VO sistema Bolonjskoj reformi bilo je upravo *pitanje kontrole kvaliteta* (Slavkovic and Kita 2009, 264, kurziv – I.G.) i to je upravo onaj segment reforme na koji upućuje između ostalog i sam Jankov, kada govori da je domaćem VO sistemu reforma, zapravo, bila neophodna. *Zakonom o visokom obrazovanju*, donetom 2002. godine, donete su ključne izmene kojima je trebalo zadovoljiti ovaj kriterijum, a jedna od

¹¹⁷ Tekst ovog Zakona dostupan je na adresi: <http://www.angelfire.com/ab/etfmonkeys/zakonou.html>.

¹¹⁸ Tekst ovog Zakona dostupan je na adresi: http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/zbornik/knjiga2/2_353.pdf.

¹¹⁹ Prema Kneževiću, ovo je bila očigledno arbitrarna praksa Ministarstva, i niko im nije zamerao na tome, i na univerzitetu je vladalo većinsko osećanje/mišljenje da je na ovaj način, *kroz praksu*, vraćena autonomija univerzitetima, uprkos formalnom važenju Zakona iz 1998. (*ibid.*).

¹²⁰ Tekst ovog Zakona dostupan je na adresi: http://www.fefa.edu.rs/files/pdf/Propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf.

¹²¹ Tekst ovog Zakona dostupan je na adresi: http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf.

¹²² Tekstovi ovih Zakona dostupni su na adresama: <http://www.uns.ac.rs/sr/zakon/zakon0610.pdf> i <http://www.uns.ac.rs/sr/zakon/zakonDopZakona2012.pdf>.

¹²³ Prava i obaveze propisane *Zakonom* odnose se na sve univerzitete, i privatne i državne.

najvažnijih bilo je formiranje nekoliko novih organizacionih jedinica ili tela koja se tiču direktno visokog obrazovanja i njegove kontrole i evaluacije. Zakonom iz 2005. godine, u posebnoj poglavlju pod naslovom Obezbeđivanje kvaliteta visokog obrazovanja, obrazovan je Nacionalni savet za visoko obrazovanje (u daljem tekstu Savet/Nacionalni savet) (Čl. 9). Prema *Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti*, Ministarstvo u saradnji sa Nacionalnim savetom i matičnim naučnim odborima propisuje pravila, vrednuje i finansira rad u nauci, što Nacionalni savet čini ključnim telom za svrhu obezbeđivanja kvaliteta visokog obrazovanja, a njegove uloge, kako su Zakonom propisane (Zakon o visokom obrazovanju 2005, čl. 11), definisane su na sledeći način:

- 1) prati razvoj visokog obrazovanja i njegovu usklađenost sa evropskim i međunarodnim standardima;
- 2) predlaže Ministarstvu nadležnom za poslove visokog obrazovanja (u daljem tekstu: Ministarstvo) politiku visokog obrazovanja;
- 3) daje mišljenje o politici upisa na visokoškolske ustanove;
- 4) daje mišljenje u postupku donošenja propisa kojima se uređuju pitanja od značaja za delatnost visokog obrazovanja;
- 5) predlaže Vladi normative i standarde rada visokoškolskih ustanova, kao i materijalna sredstva za njihovo ostvarivanje, po pribavljenom mišljenju Konferencije univerziteta i Konferencije akademija strukovnih studija;
- 6) utvrđuje naučne, umetničke, odnosno stručne oblasti u okviru polja iz člana 27. ovog zakona, na predlog Konferencije univerziteta i Konferencije akademija strukovnih studija
- 7) utvrđuje standarde za samovrednovanje i ocenjivanje kvaliteta visokoškolskih ustanova;
- 8) utvrđuje standarde i postupak za spoljašnju proveru kvaliteta visokoškolskih ustanova;
- 9) utvrđuje standarde za početnu akreditaciju;
- 10) utvrđuje standarde i postupak za akreditaciju visokoškolskih ustanova;
- 11) utvrđuje standarde i postupak za akreditaciju studijskih programa;
- 12) odlučuje u drugom stepenu po žalbama u postupku akreditacije;
- 13) utvrđuje minimalne uslove za izbor u zvanja nastavnika, na predlog Konferencije univerziteta, odnosno Konferencije akademija strukovnih studija, imajući u vidu odgovarajuće kriterijume ministarstva nadležnog za naučnoistraživačku delatnost;
- 14) utvrđuje listu stručnih, akademskih i naučnih naziva sa naznakom zvanja odgovarajućeg stepena studija iz odgovarajućih oblasti i skraćenice stručnih,

akademskih i naučnih naziva;

15) obavlja i druge poslove, u skladu sa zakonom.

Pored Nacionalnog saveta, ovim Zakonom oformljena su i druga dva ključna tela za svrhu obezbeđivanja kvaliteta u visokom obrazovanju – Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta (u daljem tekstu Komisija)¹²⁴ i Konferencija univerziteta Srbije (odnosno, Konferencija akademija strukovnih studija)¹²⁵. Savet i Komisija su formirani kao nezavisna tela. Pored toga, za svrhu *kontrole i evaluacije nastavno-naučnih jedinica*, u okviru BU osnovana je organizaciona jedinica pod nazivom Centar za obezbeđivanje kvaliteta, koji zajedno sa Odborom za obezbeđivanje i unapređenje kvaliteta čini jedinstven institucionalni sistem obezbeđivanja kvaliteta visokog obrazovanja na univerzitetu.¹²⁶ Subjekti evaluacije ove organizacione jedinice su, kako individualni istraživači, tako i istraživačke jedinice univerziteta. Ovaj Centar, između ostalog, funkcioniše tako da formira i ažurira baze podataka po oblastima obezbeđenja kvaliteta, prema standardima kvaliteta Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje, kao i prema međunarodnim propisima i standardima.

*Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova i studijskih programa*¹²⁷ odobren je 20. oktobra 2006. godine, dok su početkom decembra iste godine, Savet i Komisija odredili detaljne procedure za akreditaciju i kodeks ponašanja svih učesnika u procesu, „omogućivši kvalitetnu i nepristrasnu selekciju VO institucija i nastavnih programa, i otvorivši kompetitivnu scenu za profesionalce obrazovane i zaposlene u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji, koja je postala deo evropskog univerzitetskog prostora“ (Slavković and

¹²⁴ Praksa akreditacija postala je obaveza sa Bolonjskom deklaracijom i po Lisabonskoj konvenciji, pre svega jer je to preduslov za razmenu studenata i njihovo internacionalno zapošljavanje. Komisija za akreditaciju institucija i programa u visokom obrazovanju osnovana je 2003. godine.

¹²⁵ Konferencija je oformljena dva meseca nakon stupanja Zakona iz 2005. godine i na njoj su izabrani članovi Nacionalnog saveta, što je odobrila republička Vlada. Nakon toga, Nacionalni savet je izglasao članove Akreditacione komisije. Njena osnovna funkcija je: koordinacija rada, utvrđivanja zajedničke politike, ostvarivanja zajedničkih interesa i obavljanja poslova utvrđenih zakonom. Njeni članovi su svi akreditovani univerziteti, a njih predstavljaju rektori. Sredstva za rad Konferencije obezbeđuju se iz državnog budžeta (Zakon o visokom obrazovanju 2005, Čl. 18).

¹²⁶ V. na internet adresi: <http://www.bg.ac.rs/sr/clanice/centri/COK.php>.

¹²⁷ Tekst Pravilnika dostupan je na adresi:

http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ni.ac.rs%2Fpreuzimanje-dokumenata%2Ffinish%2F10-centar-za-unapredjenje-kvaliteta%2F244-pravilnik-o-standardima-i-postupku-za-akreditaciju-visokoskolskih-ustanova-i-studijskih-programa.html&ei=b8jsU_mnLsin0AWlhYCYDg&usg=AFQjCNEKOKEjYLfaCqrY1qUDdju2KdGkFQ&sig2=MwVfLen05yV_bqir8hpnHA&bvm=bv.72938740,d.d2k

Kita 2009, 265)¹²⁸. Jedan od ključnih momenata procedure akreditacije bilo je predstavljanje profesionalnih timova recenzenata/evaluatora, a izbor je izvršen od strane Akreditacione komisije, prema najavljenom javnom pozivu, između međunarodno priznatih domaćih i stranih univerzitetskih profesora, naučnika, umetnika i eksperata u naučnim ili umetničkim poljima (*ibid.*).

Uvođenje akreditacije fakulteta i studijskih programa, kako je već navedeno, u našem VO sistemu predstavlja novu pojavu, a ona se tiče šire tendencije ka uvećanju birokratske kontrole nad radom institucije i njenog NN kadra. Prema mišljenju N. Bokan:

Birokratizacije jeste povećana već uvođenjem akreditacije i spoljašnje provere kvaliteta, to sve stoji. E sad, tu ne mogu do kraja da tvrdim da je to baš sve dobro i da bolje ne može biti, ili drugačije, nisam do kraja ubeđena. Ali u svakom slučaju znam da je proces akreditacije veoma komplikovan i da stvarno treba mnogo papira pripremiti. Ne mogu da vam tvrdim da li je stvarno neophodan toliki broj papira pripremiti i da li se sa tom pojačanom birokratizacijom postiže i bolji kvalitet. Da nešto tu treba raditi to je sigurno. Moj je utisak da bi možda moglo sa manje te papirologije i birokratizacije da se dobije neki kvalitet i mislim da za toliku papirologiju realno nemamo unutrašnje potencijale. Ali opet je bolje bilo kako uvoditi red, nego bez ikakvog reda. Jer i kad se pripremaju svi ti izveštaji, zapravo, onda čovek stekne pravu sliku i o rezultatima koje ima. Jer ja znam iz ličnog iskustva, i kad završavamo projekte, i kad se završava godina – dok čovek ne stavi na papir sve te rezultate ima utisak kao da ništa nije uradio i da mnoge stvari ne valjaju. A onda kad to malo sredi i sistematizuje, ipak vidi da je nešto i uradio. Još ako to upoređuje sa onim prethodnim periodom, onda vidi da uspeh ide uzlaznom linijom i tu je prisutan neki osećaj zadovoljstva (...) A što se tiče birokratizacije, tu ostaje pitanje da li imamo dovoljno kvalitetnu administraciju...

U prethodnim zakonima o visokom obrazovanju pojmovi osiguravanja i provere kvaliteta nigde nisu pominjani. Ali kada vidimo za koliko kratak vremenski period i kojom brzinom su „nikla“ nova tela i organizacije u VO sistemu, jasno nam je da ona nisu mnogo osmišljavana i da su

¹²⁸ Prvi akreditacioni proces započet je 15. decembra 2006. godine.

formirana prema grubim uputstvima. Isto tako ćemo primetiti da oformljivanje potpuno novih tela podrazumeva i postavljanje novih kadrova (koje često obavlja i univerzitetski NN kadar), odnosno novih radnih pozicija, što za sobom povlači i dodatno odvajanje budžetskih sredstava za njihovo funkcionisanje. Primetićemo samo usputno da takva politika ipak nije u skladu sa politikama državnih štednji i stalnim trendom smanjivanja budžetskih sredstava VO i naučnim institucijama. No, ako zanemarimo takve „pojediniosti“, za sada se ipak ne možemo otrgnuti utisku da je, s obzirom na toliko ulaganje u oblast kontrole ali i provere i procene kvaliteta, javno (državno) poverenje u VO sektor značajno poljuljano; akademsku zajednicu dodatno zabrinjava to što se kontrola, provera i procena sprovode putem eksternih mehanizama koji do sada nisu bili inherentni razumevanju provere i kontrole u akademskim terminima.

Gaj Niv, posmatrajući proces Bolonjske reforme kroz prizmu koncepta evaluativne države, smatra da akreditacija predstavlja drugi stadijum u okviru logike razvoja evaluativne države, koji se do sada fokusirao na utvrđivanje efikasnosti i performativnosti/učinkovitosti institucija. Uvođenjem pitanja akreditacije u centar pažnje, Bolonja je, prema Nivu, lansirala niz inicijativa koje su se granale u daljim elaboracijama evaluativne države. Niv smatra da akreditaciju treba posmatrati manje sa stanovišta detalja njenih tehnika, a više kao instrument „institucionalnog upravljanja“, i to stavljajući je u okvire evaluativne države i povezujući je direktno sa evaluacijom (a ne odvajajući je kao nezavisnu aktivnost) (v. Neave 2004, 29). Naime, prema Nivu, procedure evaluacije pružaju evaluativnoj državi dodatnu polugu za poboljšavanja institucionalnog učinka, pored poluga koje joj pruža sama evaluacija (*ibid*, 30). U tom smislu možemo navesti i mišljenje i iskustva N. Bokan, koja smatra da povećana birokratizacija u našoj zemlji ipak može da se poveže sa procesom Bolonjske reforme:

Ja bih rekla da je (birokratizacija) ipak istaknuta više u poslednjih deset godina. Već kako ste pomenuli, u Engleskoj imaju čitave timove i službe, prosto sektor za kvalitet. I taj izveštaj o oceni kvaliteta uključuje tako puno parametara da je to čitava jedna publikacija. I ja znam, pošto sam išla u posete i engleskim univerzitetima, strateške odluke rektora i senata (zavisi ko ih donosi) bitno zavise od rezultata te evaluacije. Znači, oni pre nego što odluče da se neki studijski program zadrži ili da se na njemu zadrže

nastavnici, to stvarno zavisi od rezultata evaluacije. Pa onda sagledaju koliko je bilo zainteresovanih kandidata za taj studijski program, kolika je bila prolaznost iz prve u drugu godinu, iz druge u treću, koliko ih je diplomiralo, koliko se zaposlilo za šest meseci, koliko za godinu dana, i tako redom. E sad, ja mislim da mi nismo još stigli do tog nivoa da strateške odluke baš donosimo na osnovu tih pokazatelja. Ali mislim da treba neko vreme da prođe, pošto sam pomenula na samom početku, da Bolonjska deklaracija uključuje efikasnost i kvalitet – znači oni se na neki način prate uz svu tu birokratizaciju. Znači, birokratizacija jeste posledica Bolonjske deklaracije“ (...) Englezi, Australijanci – da, oni imaju materijalnu bazu za to.

Ključni dokument kojim Ministarstvo nadležno za nauku i VO propisuje pravila i kriterijume vrednovanja NI rada je *Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučno-istraživačkih rezultata istraživača*. Iako je tekst ovog *Pravilnika* u nekoliko navrata menjan, od kada Nacionalni savet (koji ga je i doneo) postoji, tehnika merenja kvaliteta rada – scijentometrija – predstavlja njegov sastavni deo. Scijentometrija se u domaćem kontekstu sprovodi prema standardima Instituta za informisanje u nauci (ISI). Metod evaluacije prema ISI standardima sastoji se iz procene ispunjenosti mnogih kriterija, poput Osnovnih uređivačkih standarda za časopise (koji uključuju redovnost izlaženja publikacije, poštovanje međunarodnih konvencija koje se odnose na izdavanje publikacija, kao i poštovanje bibliografskih standarda za engleski jezik, što obuhvata prevod naslova priloga, autorovog apstrakta, ključnih reči i pozivanja na druge autore na engleskom jeziku). Sistem evaluacije prema ISI standardima takođe vrši procenu autora čiji su radovi zastupljeni, kao i sastava uređivačkog odbora – i to kako sa stanovišta citiranosti dotičnih autora tako i sa gledišta zastupljenosti autora iz više država, čime se posredno meri međunarodni značaj publikacije. Analiza citiranosti časopisa i autora vrši se na osnovu podataka sadržanih u bazama koje servisira Institut (Vukasović 2009, 211). Kao što smo pomenuli, ovaj metod je inkorporiran u zvanični *Pravilnik* koji se tiče vrednovanja, odnosno kvantitativnog iskazivanja rezultata istraživačkog rada (v. *Pravilnik* 2008, 13).

Prema Članu 35 ovog *Pravilnika*, „za svaku naučnu oblast utvrđuju se tražene vrste i kvantitativni minimum rezultata, kao i kriterijumi za ocenu kvaliteta nastavno-naučnog rada, koje treba ispuniti za sticanje naučnog zvanja, odnosno za reizbor u naučno zvanje. Oblasti nauka su: prirodno-matematičke, tehničko-tehnološke, medicinske, biotehničke, društvene i

humanističke nauke“. Prema Članu 36: „Radi ujednačavanja kriterijuma za procenu naučne kompetentnosti kandidata koji se bira u zvanje, nauke su razvrstane u tri grupacije: prirodno-matematičke i medicinske; tehničko-tehnološke i biotehničke; i društvene i humanističke“. Zbog navodne težnje ka što većoj objektivnosti koja se u našoj naučnoj politici zagovara, u Pravilniku su propisani kriterijumi za *kvalitativnu* ocenu naučnog doprinosa, kao i minimalni *kvantitativni* uslovi za izbor.

Impakt faktor (faktor uticaja) je jedan od ključnih kriterijuma za procenu „kvaliteta“ naučnih članaka (Sparkes 2007,527), a ključne determinante ovog metoda su gustina citiranosti i starost citirane literature. Ideju o impakt faktoru prvi put je pomenuo Judžin Garfield u časopisu *Science* 1955. godine, a Science Citation Index (SCI) je objavljen prvi put 1961. godine. Tokom 1960-ih, Garfield je, zajedno sa Irvingom H. Šerom osmislio impakt faktor časopisa da bi, kako sam navodi, olakšao selekciju časopisa za novonastali SCI. U tom procesu časopisi su razvrstavani prema broju objavljenih članaka u određenom vremenskom periodu. Međutim, ispostavilo se da je citiranost radova objavljenih u određenom časopisu takođe bitan faktor, i da se ovaj element mora uvrstiti u metod razvrstavanja časopisa. Garfield i Šer su primetili da razvrstavanje samo prema broju radova ili prema citiranosti, ipak, nije dovoljno dobar metod, posebno zato što tako manji ali važni pregledni ili specijalizovani časopisi ne bi ušli na SCI listu. Da bi prevazišli ovaj problem, osmislili su impakt faktor (Garfield 2005, 3). *Journal Citation Reports* (JCR) danas obuhvata svaki citat koji se pojavljuje u više od pet hiljada časopisa; Garfield (Garfield 2005, 7) podseća da SCI, SSCI i A&HCI uključuju citiranje knjiga, kao i poglavlja knjiga.

Termin impakt faktor se od vremena svog nastanka razvijao i dobijao šire značenje, pa se danas on ne odnosi samo na uticaj časopisa, nego i autora (Garfield 2005, 4). Ovo dvojno značenje često predstavlja problem, mada samo jedan u nizu, s obzirom da se impakt faktor danas smatra veoma kontroverznim konceptom (Garfield, pak, smatra da je zloupotrebljen). Garfield navodi da su najčešće primedbe, recimo, što ne postoje rang-liste formirane prema geografskim oblastima, što se pripisuje navodnoj naklonosti SCI ka časopisima na engleskom jeziku. ”Evrofili” bi, prema Garfildu, voleli, na primer, da mogu da uporede svoje časopise prema jezičkim i

geografskim grupama, posebno u oblasti društvenih nauka i humanistika (Garfield 2005, 9)¹²⁹; takođe, u idealnom sistemu bi bilo moguće upoređivati časopise sa identičnim profilima, ali u stvarnosti teško da se mogu naći dva časopisa sa identičnim semantičkim ili bibliografskim profilima. Garfield i sam kaže da heuristički i donekle subjektivni ISI metodi za kategorizaciju časopisa nikako nisu savršeni, iako različiti stručnjaci koriste citatnu analizu kao potporu svojih odluka (*ibid*, 9). Primetićemo, međutim, da je domaći sistem evaluacije istraživača uspostavljen tako da skoro da ne uključuje druge pokazatelje do scijentometrijskih, odnosno, ove pokazatelje uzima kao najvažnije.

Za svrhu vrednovanja istraživača na BU je kao relevantan kriterijum prihvaćen (tj. testira se), pored impakt faktora, i tzv. H-indeks. Kako se na sajtu Konzorcijuma Biblioteka Srbije za Objedinjenu Nabavku (KoBSON) navodi: „H–indeks je pokazatelj naučne uspešnosti istraživača koji istovremeno uzima u obzir kako naučnu produktivnost istraživača, merenu brojem objavljenih radova, tako i uticaj, mereno brojem citata tih radova u drugim radovima. Dakle, za svakog pojedinačnog istraživača (ili grupu istraživača ili instituciju) moguće je izračunati H–indeks na osnovu broja objavljenih radova i citiranosti tih radova u radovima drugih istraživača”. Na istom sajtu se dalje kaže da je “H–indeks zbog jednostavnosti izračunavanja i određenih prednosti koje ima u odnosu na druge pokazatelje naučne uspešnosti za kratko vreme postao veoma popularna mera za evaluaciju naučnog rada, sudeći prema prisutnosti H–indeksa u obe svetske citatne baze (Web of Science i SCOPUS)”¹³⁰.

Dakle, iako su kvalitativni kriterijumi za vrednovanje NI rezultata istraživača, koji se navode u *Pravilniku* brojni i odnose se na pokazatelje uspeha u naučnom radu, razvoj uslova za naučni rad, obrazovanje i formiranje naučnih kadrova, organizaciju naučnog rada, kvalitet naučnih rezultata (o detaljima videti u *Pravilniku*), često možemo naići na primedbe članova akademske zajednice u kojima se ističe ili da je sistem evaluacije naučnog rada u Srbiji prenatrpan problemima, ili se, s druge strane, upućuje na problem previše pojednostavljenog postupka vrednovanja NN rada i njegovo svođenje isključivo na kvantitativne pokazatelje (v. npr. Gavrilović 2009, 54; Kovačević 2008). U tom smislu je zanimljivo kako se i u naslovu *Pravilnika* pominje reč „kvantitativno

¹²⁹ Palavestra, u vezi sa ovakvom vrstom prigovora, za koje Garfield smatra, očigledno, da ne zavreduju naročitu pažnju, kaže: „Za one koji su smislili taj sistem očigledno ima smisla to – izađite na međunarodnu utakmicu – a sad da izađem ja na međunarodnu utakmicu pišući o Miloju Vasiću? Koga briga za Miloja Vasića?”.

¹³⁰ Preuzeto sa stranice: http://kobson.nb.rs/vrednovanje/vrednovanje/h_-_index.120.html.

iskazivanje“, dok se reč kvalitativno izostavlja, što slučajno ili namerno može da sugerise da je kvantitativnim kriterijumima poklonjena veća važnost. Međutim, pre nego što se ponovo vratimo na vrste nezadovoljstava po datom pitanju, moramo se upoznati i sa osnovnim tehnikama koje se u našem VO sistemu koriste u svrhu evaluacije NI rada.

Pored vladinih, u našoj zemlji veoma je važno istaći pojavu nove nevladine organizacije pod nazivom Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON) koja ima veliki uticaj u savremenim VO politikama i koja je uspela da postupke evaluacije (bazirane na scijentometrijskim metodama) „ugradi“ u normativna akta kojima se uređuje finansiranje nauke i promocija istraživača.¹³¹ Kako se na sajtu ove organizacije navodi, radi se o nevladinoj i neprofitnoj organizaciji, koja „okuplja istraživače i stručnjake iz više domaćih istraživačko-razvojnih organizacija koji se bave problemima evaluacije u nauci i visokom obrazovanju. Značajan deo aktivnosti CEON-a posvećen je razvoju informacionih sistema koji se koriste u evaluativne svrhe“¹³². CEON je izdavač Srpskog citatnog indeksa (SCIndeks). Osnovna uloga ove organizacije je, kako se na njenoj zvaničnoj prezentaciji navodi, razvijanje i propagiranje postupaka savremene evaluacije u domaćim akademskim krugovima; radi se o nastojanju ka podsticanju nadležnih državnih organa na njihovu ugradnju u normativna akta kojima se uređuje finansiranje nauke i promocija istraživača, a bavi se i savetodavnim radom u oblasti evaluacije. O tome koliko je ova organizacija važna za razvoj evaluativne paradigme u domaćem VO sistemu govore njeni osnovni *stavovi*, koji, u stvari, predstavljaju stavove o neprikosnovenosti evaluacije u procesu reforme naučnog sektora Srbije. Evaluacija prema tim stavovima treba da bude: javna, stalna, nearbitarna, neinvanzivna, usmerena na učinak, podsticajna za kvalitet, disciplinarno prilagođena, poštena, autoritativna i jeftina¹³³. Iz svakog opisa sopstvene uloge i etike, na kraju krajeva, uočićemo nepokolebljivu sigurnost u sopstvenu misiju, koja, između ostalog, proizilazi iz pozivanja na prakse razvijenih evropskih zemalja: „Krajnji cilj CEON-a je da se u Srbiji uvede otvorena, na podacima zasnovana i stalna evaluacija naučnih entiteta, kakva se primenjuje u efikasnim državama i društvima, posebno u razvijenim zemljama Evropske unije. Takvu evaluaciju smatramo preduslovom naučnog napretka Srbije i punog uključivanja

¹³¹ Izvor: zvaični sajt organizacije CEON, dostupno na:

http://ceon.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=174&Itemid=126.

¹³² Preuzeto sa sajta organizacije, na adresi:

http://ceon.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=167&Itemid=125.

¹³³ Preuzeto sa: http://ceon.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=177&Itemid=125.

domaće nauke u evropski naučni prostor (ERA). Usredsređeni smo na činioce od kojih zavisi kvalitet, korisnost i (etički) integritet naučnog rada. Ubeđeni smo da se te vrednosti ne mogu ostvarivati bez uvođenja valjanog sistema podsticanja, zasnovanog na valjanoj evaluaciji¹³⁴.

Ova organizacija obavlja niz funkcija u svom domenu, i u tom smislu nema konkurenta u našoj zemlji, ili drugačije rečeno – ima monopol nad praksama procene NN rada, a time ih gotovo u potpunosti određuje. CEON se dakle, bavi:

- scijentometrijskim istraživanjima naučnog učinka Srbije u poređenju s učinkom drugih zemalja;
- proučavanjem evaluativne prakse u zemljama OECD i EU i njenim uticajem na publicističko ponašanje istraživača, kako bismo prepoznali prikladne scijentometrijske pokazatelje i procedure i propagirali ih u Srbiji, odnosno razvijali analogne postupke primenljive u domaćim okolnostima;
- osmatranjem evaluativne prakse u zemljama regiona, kao i njihovog naučnog učinka da bismo mogli sistem vrednovanja i učinak Srbije da analiziramo uporedno;
- praćenjem mera koje Vlada Srbije preduzima u okviru reforme akademskog sektora, posebno u oblasti normativnog uređenja vrednovanja, radi procene njihovih efekata na kvalitet i kvantitet istraživačkog učinka;
- razvojem i održavanjem digitalnih informacionih izvora (baza podataka, direktorijuma, repozitorijuma metapodataka i sl.) prikladnih za evaluaciju naučnih subjekata i entiteta;
- proučavanjem međunarodnih informatičkih, publicističkih i bibliotečkih standarda, radi harmonizacije sopstvenih izvora i doprinosa harmonizaciji NT informacija Srbije u celini sa Evropskim standardima i praksom;
- praćenjem naučnog učinka domaćih istraživača, timova/projekata i istraživačkih institucija merenog raznim indikatorima, radi ispitivanja ponašanja indikatora na realnim podacima;
- monitoringom uticajnosti (impakta) i bibliometrijskog kvaliteta domaćih naučnih časopisa, radi njihove preliminarne kategorizacije i odabira najboljih za međunarodnu promociju;
- konsultativnim radom u oblasti naučnog izdavaštva, evaluacije i akreditacije;
- publicističkom i edukativnom delatnošću u oblasti evaluacije; i
- *širenjem "evaluativne kulture" u akademskim krugovima, javnoj upravi i društvu u celini (kurziv – I.G.).*

¹³⁴ Isto.

M. Milenković smatra da je prof. dr Pero Šipka¹³⁵ uspeo da svoje poglede na nauku i visoko obrazovanje koje je izneo u svom (kako Milenković kaže) „manifestu“ *Nauka u Srbiji: u susret evaluativnoj državi* - nametne donosiocima odluka u relevantnom ministarstvu¹³⁶. Milenković navodi sledeće izvode iz Šipkinog dela koje smatra dovoljno uputnim u vrstu „pretnje“ koje ono u sebi nosi:

„Vaspitač može da bude samo Vlada, dakle ministarstva nauke i prosvete. Zna se koliko i u čemu u nekom vaspitnom programu učestvuju vaspitanici. Reforma naučno-obrazovnog sektora može se izvoditi samo u organizaciji i pod nadzorom države.

(...) Reforma akademskog sektora ne može da se odvija 'odozdo'. To pokazuju iskustva iz nekih zemalja tranzicije... Autonomija univerziteta i akademskog sektora uopšte, koju mnogi još uvek zagovaraju shvatajući njen sadržaj na tradicionalni način (onako kako je u autoritarnom sistemu bilo umereno i produktivno), ne može da se pomiri sa zahtevima evaluativne, odnosno odgovorne države. Ako takve autonomije nema u državnim naučnim ustanovama na Zapadu, čemu bi ona služila u Srbiji?

(...) Ako hoćemo koliko-toliko da nadoknadimo izgubljene godine i kapitalizujemo na tuđim iskustvima mora se primeniti selektivna i pravovremena prisila. Jezikom političara, država mora da upotrebi štap i šargarepu. Ako to ne učini odmah učiniće sutra, ali će nam tada šargarepa biti kraća, a štap duži. Uslov da bi politika štapa i šargarepe bila uspešna naziva se evaluacija. Kako inače znati kada upotrebiti jedno, a kada drugo. To je doslovno ono što nalaže teorija i što očekuju svi aktuelni i potencijalni partneri ove zemlje. Njihova doktrina 'evaluativna država' važi za nas više nego za njih same. U skladu s doktrinom, u okviru svakog programa potrebno je (1) snimiti polazno stanje i (2) pratiti napredak prema postavljenom cilju. Ako to ne činimo, nama se ne veruje. Štaviše, ne veruje se ni našim namerama. Ne postoji trenažni proces bez inicijalnog merenja i kontinuiranog prikupljanja povratnih informacije o napretku. Nema dijete u kojoj se redovno ne meri telesna težina“ (Šipka 2001, 27-29).

Doktrina koju CEON propagira jasno je definisana. Ona se prvenstveno vodi načelima:

¹³⁵ Dr Pero Šipka je profesor psihologije na Univerzitetu u Novom Sadu u penziji i sadašnji predsednik organizacije CEON.

¹³⁶ Ministarstvo nadležno za nauku i visoko obrazovanje u sadašnjoj organizacionoj formi objedinjava nauku, tehnološki razvoj, visoko školstvo i preduniverzitetsko obrazovanje.

- scijentometrijske teorije: scijentometrija (bibliometrija, informetrija) je egzaktne discipline koja je akumulirala brojna saznanja zasnovana na čvrstim podacima, ali i društvena nauka koja uspeva da razjasni društvene i psihološke činioce koji utiču na složeni predmet vrednovanja i ponašanje istraživača u ulogama vrednujućih i vrednovanih;
- primata nalaza nad teorijama: upravljamo se rezultatima sopstvenih istraživanja i dajemo im prednost nad teorijskim generalizacijama utvrđenima izvan našeg realnog društvenog prostora;
- poštovanja dobre evaluativne prakse: većina postupaka i procedura koje se koriste u razvijenim zemljama, posebno zemalja EU, uključujući nove članice koje su uspešne u tranziciji svog naučnog sektora, mogu se nesmetano primeniti u Srbiji, nekada u izvornom, a nekada u prilagođenom obliku;
- "evaluativne države", kao doktrine usmerene na uvećanje javne odgovornosti i društvene efikasnosti, koja se u oblasti nauke i tehnologije pokazuje lakše primenljivom nego u drugim delovima javnog sektora.

Razvijajući sopstvenu teoriju o ovoj koncepciji (koja se može prema svojim karakteristikama poistovetiti donekle i sa koncepcijom kulture revizije – I.G.), Gaj Niv smatra da, iako se evaluativna država razvija po određenoj šemi – u smislu da su svi putevi kreatora politika od 1990-ih pa nadalje vodili razvijanju ovog tipa upravljanja – sigurno je da nisu svi krenuli sa iste tačke niti da su išli istom brzinom, a još manje je izvesno da su svi delili istu ideologiju “ultraliberalizma” koja se ultimativno posmatra kao potraga za efikasnošću i kvalitetom u VO politikama u Holandiji i Ujedinjenom Kraljevstvu (v. Neave 2004, 16).

Prema istom autoru, postoji nekoliko širokih staza koje vode ka evaluativnoj državi i da bismo proširili vidokrug izvan Zapadne Evrope, kako bismo uključili i sisteme Centralne i Istočne Evrope, prva takva staza bi bila – entuzijazam da se izađe na tržište, kao simbol lične slobode (v. *ibid.*). Niv smatra da je rekonstruisanje spoljašnjeg sjaja evaluativne države, kao simbola modernosti i kao izraza želje za demonstriranjem posvećenosti onome što se smatra “evropskim” modelom visokog obrazovanja, predstavlja važan element za širenje evaluativne države na Istok, što se posebno povezano sa Bolonjom (*ibid.*, 17). Prema njemu, reforme koje sprovode pojedinačne države na svom specifičnom putu ka evaluativnoj državi su reinterpetirane i, iako nisu odmah objašnjavane evropskim razlozima, onda su u najmanju ruku inkorporirane u novu retoriku koja time dokazuje da je “evropska dimenzija” konačno odmakla od sveta željenog razmišljanja, da nije naseljena samo političarima, birokratama i evrofilima (*ibid.*, 27). Ovakve percepcije su naročito karakteristične, kako kaže Niv, za zemlje Centralne i Istočne Evrope, i u

njima je imitiranje određenih odlika evaluativne države (koje je uglavnom zastupljeno u oblasti mehanizama osiguravanja kvaliteta) imalo dvostruku važnost – simbolički, da se deklariraju i identifikuju kao deo zajedničkog obrazovnog sistema Evrope, usvajajući najaktuelnije zajedničke „evropske“ prakse od značaja za datu stvar. U praktičnom smislu, povratak prividno novih oblika kontrole kod kuće – često da bi zaštitili interese utvrđenih univerziteta u odnosu na upade, pustošenja i bizarne prakse vlasničkog ili privatnog establišmenta, koji je iznikao u vakuumu koji je ostao nakon kolapsa starog režima (*ibid*, 28).

Niv smatra da u Zapadnoj Evropi, pak, možemo izdvojiti dva pristupa razvoju evaluativne države. Vidimo, prema tome, da je prvobitni impuls u prvoj vrsti puta prema evaluativnoj državi, pre svega u Belgiji, Francuskoj, Španiji, i odskora u Italiji – bio više utemeljen u političkim rekonstrukcijama države (koje su se uglavnom ogledale u težnji ka decentralizaciji, prenošenju i, u slučaju Belgije i Španije – priznavanju regionalnih kulturnih identiteta) a ne toliko u ekonomskim razlozima. Druga vrsta koraka vezani su za specifičan kontekst Velike Britanije i Holandije, koji se, prema Nivu, mogu posmatrati kao arhetipovi evaluativne države, koja je krenula ekonomskim putem od samog početka (*ibid.*). Pritom, prema Nivu, snažno prisustvo menadžerijalizma ili njegovo potpuno odsustvo, ne utiče na razvoj evaluativne države i ona može u oba slučaja da se razvija.¹³⁷

CEON (i slične organizacije sa svrhom evaluacije) svoju *autoritativnost crpe iz svoje metodologije* kojom generalizovane ocene i zaključke donose na osnovu ograničenih istraživanja istraživanog domena. Ili konkretnije, oni utemeljenost svog pristupa brane pozivanjem na zaključivanje a posteriori (što znači da se znanje koje pružaju temelji isključivo na iskustvenim pokazateljima), dok svako apriorno zaključivanje, kao što smo mogli videti iz izlaganja njihovih osnovnih načela, smatraju irelevantnim teoretisanjem koje nema veze sa stvarnošću. Pojava a posteriori evaluacija uredno sumira suštinsku svrhu i *modus operandi* evaluativne države (Neave 2004, 14). Evaluacija počinje da se fokusira na kontrolu *proizvoda* ili *rezultata*, a ne – kao što je nalagao prethodni obrazac vršenja nadzora – na kontrolu procesa izbora u zvanja i uopštena pitanja vezana za ulaznost, društvenu jednakost i pravičnost (*ibid.*). Tome možemo doneti Nivovo zapažanje prema kome su kriterijumi institucionalne evaluacije pomereni sa

¹³⁷ Jedna od zamerki koja se ovom autoru upućuje upravo je prevelika „sveobuhvatnost“ datog koncepta; Maselin se u tom kontekstu pita: „Ako možemo da kvalifikujemo svaku situaciju, bez obzira kakve nam ona specifičnosti otkriva, kakvu snagu [taj koncept] u stvari ima? Koliko nam on zaista pomaže da shvatimo šta se u stvari dešava?“ (Musselin 2004, 36).

individualnih zahteva tj. sa fokusa na ulazu – ka zadržavanju na zahtevima tržišta (v. Neave 1988, 11-12).

Reakcije - sukobi i otpori

Promene u metodama provere, ocene i unapređivanja kvaliteta NN rada izazvale su, dakle, značajan akademski otpor u domaćoj akademskoj zajednici, naročito od strane onog njenog dela koji pripada grupi društvenih/humanističkih nauka, što je dovelo do neke vrste „unutrašnjih borbi“ u njoj¹³⁸. Prema shvatanjima pristalica i zagovornika novog sistema tehnika za obezbeđivanje kvaliteta na univerzitetu one, između ostalog, treba da stimulišu veze između univerziteta, njegovih studenata i postojećih i potencijalnih poslodavaca (Slavkovic and Kita 2009, 274). Međutim, kako se poslednjih godina ispostavilo, te nove tehnike u domaćem kontekstu su izazvale značajno sukobljavanje među članovima akademske zajednice. Sukobljena mišljenja o evaluativnim praksama, koja se grubo mogu okarakterisati kao sukobi dve vrste „racija“ – društvenjačkog i prirodnjačkog ili tehničkog – proizilaze iz onoga što možemo nazvati sklonostima ka određenoj vrsti metodološkog pristupa stvarnosti – s jedne strane reč je o kvantofreniji, a s druge o kvantofobiji (v. Vujević 1986). Takva vrsta „podela“ bila je u toku njihove istorije često prisutna i u okviru samih društvenih nauka, pa i između pojedinačnih predstavnika istih nauka (najpoznatija rasprava o metodi i mogućnostima spoznaje dinamike ljudskih društava, koja se najčešće obeležava nemačkom reči *methodenstreit*, vođena je između dve različite škole mišljenja u okviru ekonomskih nauka, v. npr. de Soto 1998), pri čemu (opet, uopšteno rečeno) prvi ističu kvantitativni a drugi kvalitativni pristup istraživanju društvenih pojava. Najeksplicitniji primer kvantofrenog modela procene naučno-istraživačkog rada ogleda se upravo u pojavi nove (naučne) discipline – scijentometrije¹³⁹ – koju zanimaju isključivo

¹³⁸ Kada koristimo pojam „borbe“, referiramo na Veberovo razumevanje tog pojma, prema kome: „Ako je u nekom društvenom odnosu uopšte, a u političkom odnosu posebno, delovanje orijentisano prema nameri da se sprovede sopstvena volja nasuprot otporu jednog ili više partnera, onda se tu radi o borbi“ (prema: Pavlović 2009).

¹³⁹ Savremenu scijentometriju, koja je prihvaćena i u našem visokoobrazovnom sistemu, osmislili su Derek Džon de Sola Prajs (Derek John de Solla Price) i Judžin Garfild (Eugene Garfield). Garfild je osnovao *Institute for Scientific Information* 1960. godine (mada je ideju o konceptu Science Citation Indexa Garfild izložio još 1955. godine, v. Garfield 1983), koji je 1992. godine pripojen organizaciji *Thomson Scientific & Healthcare*, poznatoj kao Thomson ISI, koja predstavlja deo internacionalne (multimilijarderske) korporacije Tomson Rojters (*Thomson Reuters*). Scijentometrija, ili studije citata, danas ima sopstveno međunarodno udruženje – *International Society of Scientometrics and Informetrics* (ISSI), kao i usko specijalizovan časopis za ovu oblast – *Scientometrics*, koji postoji od 1978. godine.

kvantitativne osobine naučnog rada. Tu se, dakle, razvoji i mehanizmi u nauci procenjuju na osnovu statističkih matematičkih metoda, koji su, očigledno, vrlo praktični, ali, prema nekima, i posve problematični.¹⁴⁰

Pozicija izvesne „autoritativnosti“ koja se čita iz aktivnosti i ideja koje sprovodi CEON, kao i onih koji slede principe i „doktrinu“ ove organizacije, može se videti i iz čestih „pridika“ upućivanih Ministarstvu da ne sprovodi proces vrednovanja NN rada na adekvatan način, ukazujući pritom na razne negativne konsekvence tog procesa. Ono na čemu se bazira takva kritička principijelnost upravo je scijentometrija, koja bi – kada bi joj se dalo takvo punomoćje – mogla „najpoštenije“ da dovede domaću akademsku zajednicu „u red“. Iz toga možemo čak doneti i slobodan zaključak da ova organizacija i njene pristalice igraju *vaspitnu* ulogu i prema državi, a ne samo prema domaćoj naučnoj zajednici. Pored brojnih zamerki koje CEON često objavljuje u javnosti, kao primer „ukora“ upućenih Ministarstvu iskoristićemo *Otvoreno pismo ministru nake*¹⁴¹ (u daljem tekstu *Peticija*), odnosno pozadinski tekst peticije koje su P. Šipka, R. Jankov, Z. Jevtović, M. Radojković i Lj. Vučković-Dekić, uputili Ministarstvu. Ova *Peticija* dodatno oslikava ideologiju i retoriku evaluativne države, kako Šipka označava doktrinu koju, kako izgleda, i ostali inicijatori *Peticije* zastupaju.

U ovoj *Peticiji* izneta je, naime, opsežna argumentacija u prilog negativne ocene sistema vrednovanja. Argumentacija za to uglavnom je potkrepljena rezultatima Ceonovih istraživanja zloupotreba u naučnom izdavaštvu. Konstatovano je da zloupotrebama pogoduju neadekvatni propisi Ministarstva. Stoga su u dokumentu postavljeni zahtevi (tadašnjem) ministru da se pravilnicima čije je inoviranje u toku sve manjkavosti otklone i *uspostavi pun normativni i etički integritet sistema vrednovanja*. Istovremeno su ponuđeni brojni predlozi kako da se taj sistem unapredi. Ovde ćemo predstaviti neke elemente datog teksta koji se odnose na sistem vrednovanja NN rada.

Prema navodima iz ovog pisma: “Među istraživačima se raširilo uverenje da se naučni učinak u Srbiji ne vrednuje pravično niti produktivno i da se bolja pozicija u srpskoj nauci suviše često ne stiče radom i talentom”. Dalje se kaže kako se “uzroci takvog stanja mogu pripisati višegodišnjem delovanju nekih spornih odredaba važećih normativnih akata u nadležnosti

¹⁴⁰ Možda najiscrpniju kritiku scijentometrijskog načina procene naučnog rada, ponudio je Kovačević (2008, 2009).

¹⁴¹ Tekst ovog pisma/peticije dostupan je na adresi: <http://ceon.rs/pdf/peticija.pdf>.

Ministarstva, a posebno načinu njihovog sprovođenja, čiji nadzor je takođe u nadležnosti Ministarstva”. Inicijatore *Peticije* posebno brine to “što za istraživanje uzroka takvog stanja ne postoje regularni uslovi, pošto su najvažniji rezultati vrednovanja istraživača, oni koji se tiču učinka na projektima i od kojih zavise njihova primanja i napredovanje u karijeri, u stvari skriveni od javnosti”.

Prva otvorena sporna stavka u *Peticiji* tiče se pojave “predatorskih časopisa”, kojom se direktno upućuje na narušavanje etike naučnog objavljivanja i na akademsko nepoštenje. Takvi “predatorski radovi” regularno se nalaze na WoS i JCR listama. Pogodno sredstvo za zloupotrebu potpisnici vide u tzv. zlatnom otvorenom pristupu¹⁴². Pero Šipka i kolege pokazuju kako pomenuti “predatorski časopisi” takav publicistički model zloupotrebljavaju tako što “naplaćuju enormne ‘troškove publikovanja’ koje zapravo nemaju, pošto fingiraju recenzentski postupak, ne opremaju radove bibliometrijski, ne ulažu u njihovu vidljivost i komunikabilnost, niti proveravaju njihovu originalnost”. Ono na šta se pritom posebno skreće pažnja jeste činjenica da je broj takvih časopisa veći u zemljama u razvoju, pa tako i u domaćem okruženju: “Mnogi domaći autori godinama i sve masovnije objavljuju radove u časopisima te vrste, a Ministarstvo ih priznaje po automatizmu”¹⁴³.

U vezi sa opštim zloupotrebama sistema impakt faktora, ovi autori govore i o vidovima njihove zloupotrebe od strane srpskih autora: “Srpski autori dopunski nagrađuju ovaj časopis obilatim, neproporcionalno čestim, citiranjem sasvim sporne opravdanosti i nejasne geneze. Na taj način, oni mu praktično obezbeđuju impakt koji ga veštački održava na WoS/JCR listi. S obzirom na masovnost te pojave, ponižavajuća pozicija tih autora percipira se kao pozicija čitave srpske naučne zajednice”.

¹⁴² Sistem otvorenog pristupa, odnosno dostupnosti naučnih publikacija predstavlja globalnu tendenciju ka besplatnom objavljivanju istraživačkih dostignuća za potrebe raznih čitalaca. Prema studiji koju je finansirala Evropska komisija, sistem otvorenog pristupa dostiže svoj istorijski maksimum, jer je oko 50% svih naučnih radova objavljenih tokom 2011. godine sada dostupno bez ikakve naknade (studija je obuhvatila EU i neke od okolnih zemalja, kao i Brazil, Kanadu, Japan i Sjedinjene Američke Države). Izvor: sajt europa.rs (tekst dostupan na adresi: http://www.europa.rs/mediji/vesti_iz_brisela/2829/Otvoren+pristup+rezultatima+istra%C5%BEivanja+dosti%C5%BEe+vrhunac.html). Pod osnovnom prednošću ovakvog sistema smatra se da on može doprineti boljem i efikasnijem razvoju nauke, kao i daljim inovacijama u okviru javnog i privatnog sektora. U skladu s tim, Kurelović i kolege navode da “otvoreno dijeljenje informacija i znanja omogućava njihovu veću protočnost i iskoristivost, što je važno za razvoj informacijskog društva i društva znanja (Krelja Kurelović et al. 2013, 2)”.

¹⁴³ Neki primeri takvih časopisa iz regiona navedeni su u datom tekstu.

Primedbe ovih autora tiču se i globalno prepoznate pojave plagiranja i autoplagiranja ili “recikliranja” sopstvenih radova, koja je uočljiva i u domaćem akademskom kontekstu¹⁴⁴. Na značajan porast plagijarizma i autoplagijarizma u akademskom pisanju ovde se mora skrenuti posebna pažnja, kao na važnu negativnu tekovinu savremenog konteksta pisanja nauke, koja uveliko narušava ideju pretpostavljene akademske potrage za originalnim naučnim znanjima. Pod „autoplagijarizmom“ se najčešće podrazumeva predstavljanjem i parafraziranjem, ili „recikliranjem“ sopstvenih starih radova kao rezultata novih originalnih istraživanja (naravno, bez referiranja na svoj prethodni rad)¹⁴⁵. Kao još dublji problem navodi se to što ovo nije jedini oblik „varanja“ pri publikovanju, jer se često objavljuju i duplirani radovi, odnosno, radovi sa potpuno istom sadržinom štampaju se u različitim časopisima (v. Bretag, prema: Attwood 2008), što dovodi do gomilanja ogromnog broja „suvišnih“ radova. Razlog za to pre svega se nalazi u nastojanju da se što više povisi broj objavljenih publikacija, što se opet smatra posledicom globalno prepoznatog pritiska na članove akademskih zajednica da što više objavljuju. Prema Džonu Beriju¹⁴⁶, autoplagijarizam je „ogroman“ problem, jer „je pod krilaticom *publish or perish*, zaposlenje naučnicima uslovljeno njihovim objavljivanjem“. Prema njemu, upravo takav sistem stvara ovakav masovni sukob interesa (prema: Attwood 2008). U sličnom maniru, Sparks iznosi: „Pritisak na akademske radnike od strane vlade da proizvode besmislena istraživanja godinu za godinom, nevezano za to da li imaju šta da kažu ili ne, doveo je do sadašnje bibliografske ekspanzije. Prosto nema gde da se stave sve te knjige. Vlada je sumnjičava prema kreativnim nastojanjima i produktivnim sanjarenjima, pa pokušava da pretvori akademske radnike u civilne službenike“ (Sparkes 2007, 354). Svakako, moramo biti oprezni kada datu pojavu smatramo isključivo savremenom pojavom, naročito zbog toga što ju je u prethodnim decenijama bilo značajno teže ustanoviti, s obzirom da nisu postojale razvijene tehnike za to kao danas.

¹⁴⁴ Pogledati, na primer, tekst u kome o plagijarizmu govori bivši pomoćnik ministra prosvete i nauke Tibor Sabo: http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/i_naucnici_kradu_ideje.55.html?news_id=230567. Takođe, pogledati predloge mera protiv plagijarizma i srodnih pojava koje je upravni odbor Ceona podneo Ministarstvu za nauku i tehnološki razvoj 2010. godine, na adresi: http://ceon.rs/pdf/dopis_mntr_plagijarizam.pdf.

¹⁴⁵ Prema istraživanju dvoje istraživača u australijskom akademskom kontekstu iz 2007. godine, koji su pomoću kompjuterskog softvera za prepoznavanje teksta istraživali pojavu autoplagijarizma na osnovu nasumičnog odabira nekih od najviše rangiranih autora iz baze podataka Web of Science (Social Science and Humanities), otkriveno je da je 60% tih autora bar jednom plagiralo same sebe u periodu od 2003. do 2006. godine (Bretag and Carapiet 2007).

¹⁴⁶ John Barrie, izvršni direktor tehnologije iParadigms (videti na: <http://www.iparadigms.com/>), koji je razvio i tehnologiju koja stoji iza kompanije Turnitin (videti na: <http://turnitin.com/>).

S druge strane, kao što je već naznačeno, zadaci koji se postavljaju pred NN kadar u idealnom smislu gotovo su neostvarivi – razviti tri do četiri, pa i manje zaista originalnih ideja godišnje neosnovan je zahtev. Većina najvećih umova u naučnoj istoriji uspevala je da toliko originalnih radova napiše u toku svoje čitave karijere. Kako nas Lisman podseća, „jedini neosporni svetski priznati filozof nemačkog jezičkog izraza“ – Imanuel Kant – u uslovima današnjih kriterijuma „naučne izvrsnosti“ i metoda evaluacije ne bi imao nikakve šanse (v. Liessmann 2008, 75). Na testu savremene politike objavljivanja bi naročito „pao“. Kako navodi Lisman, Kant je odmah po dobijanju profesorske pozicije na univerzitetu prestao da objavljuje, a za deset godina objavio je samo dva članka. Međutim, kako se pokazalo, Kant za to vreme nije bio nedelatan – pored toga što je obavljao različite funkcije na univerzitetu, „u njegovoj glavi je rasla *Kritika čistog uma*“, što je taj period činilo, u stvari, „najproduktivnijim godinama povijesti znanosti općenito“ (*ibid.*, 76). Potom se Lisman pita: „Tko bi se, međutim, u našem vremenu mostrooznih projekata i ishitrenog publiciranja usudio jedno takvo dugogodišnje, konzervativno i prije svega singularno razmišljanje kvalificirati kao istraživački učinak?“ (*ibid.*).

Uobičajene „plagijatorske“ prakse u domaćoj nauci prepoznaju se u formi naučnih članaka (koji se, kao što je rečeno, najviše boduju), koje Šipka i kolege u *Pismu* predstavljaju na sledeći način: „Članci se preštampanju u drugim časopisima ili objavljuju višekratno uz minimalne izmene, ponekad samo uz promenu naziva rada. Sopstveni tekstovi se obilato koriste u novim radovima u neizmenjenom obliku. Na taj način pojedinci veštački uvećavaju svoj učinak bez ikakvih posledica. Istovremeno se uvećavaju prihodi pojedinih grupa ili ustanova koji uspevaju da obezbede podršku Ministarstva po više osnova, kao što su npr. sredstva za održavanje skupa, zatim posebno za štampanje zbornika sa istog skupa u vidu monografije i najzad za štampanje ‘sopstvenog’ časopisa u kome se isti radovi publikuju u nepromenjenom obliku”. Ovome ovi autori dodaju da “najavljene mere protiv studentskog plagijarizma, koji je inače u punom procvatu i kome se ne staje na put, nemaju moralnog opravdanja ako se istovremeno ne preduzimaju mere protiv nastavnika-prepisivača”. Ovoj vrsti zamerki dodaju se i one koje se odnose na problem objavljivanja “bezzrednih” radova (“koji predstavljaju kompilacije opštepoznatih saznanja ili nude trivijalne nalaze”). Povodom ove pojave, autori tvrde kako je “na univerzitetu zavladao prećutno razumevanje za objavljivanje radova najnižeg kvaliteta, vidno namenjenih ‘sticanju bodova’, što se pravda pritiskom koji nanosi sistem vrednovanja.

Pored gorenavedenih zamerki, dokaze o tome da se dugogodišnja politika Ministarstva u vrednovanju istraživača najzad pokazala neuspešnom, inicijatori ove *Peticije* pružaju kroz ukazivanje i na pojavu nezaslužnih koautorstava koja su dodatno "ohrabrena" time što prema propisima Ministarstva utvrđivanje naučnog doprinosa članka ne zavisi od broja potpisanih autora. Najopasnija posledica takvog "dopisivanja" autora, prema Šipki i kolegama, je ona "po strukturu motivacije, naročito mladih istraživača, gurajući ih u klijentizam i podaništvo". Ova vrsta prigovora odnosi se i na pojavu uvećavanja učinka instrumentalnim citiranjem i udruživanjem u tzv. "citatne karte"; dodeljivanje kategorija pojedinim domaćim časopisima koje evidentno me zaslužuju ("pa tako autorima radova objavljenim u tim časopisima [dodeljuju] nezaslužen broj bodova"); „nepravično i pristrasno vrednovanje usled voluntarističkog i nesavesnog rada mentora, komisija, veća, odbora i drugih evaluativnih tela"; činjenicu da rezultati vrednovanja nisu javno dostupni, čime se dodatno podstiču zloupotrebe u sistemu vrednovanja. Pri svemu tome, inicijatori *Peticije* smatraju da je neuspeh politike Ministarstva posledica "prekomerne liberalizacije sistema vrednovanja, a zatim i njegove kriminalizacije".

Argumentaciji koja se u ovoj *Peticiji* iznosi u prilog stava o lošem stanju sistema vrednovanja i nemoralnog ponašanja članova domaće akademske zajednice, teško je prigovoriti sa aspekta akademske i naučno-istraživačke etike (kao što su, na primer, razne vrste plagijarizma, problematične kategorizacije časopisa, ostvarivanje materijalne koristi nelegitimnim putem, sukob interesa u kome se nalaze pojedini akteri i učesnici u procesu vrednovanja, nezaslužena koautorstva i sl.), ono što „bode oči“ onima koji se ne slažu ni sa uspostavljenim mehanizmima evaluacije u domaćem VOS-u, niti sa argumentima koji se iznose od strane potpisnika *Peticije*, jeste to što je data argumentacija otvoreno bazirana na „scijentometrijskoj doktrini“. Na određeni način možemo reći da je scijentometrija, kao i doktrina iz koje ovaj metod proizilazi, *uzrok* mnogih od problema na koje se u *Peticiji* ukazuje. Takav stav imaju i „protivnici“ *Peticije*.

U *Otvorenom pismu Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja* (u daljem tekstu *Pismo*), koje je predsedništvo Udruženja istraživača instituta humanističkih nauka uputilo Ministarstvu u formi odgovora na pomenutu *Peticiju* 22. novembra 2012. godine. Odnos humanističkih naučnika (ili barem onih koji stoje iza tekstova i pisama koje objavljuje pomenuto Udruženje)

prema scijentometriji, odnosno „doktrini“ evaluativna države, smatramo ovde dovoljno uputnim u onaj deo domaćeg akademskog mnjenja koje joj se protivi kao odlučujućem mehanizmu u procesu provere kvaliteta naučnog rada. U *Pismu* se pre svega zastupa tvrnja da je CEON u najvećoj meri odgovoran za probleme koji se u *Peticiji* navode, odnosno da je upravo nametanje ove „doktrine“ kao jedine relevantne u procesu ocenjivanja rezultata naučnog rada dovelo do degradacije nauke u Republici Srbiji, odnosno do problema o kojima bi želeli da progovore inicijatori peticije:

„Do kulminacije loših efekata kvantifikacije rezultata naučnog rada došlo je tokom i naročito na kraju projektnog perioda 2006-2010. godine. Tokom prve evaluacije projekta, 2008. godine, kojom je rukovodio upravo prof. dr Ratko M. Jankov, jedan od inicijatora pomenute peticije, došlo je do potpunog zanemarivanja velikog dela rezultata naučnog rada. Tada je sistemom evaluacije izvršena selekcija istraživačkih referenci – najviše ocene dobili su samo radovi objavljeni u časopisima sa TR liste; radovi objavljeni u drugim međunarodnim časopisima, kao i oni objavljeni u domaćim časopisima, po zadatom automatizmu, ocenjeni su kao manje vredni i značajni; dok su pak rezultati rada objavljeni u domaćim zbornicima radova i domaćim monografijama bili potpuno izostavljeni iz procesa ocenjivanja. Na kraju tog projektnog perioda kvantifikacija rezultata je dovedena do apsurdna, broj bodova pojedinih istraživača diktirao je standarde koji su direktno doveli u pitanje smisao bavljenja naukom u Republici Srbiji. Naučnicima je nametnuto objavljivanje naučnih radova po svaku cenu, a zanemareni su bili kvalitet i specifičnosti naučnih istraživanja.“

Pored ostalog, u datom pismu se podseća na to da scijentometrijske metode moraju da se koriste isključivo kao pomoćno sredstvo u procesu evaluacije, da se u slučaju humanističkih i društvenih nauka pritom moraju uzimati u obzir teorijske, metodološke, tematske i druge specifičnosti (što se ovom vrstom evaluacija ne čini), predlaže se razmatranje mogućnosti primene alternativne liste u navedenoj naučnoj oblasti (konkretno, ERIH liste), ali izražava se i sumnja u ciljeve koji se navode u *Peticiji*, i postavlja se pitanje njihovih „pravih“ pozadinskih ciljeva, izvora finansiranja ove organizacije i razloga zbog kojih je upravo CEON ovlašćen da uspostavlja kriterijume vrednovanja nauke. Takođe, Ministarstvo se upozorava na činjenicu da ova *Peticija* ima za cilj da izvrši centralizaciju procesa vrednovanja NN rada.

Gotovo svi elementi koji se prepoznaju u sadržaju *Peticije* kao direktne posledice loše uspostavljenog sistema vrednovanja od strane Ministarstva, uočavaju se poslednjih desetak godina širom sveta, a naročito u nekim evropskim zemljama, što upućuje na pretpostavku da oni mogu predstavljati deo globalnih tekovina koje se pripisuju savremenim tendencijama u visokom obrazovanju. Svakako, s obzirom na lokalne specifičnosti VO sistema, a naročito onih koje čine relativno „male“ akademske zajednice (kao što je naša), moguće je da se tu mogu pojavljivati i neke „posebne“ vrste problema. Neki kritičari metoda scijentometrije, na primer, smatraju ovaj princip provere naučnog kvaliteta veoma problematičnim naročito u slučaju malih naučnih zajednica (kakva je naša). Međutim, Garfield iznosi kako postoji rašireno, ali neosnovano verovanje da veličina naučne zajednice koja koristi određeni časopis značajno utiče na impakt faktor tog časopisa (Garfield 2005, 6). Po njemu, u ovakvim primedbama previđa se činjenica da dok više autora proizvodi više citata, oni moraju biti deljeni većim brojem citiranih članaka. Većina članaka u većini oblasti nisu dobro citirani, dok neki članci u manjim oblastima mogu imati neobično veliki uticaj, posebno kada imaju interdisciplinarni uticaj (*ibid.*).

Numeričke mete u kalkulabilnim evaluacijama se, ipak, veoma lako lažiraju (v. npr. Kipnis 2007, 278). Prema tome, posledica uvođenja novih instrumenata za procenu naučno-istraživačkih rezultata je i to što oni otvaraju i mogućnost „igranja više igara“ ili „taktiziranja“ od strane onih koji predstavljaju predmet evaluacija. Ili kako to kaže Pol, što su metodi evaluacije formalniji i uključuju što manje kriterijuma lakše je „konformistima da ispune te standarde“ (Pohl 2008, 7). I u slučaju akreditacionih i evaluatorskih praksi, kako se ispostavilo u mnogim akademskim kontekstima, na površinu izlaze razne institucionalne, tj. individualne „domišljatosti“ i „taktike“, što pokazuje da ideja evaluativne države možda jeste „lakše primenjiva nego u drugim delovima javnog sektora“¹⁴⁷, ali i da akademsku dovrtljivost ne treba zanemarivati. Postoji mnogo načina da se radovi publikuju u časopisima sa najvišim impakt faktorima, da budu citirani i dobiju eksterne istraživačke stipendije, a da se ne odlikuju posebnim istraživačkim kvalitetom, i to se odnosi i na oblast prirodnih i društvenih nauka. Kako pokazuje Jeliaskova (2001), institucije uče, i ako primete da se evaluacijama ustanovljava zaključak o rastu „kvaliteta“, one uče kako dobro da „našminkaju stvari“. I Niv smatra da znati kako „fukcionišu pravila igre“ može doneti

¹⁴⁷ Navod sa internet prezentacije organizacije CEON, o kojoj će biti nešto više reči u nastavku teksta: http://ceon.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=175&Itemid=128.

kratkotrajnu dobrobit instituciji. I u slučaju akreditacije se ispostavilo da institucije (pod akreditacionom okom) znaju na koji način treba zadovoljiti njihove kriterijume, a da se pritom sakrije više nego što se obelodanjuje, ali to važi i za pojedince naučnike, koji su shvatili „koju igru treba da igraju“, objavljujući tako „šta stignu“ da bi objavljivali više, praveći „saveze“ sa drugim istraživačima, te se potpisujući kao koautori ispod radova u kojima nisu učestvovali, dok za uzvrat potpisuju svoje „saveznike“ ispod sopstvenih radova, ili citirajući svoje „prijatelje“ od kojih očekuju istu uslugu – naravno, zarad što veće citiranosti. Primeri takve „saradnje protiv zajedničkog neprijatelja“ i negativnih posledica scijentometrijskog evaluiranja naučnih radova su brojni, a neki od najčešćih opisuju se izrazima „publish or perish“, „salama publikacije“, „recikliranje“, pri čemu su mnogi od njih, kao što smo mogli videti, navedeni i u pomenutoj *Peticiji*.

Neki pak smatraju da se „taktike“ nastavno-naučnog kadra mogu posmatrati i kao povoljne političke dispozicije u nepredvidivoj situaciji u kojoj se NNK nalazi (Allen 2011, 12). Najčešća „začkoljica“ koja se koristi protiv agencija za akreditaciju i proveru kvaliteta tiče se upravo njihovog glavnog oružja – metoda kojima se koriste, i za koje se nakon nekoliko praktičnih primena uočava da sve više „gube svoju senzitivnost“, odnosno objektivnost koju zagovaraju. Kako to Niv formuliše: „oštrica agencijske inteligencije tako biva sve više zatupljena razvojem institucionalne veštine“ (Neave 2004, 30). Aron Sloman¹⁴⁸, na primer, u komentaru koji je povodom jednog internet teksta postavio (radi se o tekstu Attwood 2008), smatra da nije problem u tome što se ljudi ponavljaju u svojim tekstovima, već u tome što neko uopšte može da pomisli (ili neka vlada ili finansijeri istraživanja) da je brojanje publikacija ili citata dobar način da se sudi o kvalitetu, pa čak i kvantitetu nekog istraživanja. Prema Lismanu, evaluacija naučnih ustanova pervertira postupak koji je modernoj nauci ionako inherentan, imajući u vidu (nenaučnicima nepoznatu činjenicu) da nauka uopšte i može da funkcioniše i da se razvija kao proces koji sam sebe evaluira, odnosno vrednuje (Liessmann 2008, 85). Ipak, ono što ovaj autor želi da pokaže, nije to da su „scijentometrijsko-revizorski karteli nešto novo“ već da oni sada „ne strukturiraju samo karijere svojih članova, nego utječu i na financiranje, pa tako i na egzistenciju istraživačkih ustanova“ (*ibid*, 86).

¹⁴⁸ Aaron Sloman, ekspert za veštačku inteligenciju sa Univerziteta u Birmingemu.

U slučaju vrednovanja humanističkih i društvenih nauka, kao što je već u nekim primerima pokazano, sistem vrednovanja zasnovan na numeričkim pokazateljima postaje naročito problematičan. Jedan od takvih problema je činjenica da je impakt faktor časopisa društvenih nauka mnogo niži u odnosu na prirodne nauke, što u okolnostima u kojima je ovaj faktor odlučujuće merilo kvaliteta naučnih časopisa i članaka može da predstavlja veliki problem. Ali ne koriste se sve liste kao parametri u proceni naučnih doprinosa u svim zemljama, čak i kada je evropski obrazovni prostor u pitanju. Pitanje odabira listi koje se smatraju relevantnim je zanimljivo pitanje, ali i pitanje načina na koje se koriste rezultati tih listi je dodatno važno. Treba takođe razmotriti činjenicu velike kompleksnosti postojećih lista. Što se manje kriterijuma uključuje pri proceni, to je jednostavnije razumevanje metodologija na osnovu kojih se dolazi do rezultata. Međutim, s obzirom na česte kritike koje dolaze iz oblasti humanističkih nauka, koje se najčešće odnose na to da je pri njihovoj proceni potrebno uzeti u obzir mnogo više kriterijuma nego što je to slučaj sa prirodnim naukama, onda to zahteva i komplikovaniju metodologiju, pa je i tumačenje samih rezultata takođe komplikovano.

Prema Kovačeviću, krunski dokaz svekolike nepotrebnosti primene „citatometrije“ u humanističkim naukama, pa samim tim i u etnologiji/antropologiji dala je sama kompanija "Reuters", koja je iznela čitav niz ograničavajućih faktora u primeni scijentometrije u humanističkim naukama koji gotovo da čini te liste izlišnim:

„Standardi publikovanja, uključujući i neobaveznu redovnost, veoma su važni u vrednovanju časopisa iz humanističkih nauka i umetnosti. U humanističkim naukama se ne slede obrasci navođenja uobičajni u člancima iz društvenih i prirodnih nauka. Osim toga, u časopisima iz umetnosti i humanističkih nauka se veoma često citira nešto što nisu časopisi (npr, knjige, muzičke kompozicije, umetnička i literarna dela). Engleski jezik nije obavezan u nekim oblastima proučavanja u naukama o umetnosti i humanističkim naukama, naročito tamo gde to onemogućava nacionalni fokus proučavanja, kao što su na primer istraživanja regionalnih književnosti“ (prema: Kovačević 2010, 128-9).

Ovoj listi vrsta publikacija koje nisu uključene u citatne indekse, treba dodati i tematske zbornike, koji su za neke discipline naročito važni, naročito za one naučne zajednice koje se bave specifičnim i malo obrađivanim temama. Palavestra navodi da bi to za arheologiju paleolita, na primer bilo važno, ali da „više niko neće da objavljuje u zbornicima jer se bedno boduju“. Ovaj

profesor smatra da se ova vrsta publikacija, zajedno sa knjigama, ne vrednuje, tj. slabo se boduje, zato što „oni koji su smislili taj sistem ne pišu knjige“.

Na osnovu postojećih istraživanja u stranim akademskim kontekstima došlo se i do zaključaka da je ono o čemu anglofoni istraživači govore kao o novoj „kulturi“ postalo u svom specifičnom izrazu vidljivo i na nivou svakodnevnog života akademske zajednice (Strathern 2000a), mada ćemo o tome više govoriti u daljem tekstu. Međutim, tako uočena promena svakodnevnih životnih okolnosti, koja je pre svega uzrokovana promenom uslova rada, pa i načinima evaluacije rezultata tog rada, lako nas navodi na zaključak da to može uticati i na kvalitet same *intelektualne* produkcije. Kazer, govoreći iz ličnog iskustva, smatra da je neoliberalni odnos prema akademskom istraživanju promenio značajno i akademske živote, timo što je za savremenog člana akademske zajednice, ili kako on kaže – akademskog preduzetnika – konstantan i dugogodišnji rad na rešavanju intelektualno izazovnih problema gubljenje vremena, jer će time njegovi izveštaji¹⁴⁹ o radu ostati prazni (Kaser 2013, 36); jer kategorije za takvu vrstu aktivnosti nisu predviđene. Ovaj autor identifikuje novu („naprednu“) vrstu akademskog pisanja, koje se sastoji od pisanja aplikacija za projekte i od „kopi-pejstovanja“ i premetanju delova tekstova iz prethodno objavljenih članaka, objavljenih u regionalnim časopisima za objavljivanje u recenziranim međunarodnim časopisima (*ibid.*), i sl. Dakle, s obzirom na nove zahteve upućene naučnicima, forma njihovog pisanja se menja i umesto pisanja opsežnijih studija (u formi knjiga), čije pisanje može potrajati i po nekoliko godina i koje se kao takve možda mogu čitati i u narednim decenijama, forma naučnih publikacija se sve više skraćuje, a često se „broje“ i one publikacije koje zapravo predstavljaju sažetke sa izlaganja na konferencijama, a koje mogu sadržati čak i po jednu stranicu teksta. O problemima koji se tiču kvaliteta naučne produkcije u našem naučnom kontekstu i njihove eventualne veze sa načinima njihove evaluacije, kao i o samom problemu evaluativnih praksi dobili smo odgovore od naših informanata.

Na osnovu intervjuja koji su sprovedeni u cilju dobijanja uvida u lične stavove određenih članova akademske populacije na BU, po pitanju evaluativnih praksi i njihovog uticaja na bavljenje NI radom, naišli smo na donekle dvoznačne odgovore. Predstavimo prvo mišljenja onog dela ispitanika koji dolaze iz društveno-humanističke naučne oblasti, da bismo videli kakve probleme

¹⁴⁹ Misli se na podnošenje godišnjih izveštaja o radu na projektima, koji se finansiraju iz državnih fondova, ali i na izveštaje o projektima koje finansiraju treća lica.

oni ističu po pitanju procesa naučne produkcije u domaćem kontekstu i na koji način su ili *da li su* oni u vezi sa novouvedenim mehanizmima evaluacije NN rada i navodnim povećavanjem kriterijuma za njihovu procenu. Tako Palavestra, na primer, smatra da je sadašnji „minimum“ koji se traži od profesora na univerzitetu na godišnjem nivou veoma mali, dok Jankov smatra da se on treba što više povećavati. No, ni kod izričitih kritičara postojećih evaluatorskih tehnika nećemo naći kritike koje se toliko odnose na sam opseg ili težinu zahteva koji se pred njih postavljaju, koliko se odnose na načine na koje se njihovi „rezultati“ *tretiraju*. Palavestra u tom smislu jasno podržava nastojanja svojih kolega antropologa: „Ja se apsolutno slažem sa Ivanom (Kovačevićem) i sa tom njegovom borbom protiv citatometrije, ali opet meni zameraju da sam ja elitista. Jer ja se zaista zalažem za neku vrstu kvaliteta, nije to elitizam... Nisam siguran da su Ostrogorskom merili poene“¹⁵⁰.

M. Porčić¹⁵¹ na sledeći način predstavlja probleme o kojima ovde govorimo:

*Kad je reč konkretno o tim pravilima vrednovanja ja imam dvostruk odnos prema tome. S jedne strane mislim da je to preko potrebno, ali da je način na koji je izvedeno ovde – manjkav, jer omogućava zapravo da prođe ono što bi trebalo da bude sprečeno tim sistemom. Ja sam protiv te priče koja jeste došla iz Amerike, ta hiperprodukcija, takmičenje. To stvara nepotreban pritisak na ljude generalno, ali ja sam za nešto što bi se moglo nazvati standardnim minimumom – da bude propisan minimum koji mora da se ispuni da bi neko dokazao svoju relevantnost. Da li će neko da objavi dva rada, tri rada, to neka ostane na njemu, ali mora da postoji neki minimum. Ipak, garancije za taj minimum na domaćoj naučnoj sceni nema, a takve objektivnosti nema ni na internacionalnom nivou, ali ipak ima u većoj meri, i zato mislim da je dobro uvesti te kriterijume – da se traže inostrane recenzije, da bi se izbeglo to „ja tebi, ti meni“. To je kao sa komunizmom – komunizam bi funkcionisao savršeno da su ljudi takvi... S tim što ne treba tu kontrola kvaliteta, ne treba to ludilo neoliberalno – više, više, više – treba prosto da postoje neki standardi, da bi se sprečilo jedno degradiranje, **naročito** što se tiče društvenih nauka koje su degradirane preko svake mere. Ja pritom neću da*

¹⁵⁰ Palavestra ovde kao primer besmisla do koga je došlo usled „jurnjave za bodovima“ navodi primer kontroverznog časopisa Metalurgia International. Povodom toga videti, na primer, tekst na adresi: <http://retractionwatch.com/2013/09/23/a-serbian-sokal-authors-spoof-pub-with-ron-jeremy-and-michael-jackson-references/>.

¹⁵¹ Istraživač-saradnik na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta BU.

pominjem primere iz svog okruženja. Eto, videli smo šta se objavljuje u M 24 časopisima. (...) Zato nije suština u SCI listi, nego je suština u tome da se dobije iole nezavisna kontrola članaka u smislu recenziranja, koja prevazilazi makar malo taj problem male zajednice, koji je ovde nepremostiv.

Palavestra dopunjuje takav stav:

Mi ne možemo da sprovedemo objektivno anonimne recenzije; nemamo pravu naučnu kritiku. Tu kruži troje, četvero, petoro ljudi, oni će vam biti u komisijama, oni će vam biti pisci referata... Malo nešto gledamo sad u regionu sa Slovencima... ali opet po malo, pa vi ne možete da nađete pet profesora koji se bave paleolitom odavde do Berlina.

Prema ovome, scijentometrijski metodi vrednovanja NI rada očigledno za sada ne doprinose kvalitetu istraživanja u srpskoj nauci, mada bismo se svakako ovde morali suzdržati od zaključka da oni u tom smislu još dodatno odmažu u postizanju željenog kvaliteta. Osnovna prepreka kvalitetnijem radu, prema Porčiću, je sama priroda domaće naučne zajednice, a posebno činjenica da je ona „mala“.

M. Milosavljević¹⁵² dalje elaborira u čemu je osnovni problem kada govorimo o bavljenju naučnim radom u našoj (maloj) zajednici:

Još jedan problem (ne vidim neki odgovor) jeste to kako mi izlazimo, koja rešenja pronalazimo. Pošto je arheologija vrlo široka, hronološki, prostorno i zbog toga, ako hoćemo, bavimo se sadašnjošću, bavimo se i antropologijom što je poznato, a takođe možemo da budemo svrstani kao humanistička disciplina i kao nauka u najtvrdem mogućem smislu. Imam jedan veoma dobar primer gde jedan kolega predlaže da mi istražimo nešto, a da matematičari, neki patolozi, fizički antropolozi, urade taj deo prirodnjačkog posla. I – taj prostor gde se sreću ta dva aspekta – moja humanistička pozicija nema pojma ništa o prirodnjačkoj i obrnuto i to prolazi zato što je vrlo mali broj ljudi koji mogu da budu nadležni za taj spoj. A, pošto je to relevantan naučnik iz jednog

¹⁵² Istraživač-saradnik na odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta BU.

domena i relevantan iz drugog – oba su ljudi od ugleda, ili već neko od nosilaca tog spajanja je od ugleda, onda taj spoj niko ne nadgleda. A najčešće u tom spoju dolazi do nekih katastrofalnih zbivanja. Upravo je, recimo, u arheološkoj poziciji vrlo lako na taj način, ili u istorijskoj – istoričari koji shvataju da ako pišu o nekom istorijskom periodu i nađu neke skelete koji se mogu vezati za taj period, onda ih obrade sa medicinskog fakulteta i oni, prosto odmah skoče u odnosu na svoju naučnu zajednicu jer ostvare te poene. A gde je taj spoj, odnosno ti rezultati fizičko-antropološki, patološke analize – to je sve o.k., i sve je o.k. sa recimo analizom pisanih izvora, ali nema ko da nadgleda taj spoj. I šta radimo sa tim? I, naprimer, odeljenje, ako ćete o arheologiji, u kojoj ćete se namučiti ako idete, na primer, Markovim (Porčić, prim. aut.) putem, ali to na kraju krajeva ima dobre rezultate, zato što, on kao pozitivista, vrlo lako može da se uključi u tu utakmicu. A ja to ne želim, da se uključim na taj način. Ili mogu tim posrednim putem, da dam svoj humanistički doprinos, da se priključim tom nekom prirodnjaku... E sad, šta se onda tu radi? Ko je nadležan da kritikuje te spojeve, disciplinarne? Naročito kad je svaka međusaradnja, međudisciplinarni susreti (a oni su najčešće gori od disciplinarnih susreta, zato što prosto tad svako dozvoli sebi da ima još neke slobodnije asocijacije onog što zamišlja šta bi taj drugi radio). A po mom mišljenju, da bi se uopšte ušlo u neku zajednicu, privremenu, međudisciplinarnu, mora da poznaje osnovne metodološke stvari koje se tiču toga kako funkcioniše to istraživanje s druge strane, što taj neko mora da zna. A najčešće ne zna, i može da ne zna i to se smatra, kad ne znate kako funkcioniše taj dolazak do rezultata s druge strane – to se smatra imperativom, zato što tako ne prljate te rezultate, ne kontaminirate ih svojim znanjem.

Što se samih metoda evaluacije NI rada tiče, N. Bokan i sama smatra da oni nisu zadovoljavajući, ali da oni to nikada nisu ni bili, i da se teško mogu dovesti do nekakvog poželjnog modela:

Nije isto kao ranije, zato što su se prosto kriterijumi za vrednovanje naučno-istraživačkog rada u odgovarajućem periodu menjali. U svakom slučaju, neko vrednovanje nastavno-istraživačkog rada mora da postoji. Kakvo god vrednovanje se uključuje, i iskazuje se nekim parametrima, brojevima, to vrednovanje ne može da bude sigurno pouzdano i dovoljno kvalitetno i da nema baš nikakvih mogućnosti da se

prigovori tom načinu vrednovanja, zato što je vrednovanje nastavno-istraživačkog rada jedno veoma kompleksno pitanje. Jer ako se pogleda razvoj nauke uopšte, mnogi rezultati postignuti u nekoj epohi nisu bili prepoznati niti godina, decenija, pa čak ponekad mereno i vekovima. Jer kad počinje u pravom smislu neki naučni rezultat da se prepoznaje – kad on doživi neku primenu u nekoj oblasti. E tu se mogu navoditi razna pitanja. Na primer, kad pogledate tokom srednjeg veka šta su doživljavali naučnici kad su tvrdili da zemlja nije ravna ploča, nego je okrugla, kada su počeli da tvrde da se ona ipak okreće, itd. Saopštavajući ponekad naučnu istinu ljudi su doživljavali vrlo ozbiljne probleme. Znači, ne možemo sad da kažemo da bi se neko spalio na lomači ako saopštava naučnu istinu, ali u svakom slučaju, to pitanje nije lako razmatrati, pogotovo dati odgovor. Sećam se kad sam bila na početku svoje karijere, projekti su na neki način postojali, država je na neki način obezbeđivala neka sredstva za nastavno-istraživački rad, ali se nije po nekim strogim pravilima pratilo da li neko ima određen broj radova, da li je rad izašao u međunarodnim časopisima ili domaćim; referati su se uglavnom pisali, birana je komisija za pisanje referata, da bi se analizirao rad nastavnika univerziteta i komisija je po pravilu uvek bila kompetentna da proceni taj rad. I vodila se rasprava o tome da li je bitan veliki broj radova ili je važan rezultat. Mi smo čak u našem institutu imali neke vrlo ozbiljne rasprave koje su na mene ostavile utisak i da sam se zaista i kasnije trudila da dobijem neki dobar rezultat pa da pokušam da ga štampam u nekom dobrom časopisu, a da ne idem u tom smislu na takvu opciju da baš imam veliki broj objavljenih naučnih radova.

Onda smo došli u jednu fazu kada su ipak počeli da se vrednuju numerološki rezultati i mislim da je ta faza bila dosta umerena. Recimo, tražila su se – a to je bilo otprilike dvadesetak godina unazad – naučne reference. Ja mogu da kažem za prirodno-matematičke nauke – tražile su se međunarodne reference. Dakle, svako je trebalo sa neke liste časopisa da u njima ima objavljena dva rada tokom pet godina, i da ima još neke dodatne rezultate. Dakle, tražilo se, ne samo da neko sedi kod kuće i radi, nego da to i objavljuje. E, onda posle toga je to sve počelo sve više da se usavršava, Tomson-Rojtersova lista je sve više dominantnu ulogu imala; pojavila se Šangajska lista, pojavilo se vrednovanje univerziteta prema broju radova, broju citata i sad je to došlo ponekad zaista do apsurdna. I u medijima se sada o tome puno raspravlja, ali ne samo u medijima,

nego i na naučnim skupovima se raspravlja o svrsishodnosti takvog vrednovanja – i naučnog radnika, nastavno-istraživačkog rada, pa i univerziteta. Tako da je Evropska asocijacija univerziteta pripremila jedan projekat u kome je htela da prepozna i druge elemente koji čine akademsku zajednicu. Pa u tom smisli, recimo, da se prepozna koliko jedan univerzitet utiče na razvoj drugih univerziteta, koliko sarađuje sa privredom, koliko se diplomiranih studenata tog univerziteta zaposlilo u drugim zemljama, koliko je iz drugih zemalja došlo studenata na taj univerzitet i niz drugih elemenata je uključeno da bi se na osnovu njih vrednovao taj univerzitet. Jer ako, recimo, naučni radnik, tj. istraživač ide ka tome da objavi što veći broj radova, on ne može imati vremena da osvaja neke oblasti, da postigne zaista neki vrlo kvalitetan rezultat. Nekad istraživanje traje godinama i može da se desi da nema nikakvog rezultat. Jer ako je u tom istraživanju potpuno izvesno da će ono postići rezultat i da on može da objavi veliki broj radova, to nije istraživanje. To je obavljanje nekog rutinskog posla. Tako da se u tom smislu mora prepoznati i neko ko je uložio ogroman trud u razvoj nove oblasti, novih metoda i podizanja nastavno-istraživačkog podmlatka. Nije samo taj broj radova jedino merilo. Prosto, nastavno-istraživački rad uključuje mnogo elemenata i na osnovu njih treba proceniti ko je najkvalitetniji, ali čim imate mnogo tih elemenata od kojih to zavisi, onda je to višekriterijumski način odlučivanja i tu ne postoji jedinstveno rešenje. To je čak, onako, matematički problem.

S obzirom da je N. Bokan imala direktan uvid u procese odlučivanja u NN politici, postavljeno joj je i pitanje da li bismo s pravom mogli pretpostaviti da sprovodioci reformi VO sistema u našoj zemlji poslednjih deset godina nisu bili dovoljno senzitivni prema ovom pitanju, s obzirom na činjenicu da se proces procene NI rada ipak na kraju gotovo u potpunosti svodi na „prebrojavanje“ objavljenih radova i njihovo kategorisanje po principima ISI liste:

Da. Kod nas se još uvek, mislim, ne diskutuje dovoljno koliko je to dobro – tako iskazivati kvalitet nekim numeričkim podacima, jer numerički podaci uključuju kvantitet, a kvalitet je nešto drugo. I sad je pitanje kako kad želimo da ocenjujemo kvalitet nastavno-istraživačkog rada, da uključujemo kvantitativne metode. Mada, teško je reći tako isključivo da se ne diskutuje – zato što uvek treba, na nivou ministarstva ocenjivati projekte, odlučiti ko će se finansirati u nastavno-istraživačkom radu za određeni period.

Čini mi se da se više diskutuje o tome kako sad te numerološke kriterijume doradivati i usavršavati, umesto što se pokušava na neki drugi način da se prepozna ovaj kvalitet, kao što sam rekla – da li je stvarno objavljen jedan rad – ozbiljan, u jednom dobrom časopisu, nešto bolje nego što je objavljeno u deset časopisa. Da li je neko ko je osvajao novu oblast taj koji se može nekako prepoznati, pa ga podsticati i nagraditi... i ne samo nagraditi, nego, pre svega, pomoći finansijski da on to postigne u smislu nekog rezultata prepoznatljivog, a on, kad stvarno i postigne rezultat, onda ga nagraditi. Jer ja znam, recimo, na nekim univerzitetima kolege su mi pričale o tome kako je jedan veoma ugledan profesor godinama razvijao neku teoriju i na kraju se pokazalo da teorija nije konzistentna, znači propala mu je. Ali njegov ugled, u njegovom okruženju mu nije propao. Jer su svi poštovali ogroman trud koji je on uložio u razvijanje teorije.

Po ovom pitanju navešćemo i mišljenje Jankova, prema kome pak uspostavljeni kriterijumi za evaluaciju NI rada za sada predstavljaju najbolje sredstvo za datu svrhu; međutim, na osnovu parabole o fudbalskim sudijama koju daje, ipak možemo videti da taj sistem ima određenih manjkavosti, barem u smislu u kome ga Jankov predstavlja:

Dakle, ja imam neku idealnu viziju toga šta treba da bude na univerzitetu. Ja mislim da na univerzitetu ne sme da bude ljudi koji sami ne rade nauku, i koji će samo prepričavati tuđe tekstove i neke knjige koje su pročitali. Sve dotle dok oni ne govore o onome što su sami istraživali, tu nema pravog kvaliteta i pravog obrazovanja studenata. Ali sad opet ne znam da li znate da, da napravim jednu paralelu sa sudijama – fudbalske sudije imaju na primer šest meseci obavezu da postiču neke norme u trčanju, da bi im se videla kondicija, nešto moraju da pokažu da su postigli i da su prosto fizički sposobni da budu blizu lopte, jer ne možete sa trideset metera da vidite dal' je neko nekoga udario po cevanici. To je, opet, ono što smo mi u Srbiji uradili da nam ne valja – taj normativ po kome ćete pratiti da li vam sudija ima kondiciju ili nema. Dakle, conditio sine qua non – uslov bez kojeg ne biva – pretvorili smo u to da ćemo najbržeg sudiju proglasiti za najboljeg sudiju. Dakle, ja lično imam vrlo dobar osećaj kako to treba da bude.

Ipak, na pitanje da li to znači da metodi procene nisu na pravi način osmišljeni, Jankov odgovara:

Ne, ali šta procenjujete – kriterijumi za procenu nauke su mnogo bolji, takoreći oni su svetski, tako se i u svetu meri nauka, preko impakt faktora, preko broja radova, preko toga koliko je ljudi pročitalo, ali, s druge strane. To je kao sudija – tačno je da je on bio najbrži, to što on nije nikakav sudija, to je druga stvar. Naš problem je to što ona prava merila o tome šta je univerzitetski profesor, to smo propustili da merimo.

I na osnovu odgovora naših sagovornika (koji se, važno je napomnuti, bave radom u oblasti prorodno-matematičke grupe nauka) vidimo da se društvene nauke „prepoznaju“ kao deo opšteg naučnog opusa univerziteta, ali očigledno je da se one *teško* „uklapaju“ u pretpostavljeni sistem vrednovanja (mislimo pre svega na metode vrednovanja putem impakt faktora). Tako i sam Jankov kaže:

Što se nauke tiče, ja zaista prepoznajem da postoje humanističke nauke, društvene nauke, srpski jezik i književnost. Ali zaista je pitanje ko će u inostranstvu da vam publikuje ili ko neće... Ali odmah da vam kažem, možemo mi da publikujemo, ali da to bude časopis koga oni tamo čitaju. Da ne bude kupusni list koji izdaje taj i taj institut i hermetički zatvoren sistem. Jako dobro znam da postoje specifičnosti, ali ako su i gundali na mene, to je samo zato što sam poludeo o in memoriam¹⁵³. (...) Lično mislim da je izraz impakt, odnosno – uticaj koji ima nešto što ja kažem, nešto što ja uradim, nešto što istražim, da je to u stvari jedini pravi kriterijum, ali ne – 'ja sam u mesnoj zajednici glavni pesnik, pa prema tome šta ja kažem peva cela mesna zajednica' – nego na nekom širem planu. Sad, naravno, jednostavnije je to nama u prirodnim naukama nego u društvenim, ja imam punu svest o tome. Dosta sam kratko bio (na funkciji pomoćnika ministra nauke za Sektor osnovnih istraživanja, prim. aut.), pa nisam mogao mnogo da uradim, ali neke sam stvari uradio – nosio sam se mišlju da napravim za neke određene kategorije, bukvalno dvojezično – srpski i engleski. Časopis sa paralelnim stranama. Pošto, kako da kažem, antropologija u Srbiji ima onu stranu obrazovnu, da se Srbija obrazuje, ali ima isto tako i onu

¹⁵³ O javnoj žalbi koju je u javnosti iznelo Udruženje istraživača humanističkih nauka, povodom nedovoljnog uvažavanja društvenih nauka od strane Ministarstva, i u kojoj je glavna meta kritike bio, zapravo, prof. dr R. Jankov (tada na funkciji pomoćnika ministra nauke za Sektor osnovnih istraživanja), v. tekst. <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Npravichna-procena-nauchnog-rada.lt.html>. Sam Jankov u navedenom citatu misli na svoju reakciju povodom toga što je, došavši na datu funkciju, uvideo da se dešavalo da su pojedine kolege sa društvenih nauka na listu objavljenih radova upisivali i tekstove u kojima “nauke nema”, kao što su “predgovori ili pogovori za neka izdanja, napisani više kao stručni, nego naučni radovi, tekstovi u katalozima za izložbe... Na listi radova jednog profesora našao se ‘in memoriam’, koji je napisao posle smrti svog kolege” (prema: Mićević 2007).

međunarodnu stranu gde svi antropolozi sveta treba da znaju šta se u antropologiji u Srbiji radi. Tako da mi se činilo da je to rešenje, da vaši rezultati moraju da budu na engleskom. A imao sam ideju isto tako da, sad pričam o onome što se dešavalo u društvenim naukama na institutima, dakle – institut izdaje svoj časopis, časopis finansira Ministarstvo nauke, u časopisu svi saradnici instituta publikuju i na osnovu toga dobijaju svoju platu od ministarstva. I glavni odgovorni urednik je, ako može, direktor instituta. Dakle, situaciju koju imate od celog sveta samo u Srbiji. Moja ideja je bila da, kao što su i hemičari napravili, ovaj Fakultet hemijski ili ovaj Institut hemijski, napravi Društvo, dakle Srpsko hemijsko društvo – organizaciju koja izdaje časopise, gde postoje uredni ljudi sa puno instituta i fakulteta i onda to malo objektivizira kriterijume.

Upitali smo, povodom toga, da li se onda mogu smatrati opravdanim tvrdnje jednog dela istraživača iz oblasti H/D nauka prema kojima su upravo novi načini kontrole kvaliteta, koji u principu upravo zahtevaju što veći broj bodova radi napredovanja, održivosti i učešća na projektima koje finansira Ministarstvo i sl, značajno uticali na takve malverzacije kao što je objavljivanje "svega i svačega" i "skupljane bodova na neverovatnim mestima", naročito ako uzmemo u obzir, na primer, činjenicu da u društvenim naukama nisu uobičajena koautorstva, što jeste slučaj sa pojedinim prirodno-tehničkim naukama. Povodom toga, Jankov nam je dao odgovor:

*U matematici, na primer, takoreći nema koautorstva. Ne može meni da padne na pamet zajedno sa vama neki deo hipoteze... Ali bojim se da se na mnogim mestima nalaze nekompetentni ljudi, pogotovu to važi za stariju i srednju generaciju, koja nije prošla kroz to da **ume** da napravi dobar rad. Pa hajde onda da 'snalazićemo se kako znamo', pa ćemo onda da izmišljamo one TTEM žurnale iz Bosne (znate da smo nas petoro pisali onaj dopis ministru)¹⁵⁴ – postoje dva bosanska časopisa koji su kojekakve koještarije za po petsto eura publikovali. Ali to je signal. (...) Ima deo gde, recimo, onaj ko puši kaže ja neću da prestanem da pušim, meni je to zadovoljstvo, a onog trenutka kad odlučim, ja ću prestati. Laže sebe. On nije u stanju. E takav je i moj odgovor na ovo vaše – većina njih u stvari nije u stanju da napiše taj dobar rad. Dakle, kada bi to bila jedna kapitalna knjiga*

¹⁵⁴ Radi se o kontroverznom časopisu (o samom časopisu v. <http://www.ttem.ba/>), o kome je bilo reči i u Peticiji koju smo u radu već navodili, čiji je inicijator, između ostalih, i prof. dr R. Jankov.

koja ima domet u širem okruženju, bar do Slovenije... Dakle, naučna i stručna čaršija tačno zna ko je ko i ovo snalaženje, ove rečenice koje vi izgovarate a da niste ni svesni njihovog pravog značenja, u stvari nije da su ljudi naterani da koješta rade, nego su naterani da rade. Onda dosta često jedan broj i ne zna kako treba da se radi, onda se stvaraju problemi.

Povodom kriterijuma za vrednovanje NI rada, Jankov ipak na kraju smatra da svaka grupa nauka treba da oformi svoje kriterijume, ali ipak po jednom jedinstvenom principu – principu „štapa i kanapa“:

Svako neka pravi po svom obrascu, po svom nahođenju, ali da to stalno bude šargarepa ispred, a štap iza. I ima jedna stvar koja je prošla na moje insistiranje dok sam bio u Ministarstvu nauke – cela moja zamisao je bila po pitanju prelaska u naredno zvanje, da koja god da je grupacija nauke u pitanju, a to važi i za institute, da mora predstaviti neki minimum rezultata. Kao kategorije. Svi su pali na glavu kad sam prvi put pokušao da objasnim šta mislim. Umnim glavama je trebalo da jedno četiri puta vrtim stalno i da kažem: 'Ma ne! Mi imamo kriterijume za izbor, ne razumemo se. Ali ovo su kriterijumi za reizbor' – 'pa kako kriterijumi za reizbor?' Ja sam zaveo te kriterijume, ne znam da li i dalje postoje, ali postojali su¹⁵⁵. I vrlo sam jednostavno rekao – moja ideja je bila da to bude pola od rezultata za naredni izbor. Pa smo se onda nagodili da bude trećina. Pošto sam reko – ne treba meni neko ko će postati docent pa će reći: 'U, meni puna šaka brade pa ću doživotno da budem docent'.

¹⁵⁵ Kriterijumi za reizbor i dalje postoje (prim. aut.).

Antropološke reakcije: nove kulturne prakse na univerzitetu

U domaćoj antropologiji novouvedeni načini evaluacije NI rada, bazirani pre svega na scijentometriji, pretrpeli su značajnu kritiku (v. Kovačević 2009, 2010; Milenković 2009, 2010; Žikić 2009; Gavrilović 2009¹⁵⁶), što u određenoj meri podseća na burne reakcije koje su antropolozi u drugim akademskim kontekstima pokazali prema uočenoj pojavi KR u toku prethodne decenije. Pežorativno nazivajući scijentometriju „citatometrijom“, jedan od najoštrijih kritičara i analitičara mehanizama i posledica ovakvog načina merenja naučnog rada jeste antropolog Ivan Kovačević. Njegovu iscrpnu kritiku „metakritike kvantofrenog lobija“ možemo, pak, sažeti u kritiku zahteva za objavljivanjem u američkim časopisima sa tzv. ISI liste (v. npr. Kovačević 2010, 9, kao i Kovačević 2009). Zahtev za objavljivanjem u američkim časopisima (tj. u vodećim časopisima koji se nalaze na ISI listi) mogao bi, prema Kovačeviću, imati brojne negativne i nazadne posledice po samu antropologiju, na čiji se status on naročito osvrće¹⁵⁷. U skladu s tim i Lj. Gavrilović opisuje „besmislicu apsolutnog favorizovanja Thompson-Reuters liste časopisa: za članak objavljen u časopisu koji se nalazi u prvoj trećini ove liste istraživač dobija 8 bodova, isto koliko za monografiju nacionalnog značaja plus još jedan članak objavljen u časopisu koji se na listi domaćih časopisa (a koju za svaku naučnu oblast definiše nadležni Matični odbor) kategoriše kao vodeći časopis nacionalnog značaja. Za članak u časopisu koji se nalazi u sledećih 20% liste dobija se 6 bodova, i dalje bod više nego za monografiju, dok su časopisi iz donjih 50% izjednačeni sa nacionalnim časopisima“ (Gavrilović 2009, 55). Prema Gavrilović, takva situacija nije nelogična, s obzirom na veličinu ove multinacionalne kompanije i njenu specijalizovanost za baze podataka tekstova objavljenih u naučnim časopisima, međutim, ono na šta se mora takođe skrenuti pažnja jeste to da ona ne samo što prati, nego i kreira proizvodnju nauke, sa tendencijom da je u perspektivi i diktira (*ibid*, 58).

Drugi ključni problem koji Kovačević (ali i Milenković) nalazi u aktuelnom sistemu vrednovanja, a koji se tiče humanističkih/društvenih nauka, jeste onaj koji se odnosi na činjenicu da društvena evaluacija antropologije i ostalih humanističkih nauka predstavlja u stvari rehabilitaciju *scijentizma*: uprkos tome što je „pozitivističko shvatanje nauke odavno rasklimatano, kako u humanističkim naukama, tako i u filozofiji nauke i u postmodernističkim

¹⁵⁶ Lj. Gavrilović se posebno bavila problemom imperativa o objavljivanju na engleskom jeziku za bavljenje domaćim društveno-humanističkim naukama.

¹⁵⁷ Koje su to negativne posledice po srpsku antropologiju, videti u navedenom delu, 7-10. str.

talasima (...) pozitivistički scijentizam živi u društvenom (državnom) upravljanju naukom” (Kovačević 2010, 5-6).¹⁵⁸ Posledica ovakvih tokova se, prema Kovačeviću, može u određenoj meri uporediti sa pokušajima da se, bilo u sklopu kreiranja „jedinstvenog jezika nauke“, bilo u nastojanjima da se humanističke nauke redukuju na prirodne, izvrši scijentizacija humanističkih nauka, a one primere ciljevima nekih drugih naučnih, ili nenaučnih polja¹⁵⁹; prema Milenkoviću, pretpostavljeni scijentizam vodi potpuno pogrešnom razumevanju same prirode (H/D) nauka, a samim tim i pogrešnim zaključcima o njihovom „kvalitetu“ (v. Milenković 2009, 38).

Ono na šta Kovačević, ali takođe i Milenković najviše skreću pažnju u svojim analizama jeste da se evaluacijama kakve se pretpostavljaju pred srpsku (društveno-humanističku) naučnu zajednicu, i koje se sprovode „putem merenja i brojanja ‘učinaka’ identitetskih naučnika, trenutno zasnovanog na redukciji istog tog „učinka“ na broj citata u časopisima“ (Milenković 2009, 38) ni izdaleka ne može izmeriti stvarna vrednost naučnog rada, tj. njegov kvalitet. Prema Milenkovićevim (ironičnim) rečima „[brojevi] ne samo da nam predstavljaju svet, već nam govore i o ‘kvalitetu’ nečijeg ‘učinka’ u svetu, oni mogu da nam pomognu da tako predstavljen ‘kvalitet’ zatim ‘kontrolišemo’ i da time ‘unapredimo’ našu nauku i visoko obrazovanje“ (*ibid*, 39). Milenković takođe smatra da se u takvoj igri na osnovu scijentometrijske „pseudoargumentacije“ (pogrešno) zaključuje da istraživači u „identitetskim naukama“ (kako autor označava polje H/D nauka) služe istim ciljevima, imaju iste stilove zaključivanja, istu metodologiju i publiku kao istraživači u biomedicinskim, tehničko-tehnološkim ili prirodnim naukama (*ibid*, 38). Ovaj autor ukazuje na to da date tehnike procene i kontrole naučnog rada za posledicu čak imaju „ukidanje društveno-humanističkih nauka“:

„Kada društvene i humanističke nauke i pseudo-nauke postanu biznis, to za njih automatski znači i kraj. Ne kraj u smislu da više ‘neće postojati’, već kraj njihovog dosadašnjeg smisla kao civilizacijske vrednosti, stuba visoke kulture i brane konstantnom etnografskom osvežavanju“ (*ibid*, 37).

¹⁵⁸ O značenju pojma scijentizma i o njegovoj kritici u oblasti filozofije nauke i društvene nauke, v. poglavlje *Znanje u društvu znanja*.

¹⁵⁹ Uz to valja pomenuti i da Kovačević smatra da prihvatanje scijentometrije kao mernog instrumenta naučnog rada u našoj sredini predstavlja, zapravo, ne samo potpuno neadekvatan metod (za oblast H/D nauka), već i sredstvo nekolicine njegovih nosilaca u borbi za naučno i univerzitetsko tržište (v. Kovačević 2010, 73).

Na ovu vrstu predviđanja vrat ćemo se i u kasnijem tekstu, ali ono što ćemo istaći kao jednu od najvažnijih zapažanja ovog autora odnosi se na njegov zaključak da statistika u našoj naučnoj politici predstavlja odlučujuću teorijsku orijentaciju prema društvu u celini. Prema njemu: „Reč je o tome da, iako statistika 'po sebi' naizgled nije opterećena ideologijom i drugim potencijalnim generatorima korupcije, sama upotreba statistike kao konačnog arbitra u politici predstavlja ideološki izbor“ (Milenković 2009, 36).

Mnoga važna zapažanja i mesta kritike domaćih antropologa moraćemo da izostavimo u ovom tekstu, da bismo izbegli beskrajno ponavljanje njihovih uvida, mada ćemo se na neka od njih neminovno ponovo vraćati. Ono što čak i na osnovu letimičnog pogleda ipak možemo jasno ustanoviti, jeste da je ova vrsta kritike uglavnom orijentisana oko *načina* evaluacije *naučnog* rada (dakle, nastava se tu gotovo i ne pominje), dakle – ne oko pitanja razloga pojave te pojačane kontrole naučne produkcije – već upravo oko prirode njene manifestacije. Ono što takođe možemo primetiti to je da se navođeni autori koriste koncepcijom kulture revizije kao opštim mestom, odnosno opisnim sredstvom koje na samopodrazumevajući način opisuje tendencije politika, odnosno pravila koja se njima uvode i koje kritikuju. U tom smislu može se povući izvesna paralela između ovdašnje i „stranih“ akademskih zajednica, među kojima se ističu naročito univerzitetski antropolozi. Međutim, meta kritike ovdašnjih i antropologa koji pišu u drugim akademskim kontekstima unekoliko se ipak razlikuju, naravno – s obzirom na probleme koje ovi ili oni smatraju (za sebe) najvažnijim, što je svakako posledica različitih nivoa „zahvaćenosti“ akademije „kulturom revizije“. Ta različita problemska usredsređenost određenog dela nastavno-naučnog kadra na BU dodatno govori i o tome na koji način se KR razume, kako se kod nas manifestuje i u kojoj meri.

Osvrnimo se ovde još jednom na već pominjanu sličnost domaćih antropoloških zapažanja sa onima od kojih smo i započeli ovo istraživanje, dakle sa – antropolozima KR. Paralelu između domaćih i stranih antropologa možemo povući kada i jedni i drugi, analizirajući promene u VO sistemu, ukazuju gotovo isključivo na *praktične probleme* koji iz tih promena izvire, obazirući se pritom naročito na sopstvenu poziciju u novim okolnostima. Svakako, u tom smislu ne bi bilo ispravno tvrditi da se postojeće antropološke analize i komentari sistema ne tiču širih društvenih problema i uvida u jasne tekovine institucionalne promene, koji se u tim radovima takođe anticipiraju, ali većina takvih upozorenja proističe iz perspektive sopstvene ugroženosti. „Praktičnost“ pristupa domaćih antropologa je, može se reći – očigledna, ali čak i oni antropolozi

koji promene u svojim akademskim okruženjima komentarišu pozivajući se na antiutopijski dekonstruktivizam Mišela Fukoa, imaju značajno „praktičan“ pristup uočenim problemima koje KR sa sobom nosi.

Antropolozi koji se bave sopstvenom pozicijom „u sistemu“ u kome u ovom slučaju rade, zapravo se bave tzv. antropologijom „kod kuće“ (v. Simić 2010) ili autoetnografijom, što u najopštijem smislu podrazumeva istraživanje, odnosno smeštanje ličnih iskustava u širi društveni kontekst u cilju razumevanja datog društvenog konteksta, ali i u cilju aktivnog uticanja na njegovo poboljšanje. Osnovna razlika između ovog i „klasičnog“ etnografskog metoda mogla bi se objasniti time što se u poslednjem za osnovni izvor informacija ili građe za razumevanje određenog aspekta društvenog života uzimaju odgovori informanata, tj. „proučavanih“, dok se u slučaju autoetnografije polazi od *sopstvene* pozicije i/ili pozicije *sopstvene grupe* i koncentriše se na sopstveno iskustvo, poziciju i „osećaj“. Kod takvog pristupa primećujemo da se glavni *motiv* za pisanje na temu sopstvene pozicije često pronalazi na osnovu percipiranja lične pozicije (ili pozicije svoje „grupe“) kao na bilo koji način ugrožene. Ilustrativan primer takvog pristupa *sopstvenom problemu* vidimo kod Milenkovića, koji se u svom radu čak direktno obraća kreatorima visokoobrazovnih, tj. naučnih politika: „Ali ono što su aktuelni titulari vlasti dozvolili sebi – da intelektualna zajednica Srbije biva *unižavana* slanjem brojača i merača da gase identiteski akcelerator – podseća na streljanje u jednom danu. *Tako se osećamo*. Do toga je dovela aktuelna naučna politika. *Razočarani smo, uvređeni i uniženi* – ne samo zbog toga ko je određen da stoji u streljačkom vodu, već i zbog ćoraka kojima se na nas puca“ (Milenković 2009, 40-1). Istraživač u ovom slučaju jasno daje do znanja kako se oseća/mo, pri čemu pravi i jasnu distinkciju između *nas* („ugrožene intelektualne zajednice“) i *njih* („brojača i merača“).

Takav pristup problemu podrazumeva (bar u slučaju većine antropoloških radova na ovu temu) nuđenje određenih predloga, saveta (donosiocima političkih odluka) ili motivacija (sopstvenoj grupi) na koji način se problematična situacija može rešiti. Dok Šor i Rajt potencijalno „rešenje problema“ nalaze u formulisanju *sopstvenih* koncepcija odgovornosti kojima bi se nadomestila „konceptualna inflacija“ KR (o kojoj smo govorili) (Shore and Wright 1999, 571), dotle se Kovačević (kao najistaknutiji predstavnik ovdašnje kritike) zalaže za uvođenje *relevantnijih* kriterijuma evaluacije prema društvenim naukama (npr. Kovačević 2010; Milenković 2009; Žikić 2009). Ni u jednom od ovih pristupa, zapravo, ne vidimo da kritičari „beže“ od javne odgovornosti, već da se revizija (koja se sprovodi u ime te odgovornosti) može sprovesti na

drugačiji način. Ta drugačija *konceptija odgovornosti* trebalo bi, kako je već navođeno, ponovo da oživi poverenje i autonomiju profesije (Shore and Wright 1999, 571). Svi se ti predlozi, pak, manje-više odnose na „mirenje“ sa širim kontekstom koji je do evaluacija/revizionih tehnika koje se kritikuju doveo, i pokušaj pronalaženja putanja kojima bi se u takvom izmenjenom sistemu moglo nastaviti sa naučnom praksom bez većih „oštećenja“.

Ono što je takođe zajedničko za domaće i strane antropologe, u smislu predloga rešenja sopstvene situacije, jeste odlučno odbijanje metoda kojima se provera sprovodi. Ali s druge strane, kao što smo već izneli, u domaćoj antropologiji (i u antropologiji KR) se ipak (pre svega u kompromisnom smislu) prihvataju uloge koje im država danas dodeljuje (ili oživljava neke stare uloge i stavlja ih u funkciju „novih“ ciljeva)¹⁶⁰. Tako ćemo u diskursu savremenih antropoloških rasprava o položaju, ulozi i budućnosti antropologije primetiti naročitu zastupljenost narativa o njenim „strategijama“ (v. npr. Milenković 2010, Kovačević 2010, 10-12) za budućnost ali i o tome na koji način se etnologija i/ili antropologija mogu najbolje „uklopiti“ u aktuelne okolnosti, odnosno kako da postanu društveno „kompetentnije“. Primer toga možemo videti u opisu programa master studija na Odeljenju za etnologiju i antropologiju: „Cilj master studija etnologije i antropologije jeste da omogući studentima da se uklope u neprekidno menjajuće uslove tržišta rada, koji posebno pogađaju društveno-humanističku populaciju, posebno putem otvaranja discipline ka interpretativno primenljivim aspektima naučno-istraživačkog rada. (...) Program je dizajniran tako da istovremeno *i proučava i usmerava promenu strukture akademske populacije u zemlji*. Spajajući široke poddiscipline, poput urbanih sa rodnim studijama, nauku sa politikom ili globalizaciju sa multikulturnim politikama, program je orijentisan ka prevazilaženju arbitrarnih granica nametnutih stvarnosti poddisciplinarnim istraživačkim interesovanjima u 20. veku, i usmeren ka interdisciplinarnom i projektnom mišljenju o svakoj istraživačkoj temi, bez esencijalističkih zabluda ili romantičarskog odnosa prema prošlosti, identitetu, tradiciji i sl. Master program u velikoj meri prati procese internacionalnih integracija Srbije i kulturnu promenu stavlja u prvi plan, uz negovanje kompetencija za očuvanje interpretativnog suvereniteta i kulturne baštine“ (kurziv – I.G.)¹⁶¹.

Istorija antropologije pokazuje nam kako se ova disciplina kroz svoju istoriju u različitim kontekstima svog razvoja neprestano menjala, ili je možda bolje reći da je samu sebe stalno

¹⁶⁰ O takvom dodeljivanju uloga H/D naukama biće nešto više reči dalje u tekstu.

¹⁶¹ Deo teksta Programa master akademskih studija, dostupan je na sajtu Filozofskog fakulteta u Beogradu, na adresi: http://www.f.bg.ac.rs/etnologija_antropologija/program_studija.php?god=4&nivo=2.

„podešavala“, pri čemu su razlozi/motivi za to bili često vrlo različite prirode. Čini se ipak da o njoj na kraju, posle svih tih „metamorfoza“ možemo reći da ona u svojoj suštini uvek ostaje ista, objedinjujući istovremeno pojedince koji manje ili više neometano istražuju najrazličitije teme i pristupaju im na različite načine. Ovakva konstatacija može čak i paradoksalno zvučati, ali bavljenje naukom često ishoduje u paradoksalnim zaključcima. Ono, pak, o čemu ovde govorimo kada govorimo o nekoj vrsti „istovetnosti“ svetskih kulturnih/socijalnih/antropologija i etnologija, zapravo je zajednička senzitivnost prema okolnostima u kojima se javlja potencijalna težnja ka narušavanju „dostojanstvenosti“ ljudskih odnosa, zasnovana na opštem antropološkom moralnom idealu koji proizilazi iz humanističkog nasleđa discipline, koji ju je oblikovao gotovo kroz čitavu njenu istoriju (v. kod: Argyrou 2000, 198, 202). Još jedna zajednička crta domaćih antropoloških kritika političke evaluativne retorike i njenog sve eksplicitnijeg praktikovanja i anglofone kritike sličnih praksi koje se ispoljavaju u drugim akademskim kontekstima, jeste u tome što su takve okolnosti dovele do gotovo isključivog interesovanja za javne politike i do polazišta prema kojima je „svest o političkim procesima jedini ključ za emancipaciju (antropologije) kao discipline i ljudi sa kojima ona radi“ (Giri 2000, 174). Bavljenje normativnim pitanjima, koja su u ovom slučaju usko odnose na „dostojanstvo“ discipline, tj. na narušenu dostojanstvenost društvenog, ali pre svega političkog odnosa prema njoj samoj, uslovljavaju one koji se njima bave na *angažovanost*. Dodatni „poriv“ ka angažovanju (za svoje pitanje, u ovom slučaju) predstavlja ona posledica birokratizacije VO sistema i nauke generalno, koja svojim zahtevima za društvenom odgovornošću banalizuje sam antropološki koncept odgovornosti – prema kome bi ispostavljanje računa prema društvu trebalo da bude inherentno odgovornom bavljenju antropološkim radom, ali u smislu doprinošenja „razvoju sebe i drugoga i prema tome – ka uspostavljanju dostojanstvenih odnosa u društvu“ (Giri 2000, 173-4), svodeći ga na proceduralni i društveno neangažovani koncept odgovornosti ili na „zakonski minimalizam“ (*ibid.*).

Pri predstavljanju elemenata domaćeg VO sistema koje smatramo mogućim povodima za zaključak da se kod nas razvija KR, organizaciji CEON smo posvetili nešto značajniju pažnju u radu, s obzirom da je ona svojom scijentometrijskom ekspertizom (odnosno, specijalnostima

koje nudi kompanija Thompson Reuters) obezbedila sredstvo za (ionako reformom planirano) uvođenje jače kontrole i nadgledanja rezultata rada u ovom sektoru. Gaj Niv je, kako smo već navodili, krajem 1990-ih godina ponudio interesantno i originalno objašnjene takvih tendencija u državnim i VO politikama, razvijajući zapažanje da uloga savremenih država u ovom sektoru može da se nazove „evaluativnom državom“. Videli smo da se Šipka poziva upravo na ovu ideju pri obrazlaganju svoje „misije“, ali koristeći se njome kao normativnim principom koji treba ostvariti. Niv smatra da se upravo u razvijanju ovog državnog modela sastoji evolucija promena u VO sektoru, a da Bolonjsku reformu (koja nas zanima kao model promena našeg VO sistema) treba posmatrati samo kao suplementarni indikator razvoja evaluativne države, zbog čega se ona treba smatrati produžetkom već postojećeg trenda, a ne kao nešto što će taj trend zaustaviti (v. npr. Neave 1998; 2004).

Kipnis nas podseća i na to da numerička merila, zasnovana na uverenju u sveopšu računljivost, postoje od kad je novca i država koje ubiraju poreze, pri čemu je konkretno centralnost kalkulabilnosti vezana za period industrijalizacije, sve veću univerzalizaciju numeričnosti (sa opismenjavanjem stanovništva) i tekući rast opsega trgovine, i dakle, sa rastom jaza između proizvođača i korsnika (Kipnis 2007, 283). Ono na šta nas pak podseća Gaj Niv, jeste to da evaluacije predstavljaju integralno svojstvo univerzitetskog obrazovanja, jer se s jedne strane na univerzitetima oduvek ocenjuju studenti, a s druge, vlade su oduvek i na različite načine evaluirale univerzitete, u sklopu uobičajenih nadzornih praksi koje vrše u ime opštih ili kolektivnih interesa (v. Neave 2004, 12-13). U skladu sa tim već je u tekstu navođena i konstatacija Merilin Stratern o tome da je SVO „intimno vezan“ za same korene revizorskih praksi i da ova pojava nije specifična samo za period poslednjih decenija XX veka, već i za prve decenije XIX veka (Strathern 1997, 308).

Niv deli prethodne *tipove* evaluacije na dve vrste – rutinske i strateške ili istraživačke, a osnovna razlika među njima leži u njihovoj svrsi.¹⁶² Razvoj evaluativne države, po Nivu, počeo je prvo zamaglivanjem tradicionalno postojeće razlike između rutinske i strateške/istraživačke evaluacije, nakon čega su oba modela pomešana u jedan interaktivni i stalno ponavljajući proces. Taj proces je u Francuskoj¹⁶³, Velikoj Britaniji i Holandiji bio vidljiv već krajem 1980-ih godina

¹⁶² Objašnjenje ove dve vrste „klasičnih formi“ evaluacije biće dato u daljem tekstu.

¹⁶³ Komentarišući francuski model evaluativne države, Gaj Niv smata da u tom kontekstu formiranje evaluativne države ima za svrhu uspostavljanje kontinuiteta sa prethodno prisutnom vizijom visokog obrazovanja kao javne službe, koja se može posmatrati kao zahtev za efikasnošću, ali bez naglaska na kompetitivnosti među VO

i strateška evaluacija je prestala da se posmatra kao model koji se koristi u posebnim/izuzetnim okolnostima i postala deo upravljačkog sistema na nacionalnom nivou (*ibid*, 14)¹⁶⁴. Istovremeno, strateške evaluacije često čine deo entuzijazma za „strateško planiranje“, a praktično, izricanje određenih elemenata strateških planova posebnim institucijama često se opisuje kao „rasterećenje države“. Drugi zaokret ka evaluativnoj državi podrazumeva pomeranje ka finansiranju *ex ante* ili *a posteriori*, zajedno sa *a posteriori* evaluacijama (*ibid*, 14).

Bojazan od gubljenja osnova za demokratiju „kakva nam je potrebna“ uobičajena je među kritičarima kulture revizije. Pri tom je uočljiva jedna dominantna „struja“ mišljenja koja kulturu revizije objašnjava kao retrogradnu revitalizaciju idejnih osnova empirizma i pozitivizma, odnosno, u slučaju VO sistema, da se savremena evaluacija naučnih institucija i naučno-istraživačkog rada bazira na vrednostima „moderne“ naučne kulture i s njom povezanog pozitivizma (v. Hodkinson 2008). O takvoj vezi se tvrdi na osnovu zaključaka da su, dakle, i revizija i pozitivizam zasnovani na istim predstavama o istraživanju i praksi, odnosno na instrumentalnoj ili tehničkoj racionalnosti, kako je to označio Habermas (1972, prema: *ibid.*) – takva racionalnost se zanima prvenstveno za metode, ali ne i za svrhe, tj. za sredstva, a ne celjeve (Gibson, prema: *ibid.*). Druga zajednička karakteristika koja se pripisuje ovim dvema vrstama iste racionalnosti je potraga za povećanjem efikasnosti, pri čemu se u slučaju revizije ona postiže merenjem efikasnosti, a u slučaju pozitivizma traženjem načina da se takvo merenje postigne. Kako navodi Hodkinson, ali kao što smo videli i na osnovu dosadašnjih primera – u potragama ove vrste i revizija i pozitivizam se fokusiraju na činjenice određene vrste, ali ne na vrednosti ili kompleksne procese, pri čemu se za *ključne činjenice* uzimaju indikatori učinka, prema kojima se zaključuje da li se visokoobrazovne prakse obavljaju na efikasan način, ili ne. Dodatno, takvi indikatori učinka koji se traže u reviziji moraju biti univerzalno primenljivi, jer se u političkim okolnostima, koje odlikuje visok stepen društvene kompleksnosti i neizvesnosti, upravo i zahtevaju takvi pokazatelji koji će ponuditi što jednostavnija i univerzalnija rešenja: „Nijedan kreator politike ne želi da čuje da su stvari zbrkane, da su rešenja zbrkana i nejasna, ili u

institucijama unutar zemlje. On smatra da evaluacija u takvim slučajevima ima za svrhu izbegavanje rasipanja budžetskih sredstava, s jedne strane, a s druge, podržavanje stalne privrženosti VO ideji jednakih mogućnosti (Neave 2004, 20).

¹⁶⁴ Strateška evaluacija je nastojala da utiče na šira pitanja, kao praksa koja redefiniše prioritete na nivou čitavog sistema ili na nivou određenog sektora. Niv pojavu i snažan uticaj takvih strateških evaluacija ilustruje primerima, od kojih ćemo izdvojiti donošenje Robinsovog izveštaja 1963. godine u Velikoj Britaniji, koji je predložio neposredno širenje univerziteta i njihovu pripremu za omasovljavanje visokog obrazovanja u toj zemlji, što se i dogodilo u narednim decenijama (*ibid*, 13).

najboljem slučaju – parcijalna, ili da ponuđeni predlozi imaju neizvesne ishode. (...) Ili drugim rečima – i revizija i pozitivizam su nošeni željom za predvidljivošću i kontrolom“ (Hodkinson 2008, 310).

Različite analize u Zapadnim, ali i u drugim kontekstima (kao što je slučaj, npr. u Kini, v. Kipnis 2007) pokazuju da uspostavljanje numeričkih merila radnog učinka uvek, u većoj ili manjoj meri, izobličuju fenomene koje navodno treba da mere. To naročito važi u slučajevima nastojanja u pogledu merenja efikasnosti i kvaliteta radnih „rezultata“ u akademskom pozivu. Kako Kipnis tvrdi, u svim slučajevima iskrivljenja i iracionalnosti, koji su prouzrokovani lažnom ekvivalencijom između onoga što se meri i kvaliteta koji navodno trebalo da bude prikazan tim merenjima, proizvodi nezadovoljstvo i žalbe od strane onih čiji se radni učinak meri (Kipnis 2007, 281). Samim tim, stalne kritike od strane akademske zajednice povodom takvih neadekvatnih tehnika kojima se sprovode evaluacije institucija i pojedinaca, ipak postepeno dovode do sve većeg opadanja poverenja i pouzdanosti agencija za evaluaciju. Ovo, prema Nivu, ima dve značajne posledice, pri čemu se obe direktno odnose na odnos između agencija za evaluaciju i univerziteta. Takvo nepoverenje dovodi do menjanja „kruga poverenja“ (prema revizorskim agencijama) u „krug sumnje“ (Neave 2004, 30; v. Jeliaskova 2001). Međutim, najčešća posledica takvih kritika obično je nastojanje agencija za evaluaciju ka udvostručavanju sopstvenih napora da osmisle nove, razrađenije kriterijume, što je opet posledica uverenja da se njima na kraju ipak može postići „vrhunska senzitivnost“. Osmišljavanje novih i naprednijih tehnika evaluacije predstavlja kontranapad i odgovor na lukavost institucija i pojedinaca. Takvu situaciju donekle možemo zabeležiti i u domaćem kontekstu, u raspravama koje postoje između Ceona i (dela) univerzitetskog NN kadra. Niv privilegovanost položaja evaluatorskih agencija u takvim i sličnim raspravama obrazlaže time što one ulažu sve veće napore ka usavršavanju standardizovanih evaluacija (*eng.* bench-marking), s jedne strane, a s druge, ova vrsta agencija počinje da stavlja značajno težište na „dobru praksu“ – ili čak na hvaljenu „najbolju praksu“ – kao pridevsko naduvavanje koje ilustruje, ako ništa drugo, onda barem štetu koju krug sumnje/nepoverenja prema njima može da napravi“ (Neave 2004, 31).

Po sličnom principu Pauer razlikuje *operativne* i *normativne* karakteristike revizorskih praksi. Naime, govoreći o „eksploziji revizije“ u britanskom kontekstu, ovaj autor smatra, kao uostalom i većina drugih kritičara pojačanih revizorskih/evaluacijskih praksi u domaćem i stranom

kontekstu, da je društveni zahtev za kontrolom, transparentnošću i evaluacijom rezultata rada, kao i načina korišćenja javnih finansijskih sredstava zdravorazumsko ponašanje ili društveno očekivanje. Međutim, ono na šta ovaj autor upozorava da treba skrenuti pažnju jeste to da se *eksplicitan naglasak* na izveštajima i proverama (što u određenom smislu možemo uporediti sa Nivovim „strateškim evaluacijama“) javlja samo u situacijama sumnje, konflikata, nerazumevanja i opasnosti (Power 1997, 1). Pored toga što smatra da intenzivno proveravanje može biti veoma skupo, ono može biti i neprikladno. Osnovni razlog takve neprikladnosti može se sažeti i u pitanju koje ovaj autor postavlja:

“Da li bismo zaista mogli da zamislimo društvo, ili barem grupu ljudi, u kojoj se nikome i ni za šta ne veruje i u kome su provera i nadgledanje gotovo konstantni? U takvom društvu niše nepoverenja i potrebe za proveravanjem mogu biti kreirane i institucionalizovane, ali da li one mogu biti i princip čitave društvene organizacije?” (*ibid*, 2).

Više puta smo u radu navodili kako Šor i Rajt Fukoovu metaforu *Panoptikona* vide kao korisno sredstvo za dočaravanje odnosa između sistema revizije i NN kadra, gde se revizori poistovećuju sa zatvorskim čuvarima, a revidirani (NNK) sa zatvoreniciima (Shore and Roberts 1995; Shore and Wright 2000, 59). Međutim, i samo ovlaš posmatrano, možemo videti da je u domaćem društvu na svim njegovim nivoima prisutan afirmativan stav prema uvođenju što veće kontrole u svim javnim sektorima, a naročito u visokoobrazovnom¹⁶⁵. I u okviru akademske zajednice je, kako smo već mogli videti, primetno da njen veliki deo smatra da je evaluacija istraživačkih jedinica i istraživača u osnovi dobra stvar, jer su univerziteti „skupi“ – ovo je, između ostalih, i mišljenje Jankova, koji smatra da je univerzitet daleko preplaćen u odnosu na ekonomske moći države¹⁶⁶ – da zbog toga zahtevaju kontrolu kvaliteta.

Antropolozi KR, kao i drugi proučavaoci sličnih fenomena označenih drugim terminima, uče nas kroz svoje radove da je priroda KR takva da se ona postepeno “uvlači” u određeni domen. Taj proces njenog ulaženja u sistem određenog domena ipak nije potpuno neprimetan, jer jedino tako – putem ostavljanja određenih “tragova” i “naznaka” promene kod onih koji bivaju njime

¹⁶⁵ Potpisnica ovog rada nije sprovedla detaljniju analizu odnosa šire javnosti i neakadenskog dela stanovništva prema ovim merama, ali je kroz svakodnevnu komunikaciju i čitanje internet komentara na teme koje se tiču pooštavanja mera u javnom sektoru, a naročito onih koje se tiču kontrole rada u njemu, mogla uočiti gotovo automatski afirmativne stavove prema njima.

¹⁶⁶ Na osnovu intervjua sa R. Jankovim.

zahvaćeni, može da ostvari svoju misiju naturalizacije svojih ideja i njihovu praksu. Na početku analitičkog dela rada smo naveli kako se taj proces može manifestovati kroz “konceptualnu inflaciju” (npr. Shore and Wright 2000) koja ishoduje u činjenju idejnih polazišta stalne kontrole, procene i (kvantitativne) ocene društveno legitimnim, neporecivim i poželjnim, naročito kada se predstavlja kao otvoren, parcipativan i demokratski, a njegovi ciljevi kao benigno društveno odgovorni. Matrica ovog procesa slična je onoj koja je karakteristična za proces nametanja određene ideologije, koja isto tako kako se pretpostavlja za KR – služi stvaranju ili održavanju društvenih odnosa moći. Sve vrste ideologa vezuje zajednička volja da proizvode diskurse o društvu, pri čemu “ideologija može da uključuje tvrdnje koje traže potvrdu pozivajući se na različite izvore – naučne, religiozne, estetske ili zdravorazumske” (Lynch 1994, prema Krstić 2013, 75). Ovde možemo navesti i Naumovićevu shvatanje, koje izdvaja M. Krstić:

“Slobodan Naumović (1998, 3-5) pravi razliku između nekoliko povezanih ideoloških kategorija gde ‘sistem uverenja’ figurira kao najširi pojam obuhvatajući ostale. Autor ‘sistem uverenja’ definiše kao skup pravila i priloga o svetu koja njihovi korisnici smatraju legitimnim. Skupovi ideja opterećenih vrednostima posvećenih društveno-političkoj akciji čine ‘ideologije u slabom smislu’. ‘Ideologije u jakom smislu’ su dodatno legitimisane naučnim ili kvazi-naučnim argumentima. ‘Ideologizovani diskursi su verbalni ili tekstualni skupovi izjava neideološkog porekla grupisanih oko određenog problema ili teme, opterećeni vrednostima koje potiču iz neke ideologije’” (prema: Krstić 2013, 74-5).

Legitimitet procesa ulaženja KR u VOS, kao i u druge javne domene, najčešće se ostvaruje pozivanjem na vrednosti, “sistem uverenja” ili „diskurse“ koji se naročito u akademskom svetu ne sme i ne može poricati, jer mu je suštinski inherentan – na odgovornost, efikasnost i težnju ka poboljšanju/unapređivanju rada i njegovih rezultata. Iako se ovde nećemo baviti raspravljanjem o tome da li se retorika KR može okarakterisati kao “slaba” ili “jaka ideologija”, ono što jeste evidentno je to da proces njenog uvođenja u akademski svet jeste dodatno legitimisan naučnim, ili kako to Milenković kaže, „kvazi-naučnim“ argumentima. U procesu reforme domaćeg SVO možemo primetiti kako nova pravila koja se postepeno uvode u sistem ponekad izgledaju kao da imaju vaspitnu ulogu, tretirajući članove akademske zajednice kao one koje treba dovesti u red, istovremeno im namećući osećaj da oni sami *žele* da se identifikuju sa novim ciljevima i da ispune sve novopostavljene kriterijume – prosto zato što se ti kriterijumi predstavljaju kao

korektni i javno prihvatljivi. Zapravo, u daljem tekstu ćemo pokazati da je ispostavljena “poslušnost” NN kadraa posledica inflacije novih ključnih pojmova i njima propovedanih vrednosti, koje se naturalizuju ne toliko u akademskim okvirima, koliko upravo u medijskom i javnom diskursu. Na taj način reformatorske politike dobijaju javni pristanak i legitimitet, dok akademska zajednica, koja istovremeno sve jasnije uviđa da nove politike nisu za nju povoljne, gubi „saveznike“ u javnom mnjenju, jer javnost (koja je već uveliko prihvatila tržišno-kapitalistički sistem vrednosti) biva “očarana” novom retorikom o kontroli odavno “iskvarenog” VO sistema i čitavog javnog sektora u Srbiji¹⁶⁷. To potvrđuju i dosadašnje analize upliva menadžerskih vidova javnog upravljanja u drugim društvenim kontekstima, prema kojima on nije moguć bez pomoći javnog pristanka lokalnih kultura u zemljama u koje se njegova retorika i sistem vrednosti uvodi (v. Strathern 2000b).

U ovako skiciranim okolnostima, već možemo zaključiti da suprotstavljanje referentnim terminima nove obrazovne politike nije opcija. Takav zaključak nam govori da je proces adaptacije KR u Srbiji poodmakao i da je uspešno prikrio neke njegove “mračne strane”, kao što je npr. ta da KR zapravo počiva na uspostavljanju hijerarhijskih odnosa i prinudnim praksama (Shore and Wright 2000, 62), kao i na veoma problematičnim sredstvima kojima vrši kontrolu i reviziju, što je posebno naglašeno u slučaju H/D nauka. Iako hijerarhijsko ustrojstvo nije strano instituciji univerziteta, tačnije – ona i počiva na hijerarhiji i njenom održavanju – u savremenim okolnostima rađaju se novi hijerarhijski odnosi koji su u mnogim svojim instancama za akademsku zajednicu neprihvatljivi. Međutim, kako Barton Klark smatra, u slučaju univerziteta “ideologija postoji na nivou superstruktura, ali više kao doktrina koja labavo legitimiše određene aktivnosti, nego kao skup specifičnih ideja koji pruža opšta mesta” (Clark 1980, 27). Pod tim se misli, na primer, na ideologiju masovnog obrazovanja koja se odnosi na čitav nacionalni VOS i u kojoj su centralni elementi širokoobuhvatne ideje kao što je jednaka mogućnosti obrazovanja (“obrazovanje za sve”). U prethodnoj ideologiji elitnog visokog obrazovanja takve „ideje vodilje“ su bile stavljane na stranu, a isticane su koncepcije izvrsnosti i stvaranja (društvene i

¹⁶⁷ Prema Vuku Vukotiću: “Otkad je javni sektor ideološkim manevrom označen glavnim krivcem za ekonomsku krizu i otkad su fiskalna konsolidacija i mjere štednje pripisani kao neminovna terapija, izloženi smo orkestriranoj mistifikaciji uloge i funkcioniranja javnog sektora. Na primjeru Srbije, oslanjajući se na osnovne statističke pokazatelje, možemo lako locirati interesnu logiku ispod navodno neutralnih ekonomskih zakonitosti. (...) Iako je javni sektor u Srbiji pod kontinuiranim napadom skoro već petnaest godina, promena vladajuće garniture 2012. godine je, sa dolaskom Srpske napredne stranke na vlast, donekle neočekivano zaoštrila ovu tendenciju. Javni sektor je opisivani sve većim bogatstvom izraza – on znači ‘arčenje novca’ i ‘blato’, on je ‘parazitski sistem’, ‘punačka dama’ (pa zato mora na dijetu), ali i ‘slon na leđima jelena’ (Vukotić 2014).

naučne) elite, koje su, kako smatra Klark, korišćene pri legitimisanju akademskog rada (Clark 1980, 28).

Revizija, kao ritual, ubeđuje učesnike u to kako treba da posmatraju svet, ali bez insistiranja na sopstvenim perspektivama (Strathern 2000a, 287). U slučaju kvantifikujućih ideologija, možemo se poslužiti i Fukoovom formulacijom koju iznosi u delu *Arheologija znanja*, a koja nam dodatno može dočarati o kakvom procesu je reč. Naime, prema Fukou, diskurs koji kvantifikuje ljudsko iskustvo i vrednosti funkcioniše tako što konstruiše same objekte koje meri, dodajući da su diskursi „prakse koje sistematski formiraju objekte o kojima govore... (one) nisu o objektima; one ne identifikuju objekte, one ih konstituišu i u tom procesu skrivaju sopstvenu invenciju“ (prema: Laurence 2009, 11).

Revizija kao kulturna praksa i koncepcija naučne/akademske zajednice na Beogradskom univerzitetu

Jedno od najznačajnijih mesta koje se mogu istaći iz proučavanja savremenih univerzitetskih promena od strane antropologa KR, koje se u stvari vezuje pre svega za M. Stratern (v. Strathern 1997), jeste to što se razvoj sistema administrativne kontrole i merila vrednovanja u visokom obrazovanju posmatra, dakle, kao *kulturna praksa*.¹⁶⁸ Kao što smo još u uvodnom delu rada navodili, Stratern smatra da nove prakse revizije predstavljaju mnogo više od određenog stila ili prezentacije. Oslanjajući se na interpretaciju Meri Daglas (Douglas 1992), ona smatra da je revizija deo šireg uređenja ljudske razmene, što nas navodi na zanimanje za oblike koje ta nova vrsta uređenja poprimaju (v. Strathern 2000a, 4). Sa ovim su u velikoj meri, uostalom, usaglašeni i Šor i Rajt, koji smatraju da tehnike revizije otelovljuju novu vrstu racionalnosti i morala i dizajniranih tako da među akademskim osobljem izazovu nove norme ponašanja i odnosa prema radu (Shore and Wright 2000, 57).

Ono što ovu „kulturu“ čini specifičnom to je da je ona putem administrativnih pritisaka (koji jedan deo akademske zajednice izričito podražava) u izvesnoj meri nametnuta (ostalim) članovima akademske zajednice. Navešćemo još jednom na koji način Stratern objašnjava logiku postanja revizorskih praksi kulturnim modelom: prema ovoj autorki, dakle, kreatori javnih

¹⁶⁸ Doduše, u radu je već navedeno da je Barton Klark nagli porast administrativnog osoblja u SAD još 1980. godine okarakterisao kao „rađanje nove kulture“ u akademiji (Clark 1980).

politika mogu ugraditi revizorske prakse u svoje programske šeme, a sprovođenje revizije će odgovoriti na te politike da bi opravdalo sopstveno pozivanje na efikasnost; praktikanti uključeni u obe oblasti će se pozvati na etiku i njihova „dobra praksa“ biće tako „etički“ utemeljena u okviru posla koji se pritom preuzima (Strathern 2000a, 281-2). Upravo zahvaljujući tako ostvarenom protokolarnom međudejstvu etičkih principa, revizorskih praksi i javnih politika, Stratern smatra da su oni došli na mesto principa institucionalne autonomije, građanske odgovornosti, vladavine zakona, profesionalne odgovornosti, itd. (*ibid.*).

Sa odmicanjem procesa prilagođavanja domaćeg VO sistema principima Bolonjske deklaracije, već smo konstatovali, uočene su brojne promene percepcije među univerzitetskim nastavnicima prema samom tom procesu. Veliki deo pripadnika NN kadra na BU je, svakako, suzdržan od formiranja jasnog stava prema postojećim promenama (često usled nepotpunog razumevanja okolnosti u kojima rade, ali to svakako ne mora biti jedini razlog), a prema studijama sakupljenim u zborniku koji je uredila Isidora Jarić (2010), bezmalo se svaka studija završava utiskom da ispitanici imaju "ambivalentan" stav prema pitanjima koja su tiču promena koje su Bolonjom inicirane¹⁶⁹. Svakako, s druge strane ima i onih „duboko pogođenih“ aktuelnim razvojem (o čemu smo naročito pisali povod unutrašnjih univerzitetskih „borbi“ oko sistema evaluacije naučnog rada, na primer).

Jedna od „najvidljivijih“ manifestacija nove univerzitetske „kulture“ na svakodnevnom nivou na BU tiče se povećanog opterećenja nastavnika (čiji se primarni rad može grubo podeliti na nastavne, konsultativne i naučno-istraživačke poslove), pri čemu dodatni administrativni poslovi koji im se s vremena na vreme nameću značajno utiču na njihove doskorašnje navike u pogledu radnog, odnosno slobodnog vremena (v. Mitrović 2010). Ne treba pritom zaboraviti da, naročito formiranjem novih tela i odbora u okviru Univerziteta (pre svega namenjenih za kontrolu i poboljšanje kvaliteta rada institucije), koja zahtevaju angažovanje pre svega nastavnog univerzitetskog kadra, podrazumeva da nastavnici moraju da odvoje značajan deo svog radnog (i slobodnog) vremena za obavljanje i te (sadržinski) potpuno drugačije vrste poslova od onih koji se tiču nastavnog i naučnog rada. Pored trenda uključivanja NN kadra u administrativne poslove, koji im oduzimaju vreme za posvećivanje nastavi, posledica toga očitava se i u dezintegrisanju

¹⁶⁹ Pored problema vezanih za mehanizme vrednovanja rada nastavnika, Jarić ističe da su osnovne oblasti nezadovoljstva nastavnika vezane za infrastrukturne kapacitete institucija u kojima su zaposleni (v. Mitrović 2010), unutrašnja organizacija nastave i političko-strukturni kontekst u čijim okvirima se odvija Bolonjska reforma.

nastave i istraživanja, što dovodi do evidentnog opadanja verovanja u Humboltov ideal prema kome u modernom visokom obrazovanju ove dve vrste aktivnosti treba da budu integrisane¹⁷⁰. Zanimljivo je kako se kontekst kulture revizije na univerzitetu pokazao kao veoma inspirativan za pisanje autoetnografija ili neke vrste improvizovanih samoanaliza. Vodeći se zakonskim uputstvima prema kojima eksternoj evaluaciji treba da prethodi postupak samovrednovanja ustanove čiji se rad razmatra (v. Zakon o visokom obrazovanju 2012, Čl. 17), Žikić je ponudio metodologiju za utvrđivanje stvarnog radnog opterećenja univerzitetskih nastavnika u odnosu na vrste obaveza predviđenih Ugovorom o radu, Zakonom o visokom obrazovanju i Statutom fakulteta i to na osnovu vođenja lične evidencije i računanja vremena koje mu je bilo potrebno za ispunjavanje svih svojih poslovnih obaveza (Žikić 2009). Prema rezultatima takvog istraživanja sopstvenog slučaja, predstavljenog brojevima, odnosno na „način koji je 'čitljiv' i razumljiv zastupnicima revizorkse kulture“, Žikić nalazi da su univerzitetski nastavnici potcenjeni od strane nadležnih struktura, formalnih i neformalnih činioca moći u odnosu na akademsku sredinu, i to u pogledu: „kvantiteta i kvaliteta profesionalne delatnosti koju obavljaju (tj. obima posla i načina njegovog obavljanja na takav način koji omogućuje funkcionalnu, elaboriranu i unapređenu perpetuaciju osnovnih proizvoda date delatnosti: sistematizovanog znanja, teorijskih i metodoloških preduslova njegovog usvajanja i potencijalne primene, kritičke misli, istraživačkog duha), uslova u kojima rade i materijalne nadoknade, nadasve“ (*ibid*, 117). Slično Žikiću, Sparks je 2007. godine objavio svoju autoetnografiju u formi „etnografske fikcije“ (Sparkes 2007), podstaknute Peliasovim zagovaranjem tzv. performativne etnografije (Pelias 2005). Sparks, naime, u svom radu predstavlja lične ispovesti zaposlenih na britanskim univerzitetima, vezane za sve poslovne nelagodnosti i obaveze koje im kultura revizije donosi na radna mesta. Džim (glavni junak Sparksove „priče“) uporno se trudi da objasni mitologiju impakt faktora mlađim kolegama i podržava ih da objavljuju u časopisima koji su relevantni i prikladni njihovim radovima i koji razvijaju njihovo razmišljanje, bez obzira na impakt faktore – ali preovlađujuća kulturna klima u njegovom okruženju ga značajno ometa u takvom nastojanju (Sparkes 2007, 531). On je fizički, emocionalno i mentalno iscrpljen iz mnogo razloga, među kojima pritisci na poslu imaju presudnu ulogu (*ibid*, 536). Ovaj tekst donosi narativ „iz prve

¹⁷⁰ Videti na tu temu komparativnu analizu koju je ponudio Clark (1995). Ova pojava nemogućnosti stvaranja ravnoteže između nastave i istraživanja naročito je izražena u onim VO sistemima u čijim se obrazovnim politikama stavlja naglasak na nastavni aspekt akademskog rada, što je slučaj sa Japanom poslednjih godina, na primer, kao i u Nemačkoj u nešto manjoj meri (v. Arimoto 2011, 131). U SAD, sa druge strane, istraživanja su pokazala da takav nesklad nije izražen (*ibid.*).

ruke“ o tome koliko savremeni posao univerzitetskog nastavnika prati stalno loše raspoloženje, nervoza i anksioznost. Govoreći o tome koliko dnevno vremena troši na svoj posao (u sličnom maniru kao Žikić), kroz njegov rad dolazimo i do saznanja o tome da su profesori često sprečeni da se bave onim delovima svog posla koji „najviše vole“ – u slučaju Džima, reč je o pisanju i istraživanju – poslu za koji ima sve manje vremena zbog dodatnih obaveza u nastavi, mentorskom radu i administrativnim poslovima (*ibid*, 536).

Pored numeričkih pokazatelja o kojima je do sada bilo reči, kvalitet univerzitetskih nastavnika zavisi i od formulara koje popunjavaju studenti, tj. od studentskih evaluacija nastavnika, koje se, doduše, takođe sprovode na osnovu numeričkih procena. Studentske evaluacije su u domaći VO sistem uvedene kao obavezan parametar za procenu rada nastavnika sa procesom Bolonjske reforme (Zakon o visokom obrazovanju 2005, Čl. 15), koji, između ostalog postavlja zahtev za standardizacijom rada zaposlenih u obrazovanju¹⁷¹. Vilen, na primer, prakse evaluacije nastavnika ocenjuje kao jednu vrstu „takmičenja za popularnost“ (Whelan, u: Golden 2013). One uglavnom funkcionišu tako što studenti na kraju semestra (obično dok on još uvek traje) treba da „ocene“ predavanja i predavača po nekoliko tačaka. Ovo je jedan od čestih razloga zbog kojeg se izražava sumnja u kvalitet takvih studentskih procena, odnosno ocena, kao relevantnom parametaru kvaliteta jednog predavača, s obzirom da studenti često u toku slušanja kursa nisu u stanju da razaznaju ni šta su slušali za nekoliko nedelja (koliko traje jedan semestar), pa je velika verovatnoća da će predavanja proceniti kao nedovoljno koncizna i informativna. Takođe, Vilen, na primer, ističe važnost „ljudskog faktora“ u tom procesu, koji može biti važan u situacijama u kojima predavač nije dovoljno „simpatičan“ studentima, u bilo kom smislu te reči, što utiče na nisku ukupnu ocenu predavača, bez obzira na njegove predavačke sposobnosti. Vilen smatra da takve „instant“ studentske procene mogu imati smisla jedino ako studente uporedimo sa kupcima koji kupuju nešto kao što je hamburger, i koje pitamo „kakav je taj hamburger koji jedeš?“ (*ibid*).

U kontekstu domaćeg rada u nastavi na univerzitetu, imali smo priliku da saznamo kakav stav imaju pojedini profesori prema praksama studentske evaluacije (v. takođe Janković i Jarić 2009). Palavestra navodi nekoliko zamerki koje je uočio u načinu na koji su koncipirane evaluacije u

¹⁷¹ O generalnim problemima u vezi sa praksama evaluacije nastave, ali i o njihovoj primeni na BU, v. Janković i Jarić (2009).

našem sistemu, iako sam dobija visoke ocene. Prva se odnosi na to što se, na primer, studentima prve godine postavlja pitanje da li je ocena koju su dobili na njegovom predmetu adekvatna, iako oni nisu još ni polagali ispit, i ovu vrstu zamerke možemo pripisati neodgovornosti od strane onih koji formulišu i osmišljavaju ovu praksu kod nas. Druga zamerka, koja je, čini se, još i važnija, tiče se „nemarnosti“ vršenja samih evaluacija od strane studenata. Naime, iako tvrdi da je „histerično tačan“ i da je prema tome poznat po nekašnjenju na predavanja, kao i da je vodio statistiku na osnovu koje je izračunao da za trinaest godina nije došao samo na devet predavanja, on je ipak dobio ukupnu ocenu na evaluacijama 4,2 i smatra da bi barem tu morao da dobije 5 – „to pokazuje da se evaluacija vrši nemarno“. Još jedna zamerka ovog profesora odnosi se na njegovo nezadovoljstvo konačnom ocenom na pitanju koje se tiče „stimulisanja diskusije“, oko čega se naročito trudi; to dodatno utiče na njegov zaključak da se u studentskim evaluacijama radi samo o „zadovoljavanju forme“.

S druge strane, N. Bokan navodi kako način na koji su organizovane studentske evaluacije zavisi od pojedinačnih fakulteta:

Imate fakultete sa veoma dugom tradicijom evaluacija pedagoškog rada nastavnika. Recimo, na Elektrotehničkom fakultetu, a mislim da je i na Ekonomskom i na drugim. Tako da to nije nešto skorašnjeg datuma. To je bilo i ranije, pa i na Filozofskom fakultetu se grupa nastavnika baš ozbiljno bavila formulacijom tih pitanja. I znam kad smo hteli na nivou univerziteta da napravimo neku anketu da smo upravo molili profesore sa Filozofskog fakulteta da učestvuju u pripremi tih pitanja, jer od formulacije pitanja zavisi i rezultat – da li su jasna, kojim redosledom su postavljena i niz drugih elemenata utiče na to.

Studentske evaluacije u našoj zemlji postaju obavezan kriterijum pri proceni NN rada zaposlenih na univerzitetima, mada se ovoj praksi u VOS-u Sjedinjenih država posvećuje velika pažnja već decenijama unazad; to da je američki sistem komodifikovanog visokog obrazovanja osnovni model prema kome se sprovode i reforme evropskih VOS-a, odnosno Bolonjeske deklaracije, govori nam i primer evaluacija nastavnog rada zaposlenih na univerzitetu. S tim u vezi navodimo reči N. Bokan:

Kad ovako, pratite kako se organizuje rad na univerzitetima u Americi i na nekim drugim mestima, ono bar što sam ja slušala – ne može baš nastavnik da ima prolaznost 5% ili

95% i da to nema nikakvog odjeka na njegov status. Znači, dekan u Americi na fakultetu i te kako prati rezultate studentskih anketa, razne druge podatke i to je bilo (pošto u Americi Bolonjska deklaracija nije ni potpisana) pravilo i mnogo decenija ranije. To je kod njih bilo prisutno i pre. Ali tamo gde je njihov status zavisio zaista od njihove procene da li je on kvalitetno radio. Naravno, dekan ni tamo, čim se pojavi neka negativna ocena ne potpisuje otkaz, nego razgovara sa kolegom, pa mu ukazuje na greške i daje mu šansu da se on na neki način popravi, ali on se, pošto zna da njegov status zavisi od tih loših ocena, trudi svesno da ostavi odgovarajući utisak.

(Ne)stabilnost zaposlenja na univerzitetu je posebno pitanje savremenog akademskog poziva. Jedan od najvažnijih aspekata univerzitetskih reformi u SAD, na primer, tiče se promene uslova zapošljavanja NN kadra. Pravo na stalno zaposlenje (*eng.* tenure) redovnih i vanrednih profesora u SAD i Kanadi dugo je predstavljalo definišuću crtu profesorskog zaposlenja¹⁷². Međutim, u SAD je sa pomenutom korporatizacijom postala raširena pojava zapošljavanja profesora bez mandata stalnog zaposlenja. I ovaj trend se smatra delom modela zapošljavanja koji je zastupljen u svetu biznisa, a koji je dizajniran tako da što više smanji troškove u oblasti zapošljavanja a da pritom povećava radnu servilnost; u takvom modelu, prema Noamu Čomskom, jedino čemu se pridaje pažnja jeste krajnji finansijski rezultat ili profit (*eng.* bottom line) (v. Chomsky 2014). Prema ovom autoru, u povećanoj nesigurnosti radnog mesta pronađena je formula ekonomskog uspeha bogatog dela stanovništva: “Ako su zaposleni sve nesigurniji, to je veoma ‘zdravo’ za društvo, jer onda neće smeti da traže veće plate, neće štrajkovati, neće tražiti dodatne povlastice; služiće gospodare dragovoljno i pasivno” (*ibid.*). Ovaj aspekt reformi univerziteta direktno tretira njegove zaposlene iz perspektive koja se može grubo označiti kao proleterizacija akademskih radnika, a često se može pročitati kako se u datim okolnostima oni mogu svrstati u “prekarijat” (v. npr. Federici 2006), kao novu kategoriju “radne snage”, odnosno društvene klase. Na univerzitetima se veća radna nesigurnost postiže uglavnom negarantovanjem zaposlenja,

¹⁷² Slično tome, habilitacija predstavlja najvišu akademsku kvalifikaciju koja omogućava stalno zaposlenje na određenom fakultetu u većini evropskih zemalja i u zemaljama centralne Azije.

ostavljanjem ljudi u neizvesnosti u kojoj nisu u situaciji da se bune, i gde im preostaje da primaju male plate i rade svoj posao (Chomsky 2014).

U domaćem kontekstu, nosioci najviših naučnih/akademskih zvanja imaju stabilne radne pozicije, međutim, mlađi istraživači, odnosno nosioci nižih naučnih zvanja, zapošljavaju se samo „po ugovoru“, i u slučaju da je njihov rad (prema uspostavljenim kriterijumima) evaluiran negativno, lako mogu ostati bez posla. Tenzije između toga kako se zamišljaju naučne/univerzitetske karijere i načina na koje se one praktikuju upravo se najbolje mogu ilustrovati preko primera mladih istraživača, koji zapravo predstavljaju prvu generaciju koja svoj akademski put počinje u okolnostima u kojima je većina članova starijih generacija sada zatečena. Kada se govori o „jeftinoj“ i „ranjivoj“ radnoj snazi na univerzitetima obično se i misli upravo na pomoćnike u nastavi i studente postdiplomce, tj. na mlade istraživače, i takva situacija već predstavlja gotovo globalni „trend“. U domaćem kontekstu povećavanje broja mladih istraživača poslednjih godina, (koji se u istom smislu kao što je navedeno iznad, mogu smatrati „ranjivim“) – može se povezati i sa promenama izgleda kurseva, na kojima se, u skladu sa preporukama Bolonjske deklaracije, zahteva njihova potpuna reorganizacija, koja ukratko podrazumeva „rad tokom celog semestra“ (uvođenje kolokvijuma, seminarskih radova, praćenja rada i aktivnosti studenata tokom semestra), koji time zapravo podrazumeva ne samo konstantan rad studenata tokom semestra, već i dodatne obaveze nastavnika. Kao i u kontekstima drugih univerziteta, te dodatne obaveze se i kod nas uglavnom „prebacuju“ na saradnike u nastavi, odnosno na asistente.

Imajući bar okvirnu sliku o tendencijama koje su ovde grubo predstavljene na makronivou, Felt i kolege su nedavno istražili kako novi izmenjeni uslovi akademskog istraživanja oblikuju živote i rad mladih istraživača u Austriji (Felt et al. 2012). Individualne priče tih mladih istraživača pružaju bogat analitički uvid u kontekst i uslove u kojima se “proizvodi” znanje u savremenom akademskom svetu, naročito s obzirom na mnogostruke tranzicije kroz koje prolaze – od jednog stadijuma razvoja karijere do drugog, od jedne institucije do druge, od jednog projekta do drugog, odnosno, s obzirom na vremenski ograničene dinamike današnjih akademskih karijera (*ibid*, 3). Kao dodatni problem pozicije saradnika u nastavi navodi se i institucionalizovana

odluka o njihovoj nemogućnosti učestvovanja u procesima fakultetskih donošenja odluka, što je slučaj i sa našim univerzitetom¹⁷³.

Ovaj sistem, prema nekima, ima svoje očigledne mane, ali i prednosti. Najveća mana mu je, prema Kazeru, neizvesnost akademske pozicije mladih istraživača, a njegova očigledna prednost leži u tome da manje kvalitetni naučnici, koji su u ranijem sistemu mogli neometano da zauzimaju doživotne pozicije na univerzitetima (i institutima), sada ne mogu da zauzimaju mesto ambicioznijim mladim istraživačima.

Ipak, iz razgovora sa mladim istraživačima na odeljenju za arheologiju možemo videti da njihova iskustva nisu u skladu sa iskustvima mladih istraživača koja su Felt i kolege, na primer, predstavili. M. Milosavljević¹⁷⁴, na sledeći način predstavlja svoje iskustvo rada na fakultetu:

Ja prepoznajem da ovo jeste vrlo stresno, ali... na primer, pre jedan dan sam pročitala jedan članak koji govori o tome kako se mladi istraživači svuda u svetu osećaju i kako pišu članke i kako na njihove lične živote deluje ta hiperprodukcija. Međutim, ja se osećam dobro i čak mislim da je ovo najbolji trenutak mog profesionalnog iskustva. Ja sam prošla različite faze na tim nižim stupnjevima obrazovanja, a zašto – zato što imam slobodu, potpunu. Ono što sam odabrala da radim me jako interesuje, to je ono što mi se najviše sviđa i prošla sam i različite odnose u struci u kojima sam imala izuzetno veliku neslobodu. Jako cenim to do koje mere sam slobodna u ovom trenutku. Ono što radim jeste ono što mislim da treba da pišem i što mislim da je društveno relevantno. To je moj prvi kriterijum koje su teme koje odabiram i zašto pišem. I druga stvar, kad god upadnem u krizu, u kojoj podsećam sebe šta da radim i kako da radim, ja sam svesna da mogu da se bavim i drugim stvarima podjednako dobro i da ako u ovom sistemu ja ne odgovorim kriterijumima, da nije kraj sveta i da već sutra mogu da otpočnem sa nečim drugim potpuno iz početka. Najvažnije od svega mi je da se osećam dobro u onome što radim i da mislim da to ima neku širu vrednost, van naše naučne zajednice.

¹⁷³ “Sve to je“, prema Čomskom, “potpuno prirodno za model korporativnog biznisa – štetno je za obrazovanje, ali obrazovanje i nije njegov cilj” (Chomsky 2014).

¹⁷⁴ Istraživač-saradnik na odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta BU.

Rekonstrukcija VO sektora donela je sa sobom i neku vrstu transfera autoriteta u instituciji univerziteta. Kako su Jarić i Vukasović (2009) zaključile na osnovu istraživanja sprovedenog na Beogradskom univerzitetu, došlo do “prestrukturacije odnosa moći visokoškolskog obrazovnog socijalnog polja i pojave novih socijalnih aktera u njemu, koji unutar novog socijalnog i obrazovnog konteksta postaju sve značajnija nova sila koja utiče na različite aspekte i konačni pravac i oblik nastavno-naučnog procesa” (*ibid*, 147). Autorke pod novim socijalnim akterima koji zadobijaju sve veću moć u ovom kontekstu misle na administrativno osoblje i pripadnike nove “menadžerske klase” koji se pominju i kao novi protagonisti univerzitetskog života (pored države, nastavnika i studenata) i postaju sve značajniji i moćniji socijalni akteri i najčešće nosioci novih reformskih zahteva (*ibid.*).

Univerzitetska hijerarhija je neretko podrazumevala neporecivost autoriteta nastavnog kadra u odnosu na studente, dok je administrativni kadar, možemo slobodno reći, bio nevidljiv sa stanovišta osnovne uloge institucije – čuvanja i prenošenja postojećih i stvaranja novih znanja¹⁷⁵. N. Bokan na sledeći način doživljava ulogu akademskog radnika u savremenom srpskom društvu:

Neke stvari su se u tom smislu promenile. Vrlo često ćete čuti podatak da je profesora na BU između dva svetska rata bilo koliko i ministara, i da je ministar dolazio kod rektora na razgovor. Ali onda je bio jedan taj univerzitet i onda je jedan ministar dolazio kod tog jednog rektora. Sad umesto tog jednog univerziteta imate već, koliko, osamnaest akreditovanih i priličan broj onih koji očekuju da budu akreditovani. Broj profesora u odnosu na broj stanovnika sigurno je sad mnogo veći nego, recimo, u periodu između dva svetska rata. Tako da, znači, čim je taj broj veći onda i profesori, koji zauzimaju te pozicije imaju sigurno drugačiji status i sigurno da su kriterijumi za izbor drugačiji nego ranije. A onda, znate kako, ta vremenska distanca čini svoje. Sad vi prepoznajete neke od tih poznatih profesora, iz te prethodne epohe. Isto kao među poznatim kompozitorima – neke opere su doživljavale fijasko u prvom izvođenju, a onda posle nekog broja izvođenja su postale najpopularnije... Ali mnogi profesori, kada su bili tu, radili i stvarali, nisu bili oni najomiljeniji, najpopularniji, najvoljeniji... Ali njihova dela su učinila da oni posle

¹⁷⁵ Do 1980-ih godina, a moguće i nešto kasnije, nastavnici na BU su uživali kako društveni ugled, tako i strahopoštovanje od strane studenata. Prisećajući se vremena svog studiranja, Palavestra kaže da su za njih tada pojedini profesori bili „bogovi“ i da je „taj autoritet bio neverovatan“. Međutim, profesor napominje da ni tada nije svako mogao biti autoritet, pri čemu neki nisu imali nikakav autoritet, a neki ga i danas imaju, kao i to da je, zapravo, na svakom odeljenju bio „po jedan gazda i to je to (...) dok su ostali bili u mišjoj rupi“ (A.P.).

nekih vremena postanu izuzetno popularni i cenjeni. I upravo to – 'otišli u legendu'. Prosto, status intelektualca je kompleksan; pitanje je da li on u tom momentu želi da bude popularan ili želi da ostavi neki trag, pa da skupi malo hrabrosti i da kaže u tom momentu možda nešto što nekima neće biti simpatično i prihvatljivo. Navešće neke druge ljude na razmišljanje, pa će ga nakon toga oni prihvatiti. Jer kad on iskazuje neki stav koji nije popularan u tom momentu, nije prijemčiv za većinu, sigurno to nije nešto čime će steći simpatije. I to je ono što je Arčibald Rajs očekivao, da u ovoj sredini treba da ima više hrabrosti i želje i inicijative za iskazivanje ličnih stavova koji neće biti u tom momentu popularni.

Bolonjska reforma sa svojim naglaskom na promeni odnosa između predavača i studenata, u smislu što neposrednijeg kontakta pri učenju (na primer stavljanjem naglaska na što veće uključivanje ili participaciju studenata u procesu nastave), donela je sa sobom postepeno i brisanje socijalnih ili statusnih barijera profesor – student¹⁷⁶. Međutim, promena opštedruštvenog statusa savremenog univerzitetskog nastavnika nije direktno povezana sa Bolonjom, i u velikoj meri je uslovljena paradigmom javnog nepoverenja o kojoj govorimo u ovom radu kao o jednoj od ključnih osobina društva ili kulture revizije. Ipak, Jankov nas podseća da „krivca“ za eventualnu promenu statusa nastavnika, ali i čitavog univerziteta treba pre svega tražiti među samim članovima akademske zajednice, što je njegovo mišljenje koje smo već navodili.

Pisanje o akademskoj kulturi, odnosno o kulturi revizije, kao što je u radu već pominjano, pretpostavlja i postojanje naučne ili akademske zajednice. Iako smo mogli videti da mnogi efekti uvođenja novih metoda ili tehnika evaluacije nastavnog rada i raznih drugih tekovina reformi koje se u našem VO sistemu sprovode a koje su u vezi sa paradigmatiskim zaokretom kontrole i nadgledanja, utiču na grupisanja i pregrupisavanja članova pretpostavljene domaće takve zajednice, zanimalo nas je i šta naši ispitanici misle o tome – da li se kod nas uopšte može govoriti o postojanju akademske, ili naučne zajednice. Palavestra, na primer, na ovo pitanje gleda usko posmatrajući svoju istraživačku i profesionalnu oblast, odlučno odričući da se kod nas može govoriti o nekakvoj velikoj naučnoj zajednici. Međutim, čak i na tom nivou on ne smatra da postoji nešto kao što je „naučna zajednica“ – dakle, čak ni među srpskim arheolozima. Prema

¹⁷⁶ O percepciji akademskog osoblja o sopstvenoj ulozi kao nastavnika na univerzitetu i o odnosu nastavnika prema svojim studentima, videti analizu koju je Vukasović sprovedla na BU (2010).

njemu, u arheologiji „postoje samo mali kolektivi mišljenja“, to jest „postoje samo male zajednice“. Pritom je zanimljivo da on smatra da domaći „antropolozi imaju jednu zajednicu, vrlo jaku i koherentnu“. Na dodatno pitanje, da li postoji kod nas ipak nešto što bi se u tom smislu moglo označiti kao kulturna grupacija, poseban socijalni sloj i sl, dobili smo odgovor:

Mislim da su barem dva plemena – instituti i univerzitet, koji nemaju ni iste interese uvek, niti isti način rada. Drugo, ni na samom fakultetu ne može da bude razumevanja između psihologije i antropologije... Zato što imaju drugačiji sistem vrednovanja, drugačiji su doktorati – vaši, naši... predlozi doktorata iz psihologije ili pedagogije su potpuno druge planete.

N. Bokan takođe smatra da se kod nas ne može govoriti o postojanju naučne ili akademske zajednice, mada se kod nje nazire uverenje da se u našem akademskom (kao i širem društvenom) kontekstu i danas može govoriti o postojanju određenog mentaliteta, pozivajući se opet na publikaciju Arčibalda Rajsa *Čujte Srbi*, napisanu još početkom XX veka:

Mnoge činjenice koje je on uočio tada su aktuelne i sada. U tom pogledu bi naša akademska zajednica trebalo da trpi neke transformacije, da bi se ovo društvo bolje razvijalo. Ali, s obzirom na to kako je on uočio neke činjenice i kako ih ja uočavam, imam utisak da se tu nije pomak napravio. (...) Recimo, vrlo su problematične primedbe koje se tiču uloge komisije za izbor u zvanje – da se članovi komisije ustručavaju da kažu neko svoje mišljenje, koje eventualno ne odgovara kandidatu, da se ne bi zamerali. Već taj oportunistički smeta da se obezbedi odgovarajući kvalitet. Čovek nema hrabrosti da stvarno podrži onoga koji je najbolji, a ne onoga koji ima podršku iz bilo kojih razloga. To ne može da obezbedi kvalitet, a ni napredak.

O tome da li možemo govoriti o domaćoj naučnoj ili akademskoj "zajednici", naročito kada imamo u vidu eventualnu povezanost prirodnih i društvenih istraživačkih oblasti, Jankov kaže:

Prirodne i društvene nauke imaju i te kako mnogo veze ili bi bar trebalo da imaju. Ipak, ima tu nekoliko razloga zbog kojih Srbija i akademska zajednica u Srbiji trpi još dodatne pritiske, odnosno dodatna zakrivljenja koja joj ne dozvoljavaju da se normalno ponaša.

Prvi je organizovanje univerziteta. Univerziteti u Srbiji – jedini u svetu, osim još u Hrvatskoj, uopšte nisu univerziteti. To je konglomerat fakulteta. Fakulteti su jedinice – organizacione i finansijske – koje rade na dobrobit univerziteta. Na Beogradskom univerzitetu, i ostalim univerzitetima u Srbiji (osim univerziteta u Novom Pazaru, to je jedini univerzitet, pošto je 2006. napravljen) – svaki fakultet je jedna nezavisna organizaciona jedinica. Mi smo ovde (na Hemijskom fakultetu, prim. aut.) 1990. ili 1991. godine napravili grupu za studiranje ekologije jer je to tada bilo popularno, a i dan danas jeste; u tom trenutku mi smo bili dvadeseta grupa za ekologiju na Beogradskom univerzitetu. Već se njih 19 na raznim drugim fakultetima pre nas toga setilo. Da li vam to sad govori dovoljno jasno da postoji stalno sudar fakulteta protiv fakulteta?

Razlog za takvo stanje Jankov objašnjava ekonomskim faktorom:

U tradiciji su fakulteti organizacione jedinice. Dakle, vi ne dobijate platu na univerzitetu, vi se samo zovete profesorom univerziteta; vi ste profesor tog i tog fakulteta, ne univerziteta. U svim drugim zemljama, organizacija univerziteta je takva (a to otežava sad i Bolonju, da se vratimo na to) da smo, recimo, hteli da napravimo na BU ekologiju, pa sad tu može da postoji ekologija, u smislu zagađenja, analitike i rešavanje toga, pa onda u smislu ekonomije, prava i tako dalje, kao jednu studijsku grupu. Gde vi kažete, 'hajde vi sa tog i tog departmana uradite ovo, a vi dajte malo doprinos ovo, a vi ovo i na kraju krajeva to će biti dva ili tri profila, a ne dvadeset. I eto to je odgovor zašto nema kolegijalnosti – ili mi ili oni. Saradnja se uspostavlja samo na nivou interesa, gde interes Srbije niko ne brani; 'Moj interes je da ja branim interes fakulteta' – hajde sad da kažemo – šta je to interes fakulteta? (...) I ako hoćete da neki reaktanti krenu u reakciju ili da se počnu raspadati ili ulepljivati, šta god hoćete, onda morate ili da promenite temperaturu – da povećate, da spuštate temperaturu ili da menjate pritisak ili šta god hoćete i onda će se ravnoteža promeniti. Šta mi radimo – mi metanišemo oko toga, 'hajde ravnotežu promeni se a da ni jedan jedini parametar ne promenimo. (...) Po meni to, po drugom to, po trećem to, a u stvari ništa i ne menjamo. I onda se može desiti da advokati ne dobiju fiskalne kase a prave novac neverovatan, a onda ćemo naterati taksiste i one što sede na tezgi Kalenić pijace da imaju fiskalne kase, onda zavedemo da lekari mogu da rade i u privatnoj i u državnoj službi... Dakle, idiotsko rešenje do idiotskog rešenja,

*zašto – zato što za prvi slučaj dovoljno advokata sedi u skupštini, pa ne možete to da izglasate, otprilike – 'nemojte nas', pa kad dođe do lekara – dovoljno ih sedi u skupštini, dovoljno su moćni – 'doći ćeš ti meni kad ti poraste pritisak pa ću da te pitam onda'...
'Pa nemojte nas, pa nemojte ove'... I nikako da krenemo napred.*

U velikoj meri slično mišljenje iznosi po ovom pitanju i Srbijanka Turajlić¹⁷⁷, koja univerzitet, odnosno NNK Beogradskog univerziteta karakteriše kao potpuno indolentan čak i po pitanju stvari koje se njih direktno tiču: „Oni se, po pravilu, ne oglašavaju ni kada se raspravlja o budžetu, ni kada im se na ime materijalnih troškova ne uplati ni deset odsto predviđene sume” (Turajlić 2011). A razlog za to, prema njenom mišljenju, „treba tražiti u činjenici da u Srbiji zapravo ne postoje državni univerziteti. Dokaz tome je i činjenica da država sva finansijska sredstva usmerava direktno ka fakultetima. Razbivši moguće jedinstvo akademske zajednice država je stvorila arenu u kojoj se svaki fakultet bori za sopstvenu dobrobit“. Time su fakulteti, prema Turajlić, „stekavši uverenje da bi svako zameranje državi moglo da pogorša njihov položaj, odlučili da nedostatak sredstava prebace na teret studenata. Otuda se fakulteti stalno trude da povećaju kvotu samofinansirajućih studenata, visinu školarine i drugih dažbina. Kao rezultat ove politike neki fakulteti koji su trenutno tržišno atraktivni stižu izuzetno velika sredstva koja uglavnom ulažu u povećanje plata, dok neki, čiji su programi možda i značajniji za budući razvoj društva ostaju i bez plata i bez grejanja“ (*ibid.*).

Ono što se ispostavlja kod jednog (značajnog) dela akademske (svetske) populacije, a polako se nazire i kod nas, jeste da govoriti o kulturi revizije na univerzitetu, naročito iz perspektive društvenih i humanističkih naučnika (mada se na njih nikako ne treba ograničavati u tom smislu) – znači govoriti o kulturi straha, anksioznosti, nesigurnosti ili neizvesnosti, razočaranosti ili uvređenosti. Ili bi bolje bilo reći da „akademska kultura“ sve više počinje da bleedi pred našim očima, i u praktičnim i u simboličkim instancama te kulture, dok univerzalni, ili barem nadnacionalni duh koji je Humbolt udahnuo instituciji univerziteta i njenim različitim

¹⁷⁷ Penzionisana vanredna profesorka na Elektrotehničkom fakultetu BU, vršila takođe i funkciju pomoćnika ministra za visoko obrazovanje, u periodu od 2001. do 2004. godine.

manifestacijama širom sveta polako počinje da napušta ovu instituciju i zauzima je jedan novi „duh“ – „duh našeg vremena“, koga neki označavaju kao potrošački, neki kao korporacijski, a neki pak kao evaluativni. Zbog toga ne čudi sav taj strah od nepoznatog (u visokoobrazovnim zajednicama), žal za „dobrim starim vremenima“ i neizvesnost sa kojom su i sami antropolozi često imali prilike da se susreću u onim zajednicama koje su se suočavale sa novim „kulturnim obrascima“ i često bivale primorane da im se povinuju. N. Bokan ima sličnu predstavu o procesu reformisanja domaćeg VO sistema po principima Bolonjske reforme:

Ono što je problem, to je što akademska zajednica teško prihvata promene, i ona je prilično inertna na promene, tako da u nekom smislu možemo reći da se ona čak i pribojava tih promena. U tom pogledu mislim da čak nismo uspeli da postignemo konsenzus između nastavnika i studenata da sad treba nešto reformisati, i da su još uvek isti problemi kao na početku – da li treba da se sa 48 bodova zadrži budžetski status i da li studije traju 4 godine, ili mogu da se produžavaju, a da država to ipak finansira, itd. Tako da ostaju pitanja 'da li treba šest ispitnih rokova ili dva'... Jer je taj koncept, naravno, prepoznat u Bolonjskoj deklaraciji da za 240 bodova treba četiri godine i treba dva ispitna roka. Ali u raznim tim drugim aktima prepoznaje se da se na neki način favorizuje taj rad tokom godine, onda bi prirodno bilo da ima manji broj ispitnih rokova. Vi kad pogledate i na Istoku i na Zapadu, recimo, Moskovski državni univerzitet isto ima vrlo malo ispitnih rokova, što je uvedeno još mnogo godina ranije. Isto kao što ovi prepoznatljivi, kvalitetni univerziteti u zapadnoevropskim zemljama, ili u Americi, isto imaju mali broj ispitnih rokova, ali ima puno aktivnosti studenata tokom godine – i seminari, i kolokvijumi, i štošta što se prati u radu studenata tokom godine, tako da je taj ispit na kraju formalnost. A ovako je sad situacija stvorena da smo nešto preuzeli od ovih drugih, da bude puno aktivnosti vrednovano tokom godine, a da ipak ima puno ispitnih rokova, i onda su studenti u stresnoj situaciji tokom cele godine, a onda pokušavaju da polože ispit na standardni način, kako se polagao ranije, a ovi, pogotovo asistenti – sa svim tim obavezama – i kolokvijumi, testovi, seminari, opterećeni su dodatno tokom godine, tako da se sve to teško može postići. U nekom smislu, čak, teorijski je nemoguće postići i da semestar traje petnaest nedelja i da bude šest ispitnih rokova i da ispit sadrži

pismeni i usmeni deo. E tu ima tih anomalija koje bi trebalo sagledati i opredeliti se za nešto što je moguće.

Međutim, u takvim pogledima kakav je pogled Nede Bokan, primetićemo takoreći *optimističan* stav prema obrazovnoj reformi, koji s jedne strane teži da zadrži „korektan“ odnos prema svojoj profesiji i da je održi, s druge strane, upravo težnjom (i verom) u mogućnost prilagođavanja te profesije novim društvenim okolnostima:

Recimo, ako se osvrnem na period kad sam ja bila student, onda smo imali znatno manje predmeta i po obimu predmeti nisu bili tako opširni. Mislim da se u tom pogledu broj predmeta i sadržaj uvećavao, jer nauka se intenzivno razvija, neke nove oblasti se pojavljuju, i prirodno je da se kurikulumi na nekin način menjaju. Ali zato mora vrlo pažljivo da se pravi selekcija, šta će od toga novog da se uključi a šta od nečega starog da se ipak isključi. I onda, šta je još tu specifično – ogromna količina je sada dostupna i studentima i nastavnicima. Vi kad, recimo, uključite internet, vi možete da dobijete veoma, veoma veliki broj informacija. I sad je pitanje šta student treba da nauči, a šta može da koristi od tih informacija preko interneta, da ne mora da se očekuje da on to sve memoriše. I onda je potrebno zaista izgraditi novi koncept obrazovanja, ne samo visokog, nego novi koncept obrazovanja u celini, da se prepozna da je nešto ipak potrebno naučiti, nešto razumeti, naučiti kako da se dođe do odgovarajućih informacija i kako da se informacije koriste. Jer, nije važno samo da ima informacije, student, pa i nastavnik i čovek uopšte, na neki način mora da ume da proceni kvalitet te informacije, pouzdanost, itd. Jer se i sa tim informacijama može manipulirati.

Ovakav stav direktno je povezan i sa prihvatanjem savremenog odnosa prema visokim studijama kao mestu gde se stiču *kompetentna* znanja:

U ovom konceptu visokog obrazovanja, zamišljeno je (to je neki moj utisak, a mislim da sam stekla neki pravilan utisak prateći mnoge konferencije posvećene tome, kao prodekan za nastavu) da student treba da stiče kompetencije. Znači, da se prepozna šta on može, u skladu sa tim što se očekuje da će da radi, šta on treba da savlada da bi mogao da radi. Jer, pošto se nauka intenzivno razvija, tehnologija... Znači, on ne može tokom studija da nauči sve što će mu biti neophodno tokom njegovog radnog veka. A on

treba da nauči da uči. Isto tako, to je čak i u onim standardima za akreditaciju prepoznato kao 'kompetencije opšteg tipa' i 'posebne kompetencije', pa rešavanje problema, pa kritički razvoj mišljenja... Šta znači rešavanje problema – znači kad se nađe u jednoj novoj situaciji da ume da prepozna problem, da ume da prepozna metode kako da dođe do rešenja. Pa onda, recimo, timski rad, razne veštine, komunikacije, korišćenje stranih jezika, korišćenje računara i mnoge druge veštine i zbog toga se ovaj koncept visokog obrazovanja na engleskom označava kao 'student- centered learning' – da student bude u centru učenja. Ja sam, kad sam prošla ovu funkciju (pošto mi je to 'student-centered learning' bilo svuda prisutno) slušala stvarno i o tome kako treba praviti koncept kurikuluma da student stvarno bude u centru učenja, a onda kako prepoznati kompetencije, pa kako ih meriti. Onda ja kao nastavnik razmišljam o svojim predavanjima na potpuno drugačiji način. I onda kad pripremam neku lekciju ja stvarno razmišljam da li hoću sa tim kursom, recimo, da kod studenta razvijam prostorne mogućnosti, i zašto su bitne prostorne mogućnosti, i tako redom. I onda razmišljam da li su važni ovi testovi ili su važne one teoreme ili je važno nešto treće.

Na pitanje o tome kakav utisak ima o drugim profesorima, svojim kolegama, i o njihovoj spremnosti da na sličan način prionu reformisanju sopstvenih kurseva, N. Bokan misli da:

Mnogi nisu upoznati čak ni sa osnovnim konceptom reforme visokog obrazovanja i da su mnogi od njih upravo zadržali isti sistem rada i onda očekuju da će biti prepoznati rezultati i da će ta kao refoma biti prihvaćena.

Bavljenje naukom u novoj visokoobrazovnoj paradigmi i mesto društvenih nauka i humanističkih disciplina u savremenom društvu

Imali smo više prilika da se uverimo u to da kada govore o savremenim problemima na univerzitetu, članovi akademske zajednice izražavaju različite vrste zabrinutosti. Jedna od najčešćih bojazni jeste ona vezana za ekonomsku ugroženost univerziteta kao institucije. Ova vrsta bojazni sastoji se i u tome da univerzitet u savremenom svetu može postati irelevantna institucija, zbog čega niko više nema interesa da u nju ulaže novac. Zbog toga se, u skladu sa tim da se univerzitet još uvek uzima u obzir kao institucija koja se može „popraviti“ – biti funkcionalnija, delotvornija, praktičnija i, najzad, društveno odgovornija, ulaže sve više napora u osmišljavanje kako bi on mogao biti (društveno) relevantniji. Jednu od reprezentativnih primera ovakvih ideja daje Barton Klark (Clark 1993), koji predlaže obnavljanje kurikuluma i kreiranje programa koji bi bili od interesa za industriju i za širu zajednicu, sve u cilju dobijanja finansijskih sredstava sa raznih strana (Ramirez 2006, 131).

Kako S. Turajlić smatra, država bi, „ako je odgovorna i ima svest o tome da u uslovima nedostatka prirodnih resursa budući razvoj zemlje zavisi isključivo od spremnosti da se investira u obrazovanje“, ipak trebalo da obezbeđuje najveći deo finansijskih sredstava za rad univerziteta¹⁷⁸. Međutim, oni koji veruju u održivost ovakvog zahteva u savremenim okolnostima, prenebregavaju rastući narativ o „rasterećivanju“ državnog budžeta na nivou javnih institucija, koji, kako Gaj Niv ističe – ide ruku pod ruku sa „traženjem dodatnih sredstava“ (v. Neave 2004, 15).

Autonomija u akademskom kontekstu često se „meri“ finansijskom ne/zavisnošću od finansijera akademskog rada. Zbog toga bismo odgovor na pitanje savremene akademske slobode mogli tražiti i u sve raširenijenoj pojavi (na evropskim ali u sve većoj meri i na domaćim univerzitetima) učestvovanja NN kadra u istraživačkim projekata van univerziteta, koje finansira

¹⁷⁸ Iako se ova ideja prepoznaje i potvrđuje u državnoj vlasti, ona se, prema Turajlić, se ne sprovodi u praksi i zbog toga deluje kao da država ipak nema stvarnog razumevanja u pogledu značaja ove investicije (Turajlić 2011).

treća strana. Promena načina finansiranja VO institucija smatra se direktnom posledicom upliva tržišne ideologije u sve domene javnog života¹⁷⁹.

Prema Karlu Kazeru, učestvovanje na ovoj vrsti projekata relativno je lako za prirodno-medicinske i tehničke fakultete, ali je veoma teško za humanistike jer je „njihova tradicija oduvek podrazumevala pronalaženje zadovoljstva u individualnim intelektualnim avanturama, kao i njihovo pravo da postoje u društvu koje je ponosno na svoju klasičnu tradiciju u obrazovanju“ (Kaser 2013, 34). Ovaj autor govori o tome da su, pod pritiskom da budu na neki način profitabilni, članovi univerzitetskog NN kadra počeli da se ponašaju kao neka vrsta akademskih „preduzeznika“, koje on naziva *homo applicandus*, ili kako ovu „sortu“ akademskih radnika u Velikoj Britaniji Sparks naziva – organizacioni čovek ili „majstor samopromocije“ (Sparkes 2007, 532). Ta nova vrsta akademskog radnika, po njemu, „oblikovana je prema njegovom/njenom kapacitetu da razvije konkurentne istraživačke projekte, da piše pametne aplikacije, da odgovori na krajnje rokove aplikacija za nacionalne i internacionalne istraživačke programe koje finansira treća strana...“ (*ibid.*). Mera uspeha savremenih fakulteta sve više zavisi od poslovnih veza koje oni ostvaruju, i dok su ovakve veze lakše ostvarive na fakultetima koji se bave primenjenim istraživanjima, fakulteti humanističkih i društvenih nauka teško da mogu da ostvare mnogo poslovnih veza, a najčešće ih ostvaruju sa neprofitnim organizacijama. Slavković i Kita smatraju da bi fakulteti, u vezi sa tim ciljem, trebalo da preduzmu još neke dodatne korake, kao što je, na primer, osnivanje kancelarije za istraživanja i razvoj na nivou univerziteta, koja bi pomagala fakultetima i odeljenjima u potrazi za novim partnerima i dodatnim sredstvima na istraživačkim projektima, odnosno u participaciji u međunarodim istraživačkim projektima, u pogledu administrativnih procedura koje prate taj proces, kao i u potencijalnoj komercijalizaciji istraživačkih rezultata (Slavkovic and Kita 2009, 274).

¹⁷⁹ Način finansiranja je, po svoj prilici, imao veoma značajnu ulogu u određivanju pravca razvoja antropologije i njenih tema istraživanja. Elizabet Edi tvrdi kako su presudnu ulogu u teorijskom i metodološkom razvoju antropologije obrazovanja, na primer, kao dela opšteg razvoja discipline, u periodu od 1920-ih do 1940-ih imale velike fondacije (kao što je Rokfelerova) koje su bile glavni finansijeri istraživanja u društvenim naukama; u Britaniji je podsticaj dolazio od onih koji su predviđali stratešku važnost obrazovanja u imperiji koja se tada ubrzano menjala (Eddy 1985). Nagli porast broja studenata na svim nivoima i obilni fondovi namenjeni visokom obrazovanju u periodu nakon Drugog svetskog rata, antropolozima su predstavljali još veći podsticaj da intenzivno rade na zasnivanju antropologije kao akademske discipline (Eddy 1985, 93), pa je zainteresovanost za proces nastave i osmišljavanje nastavnih programa u sopstvenim okvirima samo dodatno produbila interesovanje antropologa za obrazovanje kao takvo. Nakon Drugog svetskog rata dolazi i do opadanja uticaja do tada dominantnih paradigmi kulturnog determinizma i kulture i ličnosti (u SAD) i strukturalnog funkcionalizma (u Velikoj Britaniji), što je doprinelo daljoj tematskoj i teorijskoj raznolikosti i „specijalizacijama“ u antropologiji (Eddy 1985, 94).

Hol primećuje da jezik novog menadžerijalizma ima zastrašujuće zatvorenu prirodu, i da bi se snašli u takvim okolnostima, društveni naučnici (kao i ostatak akademske zajednice) moraju da nauči taj jezik. Pritom, oni i dalje veruju u ono u šta su oduvek verovali, ali ono što oni rade, kako pišu formalne predloge svojih misija, kako popunjavaju formulare o realizaciji projekata – to je ono što njih danas interesuje. Posledica toga je i transformacija institucije (Hall, prema Strather 2000a, 284).

Zaposleni na fakultetima Beogradskog univerziteta primaju plate preko Ministarstva prosvete i deo sredstava dobijaju od Ministarstva nauke, dok se zaposleni na naučnim institutima isključivo finansiraju projektno. Tradicija formulisanja dometa i ciljeva projekata preko kojih se finansiraju zaposleni na institutima i na fakultetima je bila, a u velikoj meri je i ostala takva, da su oni, kako Palavestra kaže, „dovoljno široki da može u njih da se stavi šta god hoće“, mada napominje da to isključivo zavisi od rukovodilaca projekata. „Prema ondašnjem samoupravnom sistemu“, kako dalje iznosi isti profesor, „kada institut primi nekog ko se obavezuje da će da magistrira, on je primljen zauvek i može da sedi tu i da ne radi ništa do penzije“.

No, osnovna pozadina današnjeg visoko izraženog prioriteta učestvovanja na istraživačkim projektima koje finansira treća strana¹⁸⁰, pre svega je nedovoljna finansiranost univerziteta, tj. stalna tendencija ka smanjivanju budžetskih sredstava namenjenih radu ove institucije¹⁸¹, a drugi razlog, kako barem Kazer smatra, leži u evaluacijama kojima je NNK izložen svakih pet godina (vezano za pomenuto projektno finansiranje od strane nadležnog ministarstva) (v. Kaser 2013, 35). Ono što se takođe treba smatrati bitnim faktorom za traženje dodatnih finansijskih izvora, ne samo pojedinih istraživačkih jedinica, nego i čitavih fakulteta, jeste činjenica da finansiranje fakulteta i dalje zavisi od broja upisanih studenata; ovo je posebno važno naglasiti s obzirom na okolnost sve slabije zainteresovanosti potencijalnih studenata za humanistike i društvene nauke (a s obzирom na sve *praktičniji* odnos budućih studenata i sledstvenu orijentisanost na *isplativije*

¹⁸⁰ Treba napomenuti, takođe, da količina sredstava koja se dobiju učešćem na projektima često ne mora biti srazmerna kvalitetu rezultata rada na tim projektima. Kazer navodi kako projekti Evropske unije mogu biti izvori naročito velikih svota novčanih sredstava, što ne korespondira obavezno sa kvalitetom i očekivanim rezultatima (Kaser 2013, 36).

¹⁸¹ Politika otpuštanja istraživača iz različitih istraživačkih institucija i smanjivanje njima namenjenog budžeta u toku poslednje decenije postala je goruća tema u Velikoj Britaniji, na primer, ali to je slučaj i sa ostalim evropskim zemljama (za primer Austrije u tom smislu, v. Pohl 2008). U našoj državi ovakav trend otpuštanja je još uvek na nivou pretnji, ali količina novaca iz državnog budžeta namenjena radu istraživačkih institucija već je počela iz godine u godinu da se smanjuje.

vrste studije), zbog čega je poslednjih par godina Filozofski fakultet u Beogradu, na primer, bio do određene mere primoran da posebnu pažnju posveti različitim vrstama *promocija* fakulteta.

Pre Bolonjske reforme finansiranje od strane vlade bilo je bazirano uglavnom na osnovu ulaznih faktora i broja studenata i nije bilo povezano sa merenjem kvaliteta, faktora učinka ili dobre prakse u prioritarnim oblastima (Slavkovic and Kita 2009, 261). Prema tome, model finansiranja nije bio zavistan od strateških potreba – niti univerziteta, niti srpskog društva generalno (*ibid*, 261-2)¹⁸². Ovakav model finansiranja bio je zasnovan na postojećim i istorijskim parametrima, a ne na strategijskim planovima za budućnost, dok su spoljašnji prihodi uglavnom dolazili samo od studentskih školarina. U takvom sistemu nisu postojali neki određeni mehanizmi koji bi omogućili transparentan uvid u načine upotrebe novca od školarina, koje, kako smatraju Slavković i Kita, ne bi trebalo da se koriste samo za uvećanje profesorskih plata, već i za poboljšanje kvaliteta nastave i standarda učenja i opšteg stanja na univerzitetu. Takav sistem spada u jedan od „klasičnih oblika“ ili tipova evaluacije, koji su bili prisutni u VO sistemima kontinentale Evrope (izuzev Velike Britanije) pre Bolonjske reforme, mada treba napomenuti da je finansiranje fakulteta i danas u velikoj meri zasnovano na broju upisanih studenata. Kao što smo već ranije navodili, Gaj Niv deli te klasične evaluacije na dve vrste – rutinske i strateške ili istraživačke, a osnovna razlika među njima leži u njihovoj svrsi. Oba ova oblika zasnivala su se na dva zajednička suštinska svojstva: prvo, i jedan i drugi tip su počivali na „pravnoj instrumentalnosti“, što znači da su pravo i ministarske uredbe korišćene u opštem smislu kao procedure verifikacije, a u posebnom kao osnove za utvrđivanje da je korišćenje uložениh sredstava bilo u skladu sa propisima (Neave 2004, 13). Druga njihova zajednička osobina orijentisana je oko *a priori* finansiranja, odnosno finansiranja na osnovu ulaza, određivanog uglavnom na osnovu broja studenata. Ovaj model specijalisti za budžetska finansiranja nazivaju „istorijski instrumentalizam“.

Jedna od negativnih strana koja se ispoljava, naročito u zajednicama u kojima konkurisanje na konkursima različitih projekata predstavlja novu okolnost, jeste što proces prijave „apsorbuje značajno vreme istraživačima“ (za primer Austrije v. Kaser 2013). Konkurisanje kod različitih fondova podrazumeva prolaženje kroz različite „administrativno-birokratske procedure pisanja predloga, planova, sažetaka, programa, pa potom čestih izveštaja manjeg obima i

¹⁸² Dalje, sredstva su slata direktno unutrašnjim jedinicama fakulteta na striktno propisan način, a ne Univerzitetu.

nezanemarljivog broja izveštaja srednjeg obima, što sve ukupno može prevazići utrošene sate za pisanje samog završnog rezultata istraživanja“ (Kovačević 2010, 68-69). Ono što Kovačević smatra vrhuncem ovakve „tragikomedije“, jeste upravo ono što Slavković i Kita smatraju poželjnim, a to su kursevi namenjeni naučnicima radi njihovog obučavanja o tome na koji način se konkuriše kod odgovarajućih fondova.

Prema Vilenu, pak, ekonomisti mogu da pokažu da su ti procesi traženja novca veoma rasipni, kako u pomenutom smislu trošenja radnih sati, tako i u smislu raspodele i dodeljivanja novčanih fondova – „to je u suštini lutrija u kojoj je jedino sigurno da će većina aplikacija biti gubitnici i da će shodno tome biti tretirani“ (Whealan, u: Golden 2013). Volan smatra da je logika ovakvog sistema dodeljivanja sredstava zanimljiva i zato što se „kapacitet za trošenje veće količine novca na projektima nagrađuje sa više novca: raskalašnost je ovde odlika kvaliteta“ (nastavno-naučnog projekta) (*ibid.*).

I savremena antropologija u zapadnim zemljama, a najpre u SAD i u Evropi, prepoznala je da se njeni metodološko-teorijsko-interpretativni i moralni kapaciteti (ili intelektualna zaostavština antropologije poslednje trećine XX veka) mogu „uposliti“ mnogo bolje van akademije, sa misijom rešavanja „svetskih nepravdi“. Fler-Loban smatra, na primer, da je etički diskurs u antropologiji relativno nov i da se može posmatrati kao deo nedovršenih kolonijalnih poslova (v. Fluehr-Lobban 1999, 119). Pozicija moralnosti sa koje se u savremenim „primenjenim“ antropološkim israživanjima polazi je uglavnom neproblematizovana pozicija ljudskih prava. Nova vrata za primenu antropologije u formi savetodavne pomoći pri rešavanju problema sa kojima se uglavnom susreću nerazvijenije zemlje, zahvaćene različitim vrstama etničkih sukoba i različitim „manjinskim“ problemima, otvorile su različite nevladine organizacije (NVO). Ova vrsta antropološkog istraživanja i „delovanja“ podstaknuta je, navodno, plemenitim i humanim motivima borbe protiv različitih negativnih aspekata dominantnih državnih ideologija, koje, uostalom, deli i sa celokupnom idejom NVO aktivizma. I dok su ovakvi načini partikularnih „mejnstrimovanih borbi“ danas „očekivani, izvesni i zvanično odobreni“ od strane istih tih vladajućih ideoloških sistema, jer predstavljaju pacifikovane prakse izlaženja u susret reformističkim zahtevima (v. Đorđević i Vukelić 2013), odnos pripadnika akademskih disciplina prema takvim izletima u neakademski privatni i/ili nevladin sektor smatra se kontaminacijom predstava o akademskoj disciplini (v. Kovačević 2010, 48). Zapravo, NVO antropologija,

korporativna antropologija i slični oblici „primene antropoloških znanja“ (koja se uglavnom svode na dugotrajno posmatranje, kao deo etnografskog metoda) samo su još neki od vidova primene antropologije, odnosno obavljanja određenog (antropološkog) posla „za nekoga“¹⁸³ i može se reći da su takve vrste antropoloških aktivnosti oduvek nailazile na negodovanje u akademskom delu antropološke populacije¹⁸⁴.

Kovačević (2010, 69-70) ističe još jedan važan regulacioni mehanizam koji se naročito odnosi na tematska opredeljenja (naročito društvenih) naučnika, pored onih koje se odnose na „upoterbljivost“ istraživačkih rezultata u svetu ekonomije i biznisa – onu tržišnu komponentu koju diktiraju nekonstituisane grupe „konzumenata“, tj. čitalačka publika zainteresovana za određene teme: „brojne izdavačke kuće, rukovođene profitom, prate kretanje plasmana i potražnje i samim tim rezultate koje knjige sa nekom tematikom ostvaruju u prodaji da bi na osnovu toga podržavale ili čak tražile i poručivale određene teme, a odbijale neke druge“ (*ibid*, 69).

Sam Kovačević regulativnu ulogu tržišta posmatra na dva nivoa: kao fundamentalnu i varijabilnu tržišnu determinantu naučnih istraživanja. Prva se odnosi na determinišuće zahteve „novovekovne radoznalosti“ o sopstvenom i „drugim“ svetovima, dok drugu karakteriše kao „modu“, misleći na neke aktuelne teme koje u određenom vremenskom razdoblju dolaze u centar pažnje šire javnosti, što se realizuje na tržištu knjiga (v. *ibid*, 70-71). Kovačević, imajući izvestan vrednosni otklon prema jednom pristupu antropološkoj delatnosti (primenjena antropologija) i favorizujući drugi (antropologija kao nauka), piše kako bi „ka polu ‘čiste’ nauke gravitirale univerzitetska antropologija i antropologija fondova, kao i antropologija namenjena tržištu na kome se zadovoljava intelektualna radoznalost, dok bi se više ka polu primenjene antropologije nalazila istraživanja poručena od strane vlade, ekonomskih činilaca i nevladinog sektora“ (*ibid*, 73).

¹⁸³ Upošljavanje antropologa u neakademskom kontekstu stara je praksa u ovoj disciplini. Primenjena antropologija može da se definiše kao disciplina koja zahteva da antropologa uposli pojedinac ili organizacija koji nastoje da postignu tehnološke, kulturne, ekonomske ili društvene promene (James Clifton, prema: Рибих 2007, 6). O istorji ove oblasti videti navedeno delo.

¹⁸⁴ Radi upućivanja u temu antropoloških rasprava o društvenoj ulozi same discipline, baziranih na distinkciji između etike i naučne objektivnosti, v. Gačanović (2007).

Sužavanje perspektive koja se povezuje sa razvojem preduzetničkog sopstva povezano je sa razvojem kultura performativnosti u javnom sektoru, gde sama performativnost postaje najvažnija stvar koja se računa (Allen 2011, 12). Stiven Bol (Stephen Ball) je, prema Alenu, ponudio snažnu kritiku takvog razvoja, mada na kraju njegove linije argumentacije možemo naći neke zanimljive nusprodukte: na primer, vrsta “gejmerstva” čiji razvoj performativnost ohrabruje, može ishodovati u “izbegavanju ili uzmicanju direktnoj prismotri” (Allen 2011, 12). Mogući efekat koji bi iz toga mogao da sledi je da “reprezentacioni artefakti” mogu u stvari učiniti javni sektor više, a ne manje “neprozirnim”, što bi moglo biti korisno pri izbegavanju eksternih intervencija (*ibid.*). Zbog toga Alen smatra da bi preduzetnička ličnost možda sadrži neke uzbudljive mogućnosti za prakse otpora (mada može sadržati i određene opasnosti, doduše).

Majkl Pauer je veoma promišljeno upotrebio pojam „*rituali verifikacije*“ kada je želeo da opiše prakse revizije, misleći pod njim i na antropološko shvatanje rituala. Mehanizmi revizije sadrže određene transformacione efekte koji dovode do ciljeva koje prizivaju – dakle, da je moguće predstaviti kvalitet i novčanu vrednost u širokom opsegu javnih institucija i službi (Strathern 2000a, 287). U kontekstu visokog obrazovanja, revizija odobrava specifičan način čitanja toga šta znači „proizvodnja“ znanja. Ono što, u principu, nudi takva proizvodnja znanja, jesu indikatori, tj. podaci. S obzirom da takvi indikatori navodno već dolaze do suštine onoga što je važno, njihove mere guraju neizvesnosti (fenomene kojima se, između ostalog bave društvene nauke i humanistike) nazad u domen „individualne“ proizvodnje znanja (što se može odnositi na pojedince unutar institucije ili na institucije koje se posmatraju kao kolektivna individua, v. Strathern 2000a, 287-8). Sumirano, revizija nas na taj način bez reči upućuje da pokazatelj ili izvor proizvodnje znanja ne treba tražiti ni u narativu niti u interpretaciji, kao suštinskim društvenim praksama, nego u težnji ka prepoznatljivim proizvođačima znanja (*ibid.*). Na kraju krajeva, kako smatra Hant, revizija izgleda kao dogovorena produkcija utehe anksiznom društvu (Hunt, prema: Power 2003, 195) – društvu koje dobija ritualizovanu reviziju kakvu i zaslužuje (*ibid.*).

Oni antropolozi koji, pozivajući se na rad Majkla Pauera (Power 1997) i njegove rituale verifikacije, smatraju da takve prakse dovode u pitanje i način na koji sami antropolozi *opisuju* svoju poziciju u tom kontekstu, s obzirom da pokušavaju da vide sebe kroz oči revizora, ali i izvan njegovog pogleda, što zahteva jednu posebnu vrstu refleksivnosti (Strathern 2000a, 283).

Akadska praksa generalno, kao i znanje koje iz nje proizilazi postaju uhvaćeni u mrežu metadeskripcije (izveštaja) toga šta treba da je smisao tog rada. Stratern smatra da se najbolji primer toga ogleda u zahtevu za izveštajem kako proces realizacije ili rezultati rada odgovaraju prethodno postavljenim ciljevima (*ibid.*).

U vezi sa tim, povodom projektnih ciljeva i misija možemo primetiti da zbog zahteva za njihovim formulisanjem kao da se radi o izjavama o nekoj konkretnoj misiji, dolazi do snižavanja vrednosti samih tih ciljeva. Kako primećuje Džeremi Majnot (Jeremy Mynott), podnosioci projekata mogu da postanu cinični u načinu na koji „uparađuju“ predloge istraživanja ili „pakuju“ svoja predavanja, da bi ispunili spoljašnjia očekivanja o tome kako ciljevi i misije treba da budu prezentovani (prema: Strathern 2000a, 297-8, fusnota). Međutim, taj cinizam, može biti prečica ka samooutuđenju. Primer za takvo samoouteđenje daje Gledhil, kada predstavlja kako su meksički najamni radnici iz prezira prema administraciji i nadzornicima, tvrdili da su oni prava baza tog preduzeća; ono na osnovu čega su tvrdili da daje dignitet njihovom radu, u inače nepodnošljivim uslovima, bilo je u stvari prilagođavanje i predavljanje sopstvenih životnih ciljeva kao da se oni sastoje u radu na datom imanju (Gledhill, prema Strathern, *ibid.*). Stratern ovde postavlja pitanje kako onda razumeti situaciju u kojoj se nalaze društveni naučnici, koji se očigledno protive „ludačkoj košulji“ koju im nameću politička očekivanja, jer i oni mogu tvrditi kako u stvari proizvode „pravo“ društveno znanje koje je društvu potrebno (*ibid.*). Ova autorka ovde misli na dugu tradiciju koja je posebno specifična za društvene nauke, koje su (skoro uvek) kroz svoju istoriju morale da se susreću sa zahtevima političkih režima, koji su ih sa svoje strane posmatrali kao sakupljače društvenih znanja koja su društveno upotrebljiva¹⁸⁵.

Prema svemu ovome, moramo razmotriti barem dve moguće posledice na koje upućuje Stratern. Prvo, metadeskripcije formulara i obrazaca koje traže da se jasno predstavi koji je smisao tog i tog rada, i prema tome, šta je sam autor time hteo da postigne, „presuje“ znanje u onu vrstu službe koja bi se mogla okarakterisati kao autorsko „samo“znanje (Strathern 2000a, 284). Istovremeno, prema ovoj autorki, takvo znanje potencijalno može služiti onome što je Veber

¹⁸⁵ O čemu je već bilo reči u tekstu.

video kao jedan od ciljeva moderne birokratije, kao suštinsko vladino i tržišno pomoćno sredstvo. Ovakva znanja danas se nazivaju i „ekspertskim znanjem”¹⁸⁶.

O tome kako stara VO paradigma počinje da bude nadomešćivana novom, u kojoj se vrednost meri tržišnim a ne idealističkim merilima, i o tome kako narativ o efikasnosti koji preplavljuje univerzitet gotovo potpuno baca u senku narativ o izgradnji ličnosti, autonomiji mišljenja i sposobnosti za kritičko razmišljanje o svetu, najbolje nam možda može pokazati pozicija u kojoj se nalaze humanistike, odnosno društvene nauke – možda najnepraktičnijih studijskih oblasti, posmatrano iz dominantne tržišne ideologije današnjice. Međutim, ono što je problematično i relevantno za razmatranje u savremenom kontekstu, jeste to da „šire kulture moderne nauke pružaju izvore metafora i institucionalnih praksi koji istovremeno i inspirišu nova istraživanja i ograničavaju njihove mogućnosti“ (Stichweh 2001, 13727).

Prema Kovačeviću, uloga neke naučne discipline predstavlja rezultat mnogih društvenih sila, odnosno, posledica je složenosti formiranja i preplitanja društvenih zahteva koji se postavljaju pred neku nauku (Kovačević 2010, 67). Ta složenost, po njemu, obuhvata ulogu države u formiranju nauke, kroz određivanje njenih ciljeva i uloga, uticaj drugih institucija, javnog mnjenja i tržišta, političkih i drugih organizacija, mada i sami naučnici mogu doprineti formiranju sopstvenog položaja u društvu (*ibid.*). Uloga i njoj sledstven status određene nauke u društvu su, prema tome, usko uslovljeni *načinom* i *intenzitetom* uticaja posednika društvene moći koji u određenim političkim i socijalnim okolnostima i tradicijama imaju interesa da se bave određivanjem takvih uloga.

Odnos država – univerzitet, pored svojih pravnih i privrednih aspekata, ima i jednu načelnu dimenziju, jer priroda takvog odnosa, na kraju krajeva, odlučuje i o javnom karakteru nauke, odnosno o njenoj javnoj ulozi. Prema Lismanu: „O važnosti istraživanja na prirodno-znanstveno-tehničkom području u pravilu vlada konsenzus. Debata započinje kad se raspravlja o financiranju, o strukturama, sadržajnoj usmerenosti i očekivanoj iskoristivosti istraživanja na planu društvenih i humanističkih znanosti“ (Liessmann 2008, 102). Dalju raspravu ovog autora,

¹⁸⁶ Znanje koje se proizvodi ne samo u formi koja je birokratski upotrebljiva, već koje se može predstavi kao činjenično i kao deo ekspertskog mišljenja (Strathern 2000a, 284).

koja se tiče predmeta „elitnosti“, možemo nadovezati na ukazanu nepriliku u kojoj se danas nalaze humanističke nauke: „Za razliku od primjenjenog prirodno-znanstvenog istraživanja, korisnost humanističkih znanosti nije u proizvodima i tehnologijama čija uporaba ne iziskuje nikakvo razumijevanje njihovih znanstvenih osnova, nego u javnoj djelotvornosti same znanosti“ (*ibid.*, 118-119).

Društvene nauke – ekonomija, političke nauke, psihologija i sociologija, kao i antropologija, na evropskim univerzitetima počinju da se predaju na prelazu iz XIX u XX vek. Odlike reforme univerziteta u modernim državama, prema Humboltu bile su: afirmativni odnos univerzitetskog znanja prema državi, odbrambeni stav univerziteta prema sopstvenoj profesionalnoj praksi i centralni položaj filozofskog fakulteta unutar univerziteta. Prema ovome, filozofski fakultet je, organizaciono i suštinski, objedinjavao univerzitet, a centralni položaj u kurikulumu modernog univerziteta imali su antička filozofija, klasični jezici i književnost (Petkowska 2010, 26, 27). Iza te reformatorske ideje stajala je intelektualna klima koja je preovladavala u Nemačkoj tog vremena, a nju su pre svega oblikovali filozofi i drugi intelektualci, pristalice filozofije klasičnog nemačkog idealizma. Takav kontekst se ne sme prenebrgavati, posebno pri čestim nastojanjima savremenih autora da upoređuju stanje na univerzitetima i pravce njihovog delovanja i razvoja, sa modernim univerzitetom kao idealom od koga se univerzitet sve više udaljava i na specifičan način „degradira“. I sam Jaspers je smatrao da odnos između države i univerziteta definiše stanje stalne i višestruke napetosti, koje je posledica ne samo promenljive društvene, političke i kulturne stvarnosti, već i obrazovnih i pedagoških ideala vremena (Lolić 2009, 44).

Novi načini kontrole i procene vrednosti naučnog rada navode na pretpostavku da zahvaljujući njima postepeno dolazi do menjaja shvatanja o samoj prirodi naučnog rada, o njegovom smislu i svrsi, posebno kada je reč o društveno-humanističkim naukama. Prema Juriću, pored urušavanja celovite slike o smislu obrazovanja, druga važna posledica (nove obrazovne paradigme) odnosi se posebno na humanističke nauke „koje su, bez obzira na veću ili manju ovisnost o političko-ekonomskom sistemu, bile izvorište kritičke svijesti koja je po definiciji subverzivna (...) Ako zapriječite priljev samostalnih, kritički orijentiranih pojedinaca, zacrtani put totalne kontrole biće vrlo brzo i asfaltiran“ (Jurić 2011). Kako iz svoje perspektive tvrdi Epl, [američki] sistem obrazovanja i školovanja, nominalno je imao funkciju osposobljavanja građana za kritičko demokratsko mišljenje (iako pored toga naglašava da je ovaj cilj često zloupotrebljavan u svrhu romantizovanja prošlosti i da treba imati u vidu da je školovanje uvek predstavljalo poprište

sukoba oko toga šta bi njegovi ciljevi trebalo da budu, pri čemu su pripadnici radničke klase i mnoge žene i „obojeni“ konstruisani kao „ne baš pravi građani“ – v. Apple 2005, 385). Isti autor kaže kako čitav proces obrazovanja polako počinje da se pretvara u izvorište kapitala za stejkholdere (*eng.* stakeholder) ili u mesto čija je tajna svrha dokumentovanje efikasnosti novoformljenih menadžerskih struktura rekonstituisane države.

U okolnostima bavljenja naučno-istraživačkim radom u današnjoj domaćoj sredini, država je vodeći finansijer i „potrošač“ rezultata H/D nauka (Kovačević 2010, 10-11). Kao takva, država navodno očekuje od ove vrste nauka da društvu pružaju socijalno i kulturno relevantne rezultate. Njihova uloga je detaljno definisana u okviru *Strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine*¹⁸⁷ i zbog svoje rečitosti biće prenetu u potpunosti:

„Društvene nauke i humanistika igraju višestruku ulogu u razvoju privrede, društva i države.

One su, s jedne strane, važan element državnog kontinuiteta, očuvanja nacionalnih tradicija i kulturne baštine. Sve demokratije su prepoznale važnu i specifičnu funkciju tih nauka. Za Republiku Srbiju, posle raspada SFR Jugoslavije, sa značajnim brojem pripadnika srpskog naroda koji živi van njenih granica i brojnom dijasporom širom sveta, uloga društvenih nauka i humanistike u očuvanju i jačanju srpskog nacionalnog identiteta je od vitalnog značaja. Modernoj Republici Srbiji, koja je nedavno obnovila sopstvenu državnost je potrebna snažna naučna podrška zarad afirmacije na međunarodnoj sceni i obnovi svih njenih nacionalnih interesa. To se naročito odnosi na miroljubivu, pravnu i diplomatsku borbu za teritorijalni integritet i suverenitet nad Kosovom i Metohijom. Tokom srpske istorije, kulturne i naučne institucije poput Matice srpske su odigrale ključnu ulogu u afirmaciji nacionalnih ciljeva. Republika Srbija ima snažan multietnički i multikonfesionalni karakter, čija afirmacija je faktor tolerancije, raznovrsnosti i bogatstva kulturnog nasleđa i života u društvu. Republika Srbija je istovremeno i važna praistorijska, rimska, vizantijska, itd. zemlja. Valorizacija tog nasleđa dokazuje dubok evropski karakter Republike Srbije.

S druge strane, društvene nauke i humanistika su neizostavni oslonac svih reformskih poduhvata u društvu. One igraju ključnu ulogu u definisanju strategija javnih politika, identifikaciji mogućih opcija, optimizaciji funkcionisanja institucija, unapređenju ljudskih resursa i sistema upravljanja i postizanja odabranih ciljeva, poređenju sa međunarodnim iskustvima i dostignućima, uvođenju

¹⁸⁷ Ovaj dokument dostupan je na adresi:

<http://apvnauka.ns.ac.rs/images/dokumenti/StrategijaNaucnogITeholoskogRazvoja.pdf>.

sistema praćenja postignutih rezultata kao i korektivnih mera. Mnoge od najrazvijenijih zemalja imaju unutar raznih nivoa vlasti ekipe posvećene strateškom planiranju i vođenju javnih politika. Društvene nauke i donekle humanistika su njihova glavna intelektualna potpora. Za zemlje u tranziciji, na putu ka članstvu u EU, ta uloga je naročito važna“ (*Strategija... 2010*, 35-36).¹⁸⁸

Jedan od razloga za postojeća previranja u akademskoj zajednici leži, dakle, u tome što su određena *stara* uverenja o prirodi akademskog poziva i dalje prisutna kod jednog dela te populacije, i pritom su teško uskladiva sa novom nametnutom logikom preduzetničkog pristupa znanju i visokom obrazovanju, spojenom sa naglaskom na administrativnoj kontroli i pooštavanju kriterijuma za održavanje i sticanje naučnih zvanja, a naročito sa evaluatorskom paradigmom i njenom sve većom ulogom u VO politikama.

Sastavljači ove strategije smatraju, ipak, da su H/D nauke u Srbiji nedovoljno afirmisane, misleći pre svega na njihovu generalnu „neprimetnost na međunarodnoj sceni“. Ona se konstatuje pre svega razmatranjem broja objavljenih radova iz ove oblasti u međunarodno priznatim časopisima. Postojeće rasprave „o optimalnom sistemu ocenjivanja radova i nedostatku nezavisnih recenzenata u određenim činjenicama“ ne prihvataju se kao dovoljno dobri izgovori za takvu neprimetnost (v. *ibid*, 36). Još neki od razloga nedovoljne afirmisanosti H/D nauka nalaze se u nedovoljnoj vezi ove vrste istraživača sa „nosiocima državne politike, pa i sa državnim činovnicima“. Takođe, smatra se da „retko pišu o najaktuelnijim temama za državu, još ređe su konsultovani pri donošenju odluka“ (*ibid*). Još jedan „zabrinjavajući“ faktor vezan za ovu istraživačku oblast u Srbiji je njen nedovoljno ubedljiv doprinos, na javnoj sceni „često reafirmisanoj privrženosti nacionalnoj i kulturnoj baštini“, koji se ogleda, na primer, u nedostatku serija „kapitalnih nacionalnih dela“ (poput rečnika, atlasa, pravopisa, sistematskog popisa raznih kulturnih objekata i sl.). Dodatni problem, prema ovome, leži u činjenici da se u humanistici „retko objavljuje na engleskom jeziku, još manje na internetu, dok publikacije na srpskom jeziku uglavnom ostaju limitirane na uzak krug specijalista“ (*ibid*).

Ova strategija pruža nedvosmislen primer na koji se način „kroji“ naučna politika u našoj zemlji. U njoj su, u skladu s tim, jasno predstavljeni i (državni) prioriteti istraživanja u ovim naukama:

¹⁸⁸ Pored ovoga, treba navesti i to da se u cilju ostvarivanja ovako postavljenih zadataka smatra da se često mora raditi na zanemarivanju granica između prirodno-matematičkih, tehnoloških ali i društvenih i humanističkih disciplina i ostvariti holistički pristup kompleksnim problemima, zarad ostvarivanja zahtevnih ciljeva stavljenih pred naučnu i privrednu zajednicu (*ibid*, 36).

„U narednom periodu, uloga društvenih i humanističkih nauka biće ključna u sledećim domenima:

- Afirmacija uloge društvenih nauka u formulaciji javnih politika: važno je da se poslednja saznanja društvenih nauka iskoriste u formulaciji javnih politika. Saradnja između naučnih instituta, visokoškolskih ustanova i nosilaca javnih politika mora biti sistematska, sa jasno određenim odgovornostima uz očuvanje nezavisnosti istraživača i definisanje tipa poverljivosti podataka i saznanja koja se generišu tokom zajedničkog rada. Nužno je finansirati u mnogo većem obimu terenski rad uz upotrebu kvantitativnih metoda, sa reprezentativnim uzorcima i jasnim metodologijama da bi se obezbedila relevantnost i pouzdanost istraživanja;
- Podrška u integrativnim procesima: godine koje dolaze će biti obeležene raznovrsnim integracijama, pre svega kroz pripremu za ulazak u EU, ali i u odnosima sa regionom, Ruskom federacijom, SAD, sektorskim pristupima u domenu energetike, klimatskih promena, borbe protiv organizovanog kriminala i finansiranja terorizma, itd. Naučni kapaciteti moraju biti iskorišćeni radi definisanja pregovaračkih platformi, dubinskih analiza partnera i njihovih politika;
- Dovršetak kapitalnih projekata: rečnik, atlas, pravopis, itd. Moraju se razraditi jasni rokovi i snažnije finansirati projekti radi dovršetka važnih dela koji će biti distribuirani modernim i jeftinim elektronskim metodama. Eventualna preklapanja će biti rešena i ekipe konsolidovane ukoliko to bude potrebno;
- Afirmacija nacionalne istorijske i kulturne baštine: potrebno je da zajednica jasno odredi prioritete u obnovi i izgradnji nacionalno i evropsko važnih objekata i kompleksa. Tražiće se i delimična komercijalna održivost, pre svega zbog potrebe da se pokaže da su postavke predstavljene na razumljiv način, koji može da privuče širu publiku;
- Informatizacija biblioteka i digitalizacija – informatizacija svih biblioteka i arhiva u Republici Srbiji, dostupnost preko interneta, digitalizacija svih javno dostupnih dobara, prezentacija svih kulturnih i prirodnih bogatstava“ (*Strategija... 2010, 36-37*).

Namenjujući H/D naukama *ulogu* afirmatora nacionalnog identiteta i pomoćnog upravljača u sferi državne uprave, politizovanje svrhe ove grupe nauka u predstavljenom tekstu *Strategije* jasno je eksplicirano. Iz ovog teksta takođe jasno možemo saznati da se od nje zahteva društvena *odgovornost* za koju se konstatuje da u prethodnom periodu nije u zadovoljavajućoj meri ispunjavana. Ovakav stav prema ovoj grupi nauka delom proizilazi iz spolje slike, tj. njihovog spoljnog doživljaja u domaćoj društvenoj i političkoj sredini. O toj slici dao nam je mišljenje Palavestra:

Ljudi misle da su važnije prirode nauke, naravno, zato što misle da donose jedinu dobrobit. A naše prirodne nauke su takve da ne umeju da naprave imalin, a kamo li nešto drugo. Ja nisam video baš mnogo koristi od toga. Ali ja mislim da nema razlike između prirodnih i društvenih nauka – naravno, ima u metodama... ali u vrednosnom smislu nema. Mi samo postavljamo različita pitanja, koja se vrlo često i dodiruju.

Primetno je da su namenjene uloge H/D nauka predstavljene u holističkoj perspektivi, svrstavajući kroz istoriju diverzifikovane akademske discipline u „isti koš“, što je u velikoj meri posledica ukorenjenih epistemoloških predstavama o njima¹⁸⁹. Međutim, u skladu sa Kovačevićevim stanovištem, primetićemo da postojeći epistemološki stavovi prema ovim naučnim disciplinama nemaju uvek svoj odraz u socijalnoj realnosti. Prema njemu, odnos prema domaćim H/D nauka „utemeljen je na nekoliko osnova, od kojih jedna jeste epistemološka, ali nije nužno u skladu s prezentnim stavovima, već daleko češće s nekim ranijim, koji su socijalno učvršćeni i podložni veoma sporim promenama“ (2010, 44). Pod time Kovačević podrazumeva da „su neke ranije epistemološke postavke zadataka i predmeta društvenih i humanističkih nauka petrificirane i prisutne u njihovom aktuelnom društvenom uređenju i da je proces njihove promene sigurno dug i sa neizvesnim ishodom“ (*ibid.*). S druge strane, izgradnja retorike o ulogama koje se namenjuju H/D nauka se jednim delom gradi i na temeljima moći i autoriteta državnih struktura u domaćem kontekstu, koji ne ostavljaju prostora i mogućnost H/D disciplinama da na društveni zahtev za definisanjem samih sebe odgovore uz epistemološku podršku (*cf. ibid.*). Generalno posmatrano, možemo pretpostaviti i to da je ovakva retorika omogućena pozivanjem na relativnost političkih konteksta i posledičnu dodelu uloga H/D nauka s obzirom na te okolnosti. U krajnjoj liniji, problem odnosa datih politika prema H/D nauka najpravilnije je možda predstaviti kroz dve problemske ose, koje iznosi i sam Kovačević. One se mogu sročiti kroz pitanja: postoje li uopšte merila i kava ona treba da budu da bi se procenio stepen ispunjenosti gore predstavljenih zadataka za H/D nauke? I da li se pred nauku uopšte mogu postavljati takvi zadaci? (v. Kovačević 2010, 11-12).

¹⁸⁹ „Epistemološka održivost nepostojanja granica između pojedinih naučnih disciplina proizilazi iz nemogućnosti parcelizacije sveta kojim bi svaka naučna dobila svoje polje delovanja“ (Kovačević 2010, 43).

Način gledanja na ulogu H/D nauka, kakav je ovaj predstavljen u *Strategiji*, povezan je sa samim njihovim nastankom i putem njihovog prvobitnog razvoja, naročito tokom XIX veka, u toku koga im je na određeni način „zapečaćena sudbina“ u pogledu sopstvenih društvenih/kulturnih funkcija. Iako taj razvoj nije bio potpuno isti u svim evropskim zemljama kao u Nemačkoj, na primer – zemlji iz koje je potekao romantizam (čiji je duh, pak, prema Hansu Georgu Gadameru, odredio razvitak duhovno-naučnog istraživanja u Nemačkoj, v. Гадамер 1999, 29-30), on na različite načine spaja novu istorijsku svest s istorijskom i društvenom formacijom modernih teritorijalnih i nacionalnih država (v. *ibid.*). Prema Gadameru „posebno duhovne nauke postaju vrlo važne za nove političke jedinice; uz njihovu pomoć one pokušavaju da iz svoje prošlosti dobiju temelje sopstvenog identiteta“ (*ibid*, 30)¹⁹⁰.

Sa stanovišta društvenih i državnih potreba, od oblasti prirodnih, tehničkih i medicinskih nauka uvek se očekivalo da doprinesu razvoju, inoviranju i unapređivanju društva u svojim oblastima, dok se od humanističkih oblasti koje se izučavaju na univerzitetima, očekivala uglavnom jedna vrsta apstraktnijeg doprinosa, koji je obično bio u vezi sa dominantnim društvenim ciljem određene epohe.

U XIX veku taj dominantni društveni cilj u mnogim zemljama Evrope bio je doprinošenje kreiranju nacionalnih identiteta i država (što se jasno očitava, na primer, u pomenutom slučaju devetnaestovekovne Nemačke, gde su društveni naučnici smatrani nekom vrstom političke savesti nacije i nosiocima napretka i kulture, Pišev 2009, 48-9)¹⁹¹. U slučaju našeg političko-kulturnog prostora, u periodu pre i uoči Prvog svetskog rata, domaća intelektualna elita i nauka bila je „u službi“ vlasti i političkih strategija, iako ta veza u svoje vreme nije bila eksplicitna (v. Trgovčević 1986; Pišev 2009; 2010), a to se može reći i za čitav tadašnji Beogradski univerzitet i Srpsku kraljevsku akademiju. I domaća politička elita je, kao i one u drugim evropskim zemljama tog vremena, već u periodu povoja nekih od humanističkih disciplina na univerzitetu bila dakle svesna, da je nauka mogla biti veoma korisna i upotrebljiva za njihove političke ambicije, bez obzira na to što su mnoge tadašnje naučne hipoteze i zaključci, zasnovani na tobožnjim pozitivističkim idealima, bili uveliko proizvoljni.

¹⁹⁰ U nastavku, Gadamer piše kako je Herderovo učenje o narodnom duhu snažno uticalo na slovenski Istok, kao što su i kasnije novonastale države nakon Drugog svetskog rata dobile važne društvene impulse od istoriografije, tj. od duhovnih nauka (Gadamer 1999, 30). Prema ovom filozofu, štaviše, evropska nauka oblikovala je čitavu *Evropu* u njenom istorijskom biću i nastanku i to baš u onim granicama u kojima se nešto naziva „evropskim“ (*ibid*, 24).

¹⁹¹ Sam Beogradski univerzitet je u periodu svoje institucionalizacije tokom XIX veka prošao kroz turbulentne rasprave koje su vođene u kulturnoj javnosti od strane srpske intelektualne elite po pitanju različitih koncepcija univerziteta, njegovoj naučnoj, vaspitnoj, kulturnoj, ali i političkoj ulozi u društvu (Lolić 2006, 121).

Istoriju uloge srpske etnologije možemo posmatrati i kao ilustrativan primer toga na koji način se može igrati uloga nacionalne nauke i na koji način se ta uloga isto tako može izgubiti. Ova disciplina svoje korene ima upravo u romantičarskoj tradiciji, koja je presudno determinisala njene zadatke, pa je upravo zbog toga njena najizraženija politička i društvena uloga bila izražena baš u periodu njene institucionalizacije. Prema Kovačeviću, etnologija, koja je „nastala direktno na osnovama ideologije Ujedinjene omladine srpske, a posredno i na prvoj romantičarskoj liniji kod Srba: Grim – Kopitar – Karadžić“, imala je zadatak da obezbedi „naučni osnov oslobođenja i ujedinjenja srpskih zemalja. Postavljanje granica oslobođenja i ujedinjenja bilo je osnov sakupljanja svake etnografske građe, čiji karakter i treba da odredi teritoriju koja je predmet nacionalne propagande ili njene realizacije“ (Kovačević 2005, 12). Kada je nakon ujedinjenja „svih srpskih zemalja“ (nakon Prvog svetskog rata) „zadatak“ ili „misija“ etnologije izgubio na političkom i društvenom značaju, došlo je do njene „potpune teorijske i metodološke obamrlosti“ (*ibid*, 12-13, Kovačević 2010, 38), njena metafizička suština je nestala pred modernom naukom XX veka (Kovačević 2010, 38), a time je došlo i do njene „mizerne pozicije“ u epistemološkom, ali i socijalnom smislu (*ibid*, 18).

Uopšteno posmatrano, prema Valteru Polu, od dvadesetih godina XX veka taj cilj se ogledao u odbrani ili kritici totalitarnih ideologija (Pohl 2008, 4)¹⁹², pri čemu se kao naj slikovitiji način instrumentalizacije nauke u političke svrhe najčešće navode primeri Hitlerove Nemačke i autoritarnih komunističkih režima. Takvi primeri, svakako, ne bi trebalo da nas navedu da zaboravimo da se i u mnogim današnjim parlamentarnim demokratijama vrši direktan ideološki uticaj kroz kanale političke moći koje najčešće predstavljaju centralizovane državne institucije, kao što je *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS) u Francuskoj¹⁹³.

Od vremena nakon Drugog svetskog rata zadatak koji je navodno dodeljivan H/D naukama u Evropi, ideološki se odnosio na opštu demokratizaciju zapadnih društava (Pohl 2008, 4). Posleratni period na domaćim prostorima obeležen je naporima ka ideološkoj izgradnji socijalističkog modela društva. Okolnosti ubrzanog privrednog razvoja jugoslovenske države, od

¹⁹² “Rasističke teorije predstavljaju jedan od najeksplicitnijih primera instrumentalizacije široko uvreženih predrasuda u svrhu pojednostavljanja slike društvene ‘stvarnosti’ i uspostavljanja smernica dalje društvene evolucije” (Pišev 2009, 49).

¹⁹³ Gaj Niv smatra da je ova institucija (formirana 1939. godine), kao i one slične njoj, u određenoj meri inicirala razvoj koncepta „evaluativne države“ (v. Neave 1996). S druge strane, Maselin smatra da nije dovoljno posmatrati određene odluke koje su povezane sa retorikom evaluativne države, da bismo zaključili o njenom uspehu, već da se mora posmatrati sam proces implementacije datih odluka i uvideti da li su one ili nisu postigle cilj kome teže (Musselin 2004, 37).

1945. do 1965. godine, nametnule su univerzitetu ulogu koja je pre svega sadržana u stvaranju što većeg broja stručnjaka u različitim privrednim i kulturnim oblastima – u industriji, građevinarstvu, vojnoj industriji, ali i u naglo proširenim oblastima obrazovanja i medicine (Lolić 2006, 121). Prema Ristoviću, pak, Univerzitetu je u tom periodu nametnuta reforma koja je trebalo da stvori takav univerzitet koji odgovara novoj „svetonazornoj ulozi“ (Ристовић 2010, 91)¹⁹⁴. Jedna od optužbi koja je, kako Ristović kaže, od strane kolaboracionističkih krugova upućivana Univerzitetu „bilo je ’zapostavljanje nacionalnih ideala’, prevelik uticaj ’dekadentnog Zapada’, ali i komunizam i ’internacionalizam’ (*ibid.*). Na mesto takve „funkcionalističke“ uloge, od polovine 1960-ih godina domaći univerziteti prolaze kroz period turbulentne reorganizacije, u kojoj (ponovo) dobijaju ulogu u društvenom inženjeringu, odnosno u rešavanju socijalnih, političkih i ekonomskih problema (*ibid.*, 122). Opet, početak sedamdesetih godina XX veka označio je, prema S. Bojović, „period radikalnih reformi BU u organizacionom i institucionalnom smislu. Reformisanje Univerziteta, vršeno u okviru sveukupne društveno-političke reforme u zemlji, zamišljeno je veoma ambiciozno“, ali pri rekapitulaciji rezultata reforme tokom 1970-ih godina, pokazalo se da reforme „nisu donele kvaliatativne promene ni jedan od ciljeva postavljenih na početku nije bio do kraja ostvaren“ (Bojić 2007, 80). Tom reformom planirana je ambiciozna reforma u područjima samouprave, saradnje sa privrednim i društvenim organizacijama, naučnog rada, obrazovnog procesa i materijalne osnove visokog školstva (*ibid.*).

Međutim, sa stanovišta društvenih uloga H/D nauka na nivou Evrope, period od 1980-ih godina, prema nekim autorima, nema više neki centralni društveni cilj kome one mogu stremiti, a to se generalno može reći i za domaći kontekst¹⁹⁵. Takvo izostajanje društvenog cilja ove grupe nauka, prema Polovom mišljenju, ima dve važne posledice: s jedne strane došlo je do oslobađanja naučnika od stega političkih pritisaka, i otvorilo im mogućnost da se slobodno bave autorefleksijom prethodnih istraživanja i istorijom sopstvenih disciplina, ali s druge strane došlo je do toga da je spoljašnja percepcija o važnosti društvenih nauka počela da bleđi (Pohl 2008, 4)¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Koja je podrazumevala i obavezno „čišćenje“ nastavno-naučnog kadra (*ibid.*).

¹⁹⁵ Mada ovakvu tvrdnju pre možemo označiti kao spekulativnu i otvorenu za kritičke razrade.

¹⁹⁶ Što se same domaće antropologije, odnosno etnologije tiče, ona je u poslednjoj četvrtini XX veka počela konačno da odustaje od takvih istraživačkih projekata koji su prevashodno imali za cilj sakupljanje, prezervaciju i „naivnu“ interpretaciju porekla i značenja elemenata srpske kulture, koji su u periodu konstituisanja discipline imali za svrhu utvrđivanje etničkih, a time i državnih granica (Kovačević 2010, 37-38). Kovačević smatra da je taj prelaz domaće

Žak Derida, pak, kao i mnogi drugi savremeni teoretičari, smatra da se današnji univerzitet, za razliku od modernog univerziteta, ne može razmatrati u granicama državne paradigme: „Danas se glavne debate vode na temu istraživačkih i nastavnih politika, i o ulozi koju bi univerzitet mogao da igra na tom polju (...) Takva problematika ne može više biti redukovana na probleme nacionalnih država; ona je umesto toga, danas orijentisana na multinacionalne, multiindustrijalne komplekse ili tehno-ekonomske mreže koje su očigledno po svojoj formi multinacionalne ili transnacionalne“ (prema: Savić 1997/8, 9).

Ipak, Birkens napominje da ovakva situacija ne podrazumeva obavezno da državne vlade zaista gube u ovom pogledu. Vlade kompetitivnih država su zapravo aktivno uključene u proces transfera autoriteta. One prebacuju autoritet i odgovornosti na visokoobrazovne institucije, regionalna i supranacionalna tela u privatni sektor, jer ih na to primoravaju sve veći zahtevi od javnih fondova i sve manji procenat dostupnih sredstava za ulaganje u visoko obrazovanje (Beerkens 2003, 143).¹⁹⁷ No, kompetitivne države ne bi bile takve da istovremeno ne učestvuju aktivno u poboljšanju sopstvene ekonomske internacionalne pozicije, koja podrazumeva i postizanje nacionalne obrazovne i naučne izvrsnosti. Da bi to postigle one se ili udružuju, za šta je dobar primer evropski prostor visokog obrazovanja, ili podstiču konkurentnost sopstvenih univerziteta ulaganjem u istraživanja novih tržišta studenata i pružaju (finansijske) stimulanse za još žešće takmičenje između sopstvenih, nacionalnih visokoobrazovnih institucija (*ibid*). Gubljenje autoriteta nacionalne države nad sistemom visokog obrazovanja, odnosno deteritorijalizacija nacionalnog suvereniteta je, prema Birkensu, verovatno najočiglednija u zemljama u razvoju, koje se nalaze pod uticajem različitih internacionalnih institucija koje u njih ulažu. Birkens (Beerkens 2003, 143) u svom tekstu kaže:

verzije etnologije u antropologiju, ili kako on ovaj tranzitorni proces naziva – antropologizacija – predstavljao i raskid sa političkom instrumentalizacijom koja je bila karakteristična za nacionalne projekte (*ibid*). Međutim, kada posmatramo savremenu „spoljašnju“ perspektivu na disciplinu ona se nije mnogo promenila u odnosu na onu pre „antropologizacije“ – i u pogledu razumevanja njenih epistemoloških polazišta, i predmeta istraživanja i zadataka koji se za nju mogu u društvu naći.

¹⁹⁷ Ekstremni primer toga je slučaj kada je zbog uragana Katrina, koji se dogodio 2005. godine, grad Nju Orleans morao da proda bukvalno celokupan javni školski sistem privatnim, profitno orijentisanim preduzetnicima.

„Akcioni programi vezani za visoko obrazovanje, ali isto tako i opštiji akcioni programi i paketi finansijske pomoći, podrazumevaju zahteve za promenom obrazovnog sektora ili čitavog javnog sektora (npr. stroge monetarne politike, privatizacija, decentralizacija). Iako nacionalne države navodno mogu da odluče da li će ili neće prihvatiti te pakete pomoći (zajedno sa njihovim uslovima), u realnosti, neke od njih zasigurno nisu u poziciji da odbiju takve pakete. To ne znači da neki principi koji su obično deo takvih politika (kao što je, na primer, veća institucionalna autonomija ili uvećanje efikasnosti) nisu kompatibilni sa zahtevima vezanim za visoko obrazovanje u zemljama u razvoju. Međutim, to ipak predstavlja implicitan gubitak autoriteta vlade nad visokoobrazovnim politikama. Glavni predmet ove teme jeste pitanje da li je transfer specifičnih modela u zemljama u razvoju delotvoran ili poželjan. Istraživanja u ovoj oblasti tiču se, zbog toga, i pitanja vezanih za šire kulturne konceptualizacije globalizacije“.

Ovako sažeto navedena tumačenja koja smo ovde izdvojili pokazuju i objašnjavaju na koji je sve način širi društveno-politički sistem ključan pri usmeravanju obrazovno-naučnih politika, što se odnosi i na posredan (ili čak neposredan) uticaj na tematsko istraživačko usmeravanje. Međutim, eksplicitno nametanje zadataka, istraživačkih tema i, na kraju, vrednosnog odnosa prema samim problemima društvene ili političke „stvarnosti“, narušava neka od konstitutivnih pravila *zajednice društvenih nauka* (koja je, doduše, manje društveno nezavisna od zajednice prirodnih nauka) kako ih je Veber svojevremeno formulisao. Iako i sam Veber ne poriče to da u društvenim (duhovnim) naukama spoljašnji događaji često nameću postavljanje problema, da njihove metode nisu nezavisne od filozofije ili istorijske sredine kojoj pripadaju, i da na rezultate često utiču interesi nacija ili klasa – on smatra da ne bi bilo ispravno zaključiti „da su društvene nauke samo ideologije klasa ili rasa i da se pravovernost nametnuta od strane jedne totalitarne države po prirodi ne razlikuje od slobodnog istraživanja u pluralističkim društvima (Beber 1998, 18). Prvo konstitutivno pravilo društvenih nauka, prema Veberu, jeste odsustvo ograničenja u istraživanju i ustanovljavanju samih činjenica, i iako ono postavljenim imperativima i propisanim ulogama za bavljenje H/D naukom nije direktno ugroženo, njima se značajno determiniše odabir i tumačenje određenih (politički relevantnih) problema, čime se utiče na proces selekcije onih „činjenica“ koje nisu u skladu sa proklamovanim vrednosnim (političkim) shemama i time na njihovo tumačenje. Ipak, zbog nemogućnosti ulaženja u pitanja moderne filozofske etike i teorije naučnog saznanja, tu vrstu rasprave ne možemo ni izdaleka na pravi način razviti u ovom radu. Međutim, ono što možemo izvući iz konteksta opsežnih etičkih

rasprava iz bliže istorije, jeste tvrdnja koju je zagovarao naročito filozof Hans Jonas u svojim pokušajima ustanovljavanja nove etike za savremeno tehnološko društvo i principa njegove odgovornosti, a to je – da je moderna etika pred velikim izazovom da se oslobodi antropocentrizma, vezanosti za područje, neposredne međuljudske odnose (kao što su: pojedinac i država, individuum i zajednica, klase i slojevi, narodi i nacije, pozivi i konfesije itd.) (Šarčević 2007, 13). U suprotnom, ona nije u stanju da opšteljudske interese za budućnost čoveka i čovečanstva, za čuvanje prirode i sl, legitimise kao istinske moralne interese. Nauka koja bi se zasnivala na etici podesnijoj savremenim pluralističkim društvima, morala bi, prema tome, biti normativno i smisleno orijentisana, da bi čoveku pružila mogućnost da misli i deluje na „adekvatan“ način: „Riječ je o onom normativnom sadržaju koji je pogodan za savremenu prozu povjesti, za pluralistička industrijska društva, koji stječe općenito-vrijedna ili univerzalna određenja“ (Šarčević 2007, 53). Potreba za novim moralnim (i vrednosnim) modelima izražena je, po svemu sudeći, i na drugim nivoima društvenog života, zbog sve većeg nezadovoljstva kapitalističkim i tehnološkim normama života (i dominantnih koncepcija napretka ili uspeha npr.), koji savremeno društvo u određenoj ravni sve više povezuje, ali istovremeno među njegovim pojedincima i grupama stvara sve veći materijalni i socijalni jaz¹⁹⁸. Svi ovi zaključci u stvari su u skladu sa mišljenjem Pola Fajerabenda, koji je smatrao da „problematika odnosa između naučnog istraživanja i prakse društvenog života i samom naučniku nameće potrebu jedne naučno-etičke refleksije unutar koje on mora biti svestan toga da je naučni proces dostizanja znanja u stvari jedan niz delatnosti koje su prožete odlukama (...) Preuzimanje odgovornosti od strane naučnika može da se shvati u smislu kritičkog preispitivanja heterogenih determinanti naučnog procesa i vrednosnih komponenti koje sudeluju pri donošenju odluka“ (prema: Berberović 1990, 334-5). Uostalom, svim ovakvim i sličnim tvrdnjama možemo naći uporište u Kantovom polazištu prema kom je razum osnovni izvor svake moralnosti.

Međutim, da li je srpska nauka, konkretno, u poziciji da stvara nekakvu sopstvenu novu etiku, pre svega prema svetu, nije potpuno izvesno. Bar što se H/D nauka tiče možemo videti da su one uveliko „zauzdane“ u smislu toga šta se od njih očekuje (mada moramo priznati da u opisu uloga

¹⁹⁸ Taj jaz je ogroman i u pogledu „znanja“ (ako savremeno društvo posmatramo kroz prizmu ekonomije znanja), o čemu nam govori izveštaj Uneska (UNESCO 2005), prema kome se danas više nego ikada pre vidi podela između onih zemalja obdarenih jakim potencijalom za razvoj istraživanja, visoko efikasnim obrazovnim sistemima i brojnim javnim ustanovama namenjenim za učenje i kulturu i onih sa oskudnim obrazovnim sistemima i istraživačkim institucijama, kojima nedostaju materijalni izvori i koje pate od „odliva mozgova“.

koje se pridaju ima dosta onih „onovremenih“, da ne kažemo zastarelih) i šta se podvodi pod koncepte njihove društvene i političke odgovornosti. S druge strane, mogli smo videti da svojevrsne „stege“ postoje i u onom smislu koje im postavljaju novi kriterijumi „naučnog kvaliteta“, zasnovani na prostim računskim obračunima koje podržava jedan softver za merenje citiranosti (naravno, predstavljeno u najbanalnijem smislu). Zanimljivo je pritom da sve vrste praksi normiranja i standardizovanja merila i kriterijuma kvaliteta i efikasnog obavljanja akademskih poslova služe za „uvođenje reda“ u domaću akademsku zajednicu; retorika „bolje uvoditi bilo kakav red nego ga ne uvoditi“ u domaćem političkom diskursu za sada je dovoljno pokriće za sve nepravilnosti i probleme do kojih dolazi pri transplantovanju različitih mehanizama za tu svrhu. Međutim, ostaje i dalje opšti utisak, naročito na osnovu odgovora informanata koji su učestvovali u ovom istraživanju, da se za sve neuspehe takvog procesa reformisanja, osavremenjivanja i uređivanja VO sistema uglavnom „krivi“ sama naučna zajednica.

Tako na primer, u uslovima savremenog bavljenja (H/D) naukom, a na osnovu razgovora sa nekim od delatnika Filozofskog fakulteta, kada se pomene pitanje slobode, odnosno neslobode, ne pomišljaju svi na ulogu države i na različite društvene mehanizme koji stvaraju okolnosti za slobodno ili neslobodno bavljenje naukom, već upravo na slobodu u međuljudskim ili socijalnim i/ili profesionalnim odnosima. Iz Palavestrine perspektive, problem izvesne neslobode pri akademskom radu dolazi upravo iz same prirode domaće naučne zajednice: *Mala je naša naučna zajednica, tu se sve zna, pa naravno da to nameće određene neslobode.* Dakle, prema Palavestri, nesloboda se oseća u onom segmentu akademskog rada koji uključuje socijalne odnose između kolega, kao što je pisanje rezenzija, preporuka ili na primer polemisanje oko određenih većih naučnih pitanja – *Tu treba imati neku meru, hrabrosti i žrtvovati određene stvari, a i stvar je komformizma, koji postoji. To zavisi gde se i kako pozicionirate, ali u principu to važi pogotovo za male zajednice.*

Rešenje ovog problema profesor vidi jedino u internacionalnom umrežavanju po toj osnovi. Iako se često u tom smislu kao glavna prepreka navodi jezička barijera, prema Porčiću, moguće je pronaći kompromisno rešenje u činjenici da i u inostranstvu ima govornika našeg jezika.

Međutim, povodom ovog pitanja N. Bokan se izjašnjava na sledeći način:

Da, to je pitanje malo oportunitizma. To sve stoji, ali s druge strane, kad se formira komisija vi članovima komisije dajete šansu da iskaže svoje mišljenje. Prema tome, sad zavisi i od člana komisije da li on želi da bude oportunista ili želi u pravom smislu da bude član komisije, koji će iskazati i potpisati svoje mišljenje, koje je obrazložio nekim činjenicama. Pri tom ne znači da ta komisija treba da bude sastavljena samo od profesora iz najužeg kruga gde je kandidat – komisija može da ima i članove sa strane. Negde za nekog kandidata može da bude i nepoznat član komisije. Ja sam dobijala molbe sa drugih univerziteta da budem i anonimni član i javni član komisije. Naravno, ne mogu da procenim kvalitet njegovog pedagoškog rada, jer nisam ga pratila i kvalitet njegovog rada u drugom smislu – nekih društvenih aktivnosti i sl. Ali mogu da procenim, recimo, kvalitet njegovog NI rada, u okviru rezultata koje je on objavio. Tu sad zavisi od mene kako ću da obavim svoju ulogu. Oportunitizam treba na neki način sprečavati i poštovati onoga koji iskazuje svoje mišljenje.

Ali ja sam stvarno spremna da kažem svoje mišljenje i da ga branim. Ali priznajem da sam zbog toga nailazila na teškoće i nesporazume; ali s druge strane, polazim od toga ako sam ja i tajnim glasanjem bila i na funkciji dekana, i prorektora, pa sam bila i šef projekta i na raznim drugim rukovodećim funskijama – znači, uz sve to moguće je zameranje, ali uprkos tome ja sam dobijala podršku mojih kolega, znači oni su mene ipak prepoznali kao ličnost u koju mogu imati poverenja i da očekuju da mogu od mene neki rezultat da dobiju. Znači, i da čovek doživi u nekom momentu neku neprijatnost jer je iskazao svoj stav, pa se nekome zamerio, mogu biti nesporazumi neko određeno vreme. Ali ako su ljudi dovoljno poštteni i izlase sa pravim argumentima, onda se ti nesporazumi prevazilaze. Nesporazumi ostaju samo ako ljudi nisu dobronamerni.

Nove društveno-političke, ali možda pre svega ekonomske okolnosti dovele su nas na kraju do toga da nam se u žižu posmatranja opet nametnuo sam pojedinac, odnosno grupe pojedinaca i načini na koje oni „izlaze na kraj“ sa različitim izazovima koji se pred njih postavljaju gotovo na svakodnevnoj osnovi u referentnim okvirima njihov života i delanja. Ova činjenica nas tako ostavlja u neizvesnosti dokle će domaću akademsku zajednicu (za koju smo utvrdili da zapravo i ne postoji) dovesti mehanizmi kojima se ona nastoji izmanipulisati i „dovesti u red“. Na ovom

mestu ćemo i „povući crtu“ u ovom istraživanju pre nego što se još jednom osvrnemo na ovaj rad u završnom poglavlju.

IV

ZAKLJUČAK

Kultura revizije predstavlja konceptualno polje koje su stvorili pre svega savremeni društveni ili kulturni teoretičari. Teoretisanje o *kulturi* u antropologiji povremeno je bilo čak demarkaciona odrednica čitave discipline u odnosu na druge discipline koje se bave proučavanjem društva, ali je terenska praksa i teoretisanje na temu kulture pojedine antropologe dovodilo i do potpune relativizacije same ideje kulture i do poricanja njene zasnovanosti u „stvarnosti“¹⁹⁹. Međutim, kada se govori o kulturi revizije, takve rasprave se (za sada) u antropologiji zanemaruju. Tada se zapravo zanemaruju specifičnosti ili tradicije koje se uspostavljaju na različitim univerzitetima, kao što su različiti stilovi pisanja, izražavanja, nastave, obraćanja, profesionalni odnosi i druge „ritualizovane“ prakse koje čine svaki univerzitet specifičnim u odnosu na neke druge univerzitete kao i u odnosu na druge uspostavljene sisteme ponašanja u određenom društvu. Govoriti o kulturi revizije, kao što smo u radu pokušali da predstavimo, znači govoriti o pojavi određenog vrednosnog sistema, koji putem standardizovanih mehanizama kontrole rada i merenja proizvoda rada, tj. radne efikasnosti, normira ponašanje onih nad kojima se takav sistem uspostavlja i time formira globalno prepoznatljive kulturne prakse oličene u ovom slučaju u univerzitetskoj delatnosti.

Celokupan narativ o kulturi revizije u savremenoj društvenoj teoriji i teoriji visokog obrazovanja u stvari je narativ o *krizi* institucije univerziteta i krizi same njene „suštine“. O takvoj suštini mogli bismo dosta govoriti, ali jedno od najčešćih retoričkih sredstava koja se koriste za njenu odbranu i potvrdu njenog društvenog legitimiteta jeste, prema Donohjuovim rečima, prepričavanje „odavno rasklimatanih“ poenti koje je Metju Arnold (Matthew Arnold) izneo u svojoj knjizi *Culture and Anarchy* objavljenoj još 1869. godine, koje u najsazetijem smislu „postavljaju moderno sveučilište kao najuglednije mjesto na kojemu treba voditi rasprave o kulturi i krizama kulture“ (Donoghue 2009, 475). Ako se kritičari kulture revizije i sličnih manifestacija krize u visokom obrazovanju i ne pozivaju direktno na ono o čemu je Arnold pisao, svakako se pozivaju na ideale modernog univerziteta i na autore i pisce poput Karla Jaspersa koji

¹⁹⁹ Delo Adama Kuper (Kuper 1999) smatramo uputnim za upoznavanje sa antropološkom koncepcijom kulture i kako se ona razvijala tokom XX veka.

su takve ideali u svojim delima pokušavali da utvrde i (re)afirmišu. Akademska kultura prema tome se uglavnom opisuje kao mesto očuvanja opšteg humanističkog nasleđa koje čini modernu koncepciju univerziteta. U poljuljanost humanističkih idela visokog obrazovanja i njihove prevashodne okrenutosti ka vrednostima prošlosti (zarad što obuhvatnijeg i kritičkog razumevanja sadašnjosti) danas se ne sumnja. Jedna od odlika kulture revizije upravo i jeste strah da takvi ideali nemaju održive osnove da prežive u savremenom društvu.

Prakse nadzora, kontrole i merenja procesa i „proizvoda“ akademskog rada pokazale su se kao ubedljiva manifestacija prevage tržišnog modaliteta mišljenja u savremenom društvu. Kada je takav modalitet počeo da preplavlja univerzitet za koji su se mnogi nadali da još uvek predstavlja jedan od poslednjih bastiona visoke kulture i autonomnog mišljenja, ograđen od sistematskih indoktrinacija „spoljnog sveta“, intelektualna zajednica je postala zabrinutija nego ikada ranije. Uvođenje takvih praksi moglo bi se slikovito opisati kao prodiranje „spoljnog sveta“ u akademiju. Međutim, iako je osveščivanje akademske zajednice o krizi koju kultura revizije proizvodi u akademskom svetu relativno nova pojava, Donohju nas podseća da je sociolog Torsten Veblen (Thorstein Veblen) takvu krizu u SAD uočio još 1916. godine u svojoj knjizi *The Higher Learning in America*. Njegovo zapažanje da će se „svaka studija visokog obrazovanja u njegovo doba nužno usredotočiti na štetu koju ’uobičajeno bavljenje biznisom’ čini ’idealima, ciljevima i metodama učenih i učenosti’“ (Donoghue 2009, 465), ispostavilo se kao vekovno predviđanje, barem za zemlje izvan severnoameričkog kontinenta, a naročito za bivše evropske države blagostanja. Tome dodatno govori u prilog i drugo Veblenovo priznanje „da će se ‘načela i standardi organizacije nadziranja i radnih postignuća koja su prihvaćena u (...) biznisu, snagom navike (...) uspostaviti kao nužna i odredbena u vođenju pitanja učenosti’“ (*ibid*, 466). Te dve Veblenove pretpostavke – da akademskoj zajednici štete poslovni standardi organizacije, a ne sama težnja prema dobiti, i da je već tada velika šteta bila počinjena, danas se ne mogu dovesti u sumnju i predstavljaju jedan od važnih zaključaka koji se mogu iskoristiti i u ovom istraživanju. Ono što ipak nije u ovom radu dovoljno razrađeno, ali što smatramo izuzetno važnim kada je o instituciji univerziteta reč, jeste pitanje samih humanističkih ideala i zasnovanosti retorike o njihovoj „krizi“, ako ozbiljnije razmotrimo na koje su načine ti ideali „realno“ funkcionisali u okolnostima različitih ideoloških uzurpiranja koja su kroz istorije univerzitetā sveta (kao i samog Beogradskog univerziteta) imale velikog uticaja na njihovu delatnost ali s obzirom i na mnoge druge determinišuće okolnosti.

Istraživanje koje je sprovedeno u ovom radu može se posmatrati kao vrsta komparativnog doprinosa tezi prema kojoj savremena reforma u domenu visokog obrazovanja, ali pre svega njeni administrativni aspekti, dovode do transformacije akademske kulture. Činjenica da nastavno-naučni kadar Beogradskog univerziteta predstavlja relativno malu naučnu ili akademsku zajednicu naročito je važan faktor pri takvoj komparaciji. Nepostojanje (dovoljno razvijene) administrativne infrastrukture u državnim institucijama za uspostavljanje pune kontrole nad akademskim radom drugi je bitan faktor pri takvom poređenju. Međutim, element *volje* za razvijanjem mehanizama kontrole i evaluiranja ove vrste rada očigledno i u domaćoj visokoobrazovnoj politici postoji, i to se smatra bitnim uslovom za razvijanje onoga o čemu se u literaturi govori kao o kulturi revizije. Takva volja očitava se i kroz uvođenje numeričkih indikatora za kontrolu, procenu i konačnu ocenu individualnih učinaka zaposlenih na univerzitetu i učinaka institucije u celosti, kao i kroz formalno ustanovljavanje novih vladinih tela i centara koji imaju upravo takvu svrhu. Tome dodatno govori u prilog i očigledan trag koji je računovodstveni i birokratski racio ostavio na samu organizaciju rada sa studentima kakvu danas, nakon Bolonjske reforme poznajemo. Parcelacija predavanja i ocena kroz bodovanje kvantitativno podeljenih jedinica rada za svoj konačni ishod praktično ima ili olakšavanje prevođenja njihovih učinaka u konačni račun koji je student odužio ili duguje instituciji u finansijskom smislu ili prepisivanje studentskih ocena i pretvaranje da su one verodostojan odraz njihove poslovne „kompetentnosti“ i uspostavljene „harmonizacije“ visokoobrazovnih sistema na nivou Evrope. Ovde ponovo možemo navesti Veblenove reči kako ih predstavlja Donohju, koje bi za nas mogle biti i propedeutičke i konkluzivne kada govorimo o ishodima takvog sistema i po položaj studenata i nastavno-naučnog kadra na univerzitetu: „Konačan učinak tog knjigovodstvenog sustava je skretanje ’zanimanja studenta s akademskog rada na osiguravanje prolaza, u smislu akademskog ’obrta kapitala‘“ (prema: Donoghue 2009, 466). „Konačna funkcija tog sustava u tome je što on nudi ’razrađen stupanj ugleda osoblja’, uglavnom u korist ’laika’, a ne ’akademske klase’ (prema: *ibid.*).

Prema ovome možemo videti da birokratsko-korporativna kultura još od početka XX veka predstavlja deo akademske kulture u SAD, i da je takva kultura konačno zauzela svoje mesto i u evropskim i drugim svetskim akademskim kontekstima. U kontekstu Bolonjske reforme ide se dalje od zahteva da visoko obrazovanje postane profitabilna firma ili izvorište kapitala. Šematski uspostavljen nadzor nad delatnostima i učincima univerziteta može se posmatrati pre kao

„agresivno uvlačenje cijelog sveučilišta u potragu za teorijskim ciljem mjerljive djelotvornosti“ (Donoghue 2009, 466-7). Zahtev za transparentnošću zapravo podrazumeva svodljivost – redukciju relativno nedefinljivih aktivnosti na jednostavne matematičke izraze. Razvoj tehnologija, posebno različitih računarskih softvera i baza podataka najznačajnije je doprineo promeni današnjeg vremena i to je ono o čemu govore teoretičari kada govore o informacionoj revoluciji, barem kada se osvrnemo na sektor visokog obrazovanja. To je zaista bila epohalna promena, i na neki način je označila kraj moderne ere i klasifikatornih sistema koje je ona podrazumevala – podržavala i podražavala. Novi sistem donosi nove vrste klasifikacija sveta, i one, naročito zbog dostupnosti informacija i širenja njihovog saobraćaja širom planete doprinose da imamo potpuno drugačiju predstavu o samom tom svetu. Tu su negde svoje mesto našle i kompanije koje su uspele da patentiraju pomenute procesore i da na osnovu njih počnu da gomilaju kapital i materijalno prosperiraju. Takva jedna kompanija je i *Thompson Reuters*.

Prema nekim autorima nije toliko ni birokratizacija problem koliko je problematično ono na čemu se ona bazira, a to je neproblematizovano i opšte prihvaćeno uverenje o neprikosnovenosti numeričkih indikatora pri predstavljanju svake ljudske prakse. Iako se suzdržavamo da iskazujemo vrednosni sud prema takvim uverenjima, neka etnografska istraživanja već su pokazala da numerička merila učinka u većoj ili manjoj meri *izobličuju* fenomene koje navodno objektivno treba da predstave (v. npr. Kipnis 2007). U ovom radu smo pokazali da je čest odgovor nekih članova (globalne) akademske zajednice na reviziju „taktiziranje“ koje je u velikoj meri izazvano uviđanjem lažnosti retorike o ekvivalenciji između onoga što se meri i kvaliteta koji navodno trebalo da bude prikazan tim merenjima. Uviđajući da se evaluativni mehanizmi veoma lako mogu svesti na nivo zadovoljavanja forme, pripadnici akademske zajednice često počinju (najpre iz pragmatičnih razloga) da „igraju istu igru“.

Kipnisovi ispitanici, pojedini kineski nastavnici, nastojanje ka postizanju dobrih rezultata na testiranjima svih vrsta ljudskih atributa i aktivnosti u njihovim školama, ali i sledstvene kontrastrategije nastavnika, profesora i studenata/đaka porede sa ritualima ispunjavanja proizvodnih kvota u staroj socijalističkoj planskoj ekonomiji (Kipnis 2007, 277). Pod socijalističkim ekonomskim režimom kvalitetu ili tržišnoj vrednosti proizvoda pridavala se mala pažnja – najvažnije je bilo ritualno objavljivanje da je proizvodna kvota zadovoljena i blefiranje pretpostavljenih da je to zaista tako. Takva priroda procesa revizije, koja funkcioniše po logici funkcionisanja ritualnih praksi – ubeđivanjem učesnika (u ritualu) u to kako treba da posmatraju

svet, ali bez insistiranja na sopstvenim perspektivama (Strathern 2000a, 287), uviđa se očigledno i među antropolozima. Scijentistička filozofija se postavlja u osnov takve vrste praksi, jer bez nje zapravo sistem kakav se uspostavlja ne bi mogao da funkcioniše. Takav sistem dovodi do licemerne i ironične politike koja se „vozi“ na motoru napretka i poboljšanja kvaliteta, a koju stvarni sadržaji i kompleksni putevi dolaženja do „rezultata“ u stvari ne zanimaju. Navešćemo s tim u vezi još jednom zapažanje Merilin Stratern o opštem prihvatanju takvog idejnog obrasca i sa tim usklađenom ponašanju, da u njemu „postoji samo jedan određeni model prema kome je moguće dobiti javni legitimitet, tj. javno poverenje vezano za kvalitet bavljenja određenim poslom (Strathern 2000a, 2). Ili drugim rečima, u ovakvoj kulturi samo određena vrsta parametara može ubediti vladu, poreske obveznike/javnost ili neke druge interesne grupe da se posao obavlja na „odgovoran“ način.

U kontekstu „tiranije transparentnosti“ nad pripadnicima akademske zajednice (Stratern 2000a) oni, kao i sadržaji njihovih radova, postaju nevidljivi i ignorisani, zbog čega mnogi od njih zbunjeno preživljavaju transformaciju predstave o sebi samima, koja se od nominalnog položaja nezavisnih naučnika i nadahnutih predavača, pretvara u položaj nadgledanih, kontrolisanih takmičara, zabrinutih da li će uspeti da se održe barem i na takvom položaju. To nam barem govore neka od dosadašnjih istraživanja savremene akademske kulture. U takvim okolnostima postaje upitno da li i dalje možemo o univerzitetu da govorimo kao što je to činio Pjer Burdije kada je govorio o njegovoj moći samoreprodukcije i o tome kako intelektualni društveni stalež treba posmatrati kao grupu koja je u društvenoj podeli rada u naročito povoljnoj poziciji za konstrukciju ideologije koja će pravdati uspostavljene društvene nejednakosti. Naročito s obzirom na opšte (društveno) nepoverenje prema ovoj i ostalim javnim institucijama. Jer u kulturi revizije akademski radnik konačno počinje da biva tretiran kao „običan radnik“, a tradicionalan položaj takvog radnika podrazumeva i obezvredivanje njegovog rada i njegovo postavljanje u nezaštićen položaj u odnosu na „poslodavca“.

U ovom radu smo, međutim, mogli videti da u domaćem i drugim akademskim kontekstima postoje i oni članovi akademske zajednice koji oštrice svojih kritičkih istraživanja sve češće usmeravaju upravo prema visokoobrazovnim i/ili naučnim politikama koje nastoje da organizuju *alma mater* prema principima koji se teško mogu uskladiti sa akademskim „navikama“. Naišli smo nekoliko puta i na mišljenja u toku ovog istraživanja da akademska zajednica teško prihvata promene i da ih se čak pribojava. Inertnost na promene kao ishod našeg specifičnog akademskog

(i društvenog) „mentaliteta“, kako bi to rekla N. Bokan, shvata se kao njegova negativna osobina, mada oni aspekti na koje upozoravaju kritičari aktualnih tendencija promena možda i ne predstavljaju najbolje rešenje za promene kakve su akademskoj zajednici i širem društvu zapravo potrebne i čak mogu dovesti do pogoršanja trenutnog stanja u kome je univerzitet zatečen. U okolnostima u kojima se društvena odgovornost naučnika meri poenima (i apoenima) i u kojima se njihov rad svodi na proceduralni i društveno neangažovani koncept odgovornosti ili na „zakonski minimalizam“ (Giri 2000) banalizuju se i sami humanistički ideali prema kojima bi ispostavljanje računa prema društvu trebalo da bude inherentno odgovornom bavljenju naučnim radom, ali u smislu doprinošenja „razvoju sebe i drugoga i prema tome – ka uspostavljanju dostojanstvenih odnosa u društvu“ (Giri 2000, 173). Nesumnjivo je da su takvi ideali retko ostvarivani na univerzitetu, ali na nivou organizacionog principa čine se primerenijim takvoj vrsti institucije. Retorika i poetika takvog principa u globalno uspostavljenom i dominantno kapitalističkom sistemu društvenih odnosa sve više gubi javni pristanak, kao neefikasna i time nepotrebna. Humanistika i društvene nauke ali i sve druge forme profesionalnih i umetničkih izražavanja koje nisu zgodne za brzo konzumiranje i laku procenu odnosa njihove cene i kvaliteta polako se guraju na „društvenu marginu“ kao „proizvodi“ grupe neprofitabilnih i lenjih zanesenjaka. Kada smo na kraju našeg razgovora usputno upitali Palavestru o tome da li (humanistički/društveni) naučnici imaju uopšte „pravo“ da postoje i može li čovek čiste savesti da se bavi onim čime se bavi na univerzitetu (ili su to samo društveni „paraziti“), dobili smo odgovor: „Može. Zato što ja mislim da je to važno. Zato što je nepoznavanje onog što mi radimo smrtna opasnost.. Ko će studentima da kaže da pojedine rase nisu inferiorne, osim vas i mene? Ne samo kritički da razmišljaju, nego i da razmišljaju o drugim stvarima“.

Ono što mi na kraju kao antropolozi možemo reći o istraživanom problemu zapravo je samo proizvoljna sinteza i interpretacija određenog skupa odabranih informacija i odgovora koje smo dobili od svojih ispitanika. Takođe, ma koliko pokušavali da izrazimo originalno mišljenje povodom proučavanog problema, mnoga su postojeća objašnjenja na nas uticala u većoj ili manjoj meri, a često i u onoj meri koje nismo svesni. Pozicija istraživanja sopstvenog profesionalnog i društvenog okruženja, na kraju krajeva, sigurno je značajno uticala na kognitivne mogućnosti autora da na dovoljno distanciran način samo to okruženje predstavi. Uprkos svemu tome, nadamo se da smo barem približno uspeli da odgovorimo na istraživačke

zadatke koje smo sami sebi na početku rada zadali i da oni mogu doprineti razumevanju oblasti institucionalne promene i akademske kulture u savremenom svetu.

Literatura

- Adorno**, Theodor W. (1959) Theorie der Halbbildung. In: T. W. Adorno (1998), *Gesammelte Schriften, Band 8*, p.p. 93-121, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Adorno**, Theodor W. (1971) *Erziehung zur Mündigkeit. Vorträge und Gespräche mit Hellmut Becker 1959-1969*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Allen**, Ansgar (2011) The idea of a world university: Can Foucauldian research offer a vision of educational futures? *Pedagogy, Culture & Society* 19 (3): 367-383.
- Altbach**, Philip G. (1996) Logan wilson and the American academic profession. *Society* 34 (1): 86-91.
- Althusser**, Louis (1970) Lenjin i filozofija. *Ideje* 1 (3/4): 183-227. Dostupno na: <http://www.mltranslations.org/serbcroat/althusser.htm#> (28.08.2015).
- Altiser**, Luj (2009) *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos.
- Amit**, Vered (2000) The University as Panopticon: Moral Claims and Attacks on Academic Freedom, in: M. Strathern (ed), *Audit Cultures: Anthropological Approaches to Accountability in Academic Practice and Beyond*, p.p. 215-235, London: New York, Routledge.
- Anninos**, Loukas N. (2007) University Performance Evaluation Approaches: The Case of Ranking Systems. 10th QMOD Conference. Quality Management and Organizational Development. Our Dreams of Excellence, 18-20 June, 2007 in Helsingborg, Sweden.
- Appadurai**, Arjun (1996) *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Apple**, Michael (2001) *Educating the "Right Way": Markets, Standards, God and Inequality*. New York: Routledge Falmer.
- Apple**, Michael W. (2005) Audit Cultures, Commodification, and Class and Race Strategies in Education. *Policy Futures in Education* 3 (4): 379-399.
- Arimoto**, Akira (2010) The Academic Profession and the Managerial University: An International Comparative Study from Japan. *European Review* 18: 117-139.
- Attwood**, Rebecca (2008) Allow me to rephrase, and boost my tally of articles. *Times Higher Education*, 3 July 2008. Dostupno na: <http://www.timeshighereducation.co.uk/402598.article> (29.08.2014).

- Babić**, Staša (2012) Klasični uzori i kako ih steći. Prilog razmišljanju o ulozi klasične starine u obrazovanju. *Antropologija* 12 (3): 41-52.
- Baćević**, Jana (2006a) Kraljev savetnik ili kraljeva luda? Pjer Burdije i antropologija obrazovanja u Srbiji danas, u: M. Nemanjić i I. Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea. Pouke i nadahnuća*, str. 49-57, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Baćević**, Jana (2006b) Od trga do tržnice: antropologija, kritike savremenog obrazovanja, i njihov značaj za srbiju. *Etnoantropološki problemi* 1(2): 209-230.
- Baćević**, Jana (2006c) *Strategije i perspektive antropologije obrazovanja*. Magistarska teza. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Baćević**, Jana (2008) Anthropological Educational Policy in the Light of European Transformations. *Stud. ethnol. Croat.* 20: 37-55.
- Baćević**, Jana (2010) Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: nauka i nastava, u: I. Jarić (ur.) *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji*, 97-117. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; IP "Filip Višnjić" a.d.
- Baćević**, Jana (2014) Ko je Kajzer Soze? Ili, o fantomima obrazovanja u Srbiji. *Peščanik*. Dostupno na: http://pescanik.net/2014/05/ko-je-kajzer-soze-ili-o-fantomima-obrazovanja-u-srbiji/?fb_action_ids=10152886227264498&fb_action_types=og.likes (28.08.2014).
- Ball**, Stephen J. (1990) Management as moral technology: a luddite analysis, in: S. J. Ball (ed) *Foucault and Education: Disciplines and Knowledge*, p.p. 153-166, London: Routledge.
- Baty**, Phil (2009) New data partner for World University Rankings. *Times Higher Education*, October 30. Dostupno na: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=408881&c=2> (29.08.2014.).
- Baty**, Phil (2010) Rankings partner focuses on matters of reputation. *Times Higher Education*, March 11. Dostupno na: <http://www.timeshighereducation.co.uk/410709.article> (29.08.2014.).
- Beerkens**, Eric (2003) Globalisation and Higher Education Research. *Journal of Studies in International Education* 7 (2): 128-148.
- Bell**, Daniel (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Berberovic, Jelena (1990) *Filozofija i svijet nauke: Ogledi iz savremene filozofije nauke*. Sarajevo: Svjetlost.

Boas, Taylor C. and Jordan Gans-Morse (2009) *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan*. Dostupno na: <http://people.bu.edu/tboas/neoliberalism.pdf> (29.08.2014.).

Bojić, Snežana (2007) Samoupravno organizovanje Beogradskog univerziteta sedamdesetih godina XX veka – prvi deo. *Pedagogija* LXII (1): 80-95.

Bok, Derek (2005) *Univerzitet na tržištu*. Beograd: Clio.

Bošković, Aleksandar (1998) Postmodernizam, antropologija i zdrav razum. *Sociologija* XL (2): 211-232.

Bourdieu, Pierre (1988) *Homo Academicus*. Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre (1990) *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Stanford University Press.

Brenneis, Don, Cris Shore and Susan Wright (2005) Getting the Measure of Academia: Universities and the Politics of Accountability. *Anthropology in Action* 12 (1): 1-10.

Bretag, Tracey and Saadia Carapiet (2007) A Preliminary Study to Identify the Extent of Self-Plagiarism in Australian Academic Research. *Plagiary: Cross-Disciplinary Studies in Plagiarism, Fabrication, and Falsification*: 92-103.

Burdije, Pjer (1999) *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Castells, Manuel (2000) *The rise of the network society*. Oxford, UK: Blackwell.

Chomsky, Noam (2014) *How Higher Education Ought to Be: On Academic Labor*. edited transcript of remarks given by Noam Chomsky via Skype on 4 February 2014. Dostupno na: <http://www.counterpunch.org/2014/02/28/on-academic-labor/> (29.08.2014.).

Clark, Burton (1993) *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation*. Surrey: Pergamon.

Clark, Burton R. (1980) *Academic Culture*. Higher Education Research Group, Institution for Social and Policy Studies, Yale University.

Clark, Burton R. (1995) *Places of Inquiry: Research and Advanced Education in Modern University*. Berkeley: University of California Press.

Clifford, James and George Marcus (eds) (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkely: University of California Press.

- Cohen**, Michael D. and James G. March (1974) *Leadership and Ambiguity: The American College President*. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Collier**, Stephen J. (2005) Budgets and Biopolitics, in: A. Ong and S. J. Collier (eds), *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*, p. p. 373–390. Malden, MA: Blackwell.
- Collier**, Stephen J. and Aihwa Ong (2005) Global Assemblages, Anthropological Problems, in: A. Ong and S. J. Collier (eds), *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*, p. p. 3-21. Malden, MA: Blackwell.
- Cooper**, Paul (2004) The gift of education: an anthropological perspective on the commoditization of learning. *Anthropology Today* 20 (6): 5–9.
- Cooper**, Paul (2007) Knowing your ‘Lemons’: Quality Uncertainty in UK Higher Education. *Quality in Higher Education* 13 (1): 19-29.
- Cooper**, Simon, John Hinkson and Geoff Sharp (eds) (2002) *Scholars and Entrepreneurs: The Universities in Crisis*. Arena Publications.
- Coulkin**, Simon (2002) Too many sums don’t end up: An exploding audit culture drains the public sector. *The Observer* (12 May). Dostupno na <http://www.theguardian.com/money/2002/may/12/madeleinebunting.business> (29.08.2014.).
- De Soto**, Jesús Huerta (1998) The Ongoing Methodenstreit of the Austrian School. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 8 (1): 75-113.
- Delanty**, Gerard (2003) Ideologies of the Knowledge Society and the Cultural Contradictions of Higher Education. *Policy Futures in Education* 1 (1): 71-82.
- Dent**, Mike and Stephen Whitehead (eds.) (2002) *Managing Professional Identities: Knowledge, Performativities and the 'New' Professional*. London: Routledge.
- Dentith**, Simon. 2002. *English and the Audit Culture: An Introduction*. Dostupno na: <http://www.english.heacademy.ac.uk/explore/publications/newsletters/newsissue3/dentith.htm> (29.08.2014.).
- Denzin**, Norman K. (2009) The elephant in the living room: or extending the conversation about the politics of evidence. *Qualitative Research* 9 (2): 139-160.
- Dill**, David D. (2012) The Management of Academic Culture Revisited: Integrating Universities in an Entrepreneurial Age, in: B. Stensaker, J. Välimaa, and C. Sarrico (eds.), *Managing Reform*

in *Universities: The Dynamics of Culture, Identity and Organisational Change*, pp. 222-237. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Dobrijević, Aleksandar (2007) Bildung - pojam, koncepcija, ideal. *Filozofija i društvo* 18 (2): 101-119.

Donoghue, Frank (2009) Retorika, povijest i problem društvenih znanosti. *Europski glasnik* 14: 457-478.

Douglas, Jacqueline and Alex Douglas (2006) Evaluating teaching quality. *Quality in Higher Education* 12 (1): 3-13.

Douglas, Mary (1992) The Normative Debate and the Origins of Culture, in: M. Douglas (ed), *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*, pp. 125-148, London: Routledge.

Draker, Piter (2006) *Moj pogled na menadžment. Izbor iz dela o menadžmentu Pitera Drakera*. Novi Sad: ASEE doo.

Dunn, Elizabeth C. (2004) *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Dworkin, Ronald (1997/98) We Need a New Interpretation of Academic Freedom. *Beogradski krug* 3-4 – 1-2: 79-86.

Đorđević, Tamara i Nebojša Vukelić (2013) *Klasna borba u doba fetišizma aktivizma*. Beograd: Centar za liberterske studije.

Eddy, Elizabeth M. (1985) Theory, Research, and Application in Educational Anthropology. *Anthropology & Education Quarterly* 16 (2): 83-104.

Espeland, Wendy Nelson and Berit Irene Vannebo (2007) Accountability, Quantification and Law. *Annual Review of Law and Social Science* 3: 21-43.

Exworthy, Mark and Susan Halford (eds) (1999) *Professionals and the New Managerialism in the Public Sector*. Buckingham: Open University Press.

Fabian, Johannes (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.

Federici, Silvia (2006) *Precarious Labor: A Feminist Viewpoint*. Predavanje održano 28. oktobra 2006. Godine. Dostupno na : <http://inthemiddleofthewhirlwind.wordpress.com/precariou-labor-a-feminist-viewpoint/> (29.08.2014.).

- Felt**, Ulrike, Maximilian Fochler and Ruth Müller (2012) *Biography and/or career? Young Researchers' Perspectives on Knowing and Living in Contemporary Research*. Vienna: Department of Social Studies of Science, University of Vienna. Dostupno na: <http://sciencestudies.univie.ac.at/publications> (29.08.2014.).
- Ferlie**, Ewan and Gianluca Andresani (2009) United Kingdom from Bureau Professionalism to New Public Management ? *Higher Education Dynamics* 25: 177-195.
- Filipi Matutinović**, Stela (2013) *Naučne informacije u Srbiji. Protok, dostupnost, vrednovanje*. Beograd : elektronsko izdanje. Dostupno na : http://www.unilib.bg.ac.rs/edukacija/Naucne_informacije_u_Srbiji.pdf (29.08.2014.).
- Filipović**, Božidar (2012) Bruno Latur i teorija aktera-mreže. *Filozofija i društvo* XXIII (1) : 129-149.
- Fillitz**, Thomas (2000) Academia: same pressures, same conditions of work?, in: M. Strathern (ed), *Audit Cultures: Anthropological Approaches to Accountability in Academic Practice and Beyond*, p.p. 215-235, London: New York, Routledge.
- Florian**, Răzvan V. (2007) Irreproducibility of the results of the Shanghai academic ranking of world universities. *Scientometrics* 72 (1): 25-32.
- Fluehr-Lobban**, Carolyn (1999) Comments. *Current Anthropology* 40 (2): 119-120.
- Frereire**, Paolo (2002) *Pedagogija obesvrljenih*. Zagreb : ODRAZ.
- Fuko**, Mišel (1997) *Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fuko**, Mišel (2010) Tehnologija sopstva. *Polja* LV (463) : 70-87.
- Gaćanović**, Ivana (2007) *Objektivni i/kao moralni modeli: Implikacije polemike Roja D'Andradea i Nensi Seper-Hjuz*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta. Diplomski rad.
- Gaćanović**, Ivana (2009a) Antropološke perspektive u/o kulturi revizije. *Antropologija* 8 : 81-97.
- Gaćanović**, Ivana (2009b) *Problem evropskog identiteta: Uvod u antropologiju Evropske unije*. Beograd: Srpski genealoški centar ; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Gaćanović**, Ivana (2010) Problem globalnog rangiranja univerziteta ili o iskušenjima savremenih visokoobrazovnih sistema. *Etnoantropološki problemi* n.s. 5 (2): 185-204.

- Gadamer**, Hans-Georg (1999) *Budućnost evropskih duhovnih nauka*, u : H.G. Gadamer, *Evropsko nasleđe*, p.p. 23-40, Beograd: Plato.
- Gaffikin**, Frank and David C. Perry (2009) Discourses and Strategic Visions: The US Research University as an Institutional Manifestation of Neoliberalism in a Global Era. *American Educational Research Journal* 46 (1): 115-144.
- Garfield**, Eugene (1983) Citation Indexes for Science : A New Dimension in Documentation through Association of Ideas (reprinted). *Essays of an Information Scientist* 6: 468-471.
- Garfield**, Eugene (2005) *The Agony and the Ecstasy – The History and Meaning of the Journal Impact Factor*. Chicago: International Congress on Peer Review And Biomedical Publication. Dostupno na: <http://garfield.library.upenn.edu/papers/jifchicago2005.pdf> (29.08.2014.).
- Gavrilović**, Ljiljana (2009) Domaća antropologija na stranim jezicima ili: dobrovoljna (auto)kolonijalizacija. *Antropologija* 8: 53-68.
- Gefou-Madianou**, Dimitra (2000) Disciples, discipline and reflection: anthropological encounters and trajectories, in: M. Strathern (ed), *Audit Cultures: Anthropological Approaches to Accountability in Academic Practice and Beyond*, p.p. 256-278, London: New York, Routledge.
- Gerc**, Kliford (1998) *Tumačenje kultura I-II*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gibbons**, M., C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott and M. Trow (1994) *The New Production of Knowledge: the Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London : Sage Publications Ltd.
- Ginsberg**, Benjamin (2011) *The Fall of the Faculty: The Rise of the All-Administrative University and Why It Matters*. Oxford University Press.
- Giri**, Ananta (2000) Audited accountability and the imperative of responsibility: Beyond the primacy of the political, in : M. Strathern (ed), *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*, p.p. 173-195. London: Routledge.
- Gleeson**, Denis and David Knights (2006) Challenging Dualism: Public Professionalism in ‘Troubled’ Times. *Sociology* 40 (2): 277-295.
- Golden**, Serena (2013) ‘Zombies in the Academy’. Inside Higher Education (sajt). Dostupno na: <https://www.insidehighered.com/news/2013/08/12/new-book-examines-higher-education-through-lens-zombie-apocalypse> (28.08.2014).
- Goldschmidt**, Valter R. (1966) *Comparative Funkcionalism: An Essay in Anthropological Theory*. Berkeley: University of California Press.

- Gombrich**, Richard F. (2000) *British Higher Education Policy in the Last Twenty Years: The Murder of a Profession*. Dostupno na: <http://indology.info/papers/gombrich/uk-higher-education.pdf>.
- Greaber**, David (2004) *Fragments of an Anarchist Anthropology*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Grubor**, Nebojša (2008) Unierzitet – ideja u krizi. Analiza institucije polazeći od J. Habermasa. *Theoria* 4: 43-57.
- Gucijan**, Sandra (2012) Finansiranje – najbolnija tačka visokog obrazovanja. Политика Online (3.06.2012). Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Finansiranje-najbolnija-tacka-visokog-obrazovanja.lt.html> (28.08.2014).
- Habermas**, Jürgen (1972) *Knowledge and human interests*. London: Heinemann.
- Habermas**, Jürgen (1997/8) The Idea of the University: Learning Processes. *Beogradski krug/Belgrade Circle* 1-2: 29-37.
- Hajdeger**, Martin (2003) Šta je metafizika?, u: M. Hajdeger, *Putni znakovi*, Beograd: Plato, str. 96-112.
- Harvi**, Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma* (obavezno kupiti).
- Hayek**, Friedrich August von (1942) Scientism and the Study of Society. *Economica* 9 (35): 267-291.
- Hazelkorn**, Ellena (2009a) Impact of Global Rankings on Higher Education Research and the Production of Knowledge. *UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge*, Occasional Paper No. 15: 1-14. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001816/181653e.pdf> (28.08.2014).
- Hazelkorn**, Ellena (2009b) *Rankings and the (re)Construction of Knowledge*. Centre for Social and Educational Research. Dostupno na: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=cseroth> (29.08.2014).
- Hemlin**, Sven and Søren Barlebo Rasmussen (2006) The Shift in Academic Quality Control. *Science, Technology & Human Values* 31 (2): 173-198.
- Hirsch**, J.E. (2005) An index to quantify an individual's scientific research output. *PNAS*, 102 (46), 16569-16572. Dostupno na: <http://arxiv.org/pdf/physics/0508025.pdf> (29.08.2014).

- Hodkinson**, Phil (2008) Scientific Research, Educational Policy, and Educational Practice in the United Kingdom: The Impact of the Audit Culture on Further Education. *Cultural Studies Critical Methodologies* 8: 302-324.
- Hoecht**, Andreas (2006) Quality Assurance in UK Higher Education: Issues of Trust, Control, Professional Autonomy and Accountability. *Higher Education* 51: 541-63.
- Holmes**, Richard (2006) The THES University Rankings: Are They Really World Class?. *Asian Journal of University Education* 2 (1): 1-14.
- Horkheimer**, Max (1982) Primjedbe o znanosti i krizi, u: M. Horkheimer, *Kritička Teorija* (I), Zagreb: Stvarnost, str. 17-22.
- Horkheimer**, Max i Theodor Adorno (1974) *Dijalektika prosvetiteljstva*. Sarajevo.
- Hoskin**, Keith (1996) The The “awful idea of accountability”: inscribing people into the measurement of objects, in: R. Munro and J. Mouritsen (eds), *Accountability: Power, ethos and the technologies of managing*, p.p. 265-282, London: International Thomson Business Press.
- Hoskin**, Keith and Richard H. Macve (1988) The genesis of accountability: The west point connections. *Accounting, Organizations and Society* 13 (1): 37-73.
- Hull**, David (1988) *Science as a Process*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Humphrey**, Christopher and David Owen (2000) Debating the “Power” of Audit. *International Journal of Auditing* 4: 29–50.
- Hursh**, David (2005) Neo-Liberalism, Markets and Accountability: Transforming Education and Undermining Democracy in the United States and England. *Policy Futures in Education* 3(1): 3–15.
- Huserl**, Edmund (1991) *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*. Gornji Milanovac: Dečje Novine.
- Ilić**, Dejan (2014) Čemu škole? *Peščanik*. Dostupno na: <http://pescanik.net/2014/07/cemu-skole/> (28.08.2014).
- Illich**, Ivan (1971) *Deschooling Society*. New York: Harper & Row.
- Inda**, Jonathan Xavier and Renato Rosaldo (eds.) (2008) *The Anthropology of Globalisation: A Reader*. Blackwell Publishing Ltd.
- Janković**, Ana i Isidora Jarić (2009) Uslovi rada nastavnog osoblja na Univerzitetu u Beogradu: evaluacija rada nastavnika. *Filozofija i društvo* 3: 3-22.

- Jarić**, Isidora (ur.) (2010) *Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; IP “Filip Višnjić” a.d
- Jarić**, Isidora i Martina Vukasović (2009) Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji - mapiranje faktora niske efikasnosti studiranja. *Filozofija i društvo* 20 (2): 119-151.
- Jaspers**, Karl (2003) *Ideja univerziteta*. Beograd: Plato.
- Jeliaskova**, Margarita (2001) Running the Maze: Interpreting External Review Recommendations. *Quality in Higher Education* 8 (1): 89–96.
- Jones**, Richard H. (2000) *Reductionism: analysis and the fullness of reality*. Bucknell University Press.
- Jurić**, Hrvoje (2011) Sloboda i obrazovanje. *Kontra-punkt.info*, dostupno na: <http://kontra-punkt.info/lektira/sloboda-i-obrazovanje> (28.08.2014).
- Kara-Pešić**, Ivo (2010) Intervju sa Mauriciom Ferarismom: Evropu ujedinjuje birokratija, a ne duh. *Politika online* (20.3.2010). Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Evropu-ujedinjuje-birokratija-a-ne-duh.lt.html> (29.08.2014).
- Kaser**, Karl (2013) The creation of a New Figure in Academia – The Homo Applicandus. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LXI* (2): 33-39.
- King**, Lyall (2001) Information, Society and the Panopticon. *The Western Journal of Graduate Research* 10 (1): 40-50.
- Kipnis**, Andrew B. (2007) Neoliberalism Reified: Suzhi Discourse and Tropes of Neoliberalism in the PRC. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 13 (2): 383–399.
- Kitcher**, Philip (1993) *The Advancement of Science: Science without Legend, Objectivity without Illusions*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Klees**, Steven (2002) Privatization and Neo-Liberalism: Ideology and Evidence in Rhetorical Reforms. *Current Issues in Comparative Education* 1(2): 19–26.
- Knežević**, Gašo (2004) Reč ministra, u: A. Mimica (ur.) *Visoko obrazovanje u Srbiji*, 7-17. Beograd: Alternativna akademska mreža.
- Kommenović**, Bojan, Predrag Lažetić i Martina Vukasović (2010) *Nacionalni okvir kvalifikacija*. Beograd : Centar za obrazovne politike.
- Kornbrot**, Diana Eugenie (2007) Misleading ‘quality’ measures in Higher Education: problems from combining diverse indicators that include subjective ratings and academic performance and costs. *Radical Statistics* 94: 48-63.

- Kortunov**, Andrei (2009) Russian Higher Education. *Social Research* 76 (1) : 203-224.
- Kovačević**, Ivan (2008) Odnos države prema humanističkim naukama u Srbiji početkom XXI veka: Citatometrija kao pokušaj ubistva srpske antropologije. *Etnoantropološki problemi* 3 (2): 27-43.
- Kovačević**, Ivan (2009) “Američki idol”, “jaranski princip” i vrednovanje rezultata humanističkih nauka u Srbiji. *Glasnik Etnografskog muzeja* 73: 133-156.
- Kovačević**, Ivan (2009b) O ćurkama, pilićima i citatnim indeksima. *Antropologija* 8: 9-31.
- Kovačević**, Ivan (2010) *Antropologija između scijentizma i disolucije*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Kovačević**, Ivan, Dragana Antonijević i Žarko Trebješanin (2013) Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča. *Etnoantropološki problemi* 8 (4): 945-963.
- Krelja** Kurelović, Elena, Sabina Rak i Jasminka Tomljanović (2013) Prihvatanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci* 1 (1): 1-16.
- Kun**, Tomas S. (1974) *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Kuper**, Adam (1999) *Culture: The Anthropologists' Account*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Laudan**, Larry (1984) *Science and Values: The Aims of Science and Their Role in Scientific Debate*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Laurence**, Mike (2009) *Reconstituting the Political: Foucault and the Modern University*. Ontario: Annual Meeting of the American Political Science Association. Dostupno na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1450011 (29.08.2014).
- Levine**, Arthur (1997/98) How the Academic Profession is Changing? *Beogradski krug* 3-4 – 1-2: 92-99.
- Liessmann**, Konrad Paul (2008) *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Liotar**, Žan-Fransoa (1988) *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo. Bitno – nabaviti
- Lolić**, Marinko (2006) Univerzitet i nauka u Srbiji u kontekstu evropske integracije. *Filozofija i društvo* 31: 115-126.
- Lolić**, Marinko (2009) Jaspersov pokušaj rehabilitacije ideje univerziteta. *Filozofija i društvo* 3: 41-59.
- Longino**, Helen (1990) *Science as Social Knowledge*. Princeton: Princeton University Press.

- Longino**, Helen (2002) *The Fate of Knowledge*. Princeton: Princeton University Press.
- March**, James G. and Johan P. Olsen (1976) *Ambiguity and Choice in Organizations*. Bergen, Norway: Universitetsforlaget.
- Marks**, Karl (1976) *Prilog kritici ekonomske teorije*. Beograd: BIGZ.
- Masschelein**, J. and M. Simons (2009) From Active Citizenship to World Citizenship: a proposal for a world university. *European Educational Research Journal* 8 (2): 236-248.
- McDonald**, Maryon (2000) Accountaility, Anthropology and the European Commission, in: *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*, M. Strathern (ed), pp. 106-132. London: Routledge.
- McIntyre**, Michael E. (2000) *Audit, Education, and Goodhart's Law. Or, Taking Rigidity Seriously*. Tekst dostupan na:
<http://www.atm.damtp.cam.ac.uk/people/mem/papers/LHCE/dilnot-analysis.html> (29.08.2014).
- McLaren**, Peter (2001) Che Guevara, Paulo Freire, and the Politics of Hope: Reclaiming Critical Pedagogy. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 1: 108-131.
- McWilliam**, Erica L. (2004) Changing The Academic Subject. *Studies in Higher Education* 29 (2): 151-163.
- Metzger**, Walter P. (1978) Academic Freedom and Scientific Freedom. *Daedalus* 107 (2): 3-114.
- Meyer**, John, Francisco O. Ramirez, Richard Rubinson, and John Boli (1977) The world educational revolution, 1955–1970. *Sociology of Education* 50: 242–58.
- Mićević**, I (2007) Nauka na tržištu. *Вечерње новости Online* (12.12.2007). Dostupno na:
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:206926-Nauka-na-trzistu> (28.08.2014).
- Miladinović**, Slobodan (2011) Reforma i otpori: visoko obrazovanje između partikulnih interesa i društvenih potreba, u: V. Matejić (ur.), *Tehnologija, kultura, razvoj*, str.7-17. Beograd: Akademska misao.
- Milenković**, Miloš (2006) Šta je (bila) antropološka "refleksivnost"? Metodološka formalizacija. *Etnoantropološki problemi* 1 (2): 157-184.
- Milenković**, Miloš (2007) *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Milenković, Miloš** (2009) O brojanju i merenju (drugih) ljudi (za novac): Moralne/civilizacijske implikacije ukidanja društveno-humanističkih nauka u Srbiji putem scijentometrijske pseudonauke. *Antropologija* 8: 33-52.
- Milenković, Miloš** (2010) *Ka politici srpske antropologije u XXI veku*. Beograd: Srpski genealoški centar; Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Miller, Peter** (1992) Accounting and Objectivity: The Invention of Calculating Selves and Calculable Spaces. *Annals of Scholarship* 9 (1/2): 61-85.
- Mills, Martin A.** (2003) Comment: Audit Culture and Anthropology. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 6 (3): 521-523.
- Munro, Rolland and Jan Mourutsen** (1996) *Accountability: power, ethos and the technologies of managing*. London: International Thomson Business Press.
- Musselin, Christine** (2004) Commentary on Guy Neave: The Bologna Process and the Evaluative State: a Viticultural Parable, in: UNESCO Forum Occasional Paper Series Paper no. 7: *Managerialism and Evaluation in Higher Education*, p.p. 35-38.
- Myers, Luke and Jonathan Robe** (2009) *College rankings: History, Criticism and Reform*. A Report from the Center for College Affordability and Productivity, Washington, DC. Dostupno na: http://www.centerforcollegeaffordability.org/uploads/College_Rankings_History.pdf (29.08.2014).
- Naumović, Slobodan** (1998) Romanticists or Double Insiders? An Essay on the Origins of Ideologised Discourses In Balkan Ethnology. *Ethnologia Balkanica* 2: 101-120.
- Neave, Guy** (1988) The Cultivation of Quality, Efficiency and Enterprise: An Overview of Recent Trends in Higher Education in Western Europe, 1986–1988. *European Journal*
- Neave, Guy** (1996) The Evaluation of the Higher Education System in France. In: R. Cowen (ed.) *World Yearbook of Education 1996. The Evaluation of Systems of Higher Education*, pp. 66– 81. London, Kogan Page.
- Neave, Guy** (1998) The Evaluative State Reconsidered. *European Journal of Education* 33 (3): 265 - 284.
- Neave, Guy** (2004) The Bologna Process and the Evaluative State: a Viticultural Parable, in: UNESCO Forum Occasional Paper Series Paper no. 7: *Managerialism and Evaluation in Higher Education*, p.p. 11-34.
- Negri, Antonio and Michael Hardt** (2001) *Empire*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Negri**, Antonio and Michael Hardt (2004) *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. London: Penguin Books.
- Nemanjić**, Miloš (2006) Aktualnost pojma intelektualno polje u savremenom kulturnom kontekstu, u : M. Nemanjić i I. Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea : pouke i nadahnuća*, 65-76. Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Neyland**, Daniel and Steve Woolgar (2002) Accountability in Action? The Case of a Database Purchasing Decision. *British Journal of Sociology* 53: 259–274.
- Norton**, John D. (2008) “Must Evidence Underdetermine Theory”. In: M. Carrier, D. Howard and J. Kourany (eds), *The Challenge of the Social and the Pressure of Practice*, p.p. 17-44. Pittsburgh: The University of Pittsburgh Press.
- O’Neill**, Onora (2002) *Called to Account*. Third 2002 Reith Lecture. London: BBC.
- Ortner**, Sherry (2011) *On neoliberalism*. Dostupno na: <http://aotcpress.com/articles/neoliberalism/> (29.08.2014).
- Paget**, John (2008) *World’s Top-25 Universities: Two Major Rankings Give Very Different*. Dostupno na: http://www.allaboutuni.com/site/serv_publications.php?type=P&pub=16 (28.08.2014.).
- Pavićević**, Đorđe (2011) Kritička teorija društva frankfurtske škole. *Godišnjak fakulteta Političkih nauka* 5 (5): 49-66.
- Pavlović**, Vukašin (2009) Veberova koncepcija moći. *FPN Godišnjak, I deo: Politička teorija, politička sociologija, politički sistem*: 9-26.
- Pelias**, R. (2005) Performative Writing as Scholarship: An Apology, and Argument, anecdote. *Cultural Studies and Critical Methodologies* 5(4): 415–24.
- Petkovska**, Sanja (2010) *Ideja univerziteta i Bolonjski process*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Pišev**, Marko (2009) Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914-1919. Istorijski pregled. *Etnološko-antropološke sveske* 14 (3): 43-77.
- Pišev**, Marko (2010) Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cviji eve rasprave o jedinstvu južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 55-79.
- Pohl**, Walter (2008) *Where do we stand and where do we go ? The humanities and different meanings of relevance and impact*. Tekst je dostupan na adresi : http://www.oeaw.ac.at/imafo/fileadmin/bilder/Research_Policy_Material/Humanities08.pdf (28.08.2014.).

- Power**, Michael (1997) *The Audit Society: Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Power**, Michael (2000) The Audit Society - Second Thoughts. *International Journal of Auditing* 4: 111-119.
- Power**, Michael (2003) Evaluating the Audit Explosion. *Law & Policy* 25 (3): 185-202.
- Pritchard**, Rosalind (2005) Education Staff and Students under Neo-liberal Pressure: a British-German Comparison. *Beiträge zur Hochschulforschung* [Contributions to Higher Education Research] 27 (4): 6-29.
- Ramirez**, Francisco O. (2006) Growing Commonalities and Persistent Differences in Higher Education: Universities between Global Models and National Legacies, in: H.D. Meyer and B. Rowan (eds.) *The New Institutionalism in Education*, pp.123-142, State University of New York Press.
- Richardson**, D. Peter (2000) Audit Culture and Anthropology. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 6 (4): 721-722.
- Rimoldi**, Eleanor (2000) Generic genius – how does it all add up?, in: *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*, M. Strathern (ed), p.p. 90-105. London: Routledge.
- Roberts**, Andy (2002) A Principled Complementarity of Method: In Defence of Methodological Eclecticism and the Qualitative-Quantitative Debate. *The Qualitative Report* 7 (3). Dostupno na: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR7-3/roberts.html> (28.08.2014.).
- Robins**, Kevin and Frank Webster (1988) Cybernetic Capitalism: Information, Technology, Everyday Life, in: V. Mosco and J. Wasko (eds), *The Political Economy of Information*, pp. 44-75, Medison: The University of Wisconsin Press.
- Rolin**, Kristina and Brad K. Wray (2008) Social Empiricism and Science Policy. *Science Studies* 21 (1): 68-82.
- Rorty**, Richard (1997/98) Does Academic Freedom have Philosophical Presuppositions? *Beogradski krug* 3-4 – 1-2: 38-46.
- Rose**, Nikolas (1988) Calculable minds and manageable individuals. *History of the Human Sciences* 1 (2): 179-200.
- Rose**, Nikolas (1991) Experts of the Soul. *Psychologie und Geschichte* 3 (1-2): 91-99.

- Rose**, Nikolas (1996) *Inventing Our Selves: Psychology, Power and Personhood*. New York: Cambridge University Press.
- Rowan**, Brian. and Meyer, Heinz-Dieter (eds.) (2006) *The New Institutionalism in Education*. Albany: State University of New York Press.
- Ruprecht**, Louis A. (1996) *Afterwords. Hellenism, Modernism and the Myth of Decadence*. State University of New York Press.
- Russel**, Andrew (1998) Anthropological Reflections on Pedagogic Culture and Its Institutional Organization. *Anthropology Today* 14 (1): 21-22.
- Rustin**, Michael (1998) The Perverse Modernisation of British Universities. *Soundings* 8: 83-99.
- Savić**, Obrad (1997/8a) Introduction: In Defence of the University. *Beogradski krug* 3-4/1-2: 5-6.
- Savić**, Obrad (1997/8b) Is the University the Subject of Knowledge? *Beogradski krug* 3-4/1-2: 9-16.
- Schinkel**, Willem (2003) Pierre Bourdieu's Political Turn? *Theory, Culture & Society* 20 (6): 69-93.
- Sesardić**, Neven (1984) *Fizikalizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Shore**, Cris (2008) Audit Culture and Illiberal Governance: Universities and the Politics of Accountability. *Anthropological Theory* 8: 278-298.
- Shore**, Cris and Marc Abélès (2004) Debating the European Union: An interview with Cris Shore and Marc Abélès. *Anthropology Today* 20 (2): 10-14.
- Shore**, Cris and Stephen Roberts (1995) Higher education and the panopticon paradigm: quality assurance as "disciplinary technology". *Higher Education Quarterly* 27 (3): 8-17.
- Shore**, Cris and Susan Wright (1995) Towards an Anthropology of Policy: Power and the Art of Government. *Anthropology in Action*, 2 (2): 27-31.
- Shore**, Cris and Susan Wright (1997) *Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power*. London: Routledge.
- Shore**, Cris and Susan Wright (1999) Audit Culture and Anthropology: Neo-liberalism in British Higher Education. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 5 (4): 557-575.
- Shore**, Cris and Susan Wright (2000) Coercive Accountability: The Rise of Audit Culture in Higher Education. In: *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*, M. Strathern (ed), p.p. 57-89. London: Routledge.

- Shore**, Cris and Susan Wright (2000b) Comment: Audit Culture and Anthropology. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 6 (3): 523-526.
- Silver**, Harold (2003) Does a University Have a Culture? *Studies in Higher Education* XXVIII: 157-69.
- Simić**, Marina (2010) Fieldwork Dilemmas: Problems of Location, Insiderhood and Implicit Discourses. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 58 (2): 29-42.
- Simkins**, Tom (2000) Educational reform and managerialism: comparing the experience of schools and colleges. *Educational Policy* 15 (3): 317-332.
- Simonović**, Marko (2012) Još jedan odgovor Ćosiću. *Peščanik*. Dostupno na: <http://pescanik.net/2012/12/jos-jedan-odgovor-cosicu/> (28.08.2014.).
- Simons**, M. and J. Masschelein (2007) Only Love for the Truth Can Save Us: Truth-Telling at the (World)university? In: M. Peters and T. Besley (eds.), *Why Foucault? New Directions in Educational Research*, pp. 139-61. New York: Peter Lang.
- Slaughter**, S. and P. Leslie (1997) *Academic capitalism. Politics, policies, and the entrepreneurial university*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Slavković**, Goran i Eisuke Kita (2009) Adaptation of Serbian University to Bologna Process. *Nagoya Journal of Higher Education* 9: 257-275.
- Smith**, Keith (2002) *Whai is the 'Knowledge Economy'?* *Knowledge Intensity and Distributed Knowledge Bases*. Maastricht: United Nations University; INTECH. Dostupno na: <http://www.intech.unu.edu/publications/discussion-papers/2002-6.pdf> (29.08.2014).
- Sokić**, Sreten (2009) Ekonomski sistem u osnovi savremenih naučnih saznanja ekonomije i kapitala. *Godišnjak FPN-a, I DEO: Politička teorija, politička sociologija, politički sistem*: 216-236.
- Solomon**, Miriam (2001) *Social Empiricism*. Cambridge: MIT Press.
- Sparkes**, Andrew C. (2007) Embodiment, academics, and the audit culture: a story seeking consideration. *Qualitative research* 7 (4): 521-550.
- Spasić**, Ivana (2006) Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji, u: M. Nemanjić i I. Spasić (ur.), *Nasleđe Pjera Burdijea. Pouke i nadahnuća*, str. 137-171, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

- Spatscheck**, Christian (2010) Theodor W. Adorno on Education, in: *The encyclopaedia of informal education*. Dostupno na: www.infed.org/thinkers/adorno_on_education.htm (29.08.2014).
- Spindler**, George (ed.) (2000) *Fifty Years of Anthropology and Education 1950-2000: A Spindler Anthology*. Mahwah, NJ: Erlbaum Assoc.
- Stichweh**, Rudolf (2001) Scientific Disciplines, History of, in: N. J. Smelser and P. B. Baltes (eds), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, p.p. 13727-13731. Oxford: Elsevier Science.
- Strathern**, Marilyn (1997) 'Improving ratings': audit in the British University system. *European Review* 5 (3) : 305-321.
- Strathern**, Marilyn (2000b) New accountabilities. Anthropological studies and the academy, in: M. Strathern (ed), *Audit cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*, pp. 1-18, London and New York: Routledge.
- Strathern**, Marylin (2000a) Accountability... and ethnography, in: M. Strathern (ed), *Audit cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy*, p.p. 279-304, London and New York: Routledge.
- Strathern**, Marylin (2000c) The Tyranny of Transparency. *British Educational Research Journal* 26 (3): 309-321.
- Strathern**, Marylin (ed.) (2000) *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics, and the Academy*. London and New York: Routledge.
- Subotić**, Siniša (2014) *Imamo korice, sad treba napisati knjigu : predstavljeno naučnih časopisa Republike Srpske u elektronskoj formi*. Beograd : Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci.
- Sullivan**, Alice (2002) Bourdieu and Education : How Useful is Bourdieu's Theory for Researchers ? *The Netherlands 'Journal of Social Sciences* 38 (2) : 144-166.
- Šarčević**, Abdulah (2007) *Filozofija i znanost*. Sarajevo: Connectum.
- Šipka**, Pero (2001) *Nauka u Srbiji: u susret evaluativnoj državi*. Beograd: ERD 01/01, Centar za evaluaciju u obrazovanju i nauci.
- Touraine**, Alain (1971) *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.

- Trgovčević, Ljubinka** (1986) *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Narodna knjiga, Srpska književna zadruga.
- Trueba, Henry T.** (1988) Culturally Based Explanations of Minority Students' Academic Achievement. *Anthropology & Education Quarterly* 19 (3): 270-287.
- Turajlić, Srbijanka** (2011) Univerzitet nije prost zbir fakulteta. *Политика Online*. 14.11.2011., dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Univerzitet-nije-prost-zbir-fakulteta.sr.html> (29.08.2014.).
- Vujević, Miroslav** (1986) Kvantofrenija i kvantofobija u društvenim istraživanjima. *Politička misao* XXIII (1) : 189-193.
- Vujisić-Žiković, Nataša** (2005) Škola i univerzitet. *Pedagogija* LX, 3: 331-339.
- Vukasović, Predrag** (2009) ISI i analiza citiranosti naučnih časopisa – poreklo, namena i osnovna načela. *Strani pravni život* 1: 211-230.
- Vukotić, Vuk** (2014) Javni sektor u Srbiji: između mita i stvarnosti. *Bilten, regionalni portal*. Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=1032> (28.08.2014.).
- Wacquant, Loïc J.D.** (1989) For a Socio-Analysis of Intellectuals: On Homo Academicus (An Interview With Pierre Bourdieu). *Berkely Journal of Sociology* 34: 1-29.
- Wagner, Roy** (1975) *The Invention of Culture*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Webster, David S.** (1992) Reputational Rankings of Colleges, Universities and Individual Disciplines and Fields of Study, From Their Beginnings to the Present, in: . J. C. Smart (ed), *Higher Education: Handbook of Theory and Research* Vol. 8, p.p. 234-304. New York: Agathon Press.
- Wedel, Janine R., Cris Shore, Gregory Feldman and Stacy Lathrop** (2005) Toward an Anthropology of Public Policy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 600 (July): 30-51.
- Whelan, Andrew, Ruth Walker and Christopher Moor** (2013) *Zombies in the Academy: Living Death in Higher Education*. Brighton UK: Intellect Press.
- Willinski, John** (2005) Just say know ? Schooling the knowledge society. *Educational Theory* 55 (1) : 97-111.
- Wilson, Logan** (1942) *The Academic Man : A Study in the Sociology of a Profession*. London, New York, Toronto : Oxford University Press.
- Wilson, Logan** (1979) *American Academics: Then and Now*. Oxford University Press.

- Wright, Susan** (1994) *Anthropology of Organizations*. London: Routledge.
- Wright, Susan** (1998) The Politization of 'Culture'. *Anthropology Today* 14 (1): 7-15.
- Žikić, Bojan** (2009) Druga strana revizorske kulture. Studija primera odnosa obaveza i opterećenja univerzitetskih nastavnika. *Antropologija* 8 : 99-120.
- Žunjić, Slobodan** (1992) *Martin Hajdeger i nacionalsocijalizam*. Novi Sad: KZNS.
- Вебер, Макс** (1998) *Духовни рад као позив*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зоран Стојановић.
- Гадамер, Ханс-Георг** (1999) *Европско наслеђе*. Београд: Плато.
- Ковачевић, Иван** (2005) Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005). *Зборник етнографског института САНУ* 21: 11-19.
- Крстић, Марија** (2013) *Несврстаност. Поглед из антропологије науке*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Рибич, Владимир** (2007) *Примењена антропологија*. Београд: Српски генеалогски центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Рибич, Владимир** (2011) *Политичка антропологија и модерни светски систем*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Ристовић, Милан** (2010) Један документ о стању на југословенским универзитетима и факултетима после Другог светског рата. *Годишњак за друштвену историју* 17 (3): 91-109.

Izvori:

ARWU (online). Dostupno na: <http://www.arwu.org/> (28.08.2014).

Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions (2006). Dostupno na: http://www.che.de/downloads/Berlin_Principles_IREG_534.pdf (28.08.2014).

CEON (online). Dostupno na: <http://ceon.rs/index.php> (28.08.2014).

CEON (2012) *Otvoreno pismo ministru nake*. Dostupno na: <http://ceon.rs/pdf/peticija.pdf> (28.08.2014).

EurActiv.com (online, 13.05.2014.) New European university ranking system launched. Dostupno na: <http://www.euractiv.com/sections/education/new-european-university-ranking-system-launched-302104> (29.08.2014).

Europa.eu (online). Chinese study ranks world's top 500 universities. Dostupno na: http://ec.europa.eu/research/infocentre/article_en.cfm?id=/research/headlines/news/article_03_12_31_en.html&item=&artid= (29.08.2014).

Europa.rs (online) Otvoren pristup rezultatima istraživanja dostiže vrhunac. Dostupno na: http://www.europa.rs/mediji/vesti_iz_brisela/2829/Otvoren+pristup+rezultatima+istra%C5%BEivanja+dosti%C5%BEE+vrhunac.html (29.08.2014).

IMHE (December, 2007) How do rankings impact on higher education? Dostupno na: <http://www.oecd.org/dataoecd/8/27/39802910.pdf> (29.08.2014).

KoBSON (online). Dostupno na: http://kobson.nb.rs/vrednovanje/vrednovanje/h_-_index.120.html (29.08.2014).

Performance Ranking of Scientific Papers for Research Universities (online) Dostupno na: <http://ranking.heeact.edu.tw/en-us/2009/page/methodology> (29.08.2014).

Pravilnik o postupku i načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača ("Sl. glasnik RS", br. 38/2008). Dostupno na: <http://www.grf.bg.ac.rs/docs/msci.pdf> (29.08.2014).

Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova i studijskih programa ("Službeni glasnik RS", br. 106/2006, 112/2008). Dostupno na: http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ni.ac.rs%2Fpreuzimanje-dokumenata%2Ffinish%2F10-centar-za-unapredjenje-kvaliteta%2F244-pravilnik-o-standardima-i-postupku-za-akreditaciju-visokoskolskih-ustanova-i-studijskih-programa.html&ei=b8jsU_mnLsin0AWlhYCYDg&usg=AFQjCNEKOKEjYLfaCqrY1qUDdju2KdGkFQ&sig2=MwVfLen05yV_bqir8hpnHA&bvm=bv.72938740,d.d2k (29.08.2014).

QS THE (online) Dostupno na: <http://www.topuniversities.com/> (29.08.2014).

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine (2010). Dostupno na: <http://apvnauka.ns.ac.rs/images/dokumenti/StrategijaNaucnogITehnoloskogRazvoja.pdf> (29.08.2014).

Thimes Higher Education (online). Dostupno na: <http://www.timeshighereducation.co.uk/408908.article> i <http://www.timeshighereducation.co.uk/410604.article> (29.08.2014).

Thompson Reuters (online). Dostupno na: <http://thomsonreuters.com/social-sciences-citation-index/> (29.08.2014).

UNESCO (portal, 3.11.2005) Knowledge versus information societies: UNESCO report takes stock of the difference. Dostupno na: http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=20493&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (29.08.2014).

Univerzitet u Beogradu (online). Dostupno na: <http://www.bg.ac.rs/index.php>.

USNWR World's Best Colleges and Universities (online). Dostupno na: <http://www.usnews.com/articles/education/worlds-bestuniversities/2009/10/20/worlds-best-universities-top-200.html> (29.08.2014).

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti („Službeni glasnik RS“, br. 110/05 i 05/06 – ispravka). Dostupno na: http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/zakon_o_naucnoistrazivackoj_delatnosti.pdf (29.08.2014).

Vreme (vanredno izdanje, br. 6, 17. april 1999.) Nakon potresa u EU: zadovoljština oporog ukusa. Dostupno na: http://www.vreme.com/arhiva_html/vb6/11.html (29.08.2014).

Zakon o univerzitetu (7. avgust 1992.) Dostupno na: http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/glasnik-zakoni/zbornik/knjiga2/2_353.pdf (29.08.2014).

Zakon o univerzitetu („Službeni glasnik RS, 28. maj 1998.). Dostupno na: <http://www.angelfire.com/ab/etfmonkeys/zakonou.html> (29.08.2014).

Zakon o visokom obrazovanju („Sl. Glasnik RS“, br. 76/2005 i 44/2010). Dostupno na: http://www.fefa.edu.rs/files/pdf/Propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf (29.08.2014).

Webometrics (online). Dostupno na: <http://www.webometrics.info/> (29.08.2014).

Biografija

Ivana Gačanović rođena je u Gornjem Milanovcu 1984. godine. Studije etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisala je 2002. godine, a diplomirala 2007. godine na temu *Objektivni i/kao moralni modeli: Implikacije polemike Roja D'Andradea i Nensi Šeper-Hjuz*. Master studije na istom odeljenju upisala je 2008. godine, a master tezu iz oblasti antropologije globalizacije, pod naslovom *Identitetske politike Evropske unije – antropološka perspektiva* odbranila je 2009. godine. Doktorske studije upisala je 2009. godine, kao stipendista Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. U okviru istraživačkog projekta Ministarstva *Antropologija u 20. veku: teorijski i metodološki dometi* iste godine počinje da saraduje u nastavi na svom odeljenju, na predmetima Savremeni mitovi i rituali i Metodologija etnologije i antropologije.

Od 2010. godine zaposlena je na Institutu za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, najpre kao istraživač-pripravnik a potom kao istraživač-saradnik. Trenutno je angažovana na projektu Ministarstva *Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji*. Kao saradnik u nastavu na Odeljenju za etnologiju i antropologiju, angažovana je u nastavi na predmetima Uvod u etnologiju i antropologiju, Etnološke i antropološke teorije i Primenjena antropologija. Takođe je angažovana kao koordinator za master studije na istom odeljenju.

Do sada je objavila jednu samostalnu monografiju *Problemi evropskog identiteta: Uvod u antropologiju Evropske unije*. Publikovanje svojih radova počela je u studentskim publikacijama, da bi preko prevodilačkih i uredničkih aktivnosti u oblasti antropologije Evrope počela da objavljuje sopstvena istraživanja i komentare kroz naučne i pregledne radove, kao i prikaze knjiga, objavljivane u regionalnim časopisima i tematskim zbornicima. Oblasti užeg profesionalnog interesovanja su joj teorije o globalizaciji, teorije institucionalne promene, javne politike, moderna filozofija, multikulturalizam i politike identiteta.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Швана Топановић
број уписа 8E080108

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Култура ревизије у науци и високом образовању:
случај Републике Србије 2000-2010.

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 10. 09. 2014.

Швана Топановић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Швана Талановић
Број уписа 08080108
Студијски програм докторске студије етнологије и антропологије
Наслов рада Култура ревиције и наука и високом образовању: случај
Републике Србије 2000-2010.
Ментор проф. др Шван Ковачевић

Потписани Швана Талановић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 10. 09. 2014.

Швановић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Култура религије у науци и високој образовању:
случај Републике Србије 2000-2010.

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 10.09.2014.

